

अथ गद्यभारतम्

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीविजयोर्भूतिधुजा नृतिर्भविष्यति ॥
भगवद्गीता ॥

द्रोणपर्वतो हरिवंशपर्वपर्यन्तम्

(उत्तराद्धम्)

* द्योतमः शिवाय

अथ गद्यभारतम् ।

द्रोणपर्वतो हरिवंशपर्वपर्यन्तम्
(उत्तरार्द्धम्)

प्रणेतृ—

श्रीमदधीचर्वंशावतंस त्रिपाठशुभाख्यपंडितबदरीलालात्मज—
शिवदत्त काव्यतीर्थः

बाबू चांदमल बंडक प्रबन्धकर्त्ता के प्रबन्ध से
वैदिक ग्रन्थालय अजमेर में मुद्रित ।

रघुपात्र }
सं० ११६२ }

{ मूल्यं सार्धरूप्यकम्
(११)

अथ गद्यभारते द्रोणपर्व प्रारभ्यते ।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

भूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ।

यत्कृपातमहं धंदे परमानन्दमाधवम् ॥

अथ देवप्रतप्तं हतं ध्रुत्वाऽतिदुःखितो धृतराष्ट्रस्तमरिंदमं मुहुर्मुहुः शुरोच । ततः संप्राम-
मालोक्य पुनः समायातः संजयो वैचित्रवीर्येण वृष्टोऽभ्यधाद् वीरसंहारम् । अथ भीष्मे-
दृते भूरादुःखिताः कुरवोऽन्धौ प्रवहणे भग्ने पतिता वणिज इव व्यग्रचित्ता बभूवुः । ततः
समरे कर्णमागतं दृष्ट्वा परदेरोषु विपदि बन्धुसमागममिव लब्ध्वा दृष्ट्वा धर्मवुः । ततो धृति-
सागरो दुर्योधनः शोकं संस्तभ्य कर्णोऽमुमत्या द्रोणं सेनानायकं वक्त्रे । ततस्तेनाभिपिक्तः समुह-
रपरमहासेन इव वीरभिया शुशुभे । सोऽथ सर्ववीररीरोमणिः प्राण्यतेजसा संपन्नः संहारा-
गमाविधिः साक्षाद्भुवैद इव रराज । कमण्डलुष्वज आकर्ण्यपलितः श्यामो रत्नधरथ-
मारुह्य राशौ स्वयमर्थितः प्रभुवाच । सत्वररेण मंतुष्टोऽहं तुभ्यं यद् धरं वदामि । तदाकर्ण्य

राजन् ! पार्थे दृते युधिष्ठिरं जीवमाहं समादाय सर्वभूभुजां परयतां तेऽहं प्रदास्यामि ।
एतद्गुरुवचःप्रतिगृह्य कृतांजली राजा निजसेनासु तूर्यनादमद्गोत्मवमयोपयन् । ततो धर्ममुतो
ऽनुजैः सह कौबन्धूहं समाधाय योदुमुपतो बभूव । अत्रान्तरे द्रोणेन शकटच्यूदे निर्मिते
वीरदेहरातनंमहद्युद्धमवर्तत । ततःभुंजयपांचालमस्यसेनासु शरीरहारिणो द्रोणनामांकिनाः
शरः पेतुः । अथसैन्येषु भिद्यमानेषु गजवाजिषु निपतत्यु रक्तकल्लोलिनीं पाटुर्वभूव । तत्र
योपाद् द्रोणमीभटुवान् युधिष्ठिरादिवीरान् द्रोणिर्कर्णकृपादयः सुसंरक्ष्णा निवारयामासुः ।
अथाभिमन्युः पेंरोषु पौरवमाहूय सर्वधन्विनां परयतां कृपाणेन रथादपातयन् । अथ मन्-
वोपाद् वीरो रघुनादायोपस्थितं जयद्रथं, वीरवरं शल्यञ्च विरथं विदधे । ततो गदापा-
णिःशल्यः पद्भ्यां सौभद्रमाद्रवन् । तच्च वीरवारिण्या गदया भीमसेनो वारयामास । तयोः
परपरपावर्णिग्वह्निकणममाकुलं पोरगदायुद्धं भावतत । अथ तौ समदकुञ्जरविव च-
रन्तावष्टोपदान्यभिपन्य भियो गदाभ्यां अघ्नतुः । तत्र गाटप्रहारमंजातमूच्छ्रांविच्छ्रमानमौ-
सौ पतितौ दृष्ट्वा वीराः परपरमहासिः संनिपेतुः । ततो वृत्तवर्मा तूर्यं मद्राधिपे रथेन नीने भी-
मसेनः गुरमेनो विदारयागम । अथ कर्णमुत्तममेनशरीरधीरान् द्रोणदीपुत्रान् विलोक्य तमु-

पादपन् पाथाः । अत्रान्तरे कर्मरथो द्रोणः स्वयं पाञ्चालपाद्विनी प्रविश्य बाणैर्मां मरुग
 विप्रपीणो विदधे । सोऽथ शिरविष्टमात्वादिप्रभृतीन् महारथान् विशयं युधिष्ठिरमन्वेष्टयन् ।
 सतत्र दारुणशरैर्युगन्धरव्याघ्रदत्तमिहमेनानभ्युद्यमदनमनेषीत् । निष्ठ निष्ठ मितोऽहं पुन-
 दतोऽसीति मुहुर्मुहुर्द्रोणाम् मुद्वयमानानां मिहनाशोऽभवत् । ततः श्रेताधो निजमेव
 फोलाहलं निशम्य तूर्णं सं देशं समापयो । अथ सोऽथ्रजालेन पुरुषादिनी निश्च्य रत्न-
 मिषायतं हतगजान् विदधे । अत्रान्तरे तिग्माशिरगुमन्तापलगते धीरय पर्यमायर्हतिवः
 कुरुपुंगवाः सैन्यावहारं चक्रुः । ततो रथो शिबिरे मयं राजमु मंनिषिष्टेऽप्यार्यो तत्र
 मानस्य दुर्योधनमभापत । राजन् ! पूर्वमेव मया भाषितम् । यन् पार्थरहितं दुरिष्ठिं
 महीष्यामि । यतो धनं जयो दुर्जयः । इति श्रुत्वाणे गुणैः शिरदिना हनपैरक्षिगतराजो रत्न-
 संनिधौ प्रोपाय । श्वो वयं मालवतुष्टिलपाम्बोजमंशतकण्ठैः सह पार्थ पृथगाहूय पाद्वेन
 योत्स्यामहे इति सत्यमवगच्छ । ततस्ते पट्टिमाक्षिगतिनाः सुरामप्रमुखाः प्रचू-
 युद्धार्थं निर्ययुः । अथ तुरंगमुरोद्भूतधूलिमस्तनभस्तलारते प्रलयशस्तिभिर्नादैः फणुन-
 ऽहानं चक्रिरे । ततोऽर्धचन्द्रव्यूहेन समदेशे व्यवस्थितांस्तान् दृष्ट्वा तदाह्नः पार्योदुरिष्ठं
 प्रत्युपाय । आर्येक्षिगतीनां वधाय मामनुजानातु । यदेते धीरा मां योद्धुमभिवाञ्छन्ति ।
 शककण्ठोऽयं सत्यजिह्वीरो द्रोणमिमरणे ते गोप्ता भविष्यतीत्युक्त्वा गाण्डीवज्यानां
 दशदिक्चक्रं प्रकल्प्य क्रुद्धः कपिकेतनस्तान् प्रतिययौ । अथ मदनमत्तास्तेऽपि पार्थमालं
 विलोक्य तूर्णं शिलीमुखैस्तं प्रफुल्लसालमिवाऽदृश्यं चक्रुः । ततो धनं जयोऽपि निजयरात्सले
 कन्दमिध रणाश्रेयोऽदृष्टासमिधोऽग्न्यां च शंसं दभ्यौ । ततो महाभीमेन तच्छब्देन सिन्धु-
 जतुरंगमं तत् कौरवसैन्यं च चित्रालिखितमिव निरचलं दभ्यौ । अथ पार्यो जीवमत्स्यापहारी
 सायकजालेन समन्तात् त्रिगर्तवाहिनीं पर्यवारयत् । ततः संशतकण्ठोत्सृष्टैर्निरन्तरां
 वनाभोगे पिहिते तमोवष्टितरात्रिरिव जगदभूत् । ततो वासिनन्दनस्त्वाष्ट्रं महास्रं प्रविदधे
 येन ते ससंभ्रमा अर्जुनसहस्राणि ददृशुः । ततोऽसावाकर्णकृष्टेन भक्षेन
 जालं सुधन्वनः शिरःशयादपाहरत् । ततः कौरवसेनासु हाहाकारोऽभवत् ।

सोऽथ तत्र श्रेयितां शस्त्रवृष्टिं पवनाखेण विधूय तच्छिरःपुंजैर्मेहीमदृश्यां विदधे ।
 ततोऽर्जुनः पतद्भुजभटाननं विज्रध्वजरथं त्रिगर्तकदनं च घोरमायोधनं व्यधात्
 अस्मिन् क्षणे द्रोणेन गारुडव्यूहं निर्मिते पाण्डवा अर्धनिर्मितव्यूहेन समुद्ययुः ।
 महर्भुजक्षये संग्रामे प्रवृत्ते धृष्टद्युम्नादयो द्रोणमुख्यानयोधयन् । तत्र
 पिहिते सायकैश्च रुद्राणु दिक्षु निर्मेयादं युद्धं प्रावर्तत । ततो धर्मराजजिघृक्ष्या द्रोणेऽ

हुते सैन्यानां पोरो हलहलाशब्दोऽभूत् । तत्र धीरः सत्यजित् कालामितेजसं धन्विवरं
 वारायितुमभ्येत्य युयुधे । ततो गुरुयुद्धयमानं धृक् हत्वा शरैस्तं सत्यजितमपि समाच्छादया-
 मास । अथ सत्यजिन् स्वनामांकितसायकैः पादपं स्वद्योतिरिव द्रोणमपूरयत् ।
 अधाचार्यो भक्षेन चण्डवेगेन सत्यजितो भूषितमस्तकं जहार । एवं सत्यजिति नि-
 पातिते धर्मतनये विद्रुते च बरुधिनी न्यदीर्यत । ततो गुरुः शतानीकदृढसेनक्षत्रदेव-
 वसुदानादिपार्थिवान् हत्वा चेदिमत्स्यपाञ्चालसृजयान् कृतान्तनगरातिधीनकरोन् ।
 त्वं द्रोणमायकैः पीडितपाण्डवदले विद्रुते कर्णदुर्योधनाद्या मुहुर्मुहुर्भारद्वाजं प्रारं-
 तन् । ततो भुजशालिना भीमेन सैन्ये पुनरावर्तिते संहता मूपाःकोपाद् द्रोणमुपाद्रवन् ।
 ततस्त्वन्न नानावर्णयुता घोटका रयाश्चऽतितरं विरेजुः । अस्मिन्नावसरे
 क्षण्यवर्णैर्भीमः स्फटिकप्रभैः सात्यकिः कपोतप्रभैर्धृष्टद्युम्नः शुक्लसन्निभैर्नकुलास्तिरि-
 तभैः सहदेवः पिशांगभैरभिमन्युः पाण्डवतुङ्गिनप्रभकृष्णबालैश्च हयैः स्वयं राजा युधि-
 ष्ठिरं रथमारुह्य गुरुं पर्यवारयत् । ततोऽन्येऽपि चित्रच्छाद्यैरम्बरध्वजैश्चरथद्रोणं परिचार्यं
 वारुण्यं जगच्च चक्रुः । तत्र नन्दोपनन्दयो मृदंगौ यन्त्रेणाहन्यमानौ धर्मराजजय-
 ध्वनिमसूचयताम् । कुरुराजध्वजश्चाऽप्यपूर्वां शोभां दधार । तत्र युद्धयमानानां पाण्ड-
 वानां वसुदानां च पाञ्चनोऽम्बलाः प्रतिमां रेजिरे । अथ दुर्योधनादयः क्रूरधीभी
 राजनिद्रोणमावृतमालोक्य भीममुत्थ्यान् युगपत् समापतन् । तत्र युधिष्ठिरपुरोगमैः
 शत्रुप्रधानेषु द्रुपदुद्रुनिपतेषु युयुत्सुः सुधाद्रुकृतपाहन्यपातयत् । अथ समातंगे धृग-
 राजे भीष्मसेनेन पातिते कौरवदले विद्रुते रजस्तिमिरमण्डले निरालोकेषु लोकेषु मानिषु
 दत्तेषु च भगदत्तेन प्रेरितो मदेक्षामः सुप्रतोकः पाण्डुमेनां व्यग्रादत् । तत्र गजपटां
 बिना बलभिर्दं व्यर्थमिति विचार्यैव महालस्यो गजः पृथुमन्त्रिरैर् निःशयास । एता
 दिशो मन्त्रतापोऽप्राणा वैक्लव्यमायान्वितीव कर्णनालाभ्यां मुहुर्मुहुरधीजयन् । ततो-
 ऽग्नौ भगदत्ताग्निष्पृत्तवीरवप्रोचितां महीं पश्यन् पदे पदे कनलाकण्ठं समार । तोऽथ
 पाण्डवपाहिनीं प्रविश्य गजवाजिरथान् पिशान् वसाकर्मिनीं तां व्यथान् । ततो जंगम-
 दुर्योधमेण कर्णन्द्रेण गृह्यमाना पाण्डवमेना द्रोणे विभूतय इव मदमा संघ्रेषमश्रुः ।
 तत्रः कुरुराज्ञाहृतगुणैः स वृषादरमभ्यधावन् । तामिन्नवसरे जनार्तं पाराह्मणेना-
 वृष्टमिव मेतिरे । एवं युधिष्ठिरं भीमं संशययितुं दृष्ट्वा सर्वराजभिः सह भगदत्त
 मात्रमेव । तत्रः स वीरपटिव्रतो भगदत्तो दाशार्णभूषितं हत्वा वेगान् सुदमोक्तेन सात्य-
 विरधनुग्माद्य । तत्रान्दपोरमीत्यारयन्ता भीममेनादयो गजस्य विविपारचेष्टा वि-

लोभय तुभ्यंमानं दूरं निन्युः । एवं कृत्वाभ्यर्च्य भगवतोऽनं धर्मिणा कल्पयन्ता इ-
 पेण जनमेव वयमिच्छन्तः । तत्र पतिगतां गतां श्रुत्वा रथानां भीतानां च
 पारैश्च तुमुक्तो निःस्पन्दोऽभवत् । ततश्चोपायमन्वदन्महर्षोऽर्जुनो वसुधैव कु-
 रुरिति श्रुत्वा ह्यन्या भगवदगमन्यमानम् । अथ तारयन्तु तूर्णमागन्तं पार्थ दृष्ट्वा भग-
 वन्प्रतिष्ठो द्विषादिपानमव्यस्यमानम् । ततः वंशायन्मन्त्रमभिधापयन्मन्त्रमन्त्रेण
 गोपमन्त्रेण कृत्वा पुनः पुनोर्षीं वभूव । ततः प्रागुक्तोनिषेधरः शरमहर्षेण पार्थ रि-
 यश्रागयराणामग्रमूत्रम् । तन् वंशपो जमाद् । एवमर्जुनं रथतः कृत्स्नस्य तद्वत् व-
 निपत्तं हेममग्नदामनिभममवाप । एवमागोऽस्य पार्थो धनुस्त्यक्तपद्मं यदु-
 मुवाच । नूनमहं युद्धेऽप्ययोगो येन त्वमस्मि धृनवानसि । तच्छ्रुत्वा गरुडपुत्रोऽ-
 संमानयन् प्रोवाच । सत्ये ! पूर्वं वृथीनिमर्षनया मया नरपतिस्तन् निजार्धं विनीतं
 तस्माद् दैत्यादसौ नराधिपः संप्राप्तवान् । तदगोपास्रं मयाऽपि गृहीतम् । त्वन्नु-
 नेनैव तं पापं जहीति जनार्दनोक्तेः सव्यस्रची सखुश्चरमूर्ध्वमुखोऽ-
 क्षिप्तं तं भगदत्तमभूरयत् । ततः पार्थः फल्गुन्ताडुष्टेन सावयेन कुञ्जरेधरं कुन्मचो-
 क्तुलं व्यधात् । ततः फल्गुणोपुनिर्भिन्नो द्विरदभूपरः पवनं महतीं सेनां जपान् । त-
 पतितोऽन्यमपि पातयतीतिनन्यथा लोकोक्तिः । ततः विरीदिनार्धचन्द्रेण हृदि वि-
 मुक्तांकुराधनुर्बाणो भगवतो वीरगतिमवापा । ततस्तस्मिन् सर्वभूजुनां कुरुदे वीरे निपति-
 विजये कुरुसेनानामाशयन्धः श्रयोऽभवत् । अथ पौरषानीके विदुते घन्वितां पुष्प-
 गान्धारौ सौवर्लौ धनंजयमबुध्यताम् । ततो पाणवर्षिणौ सावेरैव पार्थोऽ-
 स्यूताववाऽपतताम् । तस्मिन् काले तौ वृषकापलावतुलां शोभां प्रा-
 ष्णन्तरेऽनुजह्वयवधोत्थकोपकंपितः शकुनिर्विपुलां मायां कल्पयन् सव्यसाचिनमद्रव ।
 तत्र रणे क्रूरस्तैरस्त्रैस्तमोभिश्चाभितः परिवेष्टितः पार्थस्तस्यमायाशतैरपि नाकम्पत । त-
 पार्थः सोपक्षेण कातरमोहिनीं तन्मायां क्षित्वा तस्मै शरान् प्राहिणोत् । येन उ-
 र्भित्या विदुद्राव । अथ सहसा विदुता कुरुवाहिनी त्रासादर्जुनमयं लोकं परयन्ती-
 कवविच्छरणं न लेभे । ततोऽनीकैः सह द्रोणोऽपि युधिष्ठिरजिघृक्षया हर्न्चीरवक्त्रादि-
 पाञ्चालान् समुपाद्रयन् । ततः शोणाश्वेन सहस्रशोऽनीकेषु वध्यमानेषु यमुधावधू र-
 सवमदेनेव चकम्पे । तत्र संगरे कुरुपाण्डवसैन्ययोस्तूर्णं प्रहरत द्रोणं रक्षतेतिमहाप्यनि र्वभूव ।
 अथ पांचालसृजयेषु भग्नेषु माहिष्मतीपति नीलः कुरुचभूमयोधयत् । ततो द्रौणि-
 व्यास्त्रैरनीकानि दहन्तं तं प्रत्युद्ययौ । अथ द्रौणिरिषुवर्षिणस्तस्य वज्रसारमभैत

द्रुत्रध्वजकामुकाणि विच्छेद । ततो नीलस्तूर्णं रथादचरुह्य कृपाणेन द्रोणशिरो हर्तु-
त्येन द्वाऽपतत् । एवमालोकयाद्यत्यामा भक्षेन दिव्योज्ज्वलकुण्डलं धान्तं तच्छिरोऽ
माहरन् । एवं नीले हते पार्थानां सुभगमण्डले च भग्ने धनंजयो संशप्तकान् हत्वा
जघातौ भुधं समाययौ । ततो भीमकल्गुनसौभद्रमत्स्यचैद्यमुखैः परानीके भिद्यमाने तु-
मुलो निःस्वनोऽभवत् । ततः समरशालिनां तेषां घोरसंमर्दो बभूव । ततस्तत्र रुधि-
रावर्तदुस्तरे रणे कर्णः कुरुचर्मं भिक्षां दृष्ट्वा पार्थमयोधयत् । अथ धैर्कर्तनः पावकास्त्रेण
किरीटिसात्यकिप्रमुखान् घोरदिग्दाहपिंगलान् भूधरानिव चकार । ततोऽर्जुनाद्याः कर्णं
शरशतैर्धनवेत्रवनोपमं चकूः । पिलोक्यैवं सर्वे मुक्तकंठं कर्णार्जुनौ प्रशशांसुः ।

अथ कपिध्वजः शरैः शत्रुंजयविपटादीन् कर्णानुजान् यमपुरं प्राहिणोत् । ततो
द्रोणमुखाः कौरवमहारथा दिव्यास्त्रप्रामेण पीढामवाप्य कर्णपार्थं समाजग्मुः । ततस्ते
संस्तप्ता धीराः सात्यकिप्रभृतिभिर्गजवाजिरथक्षयं घोरं समरं चकिरे । ततोऽर्जुनशरासारै
र्भुजशालिषु वीरेषु भिक्षेपु ससैनिका भृशपीडिताः पार्थिवा वासरान्ते न्यवर्तन्त । अथ
प्रभाते गुरुं समेत्य दुर्योधनोऽब्रवीन् । गुरो ! पुण्यहीनस्य मे धर्मजप्रहणे भवतामपि
प्रतिभूतो निष्फलतां यातः । किं बहुना । राक्षिमन्तोऽभिजाता भवद्विधाश्च यशस्विनो धृथा
मनोरथं कर्तुं न शिचिताः । एवमाकर्ण्य बलशोदभवो जगाद । राजन् ! यद्यपि गाण्डीव-
धन्वता गुप्तो धनंजयो दुर्माद्यस्तथाऽप्यय यथाराक्तिवच हितं करोमि । संप्रति संशप्तका रथा-
दाहृण्य फल्गुनं यान्त्वित्याचार्येण गदिते संशप्तकाणाः पुनर्जुनं समाहूय दक्षिणारां निन्युः ।
ततो रामशिष्यो द्रोणः संसारचक्रदुर्भेजं चक्रव्यूहमरचयत् । तत्र राजानीकसमेतो
दुर्योधनः सर्वमहारथैर्वृतो मध्यमागोऽतिष्ठन् । द्रोणो जयद्रथं नीत्वा मुखमरचयत् । तत
क्षिराद्दुर्योधनानुजैः सुरक्षितं तदपारं बलं वीक्ष्य द्रोणनिर्दारितानीको धर्मनन्दनश्चिन्त-
यामास । हे सौमद्र ! रणेऽस्मिन् त्वमपि कंसारिसमो विक्रमोऽसि । तव पिताचाऽद्य संशप्तकान्
प्रति यातः । असस्तनुतुल्यस्त्वमिमां धुरं बाहुमहांसि । अस्मिन् चक्रव्यूहविभेदने
कृष्णार्जुनप्रद्युम्नाभिर्मन्यवश्चत्वार एव समर्याः सन्ति । एवं राजसमाजे युधिष्ठिरवचन
माकर्ण्य प्रकृतलोचनोऽभिभन्युरेपोऽहं त्वदाज्ञया व्यूहं विदार्य प्रविशामि । महारथा निर्गत्या-
ऽभिहं गगनगच्छन्त्वित्यर्जुनमुतेनोक्तं युधिष्ठिरप्रमुखैर्नृपैस्तथेत्यभिहिते च त्रिहायन-
धेस्तपिष सुहृन्परावः सौमद्रः सूतं समचोदयन् । ततो रणे सर्वराजकं वराकं मन्यमानः
चोतुषत्तमाम्भयातो वीरः सुरकुमारश्च बटपन्नोऽभिभन्युः शरैः क्षुभितान्बोधिबिभ्रमं द्रोणा-
नीकं चक्रे । ततो महतामपि विमोहने समरे प्रवृत्ते तीक्ष्णविक्रमः सौमद्रो व्यूहं विदार्य

प्राविशत् । तत्र चित्रलाघवसौष्टवेकमप्यनेकतां यातं दृष्ट्वा सर्वे कुर्यादसं समाद्रवन् । तस्मिन्नवसरेऽयंमहीतोऽयंहतोऽयं यद्वंश्चापि हन्तीत्येवमभिमन्युरयं राज्ञां निनादोऽभवत् । तत्र सगासासिशरैः करैः सरत्तमुकुटैः शीर्यैः फण्यैस्सहेमकवचैः । सारंगैस्तुरंगैर्भिन्नकुम्भैर्निपताद्भिन्नगजैरविश्रान्तः स क्षिन्नां मेदिनीं चक्रे । एवं सौम प्रहारिणा ध्वजमानं बलं दृष्ट्वा ससंरब्धाः द्रौणिकर्णकृपादयस्तमम्यधावन् । ततोऽभि सारैर्वाणवर्षिणस्तान् घोरान् विमुखां विधायारमकमूपतेरपि शिरो भङ्गेन जहा । ततः कौरवबले भग्ने द्रोणकर्णकृपादयोऽन्येभूपालाश्च सायकैस्तमवाफिरन् । तत्र रि मुखसंच्छन्नोऽर्जुनस्तुर्बसन्तसमये कर्णिकार इषायभौ । ततो दानवाः समरे गुहं सौमद्रेण परजिताः कौरवा इदुधुः । सोऽथ मद्राजानुजं हत्वा कर्णभ्रातरमपि जया । ततोऽसौक्रमेणैकैकशः कर्णदुःशासनमुखाम् जित्वा भूभुजां चयं चक्रे । परसैन्यान्तर्गतस्य लाघवाद् भूमिपाः सर्वासु दिक्षु हेमचापसहस्राणीव दृश्युः । अथ तेन पत्रिमिश्रा गजवाजिरथानीके तूर्णं चामरोष्णीपहासाङ्का रक्तवाहिनी प्रससर्प । ततः पार्थसुतः सु मण्डले भग्ने कवचपूतितेपु दिशःशकलयन्निव शंसं दध्मौ । अत्रान्तरे भर्गवराष्ट्रसो द्रथो राजा व्यूहं प्रवेष्टुमुद्यतान् पाण्डुसुतानवारयत् । यत् पूर्वं कृष्णाहरणे तैर्विजितः । महेश्वरात् तपसा फलगुनं त्यक्त्वा सर्वजयवरं लेभे । सोऽथ सपदातुगान् पाण्डुतनयान् वारयन् महोदधेरुद्धतान् धारिवेगान् वारयन् धेलाधल इव दध्मौ । ततो हेमवराहश्च स सैन्यवो रुद्रतेजसा पाण्डवचमूं ददाह । तेनैकेन प्रसभं पाण्डुसूनुषु निरुद्धेष्वेकपद्मभिर्मन्युरन्तर्विशन् राक्षां शिरोवनमुचकर्त । ततः स वीरो वैकर्तनात्मजं वृषसेतं । लुलितोष्णीपं फान्वोजनृपतेः शिरो जहार । अथ तस्मिन् तुमुले विमर्दे पांसुभिर्दिडु महोपांला रत्नाभरणरश्मिभिरसूच्यन्त । अत्रान्तरे विजयदायादः केसरी मदद्विपानि तुलोजसं सत्यभयसं जमाह । अथ तस्मिन्नभिमन्युवशंयाते शल्यात्मजो रुक्मरथो गजेन सुपाद्रवन् । ततः सोऽपि मुकुटिभूमलक्ष्यकोपाग्निसंपदां तेषां गान्धर्वाद्येण सहसा शेषतां विदधे । ततस्तेन तुल्यवयोवेशो राजपुत्रराते हस्ते दन्तिना रम्भाकाण्डवने भान् भूभुजां चक्रे च विद्वते सौमद्रशरदारितः सुयोधनो हिया निःशश्वास । ततो दुर्योधनसुतो लक्ष्मणोऽभिमन्युं समभ्येत्य विशिखावलिं प्रादिणोत् । एवमालोक्य सौमद्रः क्षणं योषयित्वा भङ्गेन तस्य मुक्तावलीतारपङ्क्तिसेवितमाननंशराङ्कमिव दृष्ट्वा मूलाग्जदार । एवं प्रियपुत्रे निपातिते क्रुद्धः कौरवेन्द्रः सर्वमहारथैः सह सौमद्रमुपाद्रवत् । सोऽथ कृपकर्णद्रोणद्रौणिप्रभृतीन् सहसा शीर्विद्राव्य कोपादापततो बृहद्वलस्य शिरो

भलेन विच्छेद । ततोऽशनिदारुणैः शरैः कर्णमभिद्रुत्य तत् सचिवान् प्रहारिणो राजपुत्रांश्च निपात्य मूर्ध्नितानकरोन् । अथ संमुखागतं द्रौःशासनिं पृथक्केन परमुखं कृत्वा कुंजरकेतनं भोजं जघान । ततः स शर्यं शरजालैर्विरथं विधाय मोहयामास । अथ शशुंजयमेघ-
वेगचन्द्रकेतुमूर्यभासमुखचरो दत्त्वा गान्धारणां क्षयं व्यधात् । अत्रान्तरे सहायार्थं संमुखागतं शङ्खनिं क्षतजोक्षितं कृत्वा विद्रावयामास । तस्मिन्नयसरे सञ्जलसखाएवविभ्रमं कौरवानीकं कृत्वा तेषां स्वङ्गेषु कवचेषु च विम्बितां रराज । एवमालोक्य गाढविद्धो राघे योगुरुमभ्येत्य प्रोवाच । गुरो ! पालोऽप्ययमवालचरितः काकुत्स्थसमविक्रमं धृत्वाऽशेषं कुरुनैन्यं क्षपयति । आचार्य ! अत्र काचिन् नीतिर्विधीयताम् । यतोऽयमुपेक्षितो दुर्जयव-
मभ्येति । किं षडुना । युद्धेऽस्मिन् कौरवजयाभियस्त्यदर्शना एव । एवमाकर्ण्य द्रोणः सूतपुत्रमभाषत । वीर ! पार्थोत्मजोऽयं मुहूर्त्तेन पृतनां हिनस्तीति सत्यम् । अस्याऽमर्यादं धैर्यं द्रौढविक्रमञ्च विलोक्य कस्य कस्यो रोमांचकञ्चुको न नाम जायते ? अयं सखद्वर्यकंकटो वीरान् सवामुंकः सचक्रश्च देवानपि जेतुं शक्तः । तदस्य सर्वायुधाधिनाशने यत्नः क्रियताम् । एवमाभाष्य सकर्णो द्रोणः सर्वमहारथैः सह द्रावितानीकं सौभद्रं समभ्यधावन् । सोऽय मण्टलीकृतचरमुंकः संमुखापतितान्स्तान् सदीवेगानचल इव शरैर्विमु-
ख्यौधकार । ततः कर्णः पार्थेन तस्यानतं धनुश्चिच्छेद । हार्दिकयो रथं गौतमश्च सारथिं जघान । ततो द्रोणमुप्या विरथं छिन्नघन्वानं च तमुपाद्रवन् । ततोऽसौ दीप्तखड्गमनेकतारकं चर्मचादाय मण्डलानि चरन् दुर्लभ्यः समपद्यत । व्योम्नि सहस्रांशुमिव परन्तमभितोमहारथा मूर्ध्नि पतन्तं न मेनिरे । ततो द्रोणःस्वहस्तरेण तस्य स्वङ्गद्विधाऽकरोत् । ततः स मुद-
शानोपमं चक्रं समादाय राजचक्राणां क्षयं चक्रे । ततो द्रोणमुदया महारथाःस्वसंहारं शोभित्या शरैस्तचक्रं तिलशश्चक्रुः । अथाऽपरो भीम इव गदापाणिः स मुखलात्मजं कालिकेयं सहसा ज-
घान । ततःस गदया गान्धारराजपुत्राणां मत्तसप्ततिं हत्वाऽन्यानपि प्रक्षयसातीयान् पातयामा-
स । सोऽय केकयरथं संचूर्य शूलमण्डलसंनिभं गजानीकं वज्रपातनिर्भिन्नमिव चकार ।

तवरस दौःशासनेः ससारथ्ये माध्वे च रथे निष्ठित्य गजपादिन्या गदया तं गदापाणिमभ्याक्रमन् । अथ तावन्योऽन्यं मण्डलानि परन्तावभिजघन्तुः । एवं गुरु-
प्रहारमिहतौ चो महानुजौ भूमौ पेतनुः । एवमालोक्य महारथा दूरान् च पतितं सौभद्रं पालोर्जघ्नुः । अत्रान्तरे दौःशासनिः समुत्थाय स्वयकांचितसर्वाङ्गं विहरिणकुलकुन्तलं च तं गदया मूर्ध्न्यवाटयन् । एवमनिलैर्बालरमाल इव तस्मिन्वीरे निपतिते तव जगदुघानं वीतराभमभून् । अथ क्षत्रवेणुवनानलं प्रशान्तमपि च दृष्ट्वा कदाचिन् पुनरत्तिष्ठतीति

विराट् । तत्र पित्रात्मपत्नीष्टयं चैव मन्वनेनां यानं दत्त्वा सर्वे कुम्भारामं स
 माद्रवन् । तस्मिन्प्रपत्येऽयं पद्मिनीऽयं हृष्टोऽयं यदृष्टाति हन्तीत्येवमभिमन्युरयं
 मां निनादोऽभरन् । तत्र मयामाभारतः करः मत्प्रभुपुत्रैः शीघ्रैः वायुमदेमन्तरैः
 तस्यैस्तुरंगैर्भिन्नकुम्भैर्निगतादिभगजैर्यिमान्तः स क्षिप्रं भेदिनीं चक्रे । एवं सैन्यं
 दारिणा व्यपमानं बलं दत्त्वा समरेत्ताः द्रौणिशर्मा कृपादयस्तमम्यधावन् । ततोऽन्वि-
 रैर्यणवर्षिणस्तान् पीरान् विगुगान् विषायारमकनूपनरपि शिरो भञ्जनं जहार
 तः कौरवबले भग्नो द्रोणकर्णकृपादयोऽन्येभूपालाश्च मायकस्तमयादिरन् । तत्र कि-
 मुत्संख्यमोऽर्जुनसूनुर्पुनस्तमये वर्णिषार इषामभौ । ततो दानवाः समरे दुर्गे
 भीमद्रेण परजिताः कौरवा दुद्रुवुः । सोऽय मद्राजानुजं दत्त्वा कर्णभावरनपि जल-
 तोऽसौक्रमेणैकैक्याः कर्णदुःशासनमुराभ् जित्वा भूभुजां चयं चक्रे ।
 तस्य लाघवाद् भूमिपाः सर्वान् दिक्षु देमचावसदद्याणीय ददृशुः । अयं तेन
 राजयाजिरधानीकै तूष्णं धामशोष्णीपहामाह्वा रक्तपादिनीं प्रससर्प । ततः
 मण्डले भग्नं कथन्धेपूथितेषु दिराः शम्भलयमिष शरं दध्मौ । अत्रान्तरे भग्नयरादृष्टो
 द्रष्टो राजा व्यूहं प्रवेष्टुमुद्यतान् पाण्डुसुतानवारयत् । यत् पूर्वं कृष्णादरणे वैविजितः ।
 महेश्वरात् तपसा फल्गुनं त्यक्त्वा सर्वजयपरं लेभे । सोऽय सपदानुगान्
 धारयन् महोदधेरुद्धतान् धारियेगान् धारयन् वेलाचल इव यभौ । ततो
 स सैन्धवो रुद्रतेजसा पाण्डवचमं ददाह । तेनैकेन प्रसभं पाण्डुसूनुषु निरुद्धेवैरुद्ध-
 मन्युरन्तर्विशन् राक्षां शिरोवनमुषकर्त । ततः स वीरो वैकर्तनात्मजं वृषसेतं
 तुलितोऽप्यीपं कान्बोजनृपतेः शिरो जहार । अथ तस्मिन् तुमुले विमर्दे पांसुभिर्विड-
 महीपाला रक्षाभरणपरिभिरसूच्यन्त । अत्रान्तरे विजयदायादः केसरी
 तुलौजसं सत्यध्वसं जग्राह । अथ तस्मिन्प्रभिमन्युयशंयाते शल्यात्मजो रुक्मरथो गर्ज-
 मुपाद्रवत् । ततः सोऽपि मुकुटिधूमलक्ष्यकोपाग्निसंपदां तेषां गान्धर्वास्त्रेण सहस्र-
 शेषतां विदधे । ततस्तेन तुल्यवयोवेशो राजपुत्रराते हते दन्तिना रम्भाकाण्डवने भग्न-
 भूभुजां चक्रे च विद्रुते सौमद्राश्वदासिः सुयोधनो हिया निःशश्वासः । ततो
 दुर्योधनसुतो लक्ष्मणोऽभिमन्युं समध्येत्य त्रिशिखावलिं प्रादिषोत् ।
 सौमद्रः क्षणं योधयित्वा भजेन तस्य सुखावलीतारापंकितेवितमाननंशरांक्रमिव
 मूलाञ्जहार । एवं प्रियपुत्रे निषातिते क्रुद्धः कौरवेन्द्रः सर्वमहारथैः सह सौमद्रमुपाद्रवा-
 सोऽय कृपकर्णद्रोणद्रौणिशर्मान् सहसा शरैर्विद्राव्य कोपादापततो बृहद्वलस्य

गलेन विच्छेद । ततोऽपानिदारुणैः शरैः कर्णमभिद्रुत्य तत्सचिवान् प्रहारिणो राजपुत्रांश्च
 निपात्य मूर्ध्नितानकरोत् । अथ संमुखागतं द्रौःशासनिं पृथक्केन परमुखं कृत्वा कुंजरकेतनं
 भोजं जपान । ततः ॥ शल्यं शरजालैर्विरथं विधाय मोहयामास । अथ शत्रुंजयमेघ-
 वेगचन्द्रकेतुसूर्यभासमुखर्चसो हत्वा गान्धारराणां क्षयं व्यधात् । अत्रान्तरे सहायार्थं
 संमुखागतं शकुनिं क्षतजोहितं कृत्वा विद्रावयामास । तस्मिन्नवसरे सम्बलत्वाष्टयविभ्रमं
 कौरवानीकं कृत्वा तेषां खड्गेषु कवचेषु च विम्बितो रराज । एवमालोक्य गाढविडो राघे
 योगुरुमभ्येत्य प्रोवाच । गुरो ! बालोऽप्ययमबालचरितः काकुत्स्थसमधिक्रमं धृत्वाऽशेषं
 कुहसैन्यं क्षपयति । आचार्य ! अत्र काचिन् नीतिर्विधीयताम् । यतोऽयमुपेक्षितो दुर्जयत्व-
 मभ्येति । किं बटुना । युद्धेऽस्मिन् कौरवजयाभियस्यदधति एव । एवमाकर्ण्य द्रोणः
 रतपुत्रमभाषत । धीर ! पार्थात्मजोऽयं मुहूर्तेन पृतनां हिनस्तीति सत्यम् । अस्याऽ
 मर्यादं धरेयं प्रौढविक्रमञ्च विलोक्य कस्य कायो योर्माचकञ्चुको न नाम जायते ? अयं
 सखद्वयकन्दतो धीरान् सकामर्मुकः सचक्रश्च देवानपि जेतुं शक्नः । तदस्य सर्वायुधाधिनाशने
 यत्नः क्रियताम् । एवमामाप्य सकर्णो द्रोणः सर्वमहारथैः सह द्रावितानीकं सौभद्रं
 समभ्यधावन् । सोऽयं मण्टलीकृतकामर्मुकः संमुखापतितांस्तान् नदीयेगानचल इव शरैर्विमु-
 र्योच्चकार । ततः कर्णैः पार्श्वेन तस्यानतं धनुश्छिन्देत् । हार्दिवयो रथं गौतमश्च सारथिं
 जपान । ततो द्रोणमुख्या विरथं छिन्नधन्वानं च समुपाद्रवन् । ततोऽमौ दीप्तप्रह्नमनेकतारकं
 धर्मचादय मण्डलानि चरन् दुर्लभ्यः समपद्यत । ध्योभिः सहस्रांशुमिष चरन्तमभितोमहारथा
 मूर्ध्नि पतन्तं न मेनिरे । ततो द्रोणः स्वहस्तयेण तस्य सङ्गं द्विधाऽकरोन् । ततः स सुद-
 रानोपमं चक्रं समादाय राजचक्राणां क्षयं चक्रे । ततो द्रोणमुख्या महारथाः स्वमहारांशविन्वा
 शरैस्तचक्रं तिलराश्वकः । अथाऽपरो भीम इव गदापाणिः स सुबलान्मजं बालिकेयं सदसा ज-
 पान । ततः स गद्या गान्धारराजपुत्राणां मत्तसप्ततिं हत्वाऽन्यानपि ब्रह्मधस्तीयान् पातयाम्ना-
 स । सोऽयं केकयरथं संचूर्ण्य शैलमण्डलमोनिभं गजानीकं धमपातनिर्मिप्रमिव चकार ।

ततः सौःशालनेः सत्सार्थि साध्वं च रथं निष्पिप्य गजपातिन्या गद्या तं
 गदापाणिमभ्यावमन् । अथ तावन्त्योऽन्यं मण्डलानि चरन्तावभियजन्तुः । एवं गुरु-
 प्रहराभिरतो सौ महानुजौ भूमौ पेशन्तुः । एवमालोक्य महारथा दूरात् तं पतितं सौभद्रं
 पश्येजन्तुः । अत्रान्तरे सौःशालनिः समुत्थाय राघवार्थितमवागं विदीर्णवृद्धकुन्तलं च तं
 गद्या मूष्णं ताडयन् । एवमनिलैर्वालरमल इव तस्मिन्निरे निपतिते सर्वे जगदुत्पन्नं
 धीतराभमभून् । अथ रात्रेवैश्वनरानलं प्रव्रजन्तपि संहृष्टा बभूवन् पुनरतिदुर्लभं

भूभुजां हृदयभ्रम आसीत् । ततः सुरविद्याधरगंगाधन्द्रवदनं तं भूमिपतिं विलोक्य मुहुर्मुहुर्वाप्यं मुमुचुः । बालो लब्धनुः श्रान्तो विरयश्च सर्वैर्महारथैर्हत इति हि निःस्वनोऽभूत् । ततः प्रहृष्टैः कुरुभिः समन्ततो लब्धलक्ष्यैश्च सैनिकैर्गर्जद्भिर्निर्जिताः पादुस्तन धर्मेनन्दनं दुदुयुः । अथ युधि पातिते सौमद्रे शोकात्तं इव सूर्योऽस्ताद्रिकन्दरां प्राविशत् । ततो युधिष्ठिरमुखा आहवे संमुखं हतमशोच्यमपि सौमद्रं स्नेहाच्छुरयुः । अत्रान्तं जिघृष्मिन्मना इव शिविरं समाययौ । प्रायः पूर्वमेव मनांसि शुभाशुभं कथयन्ति ॥ ततोऽसौ ध्वस्तच्छायां सैन्यं विपनाराचानिर्भिन्नानिध भ्रातृश्च विलोक्य दिवसप्रोपितपुत्रदिषुष या सत्सन्धमस्तानपृच्छत् । कच्चिन् ममात्मजो द्रोणविहितचक्रन्यूहं प्रविश्य कूटयोधिनः कुरुभिर्युष्मां न प्रत्यागतः ? मयाऽसौ बालो व्यूहप्रवेशस्तु शिक्षितो न निर्गमः । अतो ध्रुवं स राजीवलोचनो मे पुत्रो हतः । एवमाभाष्य शोकदहनकषाध्यमानं धनंजयस्तनयवृत्तान्तं श्रुत्वा मोहात् स्थाणुरिव बभूव । एवमालोक्य हृषीकेशः शोकं संस्तभ्य पार्थं लब्धसंज्ञमुवाच । महावीरोऽसौ क्षणभंगुरं शरीरं परित्यज्य कल्पस्थिरं यरोमयीं तनुं प्रविष्टवान् । एवमाकर्ण्य पार्थोऽग्रवीत् । अहो नु कश्चिदपि युष्माकं मध्ये मत्पुत्रमरिमध्यगं रक्षितुं समर्थो नाऽभवत् । नूनं भवतां शस्त्रपरिमहोऽयं मिथ्या । हा ! समग्रगुणाभिरामं रामविक्रमं तं तनयं पुनः क्व द्रक्ष्यामि । केशव ! नूनं रिपुवैष्टितः स पतन् मां त्वां वा प्रत्यपक्षरार्थं सस्मार । पीयूषवर्षिणा पुत्रेण तेन रहिता सुभद्रा न्यक् मया हता । हा पुत्र ! दिवि देववधूजनो नयमन्मथामिवायान्तं त्वां दृष्ट्वा बान्तमरपत इति मन्ये । संप्रति मां विहाय क्व गतोऽसि ? समागत्य परिष्वजस्वेत्युक्त्वा मूलनिर्लाभं स्तालश्चभूमायपतत् । ततः संज्ञां प्रतिलभ्य जयद्रथं च हेतुं श्रुत्वा मुतक्षयप्रक्षेप-
निपीतरोक्ताण्यथो जगाद । यत् सर्वभूभुजां परयतामनस्तगे तिग्मकरे श्वो यदि जपद्रव्ये हतो न भवेत् तदाहमनृतरान्तये दहनं प्रवेक्ष्यामि । अत्र गुरुद्रोहविधासपातनिक्षेपापहृष्य भुक्तस्त्रीत्यागनिषिद्धाचरणविहितपथत्यागादीनि पातक्यानि मां लागेयुर्यदि प्रतिज्ञाविमुक्तोऽं स्याम् । अथः प्रभाते दिवि भुवि वा पातालेऽथवा मेरुमन्दरकन्दरेऽपि स्थितमनिवारिता मद्राणा दापयिष्यन्तीत्युक्त्वा बालीयविद्रिषा सह शरत्तं दध्मौ । येन सकुलायज्ञ पृथिवी पक्षे । अग्निप्रवसरे चारैः पार्थमापितं विज्ञाय भीतः सैन्धवो दुर्योधन मेव तस्मै तदपुंसं न्यवेदयन् । ततः सानुगः कौरवस्तं समादाय द्रोणमन्यैत्य च पार्थस्य सैन्धवविशर्पण्य पांसं प्रतिज्ञां व्यजिज्ञपन् । एष जयद्रथो वदति । यद् दिनमेकमलक्षितः
निद्रामि वा मर्ने पार्ष्विवाः संदृष्ट्वा मां रक्षन्तु । इति दुर्योधनेनोक्ते भारद्वाजसं

प्रोवाच मा भैषीः । श्रोऽहं त्रिदशैरपि दुर्भेद्यं महाव्यूहं कर्ताऽस्मि । तत्राहं सैन्यधा-
 र्थिनमायान्तं धनंजयं विलासिलो जलाधिमिव तं सायकैर्वारयिष्यामि । एवं द्रोणेनोक्ते
 प्रहृष्टाः कुरुपुंगवाः प्रतिज्ञामंगवन्दिना पार्यं हतममन्यन्त । कदाचित् क्रुद्धोऽर्जुनोऽ-
 स्त्रिलां सेनां विनाशयेदिति पार्यभयात् कुरवो रात्राविवोत्थितास्तस्युः । अत्रान्तरे
 शीरिः पुत्रशोकन्ययातारप्रलापिनीं सुभद्रां याहसेनीं च सान्त्वयितुं ययौ । ततः केशवेन
 समाश्वासिता सुभद्रा चाप्यगद्वदं विललाप । ह्यपुत्र ! नयनानन्द ! पद्मपत्राक्षं ते वदन्
 कदा पुनर्दृश्यामि । इत्थं ते प्रियामाहिपी नवोढोत्तरा भर्तुमाहितसंक्रुपा गर्भगौरवाद्
 रक्षयते । पितारिनाथे कृष्णेमातुले भीमे च प्रातरि रणे धूलिधूसरितः कथमनाथवच्
 छेपे ? वत्स ! सदाचारप्रतजुषां प्रहृष्टवदन्ययज्वनां च गतिमवाप्नुहीति प्रस्ताप-
 मुत्तरां तां समाश्वास्य भाषवो वीतनिद्रं पार्यं तूर्णमुपाययौ । ततोऽर्जुनः कृष्णाक्षया
 जपपते विधिवत्परिकल्पिते पवित्ररायने निद्रां लेभे । सोऽथ न्योमगः स्वप्ने विष्णुना सह
 दिव्यपर्वतमारुह्य चन्द्रार्धरोमरं शिबं वदरी । अथ कृताञ्जलिः कृष्णसखस्तं प्रणम्य
 भक्त्या स्नानन्दं लुष्टाव । निःशेषदुष्कर्मविपहारिणे शर्वाय नमः । भुवनप्रभयाप्याय
 वरिणे भवाय नमः । वैलेन्द्रद्रावितेन्द्रमयच्छिदे कद्राय नमः । ऊर्ध्वरेतसे श्रेयोधाने
 वामार्पाय नमः । व्यालाकुलाय सख्याय नमः । त्रिगुणाय त्रिनेत्राय त्रिमूर्तये त्रिशुलिने च
 मर्मानम इति स्तुतो दद्रः स्वप्ने महाभुजगविभ्रं धनुरक्षं च सस्थानकं पार्थाय प्राद-
 शयन् । अथ धनंजयः पूर्वलघ्नं पाशुपतास्त्रं दृष्ट्वा चण्डीरान्मन्त्रं च प्राप्य कृतकृत्यो
 व्ययुध्यत । ततो हृष्टो धनंजयः कृष्णाय प्रभावे तन्निवेद्य सममं प्रतिज्ञाभारं स्वल्पमम-
 न्यत । अत्रान्तरे कृतावरयकरणीयाः स्नात्वाऽग्निं संपूज्योत्साहपूर्वकं कुरुपाएवहा रणां-
 गणमवतेदः । ततो द्रोणः दृष्टुश्चक्रपरिष्कृतं सुभद्रकोटिभिश्च गुप्तं विकटाटोपं शकट-
 व्यूहं व्यधात् । तन्मध्ये महादलं नृपतिभेसरं पद्मं चतुरङ्गिणीसमेतं तदन्तरे च कृत-
 र्धममशुभिः सूक्ष्मव्यूहं कृत्वा सूचिपाशो वीरवत् जयद्रथं न्यवेदयत् । एवमनीकेषु
 व्यूहेषु द्रोणाचार्यः सेनामे गाण्डीवधन्वानमपरयन् । ततःप्रवृत्ते युद्धे चण्डकरवे
 च तरय मरीजमरतेजो मदीपाला न सेहिरे । अथ दुर्निमित्तशुताबुले मुषने प्रक्षिप्ते कृष्णा-
 र्जुनो श्रेताधस्तेदनस्थितौ शरसौ प्रदध्मन्तुः । ततो मिलितयोः सेनाममुद्रयोष्णालनील-
 बलत्वरङ्गावरणः संगरोऽभवत् । अयार्जुनः शूरशिरोभिः सभूषणैर्ह्यशुभिश्च मदीमच्छा-
 दयन् द्रोणानीकं प्रविवेश । सोऽथ पूर्वोत्पृष्टारं शुक्रं द्रुपदं बृद्धमनुमन्य प्रसाप्य च
 पुनानं दीमशरजालैरबाधितम् । ततोऽप्युत्तसारयित्वा जयद्रथवर्दीं द्रोणं प्रदक्षिरे ।

कृत्य च धातरहंसा व्यूहं प्राविशत् । ततो लाघवाद् द्रोणमुत्सृज्य श्वेतवाहने प्रविष्टे चक्र-
रक्षो युधामन्युत्तमोजसावपि विविशतुः । ततो मन्दरसंरब्धक्षुभिताम्भोधिबिभ्रमो निर्घोषो
विदीर्यमाणस्य व्यूहस्याऽभवत् । अथ कुञ्जरभेदिनस्तस्य पुरः पतितभूभुजमुखानि
पद्मघनानीव रेजुः । यत्र यत्र धनंजयो गतस्तत्र तत्रदारुणः शब्दोऽभूत् । अहो गतः
हृतःपृतः लब्धः एष हन्ति वयं पतिता इति निनादः सर्वत्र प्रासरत् ।

अथ समरेऽजप्यं द्रोणं त्यक्त्वा शरवर्षाग्रे फल्गुने प्रविष्टे कुरुकाननं चक्रे ।
ततोऽर्जुनस्तूर्णमभिद्वृत्तान् कृतवर्ममुखान् जित्वा यवनकाम्योजौ जघान । ततो द्रोणो
धनंजयमभ्येत्य निरोद्धुम् ब्रह्माक्षेण स्वाज्ञाजालजटं नमश्चक्रे । ततोऽर्जुनो ब्रह्मा-
क्षेणैव तत् परिहारं कृत्वा शुकं परिवर्ज्य भोजानीकं प्रति प्रायात् । तत्र भोजं विमुखं
विश्याग्रमे प्रयान्तं पार्थं भुतायुधोऽभ्याक्रमत् । अथ पार्थस्तदुत्सृष्टशरान् विपद्य रथं
च चूर्णयित्वाऽस्य सर्वायुधक्षयं विदधे । ततोऽसौ बरुणवृत्तां गवामादाय केशवमताडयत् ।
ततः सा अयोधे पातिता प्रतिनिपृत्य तमेव जघान किंतु केशवस्य च तया बालवक्रोऽ
पि नाभवत् । एवं भुतायुधवीरवधे पार्थरथोऽभग्नप्रणयां गतिमवाप । ततो वानरध्वजं
ब्रजन्तं निधारयितुं अम्भोजमुदक्षिणोऽभ्यायात् । एवमालोक्य पार्थः शरवर्षिणस्तस्य
पूर्वं कार्मुकं क्षित्वाऽनन्तरं तन्मुक्तो शक्तिमपि चक्रे । ततोऽसौ पार्थशरसारविश
रादतनुर्नुपोऽम्बरद्विपाथर इव सहसा पपात । एवं वीरे काम्योजे निहते वलार्ये च
भक्ष्यमाने क्रुद्धः भुतायुः पार्थमुपाद्रवत् । ततस्तत्तोमररूलप्रहतोऽर्जुनः क्षयं मुमोह ।
अथ लक्ष्यसंशो धनंजयः शस्त्रालं समुदीर्य साध्वसूतरथं स्वसुतसमेतं च तं कथाशेपं
पकार । अथ पाण्डवोऽगवगच्छन्तिगदाक्षिणात्यौश्च निहत्य सुदृक्कचीनम्लोच्छानामपि
वरुधिनीं शौरिर्निपात्य रक्ततरुगिणीं विदधे । ततोऽम्बद्याधिपतेः शिररिद्धत्वाऽप्युतसारथि
रपारितगतिर्विवेरा । अत्रान्तरे कौरवध्वरो द्रोणमुपसूच्य वभावे । आचार्य ! पार्थ
कृतनृपकदनं पश्य । किं बहुना । यदि ते सरलचेतसः शिष्यानुषंगो न स्यात् । तर्हि
वरकः पृथामुत्तम्वानं वयं नु विलंघयेत् ? देव ! गतोदके रेगुषण्यो न कल्याणाय ।
भयता च वृत्ताभयो जयद्रयो हेलयैव स्वयं कलकलालवदनोदरे प्रवेशतः । गुरो !
यदि स्वयाऽप्युपेक्षा क्रियते । तर्हि मम सैन्येषु यदृच्छया चरन्तं तं सामान्यः को निवारयिष्यति
यस्मात्स्वयं भारद्वाजो राजानं जगाद । राजन् ! पार्थो युवा अतस्तादृशेणोऽसौ वृद्धमां
समुत्सृज्य गगनतः । मया च व्यूहद्वारे भीममात्यकिपापेता दत्ताः । यदि वीभत्सु
तं दृष्ट्वां प्रजानि तर्हि भीमादयोऽप्यन्तः प्रविशन्त्येव । अस्तु संप्रति ते दुष्करं हितं

करोमि । येन त्वं रणे देवानामपि दुर्जयो भाविष्यसि । पुरा वृत्ररणे रुद्रः सुरेन्द्राय दिव्यं मन्त्रमयं धर्मं प्रादात् । येनाऽसौ दुर्मेघः संजातः । तद् गुरुमुखान्मया प्राप्तम् । अधुना तेनैव ब्रह्मन्त्रेण त्वं शत्रुगणान् बद्ध्वा शत्रुनिवर्हणं करोमीत्यभिधाय कुरुभूपते प्रस्थितस्य पार्थ जेतुं मन्त्रेण यवन्ध । मंत्रशास्त्रहस्यविद् द्रोणाचार्यः ।

अथ कौरवेश्वरो गुरुणाऽऽमुष्कदिव्यकवचो गजवाजिरथानीकैस्तं प्रययौ । अस्मिन् वसरे व्यूहमुखे द्रोणशल्यादिभिः सह घृष्टद्युम्नादयो युयुधिरे । तत्र सात्याकिद्रुपदविशदफुन्ति भोजघटोत्कचद्रौपदेयाश्च युपिष्ठिरादीन् पुरस्कृत्य दुःशासनविकर्णचित्रसेनालायुधालम्बुस-
वाह्विषदाङ्गुनिद्रांशिशृपसेनगौतमान् महारथान् व्यूहगर्भविनिर्गतान् निजनामार्कितशरैरैवा-
किरन् । तस्मिन्वसरे रथामे योधा मिथो रुधिरवर्तदुर्गं कुर्वाणाः राजबृष्टिभिः कयन्धताण्डवो-
बण्डसंरम्भदलिता दिराश्वकुः । अत्रान्तरे श्वेतद्वयः कुरुवादिनीं प्रचिरय सैनिकांश्छिन्न-
भिन्नांश्चकार । एवं लोकतीवराकिमन्त्रेण कृष्णचंद्रेण सहसा प्रेरितः
स रथः प्रोराद्वयमवतिप्रभ्रम । ततो हेमसंनादास्ते ह्या गगनं गाहमाना इव जयदीर्घैः
प्रभाजालैर्विहाः पल्लपिताश्चक्रुः । तस्मिन्वसरे यत्रार्जुनेपवश्वेकस्तत्र हतोगजश्छिन्नो रथो नरे
श्वरोऽयं पतित इति सकन्दणो निःस्वनोऽभवन् । अत्रान्तरे बिन्दानुबिन्दावापन्त्यौ पाण्डवम-
भिदुत्य नानाराक्षवर्षैः सकंशवमद्वयं चक्रतुः । ततोऽर्जुनस्त्वय्यो गुरैरिद्धत्वा शिरसी च चक्र-
त् । अथार्जुनो बिन्दानुबिन्दयोः सैन्यं हत्वा निजान् पृथितांश्च वीर्य कृष्यं मोवाच ।
सखे ! दशपुराक्षरारक्षतान् क्लान्तान् हयानुद्धतराक्ष्यान् कृत्वा जलं पायय । एवमुक्त्वा
स रथादवतीर्य पादचारुदमन्तरमित्याप्तान्नरेश्वरानेक एवाऽयोधयत् । ततः पार्थारथजालानां
वदस्त्राणां च निवर्षिभिः मृतश्यालावरात्जनभोऽभवन् । अथ शूरस्सम्पुनरमाजगमुः ।
एवमालोक्य पाण्डवर्जुनः शरपञ्जरमंदिरं रचयति । सायदेव कृष्णः पीतजलान् हयान्
पुनरयोजयन् । ततमेवातरदसौ ह्या कृष्णमंकेतमथाप्य शक्राश्वमित्रिजिगीषया गगनं
मारदन् । ततः स्वल्पावशेषे दिने नृण्यैः सैन्धवकांसिणः सध्यसाविनः सायकैः धौरव-
चम् चक्रं । ततो विदुतेषु नरेंद्रेषु गजघटावने च भग्ने द्रोणानुपद्रकवचो दुर्योधन
स्तत्र समाययौ । एवमालोक्य कृष्णचन्द्रोऽर्जुनमुवाच । सखे ! स्थयीयतां निश्च-
रणां कर्वाऽयं समुग्रव्रतः । अतः पूर्वमेनं कुलचंटकं जहीति पुण्यराक्ष्णोक्ते जिघ्रु-
मुयोधनो वीर्य मिथो युद्धयमानौ सुरेन्द्रेणमुपिभूमं चक्रावे । ततः कुरुगजप्रेरिता-
विशिग्वाली विरीटिनं हंसालिः प्रौष्पाद्रिमिष विवेश । ततो गोविन्दः पार्थवाणान्
दुर्योधने बन्ध्यान् हृष्टा विस्मयेन विमेषदिति जगाद । निशम्यैव कृष्णवाक्यं पार्थो

विहस्य प्रोवाच । कृष्ण ! येनायं पापः प्रतिभांभितस्तत्कारणं मया ज्ञातम् । गुरुणाऽस्य
गात्रे घमसंनिभं घर्मं घट्टम् । परं चैतद्विनाशानं प्रतियोगमहमपि जाने । एषममात्र
फवचोच्छिस्तये यदिव्याकं व्यधात् तद् द्रोणपुत्रो दूरादेय महाश्रेण विदारयामास । एव
मालोक्य दिव्याकं द्विप्ययोज्यं न भवतीति विचिन्त्य पार्थः सुयोधनस्य रथाभकार्मु-
काणि चिच्छेदं । ततोऽर्जुनोऽस्याहस्तत्राणवर्म शरैर्विद्धा तं युद्धविमुखं चकार । अथ कर्णः
शिखिध्वजकर्णमुत्तमद्राजसुयोधनयूपकेतुभूरिभयःप्रसृतयो नृपा घोरं युयुधिरे ।
एवमालोक्य लघुहस्तोऽर्जुनः समापततां तेषां घर्मच्छत्रधनूपि घाणे शिच्छेद । तस्मिन्
घसरेऽसौ विघर्मेणां तेषां पद्मगर्भनिभानि शरीराणि रुधिरैर्वालातपाठणानीध व्य-
धात् । ततो जिष्णुना घीरेषु घम्यमानेषु खड्गभुजः कालो निजोत्सव इव ननत । अत्रान्तं
व्यूहमुखस्थितद्रोणो महारथपरिवृतं घर्मेसुतं जिघृक्ष्या समुपाद्रवत् । सोऽथ भस्मपांचालं
सृजयकेकयान् स्थव्यावशेषान् कृत्वा राजानमपि शरैर्विरयं चकार । एवं सर्वोपायाः
समर्थं युधिष्ठिरं दृष्ट्वा सर्वे सैनिका इतो नृप २ इति स्फारत्वारं प्रचुक्रुशुः । ततोऽजात-
शत्रुर्यो प्राणहारिणीं शार्किं प्रादिशोत् तां द्रोणो ब्रह्माश्रेण क्षणाद् भस्मसादकरोत्
अत्रान्तरे सहायार्थमागतं सहदेवरथं समारुह्य नृपो द्रोणं त्यक्त्वाऽन्यत्र ययौ । अ-
धर्मतनये विदुते कोपाकुलो द्रोणो शरश्रेणिशिखारतैः पाण्डवचमूं ददाद् । तां
बृहत्क्षत्रो जेमधूर्तिं सहदेवो घृष्टकेतुं सात्यकिर्व्याघ्रवत्तच्छावधीत् । एवं परैर्विषमा-
बलं दृष्ट्वा द्रोणपुत्रः शिरः कूटावरोपाणि पाण्डुसैन्यानि व्यधात् । ततो वक्रभूताऽ-
लम्बुसः शरशतैर्भीमसेनं योधयित्वा तत्सेनाञ्च माययाऽवधीत् । अथ भीमो यज्ञ-
न प्रवर्तितां रुधिरपगां दृष्ट्वा त्वाष्ट्रेणाश्रेण तन्मायां छित्वा तमजयत् । अत्रान्त-
भीमसेनसहायार्थं समागतो घटोत्कचस्तं महाकायं निघारयामास । ततस्तयोर्द्वन्द्वयु-
प्रवृत्ते लब्धावकाशो घटोत्कचस्तमलम्बुसं समाकृष्य भूमौ पातयित्वा च तं व्यसुं विदधे
एवं समरे घटोत्कचेन यज्ञसे निहते सर्वभूमजां घोरं भयमाविरभूत् । अत्रान्तरे युधि-
ष्ठिरो दूरस्थ पार्थस्य शंखनिर्घोषमशृण्वन् शंकाकुलितचेतसा सात्यकिं प्रोवाच । वीर-
परप । गुरुबन्धुसूहृदां दोर्वर्षप्रदर्शनकालोऽयं तवाऽग्रे समुपस्थितः । सांप्रतं श-
भृगस्य फिरीटिनः शंखशब्दो न श्रूयते । धुरन्धर ! शौर्यशालिप्रवरं त्वां विहा-
कोऽन्यो भारमीदृशं बाहुं समर्थः ? पात्रे पृथ्वीं वितरतां शरणागतं रत्नं मित्रार्थं
प्राणांस्त्यजतां समानफलं श्रूयते । लोकेऽस्मिन् पवनाकंपितपिण्डदलालालैः प्राणैर्वै-
स्तिरं यशः क्रियते । त एव भवद्विधा घन्याः । सखे ! त्वयि पार्थे द्रष्टुं याते भीमपापं

तगुप्रस्य मे द्रोणप्रहृणजभयं नास्तीति मन्यं विद्धि । एषमाकर्ण्य सत्वसागरः सात्यकिः
 परानीकपिभित्तया तथेत्युक्त्वा सज्जोऽभवन् । ततोऽमौ शुभ्राश्वं रथमास्थाय भीमे च
 रक्षाभारं निधाय मंगलालंष्ट्रानां युद्धार्थं प्रययौ । सोऽयं भारद्वाजमासाद्य वेनतेयवद्वाज-
 भुंजगानां क्षणमाकंपविभ्रमे धके । अथाचार्ययुयुधानयोः स्कन्दतारकयोरिव सर्वलोकसंमोहनं
 युद्धममूत् । तत्राचार्यं दुर्जये मत्वा प्रत्युत्पन्नमतिः सात्यकिः प्रोवाच । गुरो ! तव शिष्यं
 पल्लुनमन्देष्टुं प्रस्थितस्य मेऽस्मिन् स्वत्यावशेपेऽहिं धिघ्नं कर्तुं नार्हसि । तच्छ्रुत्वा
 चापमाकृष्यापार्यो वभाषे । सात्यके ! मयि जीवति त्यया प्रवेष्टुं न शक्यम् । निशम्यैवं
 शैनेयो घातजघेन रथेन पराहूतं तं वञ्चयित्वाऽमे ममाविरात् । सोऽयं रणे कृतवर्ममुखान्
 जित्वा श्लेष्मद्वक्त्रितकाम्योजांश्च न्यपातयन् । ततोऽनिष्टापतिं विचिन्त्य कृतवर्मा ध्यूह्रा-
 मुद्यतान् पाण्डवान् निर्गत्य निवारयामास । अत्रान्तरे जलसंधो जवेन प्रविशन्तं सात्य-
 किं विलोक्य सं सायकैर्न्यरुणन् । ततः शैनेयः कुंजरघटान्भिन्दन् तदुत्सृष्टाञ्छस्त्राणि
 शरैर्विचित्र्य तस्य शक्रायुधोपमं धनुश्चिच्छेद । ततोऽसौ गजारूढः सर्वायुधन्ययं कृत्वा सावेगः
 सात्यकिमुपाद्रवत् । एषमालोक्य सात्यकिः पूर्वं तस्य भुजौ क्षित्वाऽनन्तरञ्च सरत्तमुकुटं
 शिरश्चिच्छेद । तस्मिन् हते युयुधानशरार्दितो नागेन्द्रो विद्रुत्य धौरवानीकं पिपेव । एवं
 मागधानीकं विदार्य यदुपुंगवः सात्यकिर्दुयोधनं मुखान् वीरानयोधयत् । ततोऽसौ तत्रत्यान्
 मुभटान् विजित्य सुदर्शनवृषते रुचिरं शिरश्चकर्त्त । ततोऽसौ रावयन् भर्त्सयन् यववान्
 पातयन् भोजान् मर्दयन् घर्षयन् नाशयन् ताम्रलसिकान् मोहयन् शकान् खण्डयन्
 मुण्डान् मुण्डयन् कुबिन्दान् कुत्सयन् दस्यूश्च द्रावयामास । अत्रान्तरे सात्यकिशराविद्धो
 दुःशासनः समरं विहाय तूर्णं गुरुसंनिधावगमन् । अथ द्रोणस्तं विलोक्य प्रोवाच ।
 वीर ! कोऽयं ते संभ्रमोऽस्मिन्नवसरे ? संप्रति त्वं प्रतिनिवृत्त्य जयद्रथं रक्ष । अहो !
 सात्यकिशरैर्वरुथिनीं भिन्नां दृष्ट्वापि योद्धव्ये किं विद्रुतोऽसि ? । परयं यदा
 शैनेयेनापि दुष्करं कर्म विहितम् । तदा मीमसेन पार्थो तु न जाने
 कीदृशविधं कर्म करिष्यतः ? अपरं च । नैपा धौरवसभा न सा पाञ्चाली यत्र
 त्वं कृष्टवानसि । इमारुतु प्राणपणप्राप्या यशोविक्रमभूमयः सन्ति । किं बहुना
 पाण्डुनन्दनै युष्माकमद्यापि संधी रोचताम् । यतः संप्रत्यपि वीरविनाशकाः पार्थसायका
 नान्तं याताः । अथवा । तूर्णं शारवैरपराङ्मुखो भूत्वा युद्धयस्व । यतो भग्नप्रपाना हि सेना
 वार्यमाणापि दीर्यते । निशम्यैवं कोपातुरो दुःशासनः मुपन्ववीरकेतुचित्रकेतुचित्ररथान्
 पाञ्चालानवधीन् । ततः क्रुद्धो धृष्टगुन्नः सर्वाभरणभेषिभिः शरैर्द्रोणं मूर्च्छितं

कृत्वा सेनामदारयत् । ततः खड्गपाणिः पार्षतो यावद् द्रोणं हन्तुं प्रयतते तावन्नभ्य-
 संतो द्रोणोऽर्धचन्द्रैः शरैस्तमपूरयत् । ततो वृश्चिकैरिव तैर्व्याप्तः पराङ्मुखो घृष्ट-
 शुम्नो गुरुप्रेरितपृथुसायकैर्दारितश्च प्रथयौ । अथ पाण्डवानामनीकिनीं दारयन्
 क्रुद्धः शोणहयो भूमिपालानां शिरोभिः क्षामपूरयत् । अत्रान्तरे सात्यकिः शरवर्षिण
 मायान्तं दुःशासनं धीह्य शरैस्तं विरथष्वजसायकं क्षिप्रवर्माणं च चकार । ततः
 प्रहारशकलीकृतैर्विदुतैर्ग्लौहैः संत्यक्तं विमुखीभूतं च तं सात्यकिर्भीमस्य तां प्रतिज्ञां
 विचिन्त्य नावधीत् । अस्मिन्नवसरे शिशुपालसुतो रुक्मरथः पाञ्चालबाहिनीं विराट्
 द्रोणाय दीप्तां शार्ङ्गिं प्रादिणोत् । अथ युधि गुरुस्तदक्षस्य तूर्णं शरशतैः स्रवं कृत्वा
 मौलिरत्नांश्चक्षुरितोष्णीपं शिरश्चकर्त । ततो घृष्टकेतौ हते सति दायवर्षीं जलसंधमुत्त-
 ऽपि क्षणाद् द्रोणानलपतंगतां प्राप । अथ घृष्टशुम्नमुतं कृतवर्माणमाशुगैर्हत्वा
 भार्गवो हेहयानिव द्रोणः पाञ्चालान् जघान । ततस्तस्मिन् घोरे महाह्वये पाण्डुसेनासु
 भग्नासु व्यथितो जनः क्रूरवर्माणमाचार्यं निनिन्द । अथ शैनेये चिरप्रविष्टे सति
 पुनः शंकितो धर्मजो लंघमाने रथौ भीमं समेत्य प्राह । भ्रातः ! किरीटिनः शङ्ख-
 शब्दोऽद्यापि न श्रूयते । अतः सर्वैर्महारथैर्मिलित्वा किमन्यनिष्टमस्य विहितमि-
 त्यहं मन्ये । हे भीम ! देवरात्रुतमोविश्वंसक्तं भास्करोपमं तवानुजं विना कथं जीवितुं
 गुह्यहे । अपरं च । घोराः पाञ्चजन्यस्य निर्घोषः श्रूयते । अतः कष्टं, पार्थिवधान् माधवो
 योद्धुमुद्यत इति जाने । तस्माद् भो धीर ! त्वं गत्वा सन्न्यस्ताचिनो वृत्तान्तं
 जानीहि । यतस्तिमिरान्ता दिशोऽहं परयामीति युधिष्ठिरेणोक्ते वृकोदरस्तं जगाद ।
 राजन् ! धनजये मिथ्या शंकां कर्तुं गार्हसि यतो विमुघापातिवधूषेयव्यापिनं पार्य
 युधि धर्तुं कः प्रयत्नते ? राजन् ! तथापि तव शासनं शिरसा गृहीत्वा कुरुबाहिनीं दार-
 यन् जिह्मपदवीं परामीत्युक्त्वा मादृतिः पश्चिरज इव स्यन्दनेन हुतमभ्यधावत् ।
 ततोऽनौ रुक्मपुंगवैः शिलीमुखैः क्रुद्धवन्मपूरयत् । एषमालोक्याचार्योऽप्रवीत् ।
 धेन्तेम ! मामनिर्जित्य पादिनीं भेषुं न शक्त इति कथयित्वा द्रोणः पाण्डवं शरवर्षिणा-
 धिरत् । ततस्तद्रागभिष्टो वृष्णेदरो वभाषे । द्रोण ! यथा त्वं मन्यसे तथाऽधुना
 मयन् नो गुरु नं । किमन्यन् । पार्यो हि मान्यान् पूजयति । परमहं तु भीमोऽस्मीत्यभिधाप-
 नां न वसेनमां गदां प्रादिणोत् । ततो द्रोणव्यक्तो रथस्तथा शक्ततां ययौ । अथ द्रोणोऽ-
 प्यन्तं भीमपदव्यापिं मनुजं पौरवेषरं भीमः शरैरपूरयत् । ततः सुपेणवृन्दारक-
 र्दीर्घेनप्रहृष्टिर्भोवनविजगन्तगुह्यनान् निगत्य सैन्यं गदाभिर्भिन्नं चक्रे । अत्रान्तरे

द्रोणस्वयलं विद्रुतं दृष्ट्वा पुनर्ममिमुपाद्रवन् । ततो द्रोणभीमयोर्दार्ढ्यं युद्धमारब्धम् ।
 एवमालोक्य देवा मिथः प्रोचुः । युद्धमिदं मार्गवक्त्राकुम्भरुणं स्मारयति । अध
 वृकोदरः स्वन्दनादयस्त्वा गुरुरयं दोर्भ्यामुन्निष्य दूरदूरे चिक्षेप । अत्रान्तरे द्रोणो
 भग्नरयादधस्तुत्य प्रययौ । ततः पवनमात्मजो रणसंघातान् पोंधययन् राजवक्त्राणिपात-
 यन् व्यूहं प्रविशेत् । ततः संमुखागतं कर्णानीकं विदारयन् सात्यकिपार्श्वमगमन् । ततो
 भीमवामुक्तेरधं समाकर्ण्य तं नादं च परिहाय मनाद । सच्छ्रुत्वा दूरान् कृष्ण
 धनंजयावपि शंखी प्रदध्मन्तुः । ततस्तन्मादेन साध्यसकृताशब्देन च भुवनानि चर्कपिरे ।
 अथ युधिष्ठिरः कृष्णयोरुत्तुल्यशंखनादं श्रुत्वा हर्षेण रिपुसागरान् समुत्तीर्णं पार्थं मेने-
 ततो भुजशालिना भीमेन भङ्ग्यमानं यलं दृष्ट्वा कर्णः कोपाद् बाणमयं जगन् कुर्प्यन्नभ्या-
 ययौ । एवमालोक्य नदन् पवनमनुस्तमायान्तं शरैर्वेद्वा कृत्तध्वजस्यन्दनकार्मुकं
 विमुलं चकार । ततो राधेये रणे भग्ने म्लानमुजो दुर्योधनो द्रोणमागत्य प्रोवाच । गुरो !
 यदि ते म्रियशिष्योऽङ्गेनस्त्वामुल्लंघ्य गतः । स तु सङ्गः । परं युयुधानवृकोदरौ प्रसभं प्रविष्टौ
 सन् कथं सहामहे । किमन्यत् । विधियैमुल्यमस्मामु सत्यं विजृम्भते । किं गह्वना । धीर्य-
 महोदधिर्भवानपि यत्र घेतामविक्रान्तः । निराम्यैवं क्रुदपजवचनं द्रोणः प्रत्यवदत् ।
 पुरः सैन्यं पञ्चाश गृहीतं कथं धार्यते । मयेतो यत्नाद् रक्ष्यमाणमपि प्रविदी-
 र्येत एव । अपि च । सर्वे पाञ्चालमृजया अघारिता अन्तः प्रविशन्त्येव । अतः सैन्य-
 द्वारमेवात्र मया सर्वात्मनाऽतिवल्लेन रक्षणीयम् । भवांश्च सर्वैरेभिः कर्णमुल्लैर्महारथैः
 सार्धं पार्थसात्यकिभीमानां वारणे किं न पर्याप्तः ? अलमतिप्रपञ्चेन ।
 यतोऽस्मिन् मुहुर्तरोपेऽङ्घ्रि तूर्णं जयद्रथं गत्वा रक्ष । अधुनैव रणघूते तत्तणायेव जया-
 जयौ भविष्यतः । इति गुरुणोक्तो राजा पाञ्चालनन्दनो गत्वा सर्वैर्महारथैः सह
 किरीटिनश्चक्ररश्मौ विरयौ चकार । अत्रान्तरे कर्णः पुनर्वृकोदरं समागत्य शरैस्तं
 बलितानलसंनिभं चक्रे । ततो भीममुजोत्सृष्टैः पात्रिभिर्विद्धः सूतजरिधन्नायुधरयो
 रयं वत्प्राज । ततः क्रुदयले भग्ने मानी कर्णः समाधस्य रथेन नदन्तं भीमं पुनरादूषत् ।
 अथैवं कर्णभीमयोर्घोरं समरे प्रवृत्ते मिथो विशिखत्रातेर्नरनागरयत्तयो बभूव । अथ
 भीमः सूतपुत्रस्य तालोपमं धनुरिद्धत्वा मनोरथैः सह तस्य घननिर्घोषरयं जघान ।
 ततः कर्णं विरयमालोक्य क्रुदपजाविष्टो दुर्जयस्तमुपाद्रवन् । ततो भीमः शर-
 वर्षिणं दुर्योधनानुजं गदया हत्वा कर्णं शरैरपूरयन् । अथ सूतपुत्रः पुनः स्वन्दनमास्थाय
 वृकोदरं बाणविद्धं चकार । अथ पावनिः कोपं कृत्वा गदां विमुञ्च्य जवान् सद्रथं रिपेव ।

एवमालोक्य सुयोधनः कोपात् कर्णगुप्तये दुर्मुखमादिदेश । ततोऽसौ भीमः कौरव-
मायान्तं तं शरैर्निभिन्नहृदयं कृत्वा रथादपातयत् । ततो दुःस्वाकुलः कर्णो दुर्मु-
खमारुह्य भीमाय दुःसहान् वाणान् प्रादिषोत् । ततो भीमोत्सृष्टः शराः सानिधास्य महो-
रगा इव कर्णं विनिर्मिद्य पातालतलं समाविशन् । सोऽथ महाधनुर्धरो
गाढपिद्धोऽपि जवव्यालोलकेतुना रथेन कुरुसैन्यधृतिमुन्मूलयन्निव दुद्राव । ततो ज्ञा-
तुर्मददुर्धरदुःसहदुर्मर्षणा भीममभ्यधावन् । एवमालोक्य स युद्धयमानांस्तान् वीरान्
महाबातो घनानिव पातयामास । एवं तेषु हतेषु वीरेषु महावीरो राधेयो विपुलं धनु-
धुनानो भीममयोपयत् । ततो भीमोऽस्य धनुरिच्छत्वा नर्दन् करेभ्यो वीरायुधान्यानि
न्यपातयन् । ततः सुयोधनश्चित्रवित्रायुधविकर्णशत्रुं जयशत्रुंसहचित्रसेनावीन् समानुजान्
कर्णसहायार्थं प्रेषयामास । ततस्ते भीमेन सह युध्यमाना वीरगतिं प्रापुः । अर्धांगयन्
स्तान् पतितान् वीरस्य कुरुणापूर्णनयनोऽन्यरथमारुह्य पुनर्भीमं योद्धुमुपाव्रवत् ।
मालोक्य युद्धयमानो वृकोदरोऽधिकसंरम्भाद् वज्रवेगैर्विशिलैस्तमपूरयत् । ततः कौरव-
श्वरे भीमचापच्युतैः शरैराच्छादितं कर्णं दृष्ट्वा चित्राक्षचित्रासुचित्रवर्मचित्रकेशचाप-
चित्रोपाचित्रचित्रयाणान् तदगुप्त्यै व्यादिदेश । ततो भीमस्तानभिमुखान् दृष्ट्वा शैलेभ्यः
पादपानिव रथामेभ्यो बाणैरुन्ममाध । एवं विक्रमशालिषु तेषु राजपुत्रेषु हतेषु भीमकर्ण-
शरैः क्षिप्रं विपुलो जनसंघयो षभूष । अथ बाणभिन्नोऽधेरथि व्येथां संस्तभ्य कोणा-
बाणमयं नभश्चक्रे । ततः कर्णशराः भीमं व्यश्नूतधनुर्ध्वजं चक्रुः । अथ वृकोदरः क्षीणो-
धत्वमवाप्य कर्णाय द्विरदान् हवींश्च प्रादिषोत् । सोऽथ ताच्छरैरिवच्छेद । तस्मिन्मवले-
कर्णः कुन्तीवयः स्मृत्वा विषमस्थमपि वृकोदरं न जघान । यतः साधवः सत्यरीला-
दि मयन्ति । ततो राधेयो भीममवदन् । मूढ ! महद्भिर्मा युद्धयस्व । हंहो बहुमुत्र
स्वयनेयं युद्धमूषिता । मांमास्थिकूटकुट्टाफस्तु सूदरालासु शोभते । अथवा भार-
योग्यस्य ते शरीरस्य धानने लब्धवृत्तयस्तूष्करा एव युक्ताः । अत्रान्तरे कंसारिर्भीमं
दृष्ट्वा दुरास्थितं विलोक्य कल्लुणाय न्यवेदयन् । ततोऽजुनः शरैः कर्णतूर्णमाच्छादयामा-
स । अथाऽजुनराविविद्धः कर्णो भीत्या दुद्राव । अथ वृकोदरे सात्यकिर्याहटे पाप्यै-
व्योमन्वज्जना कर्णाय नाशयं प्रादिषोन् । ततो यत्नतुल्यं तमायान्तं दृष्ट्वाऽधत्तयामा दूरा-
तत्रिभिण्यु चिच्छेद । अथाजुनो बाणयुने द्रोणात्मजमपूरयन् । सोऽपि तत् सायकविद्धः
तेन्दुगंगरं गन्धिवेश । ततो वीरचक्रं विदारयन् यत्र पापो जयद्रथो महारथैर्गुप्तं भान्तं
तं गृभिज्जुर्ध्वं घनंजपो नाममाद । अत्रान्तरे शरज्वालातीडक्षितिपफाननं सात्यकि-

मलम्बुषोऽभ्याद्रवत् । विलोक्यैवं सात्यकिः शूरेस्तं निवारयामास । ततस्तयोर्मुहूर्तं
जयपरजयदीनं तुमुलं युद्धं वभूव । ततोऽथमरगवाप्य पूर्वं भल्लेनतस्यः शिरश्छिन्वाऽ
न्येषामपि पञ्चशतपञ्चशतपुत्राणां शिरांसि चकत् । अथैवं रणवीरचमूं क्षपयन्तं सात्यकिं
वीरवेतुर्भूरिश्रवाः स्वयमभ्यधावत् । ततस्तयोर्माधारणयुद्धं दृष्ट्वा सर्वे चकिता वभूवुः ।
ततस्तौ परस्परं प्रापम्यन्दनौ हित्वा खड्गधर्मधरो चिराय युयुधाते । ततो जवाद्दक्ष्य-
वपुषोश्चित्रमण्डलधारिणोन्मयोः स्वगितसंग्रामा वीरः प्रेक्षकतां ययुः । ततः सोमशक्तिः
केशेषु सात्यकिमाकृष्य पक्षसि पादेन हत्वाऽधो न्यपातयत् । ततः कृष्णो भूरिश्रवसं
सात्यकिशिरश्छेत्तुमुद्यतं दृष्ट्वा पार्थे प्रोवाच । सखे ! धर्मराजेन त्वदर्थं संप्रेषितं
संग्रामे शत्रुवशामागतं क्लान्तं च सात्यकिं परय । दृष्टौ रणे सुभटानां जयाऽजयौ सर्वथाऽ-
नित्यौ । यत् सान्यकिरपि क्लीयोचितं दरां प्राप्तः । चण्डपराक्रमोऽयं भूरिश्रवा
स्तवशिष्यसात्यकेः शिरो हर्तुं समुद्यतोऽस्तीति जनार्दनोक्ते पार्थः प्रहाराभिमुखस्थ
भूरिश्रवसो भुजं भल्लेन जहार । ततः विरीटिनाऽदरयेन भुजस्तम्भे दूरादेव कृत्ते जनाः
कलषकाग्निपतितं सात्यकिं मेनिरे । तस्मिन् जयद्विपालाने प्रसापमंदिरस्तम्भे भुवि च
पातिते भुजे वामकराकृष्टां सात्यकिमूर्द्धजावालं कृत्यकृत्या यूपकेतुर्धनं जयमयादीम् ।
पार्थ ! त्वयात्र वीरशं वीरघ्नतं दर्शितम् । येनान्यरणासक्तस्य मे भुजखड्गना हतः । अथ-
वा यस्य जनार्दनो मन्त्री तस्य ते हृदि राज्यलोभेन या कूटयुद्धविदग्धता जाता सा
समुचितैवेत्युक्त्वा वामहस्तेन शरशाय्यां विधाय भ्रूमध्ये निहितैक्ष्णो ध्यानमग्नौ
वभूव । अथार्जुनो निन्दामुखरितान् नृपान् प्रोवाच । क्षत्रियाः ! विपमावस्थायां विवहलो
सात्यकिर्मया रक्षितः । यदि शिष्यस्य सख्युश्च वा हन्ता मया कृतहस्तः कृतस्तीर्हि
कोऽपरपुत्रो मम ? हाः समेत्य सर्वपार्थिवैश्छिन्नपनुर्विरथो निःसहायोऽभिगुहृत-
स्तदा किं यूयमाह्वे निर्दोषाः ? अत्रान्तरे लब्धसंहतः सात्यकिः कोपाद् घृष्टान्तमधि-
क्षाय कृष्णादिभिर्वार्यमाणोऽपि सात्यकिस्त्वच्छिरश्छिच्छेद । एवमालोक्य तत्र
वीरणां धिक् शब्दः समुत्तस्यौ । दिवि च सुरा भूयो भूयः सोमदत्तेश्चरितं प्रश-
संतुः । पुत्र सात्यकिनिर्जितः सोमदत्तक्षिपुर्गारं तपसा समाप्य सात्यविजेतारं भूरि-
श्रवसमात्मजं क्षेमे । एवं तस्मिन् वीरे निपतिते जयद्रथं हन्तुं श्वेताश्वस्त्रैर्निविष्टराजमण्डलं
विवेश । ततोऽसौ भास्करोऽस्ताद्रिचूडमणितं गन्तुमिच्छति सर्वमहारथं गुप्तं सैन्धवं
दृष्ट्वा कोपादणया द्रौव कर्णान्ताकूटसायकस्तं ददाह । ततो सैन्ये बिभुलितंऽम्बुधौ पर-
वृष्ट इव सिन्धुराजो हतोऽह इति महास्वनो वभूव । ततः कर्णकृपद्रौण्डिः रासन-

सुयोधनाः सर्वमहीपालैः सह धनंजयमयोधयन् । ततोऽर्जुनः शरैस्तूर्णं तान्ध्वस्त-
 भैरथध्वजान् विधाय राजचक्रं चूर्णयन् सैन्धवमुपाद्रवत् । अथ जयद्रथोऽपि कृष्णसापि
 मर्जुनं विलोक्य निरन्तराऽकृष्टैः सायकैस्तमपूरयत् । ततो दिनान्ते मधुरिपुःसव्यसाचि-
 माह । सखे ! दिव्यपात्रिणा शीघ्रं सिन्धुपतेः शिरश्छिन्धि । पुरा वृद्धसूत्रः पिता-
 स्मै वरं प्रादात् । यदाऽस्य शिरः क्षितौ पतिष्यति तदा सोऽपि निपतिष्यति । पिताऽस्य समन्त-
 पञ्चके तपश्चरति । संप्रति त्वं रिपुशिरस्तदंके पातय । तस्मादेतच्च गां प्रयातु । निर-
 म्यैवं जिष्णुर्जगद्भृशिरश्छित्त्वा सन्ध्याध्यानस्थजनकांके न्यपातयत् । ततो यावत्
 क्षातवृत्तस्य वृद्धसूत्रस्यांकात् तच्छिरो क्षितौ न्यपतत् तावदेव तस्याऽपि शिरे
 धरातले निपपात । ततस्तस्मिन् वीरे निपातिते कृष्णाऽर्जुनो दिशः स्फोटयन्निघ्नं शंख-
 धम्मासिष्टाम् । अथ व्यूहे विघटिते कुरुराजवरुथिनी महाबातैरन्ध्रौ नौकेव विचचाल ।
 तच्छ्रुत्वा भीमो जयद्रथं हतं मत्वाऽतितरं ननाद । ततो युधिष्ठिरोऽपि प्रहृष्टो नाना-
 पाद्यानि प्रतिजग्माह । तस्मिन्नवसरे पार्थेन सप्ताक्षौहिणीं हत्वा जयद्रथोऽपि हतः । अत्रो
 दैवस्य किमपि दुर्गं नेति जनाः परस्परमूचिरे । अथ निर्विभागे नृपतिक्षये युद्धे प्रहृष्ट-
 जिष्णुः शरैः श्रेष्ठैर्कर्णकृपान्परह्नुमुखान् विदधे । अथ बाणयिद्धः सात्यकिर्हैरिमद-
 रथमारुह । अधार्जुनो रणे मारुतेरपमानं कलयन् पुनरपि कर्णस्य वधाय प्रतिज्ञां
 व्यधात् । ततः सात्यकिफलग्नौ युधिष्ठिरमवाप्य प्रमोदादभिनन्द्य च पराक्रमं मिथः प्रा-
 शंसतु । अथ युधिष्ठिरः कृष्णो सानन्दं परिष्वज्य जगन्नाथं विष्णुमेव विजयकारणं मखा-
 तुष्टाय । अत्रान्तरे माण्डुकलः सुयोधनो द्रोणमभ्येत्य गुरो ! त्वयाऽऽश्वस्तोऽपि जयद्रथो नि-
 दत इत्युवाच । निरान्यैवं द्रोणोऽवदत् । राजन् ! यावत् तव वैरिणो न हन्मि तावन्नि-
 नाय दीक्षितोऽहं कथंचन त्वद्यामीत्याचार्येणाऽभिहते सर्वे दुर्योधनाऽनुगा रणमले प्राप-
 द्दृती दातुं दृढनिश्चया बभूवुः । अथ रात्रास्त्रसजिता दुर्योधनप्रमुखाः परैर्घोरं संग्र-
 मन्तिरे । तत्रार्जुनगर्जेन भीमसिंहनादैर्द्रोणकार्मुक निघोर्पैश्च पृथिवी समकंपत् ।
 ततस्तत्र निरन्तरं युध्यमानानां कुरुपाण्डवबभूवुजां सा विमावरी साक्षात् फालराशि-
 र्बभौ । तस्मिन्नवसरे समांसि खड्गद्विरदेषु वैपुल्यं छत्रव्यजनेषु च दारिद्र्यं प्रापुः ।
 अत्रान्तरे द्रोणो महाशौचे राजमण्डलं क्षपयन् रत्नमुकुटमण्डितं सिनारिः प्रोषयत् ।
 यथमानेभ्य भीमसेनोऽपि रथावरमभिप्लुत्य च मुष्टिना कालिंगराजपुत्रं जघान ।
 ततो वृषादरम्भं कालिगण्डलं संहारं कृत्वा ध्रुवजलधाराऽभिधौ राजपुत्रावदारयन् ।
 अथ भीमः कर्णं विमुञ्चं विधाय पदा दुर्योधनानुजं निष्पिपेय । अत्रान्तरे सात्यकि-

सोमदत्ततनयं शलं हत्वा तन् पितरं पुत्रशोकविधुरं चकार । एवं कुरुचर्म दारयन्तं सात्यकिं
 दृष्ट्वा धाण्यैर्दिशः संपूरयन्नश्वात्थामा समाद्रवन् । अथाऽपरं रुद्रमिव सैन्यं क्षपयन्तं दृष्ट्वा
 निशीथे द्विगुणोत्साहमवलम्ब्य घटोत्कचस्तमभ्यधावत् । ततोऽश्वत्थाम्नि प्रभाधाम्नि
 धाण्योमाकिरणे रणे प्रवर्तमाने घटोत्कचो राहुजृम्भाविजृम्भितं कुर्वन् रेजे । अथ रात्रौ
 द्रौणिमुक्तशरणां दिव्यरुचो भूतानां नेत्राणि न सेहिरे । ततस्तत्र द्रौणिरैकाकी हेडम्बवश-
 धर्तिनी - निराचराक्षौहिणीं सायुषां दलयन्नयोधयत् । अथ घटोत्कचः कालानलप्रभं धर्मं
 छित्त्वाऽञ्जनपर्वणं तन् पुत्रं जघान । ततो द्रौणिः क्रुद्धोरुचसविमोहिनीं मायां छित्त्वा
 विशिलैर्धृष्टद्युम्नानुजाञ्जघान । अथ द्रौणिः कुन्तीभोजसुतान् हत्वा प्रहारिणां च सहस्राणि
 रणक्षेत्रे जघान । ततः काल इव विचरन्तं सं दृष्ट्वा सर्वे चकिता बभूवुः । अत्रान्तरे
 भीमसेनो बाह्लीकाधिपतेः शिरश्छित्त्वा वीरबाहुप्रभृतीन् दशदुर्योधनानुजान् जघान । एव
 मालोक्य सहायार्थमागताः सप्तगन्धारा अपि युद्धा गर्वि प्राप्ताः । ततो ऐन्द्रवारुणाय-
 न्यास्त्रैः कौरवचर्मं निघ्नन्तं युधिष्ठिरं द्रोणः स्वयमयोधयत् । ततश्च द्रोणो यद् द्रव्याक्षं
 प्रायुक्तं । धर्मसूनुस्तैर्नैव तत्प्रतीकारं चक्रे । अथ दुर्योधनः सानुगपाण्डुतनयैर्मृगमानां चर्मं
 दृष्ट्वा कर्णमुपमृत्य प्रोवाच । सखे ! संप्रामे जायिभिः पाण्डुमुनिभिर्विध्यमानानां
 सैन्यानां विरवमाकर्ण्य । किं बहुना । निरालोकेऽस्मिन् तुमुले संख्ये त्वमेवैकः शूरः
 परायणमसि । एवं स्वयं भूभुजाऽर्धितो राधेयः पाण्डुसेनासु शरयति क्षिपन् प्रोवाच ।
 राजन् ! वीरशेखरे भीष्मे शरशय्यास्थिते क्रमादायावो भारो मामेवानुसरति । अत्र
 किमुच्यते । अरोव वासवदत्तया शक्य्या हरस्यापि वीरप्रतहरं किरीटिनं पातयामीति
 सूतपुत्रेणोक्ते प्रहमन् कृपः प्रोवाच । अवीरेऽस्मिन् लोके त्वमेव वीरतां गतोऽसीति सत्यम् ।
 अहो नुराधेय ! त्वामुना मिथ्याजल्पितेन वीराणां भवसौ बहिरीकृतो । वीरमानिन् ! यदा
 त्वयि विद्यमाने सिन्धुपतिर्दत्तस्तदाधुना भ्रुवोदन्तश्च कथं जल्पसि । सर्वे कथं तव
 पाण्डुमुतस्य च सत्त्वतारतम्याऽभिज्ञाः । संप्रत्यात्मेरलापां त्यक्त्वा यथापलं युद्धयस्व ।
 निशम्येन् कोपात् पर्णोऽप्रवीन् । यद्दीरास्तु प्राशृपेण्यचारिता इव सफलं गर्जन्ति । हे
 जठर ! त्वं तु निराचारतामवलम्ब्य मोहादित्यं वदसि । अन्यथा स्वपक्षीयोभूत्वाऽपि त्वं
 परपक्षयन्दीव परान् कथं स्तौषि ? ब्रह्मबन्धो ! पुनर्देषाचयेवमाभिधास्यसि । तदाऽनर्नेवाऽ-
 सिना शैव जिह्वां छेत्स्यासि ! निशम्यैवं सद्बचनं द्रौणिः संरम्भान् कृपितं मानुलं वीर्यं
 वरवालमाकृष्य च कर्णमुपाऽद्रवन् । विलोक्यैतन् कौरवमेन्यं सर्वं निद्रालममून् ।
 अथ राजा शिञ्जगन्मलमसमम् - दद्रुतुल्यं सग्रीवमं तमयान्तं दृष्ट्वा नयंवाभिः स्वयं

न्यवारयत् । ततो द्रौणिपर्णौ प्रसाद्य सर्वमहोरथैः सह रणोन्मुगः कुमारजः पाण्डवसु-
 धिवेश । अधाकर्णोच्चितपेदण्डमुत्पन्नशरैर्योगिष्ठिरमेन्यं समन्ततो विप्रवीर्यमभूत् ।
 एवमालोक्य पार्थजलदोऽन्युत्कटकर्णाग्निं पाणपाणभिः सहमाऽऽवृणोत् । ततोऽनुगत-
 छिन्ननचापरध्वजःपर्णो भग्नमनोरथत्वमेत्य कृपरथमाकरोत् । अथाभत्यामा शुभुभिर्दु-
 मानं वीरदुर्योधनं दृष्ट्वा सहसा पाण्डवचमूनिजघान । तस्मिन्नपसरे श्रेणुत्रेण वधमना-
 पाञ्चाला भीत्या दिशः प्रययुः । ततो द्रौणिर्धृष्टशुम्नं जित्वा तदनुगांश्च हत्वा रणरथ-
 कृतान्तोद्यानविभ्रमं चक्रे । अत्रान्तरे भीमार्जुनसाहितो युधिष्ठिरः स्वयमागत्य कौर-
 सेनां विद्राव्य द्रोणरोपामिवाकरोत् । अथ सात्याकिः धृष्टयिक्रमं सोमदत्तमाया-
 दृष्ट्वा कुमारस्तारकमिव तमयोधयत् । ततः सात्यकिस्तद्वाणाघातव्यधा संस्तभ्य व-
 पमेन शरेण तं विदार्य धरण्यामपातयत् । ततो दिव्यास्त्रमामदुस्तरं द्रोणाऽर्जुन-
 रक्ताम्बरवती शर्यरी कालरात्रिरिव विवभौ । अथ किरीटिप्रमुखैर्द्रोणद्रौणिकृपेरित-
 भक्ष्यमानानां सैन्यानां भयदो रथो बभूव । ततो दुर्योधनादेशाद् गाढे तमसि गजा-
 त्संगसंगिभिर्दीर्घैर्वीरा युयुधिरे । ततः संगरे विमर्दनष्टेषु तेषु दीपेषु वैराण्यपनयैरिव निरी-
 यौवनं प्राप । ततो निर्विभागे युद्धे प्रवृत्ते धर्मनन्दनः कौरवधरं कर्णञ्च सहदेवमजैपीत् ।
 ततः कर्णसुतो धृपसेनः सायकैः पाण्डवसेनां द्रौपदश्च रोपात् कुरुसैन्यं व्यदारयत् ।
 अत्रान्तरे भारद्वाजस्य परयतो धृष्टशुम्नो द्रुमसेननृपमवधीत् । ततो दुर्योधनीय-
 द्रोणकर्णौ कृत्तनृपशिरोभिर्युद्धस्थलं पद्माकरमिव चक्रतुः । अथ कर्णो धृष्टशुम्नमुत्तान्-
 जित्वा पाण्डवचमू विद्राव्य राजकदनं चक्रे । एवमालोक्य पाण्डुपुत्राणां सकला जया-
 तनुतामयासीत् । ततः कृष्णवचनात् कृष्णरात्रौ घटोत्कचः कृष्णाकोप इव त्वरितं
 कर्णमुपाद्रवत् । एवमालोक्य भयभीताः सैनिका दावं बिलोक्य सृगा इव समन्तात्
 पलायाञ्चक्रिरे । ततः पार्थः सहसा समागत्य स्फाराभिःशरधाराभिःकर्णमपूरयत् ।
 अत्रान्तरे जटामुरसुतोवली कौरवधरमामन्त्र्यांगराजरत्नायै समभ्यायात् । ततः शस्त्रा-
 शिलापावकवर्षिणोघटोत्कचालम्बुसयोस्तुमुलं युद्धं प्रावर्तत । तस्मिन्नवसरे तयोर्मो-
 विमोहिता वहवो योधाःकृतान्तनगराऽत्रैथयो बभूवुः । अधावकाशमवाप्य भैमीर्याद्र-
 मभिटुत्य दोर्म्या मित्रमिव गाढमालिङ्ग्य च पीडयांचकार । ततो घटोत्कचो राविणं तं
 विनिष्पिप्य स्वज्ञेन तच्छिरश्चक्रे । अत्रान्तरे समायातं दुर्योधनं वीक्ष्य प्रोवाच ।
 नृनायक ! गृहाण पूजायां तव मित्रशिर इत्युक्त्वा गजेन कालइव कर्णमभ्याक्रमत् ।
 कर्णराजसयोर्धरं समरे प्रवृत्तं दृष्ट्वा दिवि स्थिता विदुषा रामरावणसंग्राममस्मरन् ।

त्र विशालाकारैर्विशिखैस्तथा प्रज्वलितैरुल्मुकैर्विद्धोऽपि कर्णो नाऽभैषीत् । ततः कर्ण-
 ायकैर्निर्भिन्नो राक्षसः कर्णविध्वंसाय धकं प्रादिणोत् । एवमालोक्य कर्णस्तेजः पिञ्ज-
 ताम्बरं तच्चक्रं बाणैः खण्डशश्चकार । अथ घटोत्कचः खेपाद्रिमोहिनीं मायां स मवलम्ब्य
 त् सूतध्वजरथं च पिष्ट्वा न्योम्न्युत्पपात । ततोऽसौ सिंहगजादीनां नानारूपाणि धारयन्
 वेपुलाः शिलाः प्राक्षिपन् । तस्मिन्नवसरे कुरुसेनासु राक्षसो भुधो बर्हिदिवः शस्त्रं दिग्भ्यो
 ऽक्षसमण्डलं च विसृजन् वैकर्तनमयोधयन् । ततो दिव्यास्त्रतजसा कर्णो मायां विधूय
 गण्डवधमूर्तिं निर्दहन् राक्षसमपि सायकैर्विन्याध । एवमालोक्य ह्रीद्विभ्रानुधराः कोपात्
 कर्णमभ्याद्रवन् । वैकर्तनः सायकैस्तान् बिद्धा निःशेषानकरोत् । ततो भैमिरष्टाष्टकका
 मशानि स्वयं रुद्रेण निर्मितां कर्णाय ससर्ज । ततः सा राक्षसेन्द्रविसृष्टाऽशानिः कर्णरथं
 सहसा भस्मसाद् व्यधात् । अत्रान्तरेऽन्यरथमास्थाय कर्णो ये ये पिशितारानाः पुनः
 सहायार्थं समायातास्तानपि विशिखैर्जघान । एवमालोक्य महामायो घटोत्कचो याचदन्त-
 र्हितोऽभवन् तावदेव मुपोधनप्रेरितोऽलायुधः समागच्छत् । ततोऽसौ कोपात् सायकान्
 विससर्ज । ज्ञात्वैवं तद्वधाराया भीमो गदां प्रादिणोत् । बलवान् राक्षसो गदया तां
 गदां हत्वा जलदवद्गर्जनं स्वमुत्पपात । अथ कूटयोधिनाऽलायुधेन रजन्यां संसक्तं भीमं
 दृष्ट्वा कृष्णः क्षणं सन्देहाकुलितो बभूव । ततः कृष्णवचसा वीरप्रबरोघटोत्कचः कर्णं
 त्यक्त्वाऽलायुधं समभ्यायान् । ततस्तयोर्मुहूर्तं नियुद्धमभूत् । तत्र घटोत्कचस्तं बाहुभ्यां
 निष्पीड्य धरयां पातयामास । अथाऽसौ यावदुत्तिष्ठति तावदेव तीक्ष्णकृपाणेन तच्छिर-
 रिचच्छेद । अथ ह्रीद्विभः पुनः कर्णं समभ्येत्य शिलावर्षेस्तं ताडयामास । कर्णोऽपि पार्थ-
 वरुधिनीं क्षपित्वा शरजालैर्घटोत्कचं पूरयामास । तत्राऽसौ शिलोलुमुकशृङ्गायुधैः वीरव-
 सेनां विदलयन् महाभयं जनयामास । विलोक्यैवं निराधि राक्षसपुङ्गवः भग्नस्यन्दनकुञ्जर-
 बहवो महीपाला दुद्रुवुः । अवसरेऽस्मिन् भयंकरे केवलमेकः कर्ण एव निश्चलः सायकैः
 खं पूरयांबभूव । ततो ये त्रिशूलगदाचक्रमुग्राण्डिशरतोमराः परस्परं न्यपतन् । ते
 ह मयपक्षसैनिका नारां भण्डिरे । अवसरेऽस्मिन् विद्रुते च सैन्ये धैर्यशालिनि राधेये
 च स्थिते राक्षसेन्द्रमायया सर्वं जगदकंपत । विलोक्यैवं स्वस्तीत्युक्त्वा मिढाया गगन-
 स्थिता देवगणाः कर्णसहातुभूतिं प्रदर्शयामासुः । अत्रान्तरे वीरवः कर्णमभ्येत्य
 प्रोवाच । सखे ! यद्यपि त्वया रणे महावीरता प्रदर्शिता । तथाप्यस्मन्सैन्यसंहारमपि
 पराय । या शक्तिस्त्वयाऽर्जुनवधे धार्यते तयाऽयमेव कथं न हन्यते ? यदा रात्रावेव
 सर्वमंहारो भविष्यति तदा प्रातः पार्यवषाय वरं शक्तिं प्रयोजयिष्यामि । निराश्वैवं

न्याय । ततो मुहूर्तं द्रोणेन युध्यमानौ तौ विराटद्रुपदौ वीरगतिमलप्सताम् । अथ
 स्वनात्मजो मत्स्यपाञ्चालसेनासु भग्नासु धृष्टद्युम्नमुखैः सह द्रोणानीकमभ्यधावत् ।
 ततो वीरः- कर्णसौमलहादिक्यदुःशासनमुखा भीमपार्षतसैन्यार्जुनाद्यानयोपयन् ।
 अथ कंसारिः पांचालचेदिमत्स्यानां रणे कदनं कुर्वाणं द्रोणं समीक्ष्य पाण्डुनन्दनं
 प्रभाये । सखे ! दिव्यास्त्रञ्चालावान् क्षत्रियानलोऽयं जामदग्न्यशिष्यः संमुखागतोऽस्ति ।
 अतो महोपायं विना नः केन सोढुं पार्यते । यतः सर्वात्मना युद्धशमानोऽयं गुरुरद्यैव
 निष्पाण्डवं जगत् कर्तुमुद्यत इत्यहं जाने । एष पुत्रं निहतं श्रुत्वा ध्रुवं न यो-
 त्स्यते । तस्माद् युक्तिमुपाश्रित्य जयार्थं नीतिर्विधीयताम् । तच्छ्रुत्वाऽर्जुने कर्णो
 पिषाय निम्नानने स्थिते युधिष्ठिरे च मूके भीमसेन एव यदुनायाऽभिप्रायमवलम्बमानो
 गदयाऽश्वत्यामाभिधं मदकुञ्जरं हत्वा द्रोणाऽप्ये पुत्रवधमुच्चैरभावयत । निशम्यैवं
 द्रोणस्तनयं दुर्जयं मत्वा भीमं च मंकुचितं विलोक्य प्रत्ययं नागमन् । सोऽथ धृष्टद्युम्न-
 भिषांसया पांचालान् प्रविश्य वीरयोधानां पश्युतानि सख्यमन्यानि अपान । ततस्तत्र द्विती-
 यो कद्रश्च क्रुडो द्रोणो ब्रह्मखेण चेदिपाञ्चालमत्स्यानां प्रयुतान्यदहन् । अथाऽमौ चतु-
 र्वर्षशतोऽपि प्रभद्रकमोमकान् निघ्नन् र्ध्वाद् युवेष विषचार । एवं विलोक्य सर्वे मुनय-
 स्तं द्रुतराक्षरिणं समभ्येत्य तस्माद् घोरमंहारवैरागान् निवारयामासुः । ततो मुनि-
 संघे गते द्रोणो भीमवचः स्मृत्वा शंकितधिया सत्यविक्रमं युधिष्ठिरमवृष्टम् । अथ
 गोविन्दप्रार्थितो राजा लोकांमहारशान्तयेऽश्रुधामा हृत्वा नरो वा कुञ्जपुर्वेभ्यभावन ।
 अत्रान्तरे ये हया युधिष्ठिरं बहन्तो भूमिं न पश्यन्तेऽमत्यभावणान् तृणं नीयतामिनो
 बभूवुः । ततः सविनाराचर्ममविद्ध इव द्रोणः स्ववधं निश्चित्य विश्रितश्चाप्रतिष्ठन् ।
 अत्रान्तरे कटुषादी धृष्टद्युम्नो हृतमवदन् । अहो नु ! ब्राह्मणो भूत्वाऽपि पिशितारीव
 निहतेऽपि पुत्रे कृत्यं कर्म करोषि । निशम्यैवं द्रोणः क्रुधा सह चापं त्यक्त्वा मौन-
 मवलम्ब्य धान्तरं ज्योतिः स्वरूपं दृष्ट्वा । ततस्तस्य पट्टशेरासंघस्य संपुटत्रयपातनाद्
 ब्रह्मरूपविनिष्पान्तं ज्योतिः सहसा ज्योमि समविशेत् । अत्रान्तरे कोपान्यो धृष्टद्युम्नः
 पाण्डवैर्निर्बायभाणोऽपि केरोष्वाकृष्य ध्यानासक्ततरय त्यक्तगुह्यस्य च गुणैः शिरः
 त्यजेन चर्चत् । ततस्मां दुर्धटनां समीक्ष्य सर्वे नृपा धृष्टद्युम्नं मुहुर्मुहुर्निन्दुः । एवं
 भीरीणाचार्ये हते चौरवपस्तीया महारथा भयमकाप्य समान्नाद् दुदुवुः । ततो द्रोणिः
 गुरुरलं भग्नं दृष्ट्वा शोक्या बाहुनेत्रं मुयोधनं विमोदति पश्यन् । अथ निम्नयो-
 मुये दुःशारः बभ्रुमनीधरे दुर्योधने तन् शेरितो गौतमोऽस्मै निश्चयं निवेदय-

मास । तच्छ्रुत्वा द्रौणिः पाण्डवनीतिं क्रूरकर्मयुतां विनिन्दन् पाञ्चालाय चुक्रोध
ततोऽसौ पाणिम् पाणिनाऽऽपीड्य साश्रुलोचनोऽब्रवीत् । अहो ! ममापि जनकोऽप्राप्तवा
केशाकर्षणम् । अहह ! वक्रतोऽयं कौन्तेयो मम पितरं हत्वा कथं मयि जीव
मेदिनीं प्राप्स्यति ? किं बहुनाऽद्यैव मन्त्रोपनिर्दग्धे सरजके पाण्डुपुत्रे वीर
क्षत्रकुलच्छिदो मार्गवस्य रामस्य च युद्धं स्मरिष्यन्ति । मातुल ! एषोऽहं सां
महाक्रोधान्नेरुपहारतां घृष्टशुभ्रं पार्षतपशुं कृत्वा महीमिमामकृष्णपार्यां सह
कर्तुं समुद्यतोऽस्मि । पुरा पिता मह्यं कृपया नारायणास्त्रं प्रादात् । मयाऽद्य तेन सह
लोकान्त्वेचराः परयन्तिवत्युक्त्वा नियतः शुचिर्दीप्तं तदस्त्रं संदधे । येनाश्वत्थदलालोला जग
त्रयी विचचाल । ततः श्वेताश्वः स्वसैन्यं व्यथितमालोक्य निःश्वसन् धर्मेतनयं जगाप
राजन् ! अत्र विभवलुब्धेन शिष्येण गुरुर्न्याजामिहत इति प्रलापमुखरेऽर्जुने क्रोध
पवनतनयः प्रत्युवाच । पार्थ ! क्षत्रियोभूत्वाऽपि त्वं मुनिवद् वक्तुं नार्हसि । एता
घोरे रणे को न्यायाऽन्यायौ विचारयति । असिन् गदापाणौ मयि स्थिते कृष्णार्जुनयं
समक्षे द्रौणिः किन्नामाभिनन्द्यत इति भीमेनोक्ते पार्षतः पार्थ प्रोवाच । मयाऽद्यविक्रमो
प्रक्षयन्धुर्हतः । संप्रति सर्वोपायैर्विश्वकंटकस्तत्पुत्रोऽपि हन्तव्यः । एषमेव भवतापि
भीष्मप्राग्ज्योतिषेश्वरौ निहतौ । किमनेन विवादेन ? यतो वीरपुत्रयो गहना भवन्ति ।
माकर्ण्योऽपि पार्षस्तं नाभ्यनन्दत् । अत्रान्तरे कोपसन्तप्तः सत्यकिर्धृष्टद्युम्नं धभाषे । व
द्यं सर्वे पापा ये प्रलपन्तं हन्तव्यं पुरस्थितं गुरुस्त्वं च त्वां स्वस्तिवत् प्रतिभाषन्ते
निशम्यैवं द्रुपदात्मजो जगाद । रे परदोषज्ञ ! निर्दोष इव कथं यत्नासि ? पतिताव
किरीटिना कृतबाहुर्मृतप्रायो भूरिश्रवाः केनाऽन्येन निपातितः ? त्वया भूयो नैतद् वा
मन्यया शितिश्रीणोस्त्वां धराशायिनं करोमीति संरम्भान् मिथो हन्तुमुद्यतौ तौ क
गिरा सहानुजैर्भीमसेनो निवारयामास । अहह ! लोके कर्मणां गतिं विचित्रा
ततो नारायणाऽअनिहता पाण्डवचमूः स्वत्यावशेषाऽभूत् । अथ नारायणास्त्रेण
सुभटसंहारे जाते युधिष्ठिरे भयमवाप्य वीक्षमाणः पार्षतमुखान् किरीटिनं च प्रोवाच
परयत परयत । मदद्भयमुपस्थितं मत्वेतः पलायन्ताम् । यतो जिष्णुस्तु गुरुनिधनादुपर
कोपमवाप्य युद्धान्माप्यस्वमावमवलम्बते । येनाऽभिमन्युः सत्यजित्मुखश्च कया री
हताः । यत्र दुर्योधनाय दुर्मेघं कथंचन प्रादात् । स गुरुः किमस्य सुहृत् ? तदधुना युद्धादिर
णम् । भीमने पार्यायापि स्वस्त्यस्तु । एषोऽहमपि बहिर् प्रवेदयामि । यतः कालानल
द्रौणिः कः मरने ? इति धर्मेतनोक्तेः केराषां मुञ्चायुर्शिष्य प्रोवयन्नेतस्मा ज्वलितभूपालान्

मुच्चैरुवाच । भो भो नृपाः ! शस्त्राणि परित्यज्य रथेभ्यः क्षितिं प्रजत । यतो निःशस्त्रा धरा-
 तलस्था भीरवश्चानेनास्त्रेण न हन्यन्ते । तच्छ्रुत्वा भीमो भूपालानावभाषे । मा भैष्ट
 यूयम् । एषोऽहं गदामादाय द्रौणिं हन्तुमभ्युद्यतोऽस्मि । एवमालोक्य पावर्णि द्रौणि-
 र्विदसन् मूढोऽयमित्युक्त्वा शरजालैस्तमपूरयन् । अत्रान्तरे नारायणास्त्रेण सम-
 न्ततो दह्यमाना भूमिषा शस्त्राण्युत्तमृज्य बाहनेभ्यश्चावातरन् । ततो रथस्थितं मुष्य-
 मानं च भीममस्त्रज्वालावलीचक्रं सहसा समापतन् । ततस्तस्मिन् समाक्रान्तेऽऽग्ने
 दह्यमानं भीमं विलोक्यार्जुनस्तद्भार्यं चारुणास्त्रमवासृजत् । ततो निजशस्त्रगतिमध-
 रुद्धां विलोक्य कृष्णार्जुनौ रथादवरोह्य महास्त्रसंकटपतितं युष्मदं द्रोग् भुजाभ्यामाच-
 कर्तुः । ततस्तौ भीमं सुरक्षितं दृष्ट्वा कृष्णपार्थौ हृष्टावभूताम् । एवमालोक्य
 पाण्डवाऽहितैषी दुर्योधनः पुनरप्यस्त्रं प्रयुज्यतामित्यादिदेश । तच्छ्रुत्वा द्रौणि दिव्यास्त्रं
 द्विष्ययोग्यं न भयनीति राजानं प्रत्यवादीन् । ततो राजादेशात् पांचालमन्त्र्यकैक्यमंशयं
 कृष्णाणो द्रौणिः सात्यकिपार्थनौ जित्वा सुदर्शनं पौरवं नृपं जपान । अथ पाण्डुभैरवेषु
 भगनेषु क्रुद्धधनंजयः पश्चादभिदुतं द्रौणिं बाणवर्षैरमारयत् । ततो द्रौणिर्लोक्यपाय
 ज्वालावलयितान्धरं घोरभाग्नेयास्त्रं प्रादुश्रजे । सतम्नेनास्त्रेजसा ध्यात्वा नृपाः फारुण-
 संताडैः समावृता इव धरण्यां पेतुः । ततो धनंजयोऽस्त्रेण बह्विद्यान्नामर्त्तादिषी दृष्ट्वा
 तन् प्रशान्तयेऽप्युषं प्रह्लाजं प्रादुश्रजर । ततस्तस्मिन् विरहिते द्रौणिः बेरावाजुनौ
 विमुक्तौ दृष्ट्वा मुहुर्मुहुस्तस्त्राणि निनिन्द । अत्रान्तरेऽपारवेदामृगमिन्धुसंतुः मरुत्पती-
 मानसराजहंसः कृष्णोऽप्यकृष्णो ध्यामः समाजगाम । एवमालोक्य स्यहरथो द्रौणि
 स्तं प्रणम्य पप्रच्छ । भगवन् ! दिव्यान्यस्त्राणि सकृदप्ये पार्थे कथमपत्तानि जानामीति-
 तन् वारणं वद । एतदाकर्ण्य शुनिरुवाच । विप्रवीर ! पुर एतौ नरनृपययावृषी
 पंक्तिवर्षसहस्राणि तपः कृत्वा पिनाविनं तोषयित्वा नारायणस्तनुत्स्यतां लेभे । अथ
 धामन् ! स एष कृष्णः स्वयं लिंगार्चनप्रतो दुर्जयः । द्रौणे ! स्वमरि ददांशान्मन्त्र-
 द्विष्टियां मा गमः । निशम्यैवं ध्यामवचोऽधत्वासा मन्युं परित्यज्य पिया रुद्रं च गमामृत्यु-
 कृष्णार्जुनौ देवावगम्यत । ततः कुरुपाटवैः संन्यासहारे विदिते समराग्निर्वन्द्यतः पार्थः
 पथि ध्यामं विलोकयामास । तं नमसकृत्य संऽष्टुच्छन् । भगवन् ! मया समरे शूल-
 दहनः पुष्टो दृष्टः । तस्मैऽस्मिन्मूर्तेरसंख्यशूलमण्डपे च दह्यमाना कुरमेतदव-
 लोकिता मया । निशम्यैवं पार्थवसो ध्यामोऽब्रवीन् । वत्स ! स त्रिपुरारिर्जगन्महदह-
 मोरुद्रोऽस्ति । यं वरदं देवं नमस्कृत्य दिवि देवता राजन्ते । यश्च देवराजस्य
 भुजमगमयत् । कुन्तेन सेन वरेण दक्षप्रजापतियहो विनाशिनः । ते महादेवं स्मृदि ।

ओन्नमः शिषाय ।

अथ गद्यभारते कर्णपर्व प्रारभ्यते ।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैवं नरोत्तमम् ।

देवीं सत्यतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

एवं कुरुक्षेत्रे शूरे धीरगतिं प्राप्ते संजयोऽभ्येत्य कर्णपार्षथोर्युद्धं राक्षे पुनर्न्यवेदयन् ।
अथ दुर्योधनः कर्णं द्रोणिगिरा सेनासु नायकं पत्रे । ततोऽसौ भणिमयकलशैरभिषिक्तः
कुम्भूपतेर्मनोरममुधावर्षी बभूव । अधापरेऽहि कौरवाणां भक्तव्यूहः पाण्डवानां चार्थ-
चन्द्रो व्यूहोऽभवत् । ततः शस्त्रास्त्रसंघर्षकीर्णपाहिकृष्णकुले समरे भवृक्षे तुमुलो निर्घो-
पोऽभवत् । अथ भीमः कुञ्जरमारुह्य गजस्थकुलतनूपतिं यदा जघान तदा पर्णान्ता-
कृष्टैः पर्णसायकैर्निभिन्नकुञ्जरशिद्धमपक्षा अपत्ता इय पेतुः । ततः पार्थः संरात्रकान् हत्वा
पालदौपदेयशिलादिनः कृपद्रौणिमुपैर्घोरमाह्वं चमूः । ततः पार्थः संरात्रकान् हत्वा
तदण्डं दण्डाधारं शरैर्दण्डधारपुरं निनाय । अथ पाण्डवः कुरुपत्रं दारयन् नन्वन्येषामपि
भूभुजां भल्लैः शिरांसिचिच्छेद् । ततोऽसौ दक्षिणापयनायः बाणादिकमैन्वं नीत्वा क्षाटीय-
राक्षैः कुरुबभूवपाहयद् । ततः कृपद्रौणिकर्णसौवर्लैर्निवार्यम्राणांऽपि कुरुपत्रं कुरुयिनी
दुदाव । अथ द्रोणिर्जवाद् विशिराजानिर्वर्षिणं तमुपमृत्य जम्भारिः शम्बरमिव पांथयां
बभूव । ततस्तयो द्वन्द्वयुद्धे द्रोणिः प्रोधाद् भल्लेन तस्य क्षालावर्षालोललोचनभ्रमरमुजं
शिरौ जहार । एवं धीरवरे पाण्डवनरेश्वरे हते शशिदीना राक्षसं पाण्डुतेन न
शृगुभे । ततो नकुलो भूपानां रथेषु गजेषु मिथीभूतेषु गाढपांसुना हस्तैः पृथ्वाकैः च
गदानिकं मूत्रपांथिनं श्लेच्छद्राजं जघान । तस्मिन् विमर्दे कर्णः कुन्तीवधः स्मृत्वा वध-
शोचरमपि नकुलं न जघान । तस्मिन्नवसरे पांथालसूजयास्तु बरुंशुरैः कौरवा-
ः पार्थादिभिः परित्राणं न लोभरे । तदा तत्र वधविद् वीरशिरोभिः वधविद्वयैः
वधविद् गजैः वधविध रथवजादिभिः संकीर्णै रणस्थलीं भेतपुरीष भीमोऽहरयन् ।
अथ सैन्येषु हतयोषेषु भान्ताः कुरुपाण्डवा दिनापादेऽवहारं चमूः । अथ प्रभाते बल-
हये पुटार्थं संजडे कर्णः पाण्डुमेवां व्यहोषयन् दुर्योधनं जगाद । सग्रेऽपि तु त्व-
त्प्रातःमानविभवानागानृत्यप्राप्तये शत्रुमारं सद्यस्तस्मिन् हतः पिरमंशुतं ते संवत्स-

हता । किं यदुना खाण्डवे येन सहस्राक्षो निर्जितः । तं पार्थ जेतुं कथं समुत्सहसे ?
 र्था ! कर्णवानसि नवेति शल्येन सहसा शल्येनेवार्दितः कर्णः कोपं संस्तभ्य
 चिराद् द्रव्यसीत्यवदत् । ततो महारथः कर्णो व्यूहेष्वनीकेषु सैनिकान् पप्रच्छ ।
 वीराः ! क्वाऽसौ जयद्रथावतिः ? ममेतं शरास्तं विना ताम्यन्त्येव । भवत्सु यः कोऽ-
 तमजुनं दशयेन् । तस्मै विवित्राभरणानि बासांसि च ददामि । किमन्यद् । गौरयमा
 तस्वर्णमुन्दरीद्रविणादीनि यावदिच्छति । तत् सर्वं दास्यामीति प्रतिजाने । निशम्यैषं-
 तोत्थासं शल्योऽब्रवीत् । राधेय ! त्वद्विचेष्टितैर्होसो दुःखायैव जायेत । वृद्धो निष्पुत्रो
 सुष्ठुश्चिरसंभृतं द्रविणमविधायैव यथा दातुमिच्छति । तथैव त्वमपि मोहात् सर्वस्वं
 यक्तुमिच्छसि । अधिरथ ! माऽऽकुलो भव । याणनखरैः कतरकुरंग इव सत्वरं
 जयं पार्थ समायातं दृष्टाऽमीति वाक्यमाकर्ण्य कुपितः कर्णो जगाद् । शल्य ! नि-
 गुणस्त्वं न मां न च धनंजयं सम्यग्जानासि । किमधुना विवादेन । अहमपि पिनाकिनः
 मतिमल्लमर्जुनं जाने । सोऽपि च मां तत्वेन वेत्ति । त्वं तु केवलं मिथ्या प्रगल्भसे ।
 ब्रह्म ! मित्रमुखः शत्रुस्त्वं केनाऽत्र प्रेषितोऽसि ? अन्यथा कुदेरजस्य तव कथमी-
 दृशं कौटिल्यम् ? प्रायेण मदङ्गः मत्पराधीनविवर्जिता भवन्तीति सत्यम् । जगति सर्व-
 वेदविदो जना मानं प्रचक्षते । किन्तु मद्रिकयास्ता निर्लेजा अनार्या लोभमोह
 मदाकुलारव ते स्वसारे मातरश्च सर्वगामिन्यः भ्रूयन्ते । तच्छ्रुत्वा मद्रराजः संरम्भात्
 प्रोषाच । भूढ ! बहुशो हितमुक्तमपि न बुध्यसे ? यतो हस्तस्थकंकणार्थं क्वादर्शोऽ-
 पेक्ष्यते ? पुरा समुद्रतटे कश्चिन्महाधनो बह्वपत्यो धैर्यो वसति स्म । स तत्रत्य
 राजा रक्षितो निरुपद्रवो मुखेनोवास । ततस्तत्पुत्राणां सततोच्छिष्टभोजनः कश्चित् शक-
 स्तत्कृपापात्राणां जगाम । अथैकदा तत्र मानसगामिनो हंसाः समायाताः । तान् दृष्ट्वा
 जातस्पर्धः स वायसोऽब्रवीत् । श्वेतांगाः ! यूयं कृष्णांगस्य मे जवे न तुल्याः । यतोऽहं
 विहीनोऽहीनमेदतः पूर्णं पातरातं जाने । युष्माकं च तरास्विता तुल्यपातान्मे हास्यते ।
 एवमाकर्ण्य शकवात्रयमन्तर्विहमन्तो हंसा आहूता अपि न किंचिदूचिरे । तत
 स्तेष्वेकतमो हंसो जलधौ प्रजाव इति संविदा कवेन सार्धं शरवन्निपपात । ततस्तेन-
 सार्धं गच्छन् वायसः क्रोरार्थमात्रेणैव ध्वस्तपक्षोऽतिविह्वलरचाऽभवत् । अथ तं
 विनारोन्मुखं शात्वा दयार्द्रचेता हंसस्तं गृहीत्वा तीरे स्थापयामास । ततोऽग्रे रक्तघ्नीवी
 चिरात् मंतामवाप्य हंसं पश्चिराजमन्यत । अतः स्पृष्टो न दितावहा मतिमद्भिः प्रोक्ता ।

राधेय ! एवं त्वमपि धैर्यवर्षिवातिः समरेऽर्जुनमवाप्य हीनदुर्षो भविष्यसि । मद्र-

। हता । किं धनुना खाण्डवे येन सहस्राक्षो निर्जितः । तं पार्थ जेतुं कथं समुत्सहसे ?
 नर्ण ! कर्णवानसि नयेति शल्येन सहसा शल्येनेवार्दितः कर्णः कोपं संस्तभ्य
 चिराद् द्रव्यसौत्यवदत् । ततो महारथः कर्णो व्यूहेष्वनीकेषु सैनिकान् पप्रच्छ ।
 ॥ वीरः ! क्वाऽसौ जयद्रथारतिः ? ममेते शरास्तं विना ताम्यन्त्येव । भवत्सु यः कोऽ-
 ने तमर्जुनं दशयेत् । तस्मै विचित्रामरणानि धासांसि च ददामि । किमन्यद् । गोरथमा-
 तंगस्वर्णमुन्दरीश्रविणादीनि यावदिच्छति । तत् सर्वं दास्यामीति प्रतिजाने । निशम्यैध-
 जोत्प्राप्तं शल्योऽप्रवीत् । राधेय ! त्वद्विचेष्टितैर्हासो दुःखायैव जायेत । वृद्धो निष्पुत्रो
 मुमुक्षुभिरसंभृतं द्रविणमविचार्यैव यया दातुमिच्छति । तथैव त्वमपि मोहात् सर्वस्वं
 त्यक्तुमिच्छसि । अधिरथ ! माऽऽकुलो भव । याएनखरैः कातरकुरंग इव सत्वरं
 स्वयं पार्थ समायातं दृष्टाऽसीति वाक्यमाकर्ण्य कुपितः कर्णो जगाद । शल्य ! नि-
 गुणस्त्वं न मां न च घनंजयं सम्यग् जानासि । किमधुना विधावेन । अहमपि पिनाकिनः
 प्रतिमल्लमर्जुनं जाने । सोऽपि च मां तत्वेन वेत्ति । त्वं तु केवलं मिथ्या प्रगल्भसे ।
 अहो ! मित्रमुखः शत्रुस्त्वं केनाऽत्र प्रेषितोऽसि ? अन्यथा कुदेरुजस्य तव कथमी-
 दृशं कौटिल्यम् ? प्रायेण मदूकाः सत्यशीलविवर्जिता भवन्तीति सत्यम् । जगति सर्व-
 वेदविदो जना मानं प्रचक्षते । किन्तु मद्विक्रयास्ता निर्लेखा अनार्या लोभमोह-
 मंदाकुलारव ते स्वसारो मातरश्च सर्वगामिन्यः भ्रूयंते । तच्छ्रुत्वा मद्रुजः संरम्भात्
 प्रोवाच । मूढ ! बहुशो हितमुक्तमपि न बुध्यसे ? यतो हस्तस्थकंकणार्थं क्वादर्शोऽ-
 पेक्ष्यते ? पुरा समुद्रतटे वृश्चिन्महाधनो बहुपत्यो वैरयो वसति स्म । स तत्रत्य
 राजा यज्ञितो निरुपद्रवो मुखेनोवाच । तवन्त्युग्राणां सततोच्छिद्यभोजनः कश्चित् प्राक-
 स्तत्कृपापात्रतां जगाम । अथैकदा तत्र भानसगामिनो हंसाः समायाताः । तान् दृष्ट्वा
 जातस्पर्धः स धायसोऽप्रवीत् । श्वेतांगाः ! यूयं कृष्णांगस्य मे जवे न तुल्याः । यतोऽहं
 विहीनोऽहीनमेदतः पूर्णं पातशतं जाने । युष्माकं च सरस्विता तुल्यपातान्मे क्षायते ।
 पृथग्माकर्ण्य क्वकवाऽयमन्तर्विहसन्तो हंसा आहता अपि न किञ्चिद्बिरे । तत-
 स्तेष्वेकतमो हंसो जलधौ प्रजाव इति संविदा कषेन सार्धं शरवन्निपपात । ततस्तेन-
 सार्धं गच्छन् धायसः श्वेतार्धमात्रेणैव ध्वस्तपक्षोऽतिविच्छलरचाऽभवत् । अथ तं
 विनारोन्मुखं ज्ञात्वा दयार्द्रचेता हंसस्तं गृहीत्वा तीरे स्थापयामास । ततोऽसौ रत्नटीवी
 चिरात् मंशमवाप्य हंसं पश्चिराजममन्यत । अतः स्पृष्टो न हितावहा मतिमद्भिः प्रोक्ता ।

राधेय ! एवं त्वमपि वैरवपरिवारितः समरेऽर्जुनमवाप्य हीनदणो भविष्यसि । मद्र-

राजेन कथितमेतन्मर्मदारणं निशम्य पृथुकोपोऽपि वैकर्तनो रोषं निरुप्य वाचयन्
 दीत् । शल्य ! भवद्विधस्य घचसा मम भयं न जायते । किं बहुना । त्वमचिरम् सर्वं
 विनिपातितं पार्थ पश्य । पुरा मया विप्रहोमधेनुवत्सस्तरुखण्डेन प्रच्छन्नो वाहेन
 दारितः । तच्छापान्मे रथचक्रं पर्यन्तं साधयिष्यतीत्येतच्छिद्रं मां बाधते । अन्यथा
 सर्वथैव दुर्जयः । त्वं तु मयैव हितार्थं प्रार्थितो द्विजिह्वातां गतोऽसि । अहह ! तीर्थोवापि
 दीनानां मद्रकाणामधिपोऽस्यतः किमुच्यते ? येऽभद्रं भुञ्जतेऽपातक्यं च पिबन्ति नि
 मग्न्यासु च रमन्ते ते तव मद्रा बान्धवाः सन्ति । किमन्यत् । यत्र योपाः सर्वसाधार
 द्विजातयः सर्वभक्ष्याः सर्वपातकसंपृक्ताश्च भवन्ति । तत्रत्यो भवान् नृपोस्तीति क्व
 गदिते मद्रराजोऽप्युवाच । कर्ण ! यत्र त्वं राजासि । तत्रत्यमानवैः सदा पुत्रदाराश्च विक्रीयन्ते
 अतः सर्वपमात्रं परच्छिद्वं वित्वतुल्यं मा गणय । ततो मद्रराजबोदितास्ते तुरंगमाः घो
 दारयन्त इव जवादुत्येतुः । अत्रान्तरे शुभ्राधोऽर्जुनः कृष्णसारथिः शत्रुनिवर्धनार्थं
 समाययौ । ततो वीरप्राणहारिणि समरे प्रयुक्ते तूर्यनिःस्वनेश्च चापरध्वे समाच्छादिते शत
 धनंजयरणोत्सुकं राधेयं श्रोवाच । संप्रति कुरुवाहिनीं भिन्दानं गाण्डीवधन्वानं पश्य
 पार्थशरश्रेणिशतार्दिताः संराप्तय एते हतद्विपघटाकूटकुटीपु निभृतः स्थिताः । अपरञ्च प
 क्षयरारोक्तचक्रखड्गानां नृपाणां पतिता मौक्तिकावली राजलक्ष्म्या अभ्रमाला इव मातीति त्वम
 गच्छ । निशम्यैव मद्राधिपयचनं मद्राण्यगोचरं यातः पार्थः क्व यास्यतीति हर्षात् कर्ण
 वदन् । ततो वैकर्तनशरेभुवनोदरे पूरिते वातेमेहद्वनमिव पाण्डवानां कं चक्रे । अ
 ऽनौ धृष्टद्युम्नमुखान् वीरान् विरथान् कृत्वा शूराणां दरायुतानि क्षणादकषीत् ।
 येदिमागपपांचालसैन्ये भग्ने महारथैरनुगतो युधिष्ठिरः स्वयं राधेयमभिदुःखावहन्
 राजवज्रम् ! नेदं बाणुपुङ्खं यत्र त्वं प्रगल्भसे । किन्त्वेवा युद्धभूमिरित्याभिषाय शरैः
 पूरयाम्यम । ततः कर्णो भर्जनृपचक्ररक्षकौ हत्वा ध्वजं चापं च चक्रे । एवमालोक्य यु
 धिष्ठिरः तमनुज्ञाय निशितामां शक्तिं प्रादिशोत् । अय कर्णो घण्टाक्रन्दनीं तां शक्तिं मि
 शरैर्नृपेर्जातकृममयं वधं चक्रे । ततोऽनौ दिग्भयमाणमाशुगैः संपूर्योऽस्य दन्तवर्णान् कृ
 त्वा शरैः नृपगमनविजयान् । अय वृद्धोदरो धर्मननयं विद्वन् दृष्ट्वा कोपं कृत्वा च वज्रदातरैः
 कर्णं पराङ्मुखं चक्रे । ततो भीमो धानुशतपादुर्योपनानुजान् नन्दोपनन्ददुर्धर्षपनुमांश्च मह
 त्तामघभुजशङ्खदुर्दिननिषिङ्गिचराह्वजचक्रिभ्योपान् हत्वा पूनयां प्ररिश्य च नाग
 दं दं पनाम्य । तत्रान्निभन् गुण्डमं चपे स्तर्यकितोपासमाद्रीमुत्तयुधिष्ठिरः कर्णमु
 च्छेदयन्त्यमुः । एवं वृधर्मनमुपेवीरवत्पश्ये भियमज्जे सामापदिताम्वरथपदमारुह्य

ध्वनिरुद्गमूत् । अत्रान्तरे संशप्तकान् हत्वा धनंजये प्रत्यावृत्ते कुरुवाहिनी सहसाऽऽवर्तनार्तिवत्
 बभूव । ततःपार्थास्त्रैर्नृपमण्डले सुरार्मप्रमुखे भग्ने कर्णः पाण्डवसैन्येष्वपि काललीलायितं
 व्यधात् । तस्मिन्नवसरे गजेन्द्रारामयुतानि हत्वा नृपाणां तावत्येव तुरंगमाणां वेगवतां
 रथानां च क्षयं चक्रे । ततः कर्णो जयरांकुरुद्वहरिदेवापिव्याघ्रकेतुसिंहसेनरालभचि-
 त्रदण्डकादीन् नृपान् हत्वा पांचालकदनमप्यकरोत् । अथ कर्णेन सहस्रधा विदीर्णे
 पाण्डवसैन्ये घोरे व्यतिक्रो घभूव । ततः कर्णकिरीटिनोरद्वौघिपार्षतयोः कृपशौनेययोः
 कृतवर्मशिखण्डिनोश्च युद्धं प्रावर्तत । तत्र कुपितभीमेन प्रविदारिते सैन्ये विध्वस्तकव-
 चायुधे विप्रकीर्णे च बभूवतुः । अथ कर्णगुणो दिव्यास्त्रवर्षिणं द्रौणिं दिव्यास्त्रैरेव
 विजित्य कर्णेन वध्यमानान् महारथान् ददर्श । ततः कर्णविक्रमाद् विस्मितो
 मधुरिपुः पार्थमवधीत् । कौन्तेय ! कर्णास्त्रबहिर्दग्धं वरुथिनीं परय । संप्रत्यसौ सारथ्ये
 स्थितं मां दृष्ट्वा कटाक्षेण निरीक्षते । नूनमयं अलकटाक्षेण क्षक्षितो भविष्यति ।
 अस्य शरजालेन दिशो नीरंभेणापृता इव परयेत्युक्त्वा केरावस्तूर्णं रथेन शक्रतनयं भीमरथा-
 न्तिकं निनाय । ततो धनंजयो भीमगिर कर्णसायकनिर्मिन्नं शिबिरं प्रयातं च धर्मराजं
 समाकर्ण्य तलाहवः केसरीव धृरासंतप्तः कृष्णेन सह भ्रातरं द्रष्टुं प्रययौ । ततस्ती
 कर्णशरांश्चितं शयानं च धर्मतनयं दृष्ट्वा तच्छरणावभिवाद्य क्षणमाकुलावतिष्ठताम् । अथ
 राजा कर्णं हत्वा तं समागतं विज्ञाय जयहर्षान् निर्व्ययः समुत्थायोवाच । पार्थ ! येन
 शस्त्रास्त्रप्रयोगेण नः सेनाः प्रायो निःशेषिताः । स कर्णः समरे दिष्टया त्वयाऽद्य
 निपातितः । ॥ विद्विषां हन्ता पान्विनां धीरेयो रामशिष्यश्च कर्णस्त्वया कथं हत इति
 ब्रूहीति नृपतिना दृष्टोऽर्जुनो वभाषे । राजन् ! रुद्रतेजसा द्रौणिना संशप्तकेऽत्र सुचिरं मुच्य-
 मानस्य मे वैकर्तननिपातने विप्रोऽभवन् । भीमसेनमुखान् तव समाचारं समाकर्ण्य तं
 महामुजं प्रत्यनीकेऽवस्थाप्य प्रहारविक्षतं त्वां द्रष्टुमदमायातः । संप्रत्येवोऽहं तवाज्ञा
 मनुसृत्य कुरुसेनापतिं कर्णं कर्णायतशरैः कथारोषं करोमि । निशान्येवं मोघमं कल्पदुःक्षितो
 सुषिष्ठिरः प्रांवाच । भीममेने विपुलं भारं संन्यस्य कर्णपराक्रमान् भीतोऽत्र सम्पादोऽग्निः ?
 नूनमद्य कुंती स्वयां कलंकिता । यस्यास्त्वं मिथ्या क्षत्रियव्यंजमो जातः । यथा नृप-
 मयो बाणस्तथा त्वमपि पुत्रसंख्यापूरण्येऽसि । त्वयि त्रयोदशसप्त ये संकल्पा विदिता
 स्तेऽपमे महोपचय इव वैषक्यं प्रपाताः । कर्णाद्वर्जजवो भीत इति वरे नाम जर्तने ?
 एतद् गाण्डीवं वरमैषिष्ठ्यौघैरालिने प्रवण्ड । समरे योऽस्माकं कर्त्तव्यं त्रामनरनेन्द्वि ।
 एतदाकर्ण्य दमार्हत् इव पार्थः कोपं हत्वा स्वज्ञे साभुलवा दशो ददौ । तदग्नं धोरसंष्टे

बहुमिदं सौमद्रं सस्मार । ततोऽमर्षाद् दहमानः कर्णो धनञ्जयमभ्यधावत् । तत-
 तयोर्मनोरथराताभ्यस्ते महा समरे प्रवृत्ते नमः कर्णतुकायातसुरसिद्धाकुलं वभूव ।
 ततस्तस्मिन् कर्णार्जुनरथे स्युत्रजयशंसिनोः सूर्यसुरेन्द्रयोर्दिवि सहसा विवादे जाते
 पृष्टौ पृष्ठांककमलोद्भवौ यत्र कृष्णस्तत्रैव जय इति देवसमाजे निर्णयं चक्रतुः । अथ
 कर्णकिरीटिनौ शौरिशल्यौ च शंखौ दध्मतुः । तन्निनादेन जगन्त्रयी चकंपे । ततो
 वैकर्तनः पाण्डवाय धवलपद्माया विशिखावली प्रादिशोन् । ततः पार्थव्यजेनभिहतः
 कर्णकेतुश्चकंपे । तत्र कृष्णहृत्त्रिभागः शल्यं शल्यमिव विवेश । अयार्जुनशरैः
 सततं दिष्टुं पूर्वमाणासु कौरवसैनिका बाणपातमतिक्रम्य तस्थुः । ततः कपिष्वजो
 द्युर्धनप्रयुक्तानां राधेयरथरक्षिणां महारथानां वक्त्राणि जहार । अथ कर्णोऽसंभ्रान्तः
 किरीटिनो मुष्टिमूले प्रयुन्यमानं शरमण्डलमसकृच्चिच्छेद । ततो भीमः पार्थ-
 मत्रवीत् । कल्गुन ! समरे कर्णो दुर्जय अतएव स्थिरतया युष्यस्व । किं बहुना ।
 कैरावखाण्डवकालकेयवबादिष्वपि धस्तव संरम्भोऽभवत् । ततोऽप्यधिकं गृहाण ।
 निशम्यैतद्विजयो गाण्डीवं ग्राहमाकृष्य दिव्यास्त्रैः सहसा यां पूरयामास । अथ कर्णो
 भागवत्तरेण पार्थोऽस्त्रवृष्टिं हत्वा समीपं कृष्णं बाणैरपूरयत् । तस्मिन्नवसरे कर्णो-
 पार्थयोरस्त्रैः पाण्डुकौरवसेनासु विपुलः क्षयोऽभूत् । कर्णोऽथ सर्पमुखं वीणास्त्रं सव्य-
 साचिने प्रादिशोत् । तस्मिन् महाभोगे भुजगे विसृष्टे शल्योऽगपतिमभ्यधात् । अयं
 त्वयेरितो नागः पार्थक्यं नाप्नोति । राधेय ! यदि मन्यसे तर्हि पुनरस्त्रं प्रयुज्य-
 साम् । अथवा कर्ण ! त्वं सर्वदाऽहितवाक्येष्वेव कर्णोऽस्तीति शल्येन तेजोवधायोक्तस्त-
 प्त्वात्मजः प्रोवाच । शल्य ! कर्णो द्विनं संघत्ते । ततः कर्णोऽप्युतं विपोल्बणं न्यालमापतन्तं
 रुद्धा हरिर्मन्दरगौरवं वपुरचक्रे । ततो ह्यचतुष्टये जानाभिर्वसुधां याते कर्णो
 नम्राकिरीट्यमं जमाह । अथ किरीटखण्डे पतिते विप्रलम्भः ॥ सर्पो विनिःश्वसन् वसुधां
 विवेश । ततः कर्णः कालदण्डोपमः शरैः कृष्णार्जुनौ विष्यन् मुहुर्हसन्नुन्ननाद ।
 ततः शक्रमुतः क्षेपाद् दिव्यरत्नविराजितं कर्णवर्मच्छित्वा शरैस्तद्वपुःपूरयत् ।
 अथ पार्थः खाण्डवे कृतवैरं तं महोरगं पट्मिः शरैरेद्धत्वा कर्णं पुनस्ताडयामास । ततो
 वैकर्तनेन प्रह्लास्त्रे निहते पार्थो वज्रारानिरावाकुलं शाक्रमखं कर्णविद्याविघाताय प्रादुरचक्रे ।
 एवमालोक्य राधेयस्तमखं हत्वा किरीटिनो ष्यां विच्छेद । ततो धनंजयः क्षणा-
 दभिनथां मौर्वीं धृत्वा कर्णदमनार्थं सूरज्ज्वालाजटालं यौद्धमखं विदधे । येन ध्योम-
 पोददिग्दाहभीषणं वभूव । अत्रान्तरे विधिवशादंगराजसव्यरथवक्रं गृही जमाह ।

ततो विपगरिपयः । कर्णस्यकमुत्तुंगुयः । वनेतेयं सुदुर्तं भवान् एतन्नि-
 पाय । फल्गुन ! मयाऽभिभवेः समुद्यते महाश्वं मुद्रय । यतो महाश्वः शूरे-
 नस्थे विशाखे च गदि प्रहरति । निशम्येषं कंसरागनिर्दमन् कर्णं प्रोवाप । हं-
 दिष्टमाऽद्य वीर्यमश्रितस्त्वं धर्मं जानीषे ? यदा बहुमिर्मिलित्वा श्रीमतेऽप्येति
 स्तवा किमयं धर्मो न विस्मृतः ? अपरं च राभाषां यन् कृष्णमुदयानि । तं
 स्मर्यताम् । अहो ! विषयद्विप्रदानेषु दिन्नधर्मस्त्वयाऽपुना स्मृतः ? नूनं नोपनृत्तं
 वृत्तयो विपत्त्वेय प्रसुन्दरीति जनार्दनेनोक्तः विजयो मनुयुना प्रत्यक्षनिव प्राप्ते-
 कर्णविहितं प्रदाममवपीन् । ततोऽगपतिः । पायोन्मृष्टं पावकाशं वारुणाक्षेण स-
 हृत्य प्रस्तचक्रो व्यलम्यत । अत्रान्तरेऽजुनो काणेन कर्णस्य मनोरथनिव स-
 ततफनकभास्वरं ध्वजमुन्मगाय । ततोऽजुनो मनसा हरं ध्यात्वा कंचनमूर्तिं
 संधाय यदि मे तपसा रुद्रादयो देवास्तुष्टा स्तर्धनेनाक्षेण रिपुं हन्यामित्युक्त्वा
 जन् । ततस्तेन सहसा हारपरिणृते कण्ठे निर्मित्रो राधेयः कृकचोऽकृचदेमना
 भूतले न्यपतत् । एषं कैरवानीपनायके कर्णे हते केवलः शल्यः शल्यमिव तं च-
 यति ययौ । ततो नृपाः कर्णशून्यरथं शल्यं दृष्ट्वा दुर्योधनो हतः कर्णं उ-
 त्यूचिरे । एषं पार्थेशरैर्निपातितंऽगराजे दुर्योधनो व्ययितेन्द्रियरिद्धमस्तकमिव
 ममन्यत । अत्रान्तरे कर्णदेहाभ्युदगतं तेजस्तकण्ठतरणिमण्डलमाविमेश । येना-
 क्षरं ध्वालांकलापजटिलं धमूष ।

इति श्री गद्यभारते कर्णपर्व समाप्तम् ।

ॐ श्री धनुर्वेद रिक्तकाय द्रोणाचार्याय पितामहादयः पारितोषिकस्वरूपं चंद्र-
 वंदुः । स एव मामो गुरुमाम इति प्रसिद्धो बभूव । गुरुर्गोव शब्दोऽयं गुरुमामसैवान-
 शोऽस्ति । गुरुर्दुपदाश्रयाधर्ममवाप्याऽच्चत्वास्ता सह यत्र राज्यमकरोत् । सा प्रगा-
 देहरादून इति प्रथितोऽभवत् । काशिराजमुताम्बा भीष्मनिग्रहार्थं यत्र तपश्चचार तं
 म्वालय एव अभ्यासेति प्रसिद्धनगरमभवत् । कर्णालयः कर्णोल इति संज्ञामवाप
 कर्णपुरं कानपुरयोस्तु समानता ह्यष्टैव । शरशय्या शायिनं पितामहं पार्थो यत्र पत्नी
 मपाययत् । तत्रान्तेव पानीपत इति विश्रुतं स्थानं बभूव । हरियाण शब्दो हरियाण-
 प्रान्तोऽभवत् । भीम राजधानीं मिवातीति ख्यातिमवाप । हस्तिनापुरं यथावत् स्थित-
 मयोरित्यगारं मेरुममूत् । एव मनेके शब्दास्सन्ति । चानैतिहासिका विज्ञा नि-
 व्यवहृतिरिति विद्म् ।

ओन्नमः-शिवाय ।

अथ गद्यभारते शैल्यपर्व प्रारभ्यते

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

एवं शक्रसूनुना कर्णे हते संजयोऽभ्येत्य पुना राक्षेयुद्धसमाचारं न्यवेदयन् । राजन् !
मर्वेयीरिरोमणावर्धितां कल्पपादपे च वैकर्तने हते निरुच्छासो दुर्योधनो दशाऽपि
दिशःशून्या मेने । ततो नृपो द्रौणिगिरि शर्यं सेनापतिं कृत्वा रणार्थं समुद्यतोऽभवन् ।
तस्मिन् समये दन्तिनां रथानामयुतं हयानां लक्षद्वयं पदातिनां तिस्रकोट्यभ्यं तन् कुरुगज
संगरे सैन्यशोषमभून् । अतोऽर्थं हनरोपं पाण्डवबलभूचाभून् । ततो राक्षो
संदारमण्डले पुनर्घोरे संगरे प्रवृत्ते शल्यहार्दिक्यसौवलाः कृपद्रौणिगुयोधनान् पुरस्कृत्य
पाण्डवचमूं विविष्टुः । ततस्तत्र पार्यपापंतरोनेयद्रौपदेयशिखरिहिनस्त्रिगर्तकपिनाथपरुधि
नी जघ्नुः । ततस्तस्मिन्नमयां दे रणे हतबन्धुमुहृदगणा मदारथा क्षीया इव क्रोधमवाप्य
घोरे युयुधिरं । ततो नकुलः कर्णमुल्यपराक्रमान् सुपेणसत्यसेनाविश्रसेनाञ्जपान । ततो
मलिना शल्येन गजेन मयेजिनीव पाण्डुबाहिनी चकंपे । एवं त्रिपुराल्येन शल्येन
बध्यमानां बह्विनीं दृष्ट्वा गदापाणिभीमस्तमाथक्राम । सोऽथ गदया तस्य रथं हत्वा
सुमूर्धुरमे बाह्वव ददृमुद्यम्य संमुखेऽतिष्ठन् । अथ मद्राजोऽपि क्षत्राचामीवसंगदां
गदां समदाय द्रोढतं भीममयोधयन् । ततो मण्डलानि चरन्तो तौ परस्परमभियत्य
पातजातफुलिंगान्यामभिजघ्नतुर्गदाम्याम् । ततस्त्वयोर्मुवि मोहान् पतिवयोः मानुगाः
शुंदपाण्डवान् तूर्णमाजग्मुः । अथ सहस्रं संतामवाप्य तयोर्पेयावन् म्पिनयोर्दुर्यो-
धनाद्या र्वाय पार्यमुख्यान् योधयामासुः । ततः स्वर्गदामेषु युध्यमानेषु राजसु सुयोधनो
भूयधरं चैकितानमवर्षन् । अथ क्रुद्धः शल्यो नभश्चरैः पूज्यमानः सहानुगान् पाण्डवान्
वरधि निवारयामास । ततोऽसौ शल्यस्मदुत्सृष्टं शस्त्रं द्रिष्ट्वा मुहूर्तान् तान् पन्थिमि
रेतरयान् विदधे । एवं मद्राजशरजालेन सैन्ये संप्रदाग्निं क्रुद्धर्षद्विगो द्विमहोदधौ
गेषयन् । ततः शल्यो युधि युधिष्ठिरहत्वा स्वानुगान् दृष्ट्वा नं गित्वा नृगराजेशां
निवर्तमानाय । एवमलोक्य चरं वरं पितो जघ्नुस्तो भीमस्तद्विभूरयान् पुरस्कृत्य शल्यं शरी

रयाकिरन् । ततः शल्यः शरान्धकारेण युधनोदरं स्पृशयन् पार्ययलुविनीमुन्मत्त
ततस्तस्मिन् समरे जिष्णुर्द्रोणिं भीमो दुर्योधनं नकुलश्च शकुनिसंयोजयन् ।
युधिष्ठिरः शल्यायुधानि क्षित्वा तद्रथं तिलशस्त्रकारः । अथ मद्राजः बापं कृताञ्जल
मास्थाय च युधिष्ठिरस्य ध्वजं रथं च चिच्छेद । ततो भीमो राजानं विरमं दृष्ट्वा सर्वं
सह मद्राजस्य रथं चक्रे । ततो खड्गहस्तःशल्यो रथकुब्जराभिघ्नन् नानामार्गैश्च
एवमालोक्य गुहोपमो युधिष्ठिरः सहस्रज्जीं शक्तिं मद्राजाय प्राहिणोन् । ततोऽपि तं
भिन्नहृदयो मद्रेशो धरिण्यां पतित्वा वीरगतिमवाप । एवं कौरवाशरोपावलीन्वितिरात्रे ।
सर्वे रथिनो भग्नभग्नमनोरथत्वमवलम्ब्य समन्ताद् दुःपुः । अत्रान्तरे विचित्रकृपाभि
शल्यानुजोऽनीकिनीं दारयन्तं धर्मराजमभ्याचयौ । एवमालोक्य धर्मजः पृथक्कर्त्तुं
स्य चित्ररत्नोऽम्बल शिरः शरैश्चिच्छेद । एवं तस्मिन् हृते नायहीनां पताकिनीं विशाप कृत्
शिष्टाद्विक्यास्तत्सहायार्थं परावृत्य समाययुः । अथ स्वामिवधामर्षात् संमुखागतान्
हत्वा युधिष्ठिरोऽमद्रां पृथिवीं व्यधात् । अत्रान्तरे क्षयकर्मकुशलो भीमो गदां कृत्
श्लेच्छान् मूर्च्छयन् दणस्थलं शून्यमिवाकरोत् । ततः सात्यकिना सत्यराजे निरालं
दुर्योधनः स्वयमभ्येत्य पाण्डुपुत्रान् योधयामास । तद्विने पाण्डवेपु रथगजाधयोपैर्भक्तै
पि दुर्योधनेषु भिरजं कितो न्यऽभवन् । एवमालोक्य शौरिहार्दिक्यसुरभर्मकृपसौवला दुर्योधनं
प्रशसन्तः समाययुः । ततो निविडपातिनां तेषां घोरे रणव्यतिकरे रजस्त च रथो हाने
लोको निरालोकोऽभवत् । तस्मिन्नपमरे सर्वतः पाण्डुसेनासु शौरिः क्व गच्छन्
क्व राजा दुर्योधनश्च केति विपुलशब्दोऽभूत् । ततस्तस्मिन् सुहृते मारुतसुतः शूरा
दुर्योधनानुजान् कृतान्तान्त्विकं प्रेषयामास । ततः शलजैत्रसुनादुर्वैरानभूरिवलम्ब्या
प्रभृतीन् वीरगतिमवाप्तानाकर्ष्य दुर्योधनो यशमतप्यत । ततो वीरसायसिर्जिते
रणे संजयोऽयं मया लभ्य इति ससंश्रयं निजगाद । अथार्जुनः सपुत्रं सबलानां सुहृ
मार्ण हत्वा विशिखैः संरास्रकनीकं निःशेषं व्यधात् । ततः सहदेवस्तस्मिन् रण
भिषे धूने मुहुः क्षयकरान् प्राक्षिपन् अर्धचन्द्रेण शकुनिरिशिच्छेद । अथ मा
तनये वनवासदशां स्मरन् तन् सुतमुल्लङ्घ्य हत्वा गन्धारसेनामपि जघान । अथ सेनै
निःशेषिते निहतबाहो दुर्योधनो रणादपसृत्य पङ्क्त्यां प्रायात् । ततस्तस्मिन् महान्ते
हनवर्महन्त्रैरिषु शोषेषु धृष्टनुमवचम्य मां निहन्तुमुद्यते शोनेये कुरुक्षेत्रे
भ्यस्तो ररक्ष । ततो दिनान्ते शोभतं प्रस्थितोऽहं चक्रवर्तिनं वयस्यं सुयोधनं वरुण
जनरपन् । न्येऽयं मन्त्राष्टिककम्परः पादपायी मां दृष्ट्वा मोषाय । संजय । एवं

नक्षत्रमुपसृत्य ब्रूहि । यत् सुहृन्कर्णविहीनो दुःशासनादीननुराश्वस्ते पुत्रो हृदं
विष्टः । एषमुक्त्वा स दैत्यमायया सलिलं संस्तम्भ्य भौढरोक्चनलाकुलो गभीरहृदं
वेशे । अयमम गिरा कृपद्रौहिमोजाः स्तम्भितोरुसलिले सरसि प्रविष्टं ह्यात्वा भूपति-
होस्तामणिलीढपादं तं समेत्य शुशुचुः । अयं धर्मराजोऽखिलैरजदारेः सह युयुत्सुं रात्रौ
हं विसृज्य ऋणरोपमिष धनंजयभीममुख्यैः सह दुर्योधनं दध्यौ । यत् पादनखचन्द्र
मरीचिमालामालाश्च क्षितिभृतामुत्तमांगे बभूवुः । स कुहरजसुत एक एव पदातिरगमत् ।
मतोऽस्थिरविलासविश्रान्तिं देवं धिक् ।

यस्येच्छया जगत् सर्वं चक्रवत् परिवर्तते ।

करो संयोज्य तदैवं प्रणमामि पुनः पुनः ॥

एवमाकर्ण्य संजयवचनं घृतगण्डो मुहुर्मुहुः स्वदौर्भाग्यं निनिन्द । ततः संजयोऽ-
भवीन् । राजन् ! पुरा भीकृष्ण विदुरादिभिः प्रबोधितोऽपि त्वं दुर्योधनं नाऽत्यजस्तस्या-
ऽदिवेकस्य कलमेतत् । अत्रान्तरे समीपस्था गान्धरी प्रोषाच । संजय ! मा महीपालं
दूषय । नारिकेलफलाम्बुषद् भवितव्यं भवत्येव । तथा च गजमुककपित्यवद् गन्तव्यं
गच्छत्येव । ततो विदुरोऽवदत् । महाराज ! सहसा दैवाय दोषं मा देहि । पाण्डवास्तु
जनार्दनानुमत्या पञ्चभिरेव प्राप्तेः संतोषमकुर्वन् परं यदा दुर्योधनः सूच्यममपि दातु-
मेच्छत्तदा महापुङ्गवं भवितुमारब्धम् । एकस्य दुर्योधनस्य दोषेण सर्वराजसंज्ञयोऽ-
भवत् । सन्प्रत्यपि दुर्योधनो युधिष्ठिरं गत्वा क्षमां याचेत तदा तु शान्तिस्थापनं सुलभ
मित्यभिधाय विदुरो विरराम ।

मंगलं भगवान् विष्णुर्मंगलं गरुडध्वजः ।

मंगलं पुंढरीकाक्षो मंगलापतनं हरिः ॥

इति श्रीमद्यमारुते शात्यपर्व समाप्तम् ॥



देषीं सरस्यतीं व्याप्तं ततो नपमुदीरयेत् ॥

ततो द्रोणिमुत्ताम्रयो वीराः ममावेत्य दृढमिष्टं ह्यनघनं ह्यनघनम् ।
 न्युतिष्व । ममावेत्य शत्रूणादि । कथं न्यपमास्तमिष्टम् तत्र विश्रमस्य मनुस्ति ।
 भविव्यति । अत्रान्तरे समायागा तुष्पपरमेषां समायागं कृत्वा पूर्वान्तरमन्त्रेण ।
 दुर्योधनं ज्ञात्वा धनलोभेन तथैवैतं भीममेनाय शरांशुः । ततो राजा भीमकेदीर्घ
 कृष्णं पुरस्कृत्य ससैन्यः सागुगम्य तं देशं गृह्यंगमगम् । अयं गौतमादयो गर्जहृदनीं
 पांथान् समागतान् वीर्य नरेन्द्रसूचनमयान् तद्वत्त ततः प्रययुः । ततः स हृदयत
 धर्मैतनुः सलिलान्तःस्थं सुयोधनं प्रोवाच । राजन् ! रजत्वपूर्वरजनीपातिमुन्दरं शुभ्रं ह
 भवता मलिनीकृतम् । किं यदुना । रणे लक्ष्मीकुलपृथक् नरपवीन् पातयित्वा मानी ह
 रणं पुरस्कृत्य जीवन् न लजसे ? संप्रति युद्धाय समुत्थाय स्वांलक्ष्मीं त्रिदिशं क ह
 न्नुहि । वीराणां विजयो वा निधनं समो हि लाभः परिधीर्तितः । इति यौधिष्ठिरं ह्य
 निराम्य मनुष्येषां कुलो दुर्योधनः सलिले स्तम्भेरम इव भसन् प्रोवाच । एवमेव ।
 स्वमात्थ । अहं तु निर्धनामेव भियं मन्ये । यतो बन्धुस्वजनहीना लक्ष्मीः कस्य न
 दृशेत् ? यथा वीरहीना ध्वजिनी धुधवर्जिता गोष्ठी च न शोभते तथा स्वजनं
 लक्ष्मीः कस्य मानसं प्रीणाति ? अहं तु गुरुपितामहकर्णदुःशासनादीन् स्वजे
 न विस्मरामि । अहह ! बन्धुमित्रविमुक्त विभूतय इम्य अन्यानां चित्रमालिष ।
 केवला विडम्बना । मया भुक्तां वीरविवर्जितां पृथिवीं वेद्यम्यमुक्तमरणं जरतीं योरि
 निशान्यैवं पृथासुनुर्गान्धारसुतं प्रोवाच । भूपाल ! दिष्ट्या शान्तिम
 : संजातोऽसि ? पुत्र तु ते मतिः सूच्यममपि भूखण्डं पाण्डवैभ्यो न
 । परमद्य तु समग्रां पृथिवीं दातुमिच्छसीति महत्कौतुकम् । उत्तिष्ठ एकेन
 । स चेत् विजितस्तर्हि सर्वे त्वया जिताः । प्रलापैः कृतो मा भव ।

नेशम्यैवं सावलेपं पार्थवाक्यं नृपः क्रुधोदतिष्ठत् । यतो मानिनः पराभवं न सहन्ते ।
 उतोऽसौ गदापाणिरपरो दण्डधर इषोत्थाय युद्धार्थं समुद्यतोऽभवत् । ततः कृष्ण-
 गव्यान् दृष्टोदरोऽपि कृष्णानिकारमनुस्मरन् गदामवलम्ब्य तस्य पुरः समुत्थरथौ ।
 अत्रान्तरे कुरुपाण्डवसंज्ञये बन्धुनाशभयोद्विभ्नस्तीर्थयात्रां गतो हलधरः कुरुक्षेत्रे
 गदायुधौ भीमद्रुयोधनौ च दृष्ट्वा तयोः पारस्परिकवैमनस्यात् खिन्नौ बभूवुः । अथ
 शरिशतघातिः स कृष्णादिभिः पूजितः शिष्ययोः समरं द्रष्टुमुपाविशत् । ततो जनमेजयो
 भिषपुष्करप्रभासादितीर्थानां तथैव च भरद्वाजसनत्कुमारगालवर्मकणकदधीधिसुतसारस्वतादि
 र्थेषासिन्नामपि प्रसंगं शुभाव । अथ धृष्टराष्ट्रेण पृष्टः संजयो युद्धकथां कथयितुमारब्धवान् ।
 अत्रान्तरे सुयोधनः पद्भ्यामेव समन्तपञ्चकं गत्वाऽङ्गो गिरिवदतिष्ठत् । यतो महतां विपदि
 र्थमधिकं संजायते । अथ द्रुयोधनो धर्मपुत्रमवादीत् । सहानुगा भवन्तो युद्धयमानयोऽ-
 रयोर्बुद्धमुपविरय निरीक्षन्ताम् । निशम्यैव कौन्तेयो हलायुधं पारिवार्यपाञ्चालसैनिकैः
 तद् तत्रोपाविशत् । अथ वदकक्षो वीरद्रुयोधनो युद्धप्रवृत्तो गदापाणिं भीमं समाजुहाय । तत
 तयोर्गदाघातजाता बद्धिकृष्णायली दर्शकान् विरिमितानकरोत् । ततो युद्धदर्शनलालसैः सुरै
 र्योन्मिन् संपूरिते नाककान्तानामपि कोऽप्यपूर्वः कौतुकिविभ्रमोऽभूत् । ततस्तौ चित्रमण्डल-
 चारिणी बीमौ प्रगल्भतया मोक्षारोपवर्जनधावनविप्लुतसमवस्थानादिभिर्मुहूर्तमात्रं परस्पर
 मयुष्येताम् । ततो महावेगो द्रुयोधनः सनिर्घोषं तत्पार्श्वदेशं ताडयामास । एवमालोक्य
 क्रुद्धो भीमसेनोऽशनिनिःस्वनां गदां समाधूय भ्रामयामास । येनातिपोरोरघरघरवोऽभवत् ।
 ततो भीमो जबान् तौ गिरिगुर्धौ गदां तस्मै प्राहिणोत् । एवं ताडितोऽपि द्रुयोधनो यदना-
 कंपत तदा द्वितीयां गदां भीमो व्यमृजत् । सापि यथा पुनर्मोषीकृता धरण्यामपतत् । अथ
 कौरवेण वक्षःस्थले समाहतो भीमः विंचिन् मूर्च्छांभ्याकुलितशयो भूत्वा क्षणं न
 विवेद । ततः पाञ्चालसंजयानीके संदेहकुलिते भीमः शनैः समाध्वास्य पार्श्वे नृपं
 ताडयामास । ततो गाढप्रहारमिदत्तः कौरवेभ्यरो धरण्यां पतित्वा सत्वरमुत्थाय भीमं
 प्रहारेण भुवि न्यपातयत् । तस्मिन्नवसरे देशोत्पृष्टा यशःसिता पुण्यशृष्टिः कौरवेभ्यरस्य
 मूर्ध्नि साधुवादपुरःसरी न्यपतत् । अथ शोणितं परिशृज्य सत्वरमुत्थिते भीमसेनेऽर्जुनो
 हरिं कोऽनयोऽधिके योद्धेत्यपृच्छत् । तच्छ्रुत्वा भीकृष्णोऽप्रवीन् । भीमो बलवान् ।
 अत्र नास्ति संदेहः । गदानेपुण्यमपि तस्य असिद्धमेव । परं कुरुपतिर्वलवान् गदापुद्ग-
 विरारो रणकुशलम् । तस्मान् धर्मपुत्रेण च भीमो निपातने न शक्तः । पुराऽपि
 देत्या मायया निहताः । मायिनश्च मायावध्या हि भवन्ति । अतो भीमोऽप्य माय-

तन्मलिनं कर्म निन्दन् रथादवततार । ततस्त्रिपुणन्तकं विलोक्य तमेव शरणं प्रायात् ।
 'तो रुद्राय स्वात्मोपहारं दातुं समुद्यते तस्मिन् ज्वालाकुला हेमवेदी तत्र पुरस्तात्
 खट्वरयत् । ततो द्रौणिर्वैशां ज्वलिते महाबहौ त्रिनेत्रं तोषयितुं भक्त्वाऽऽत्मानं तत्राऽ-
 तयत् । अथ सुष्टो भगवांस्त्रिपुरारिः स्वयमेत्य तमुवाच । आंगिरस ! त्वमुत्तिष्ठ ।
 'प्राग्भेरितोऽहमत्र स्थितोऽस्मि । मां कृष्णान् पृथङ् मा गणय । संप्रति पाञ्चालाः काल-
 क्वाः सन्ति । एषां रक्षाकुत्रचिन्नास्ति । त्वमेतेन खड्गेन निःशङ्को भूयैतान् दारये-
 यमिधाय खड्गं दत्वा च तितोहिते भैरवे दुष्प्रेक्ष्यो द्रौणिः शिबिरमाविवेश । सोऽथ
 'अशितपटमंडपे शुभ्रशयने शयानं धृष्टशुम्भं विलोक्य रे गुरुन् ! जत्तिष्ठेति पादा-
 रातेन तं प्राबोधयत् । ततस्तेन प्रबोधितोऽसौ संभ्रमस्वीकृतायुधो द्रोणपुत्रं परिश्रय
 वकं । अथ द्रौणिर्मात्स्यबद्धिः शिरोरुद्वे स्तं वेगान् समुत्थितं समाकृष्य कण्ठे गाढं
 नेप्पीद्वयं च पातयामास । अथ निनिप्यमाणोऽसौ संरम्भाच्छोषितमुद्रमन् कुपि-
 त्वा तत्पादौ नखैर्दन्तैश्च व्यदारयन् । ततोऽसौ द्रौणिमुवाच । तूर्णं शब्देण मां छि-
 न्य । मापदेनेति कण्ठरुद्धस्वरोऽस्फुटाक्षरमभ्यधात् । तच्छ्रुत्वा द्रोणसुतोऽत्रधीत् । पाप !
 यद्गुणं निहन्यसे । यतो गुरुभ्याम् शस्त्रपूतत्वं न नियतमित्यभिधाय चरणाघातैस्तं
 जर्जरं कृत्वा पोषयामास । एवं तस्मिन् हते तद् विमर्दराब्देन जनो युयुधे । ततः
 पांचाला द्रौपदेयाश्च रिपुरक्तच्छटांकितं द्रौणिमालोक्य फालोऽयमिति मेनिरे ।
 अथ निद्रारोपाद्यण्टरां धर्मं वर्मेति प्रोशतां मिथःशस्त्राण्यनयतां च तेषां महास्येन आ-
 सीन् । अहो ! क्व गजः क्व रथः क्व हयः क्व चापं शिलीमुखाश्च क्वेति मुयाणौ स्वान्
 क्रुद्धो द्रौणिः खड्गेन विच्छेद । तत उक्तमौजसं पृङ्गवां हत्वा युषामन्युमपि जपान ।
 स एवं शूणरीरांमे भुवि पातयन् कन्दुर्वैरिव बालरात्र्या विनोदं विदधे । ततोऽनंभ्र-
 मान् समापततः कृष्णमुत्थानपि स कर्वालेन बालकयलोचितैश्चपर । एवं प्राति-
 विध्यमुतमोमभुतवर्तिरातानीकश्रुतवर्मसु हनेषु कृष्टयोदष्टः शिरण्णदी शूट्टौणिं
 पूरयामास । हात्यैवं क्षुपितो द्रोणपुत्रः खड्गेन तमपि द्विधा विदधे । एषमाचार्यपुत्रेण
 पथ्यमाना मत्स्यमंजयपांचालप्रभद्रवस्तमन्तिके बालोपमं ददशुः । सांभ्रितो रत्न-
 घसनो रत्नमाख्यानुलेपनो हसन् स्फुटं संहरापमां दधौ । ततो घनान्धप्ररे वीररथ-
 कुंजरवज्रिनां क्षयं हारदंशे भोजगोतमौ चक्रतुः । एवं भैरवविप्रहो द्रौणी दद्रुपरिव-
 गबलमप्य सद्गमाऽसौहिणीं हत्वा शिबिरम् बहिर्निर्ययौ । ततो द्रौणिःकृपहृन्वर्मभ्यां
 सह गत्वा भग्नराल्तिं भुवि पतितं राजाधिराजं मुपोधनं ददर्श । ततस्ते सदाभेण क्रव्या-

श्रीमद्भागवतम् ।

अथ गद्यभारते स्त्रीपर्व प्रारभ्यते

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जपमुदीरयेत् ॥

अथ गान्धारीं पुरस्कृत्य व्याकुलमानसो धृतराष्ट्रो वीरगनिप्राप्तान् सुतान्
सौत्कण्ठित इव यहिर्निर्ययौ । तत्र सौ गत्वा विलपन्तौ भुवि न्यपनताम् । विलो...
पाण्डुरार्यः कृष्णविदुराभ्यां सह तत्राभ्येत्य प्रोवाच । राजन् ! देहिनामभावः
भ्रातृ क्वाऽपि पश्चाद्य सततं स्थितः । तेषु मन्थयिस्त्रेषु कथं स्नेहं कर्तुमीदृ-
अपारेऽस्मिन् संसारसागरे जलमुद्वुदयत् सर्वे जन्तवः कर्मयोगेन भवन्ति च न-
न्ति । सुयोधनोऽत्र भूभारशान्त्यर्थमजायत इति सत्यम् । स च तथा कृत्वाऽतो याव कृते
ऽत्र कस्त्वं स च तव कः ? नरेन्द्र ! महालयेऽस्मिन् प्रवृत्ते धूया शोकं मा कृयाः ।
यातानां कणिकऽपि न पार्षदां प्रतीपमेति । अयं शोकव्यसनसंभवः प्रयासो मयि
भवत्यायासाय । सांप्रतं दुःखवृक्षाणां मूलं स्नेहो विनिवार्यताम् । तस्मै कालाय नमः ।
यत् प्रभावात् कायः शैरावं तारुण्यं धार्धक्यं च समवाप्य स्वयमेव विनश्यति । तेन
पुत्राः स्वात्मापराधादेव कालेन कवलीकृताः । तस्मात् पाण्डुपुत्रेभ्यः किल्बिषात् क्रो-
नार्हसि । ते कृतधियः सततं धर्मपरागणा अतस्तेन रक्षिताः । तव सुताश्च धर्मविद-
अतस्तेन रक्षिताः । राजन् ! पाण्डवान् भ्रातृजान् गणयित्वा तेषु कालुष्यं मा कृयाः ।
त्वमधुना गान्धारीं ब्रूहि । यथा सा मोहे न निमज्जति । एषा पूर्वमेवोक्तवती य-
जये धर्मो नियन्धनमस्ति । अत्रान्तरे लज्जानम्रशिरोधराः पार्थाः कृष्णादिप्रेरण-
समोहं कौरवैश्वरं द्रुपदम्याययुः । ततः प्रह्लादश्च राजा शुधिष्ठिरमालिङ्ग्य पश्चात्
कृष्णमुद्वेगा विवर्षितं मायामयं मीमं परिपञ्चजे । अथ द्वेपाद् भुजाभ्यां तेन पीडितो
मारुतिः कणशः प्रययौ । विलोक्येवं सर्वे विस्मयाऽविष्टा बभूवुः । ततो धर्मम-
भर्तृसादरयान् सदा वषावृत्तेक्षणं वृद्धां पतिव्रतां गान्धारीं प्रयन्ताम् । ततो दुःस्वप्न-
राजयज्ञमाः स्नुषासहितां गान्धारीं च पुरस्कृत्य रथमभ्यमगुः । ततस्तत्र दिव्यदृष्टिः
मुपलात्मजा करुणं विलप्य केशवं वभाषे । कृष्ण ! पुत्र याः सूर्यचन्द्राभ्यामपि न दृश-



यदि लोहमयो भीमो नाऽभविष्यद् दृढायुधः ।

अखण्डयिष्यन् नूनं वृद्धोऽप्यपोऽम्बिकासुतः ॥

स्ताः मत्पुत्रबन्धो रणे हतान् स्वपतीन् छोचन्ति । दशमेतामां विलोक्य । अहह !
 योऽन्तः पुरे राजदारेः पुरोपसेवित आसीन् । स शूरो मे तनयो भग्नोरुर्भुवमधिरोते ?
 इयं सुयोधनवधू र्तननागां हताधां च सपत्नीमिव दग्धां विलोक्य मूर्च्छामुपागता । एषा
 संक्षां लब्ध्वा चिरं रजश्च परिमृज्य राजराजं परिपृच्छति । राजन् ! रत्नांशुकवतीमिमां
 गदां मा मिवोत्संगवर्तिनीं कृत्वा दोष्यां भुवमालिङ्ग्य च कथं सुप्तोऽसि ? नरपते !
 विलासशयने वनकपर्येके पुरा या न धृता सा रक्तचीवा शिवा कथमत्र सुप्ता ।
 एष तवानुजः प्रियो दुःशासनः शोते । यस्य शोणितं राक्षसेनेव भीमेन पीतम् । अयं
 ते दयितः पुत्रो लक्ष्मणः शत्रुणा हतः सर्जाव इव त्वां किञ्चिद् धत्तुं समीहते । प्राण-
 नाय ! नन्दनकौतुकान् त्वयि लोकपाले दिवं यातेऽभिमानितैवैका कीर्तिस्तदनुयायिनी
 धन्या । पूर्वं यो नृपः कंकणमङ्कारैर्व्यजनेश्च धीजितोऽभवन् । सोऽयमद्य तु क्रव्यादपक्ष-
 पातेन धीम्यते । अत्रान्तरे कौरवस्त्रियः क्रोरान्तीं दुर्योधनवधूं समाकृष्य प्रोचुः ।
 देवि ! इतः परय । पुत्रवत्सलेयं सुभद्रा रजोदिग्धमभिमन्युं परिमार्ज्य स्तनौ दातुं च
 समुद्यतेव प्रतिभाति । इयमुत्तरा शराङ्कसदृशं पतिमुखमङ्के कृत्वा च बाष्पधाराभिः
 प्रक्षाल्य परिपृच्छति । अयिनाथ ! प्रणयपेशलं तत्तदुक्त्वा प्रियवतां मां विहाय भूमि
 मालिङ्ग्य च कथं शोपे । अहह ! गाढहीवबन्धिनः सुपुत्रश्चक्रपाणे भोगिनेयः शौर्व्ये
 च शक्रसदृशस्त्वं कथमेकः परे र्तोऽसि ? कान्त ! कमलाकमलोपमं ते रम्यवदनं
 नूतमापास्यति । अतः स्वर्गवधूजनो धन्यः । नाथ ! त्वयि त्रिदिग्गामिनि तारकापङ्क्तिः
 शराङ्कराङ्कया कंठे मुक्तामल्लिभ्रमं करोति । त्वया पुरा याऽहं नववधूः प्रत्यालापं पार्थिता ।
 संप्रति स्वयं भाष्यमाणामपि मां कथं न प्रतिभापसे ? सर्वगुणप्रामाणनीयस्य ते दाक्षिण्यं
 क्व गतम् ? यन्स्वर्गललनामङ्को मासुपेक्षसे । इन्त ! धातुः सौभाग्यवर्णनेऽस्मि
 स्त्वच्छरीरे पुनः कर्तुमशक्ये यैः प्रहृतं तान् दग्धलोचनान् धिक् । एवं विलापिनीं
 धालां धलादाकृष्येता रुदन्त्यो विराटपत्न्यः पत्युरन्तिकं यान्ति । अयं सानुजः सामात्यः
 समुतो हतो विराटनृपति भूमौ बधुभिरावृतोऽप्सरमां गणैर्दिवीव राजते । एषा
 सुदोष्णा द्रोणराट्छिद्रं भर्तुंराननं विलोक्य तारं क्रोरान्तीं सख्येव मूर्च्छया रुद्धा ।
 वधूजनोऽयं कृष्यादलुप्रावयवं कर्णं दृष्ट्वा शुद्धसुदुरालिङ्ग्य शोचति । यस्य नाग्नि
 संकीर्तिते शत्रवो निद्रां न प्रापुः । त्वमद्य बाणहतः शोपे ? अतः बलदुरन्त-
 तान्धिक् । अपि यस्य जम्भारिर्वेमेकुण्डलायाचकोऽभवन् । स सत्यसंघः कर्णः कथं रतनैः
 कर्णशोपीकृत इति प्रकीर्णभरणः कर्णयोषितः क्रन्दन्त्यः प्रेक्षकहृदयान्यपि दारय-

न्ति । कृष्ण ! इतं मम जामातरं जयद्रथं पश्य । वाला मत्पुत्री शोचितुमपि न जानते ।
 एष रिपुशल्यपराक्रमः शल्यः संख्ये हतोऽधुनाऽन्तः पुरयोपितां शल्यतां वात ।
 एष युधि यया राधेयस्य तेजोवधं विदधे । साऽस्य मद्रगजस्य जिह्वा वायसैः कृन्ते ।
 यथा शान्तार्चिपो बन्धेस् संस्कारः क्रियते । तथा समरे वीरगतिगतस्य द्रोणस्य मूर्तिं
 तान् कृमीनुत्सार्य विभ्रेः संस्कारः क्रियते । एष सोमदत्तमुवो वीरो भूरिश्रवाः किं
 दिनाच्छिन्नबाहुर्हंतो महिष्या शोच्यते । वीर ! रणेऽस्मिन् याचककल्पद्रुमे शोचि
 च्छिन्ने कोऽपरः शत्रुयोपितां वैषम्यदीक्षागुह्यतां यास्याति ? कृष्ण ! परमैष दिव्य
 देशविद्वेपी शकुनिर्वित्तवानशुभाचारो वेश्याभिरिव शिवाभिरुह्यते । इतश्च दानं
 जाधिपतेः सुदक्षिणस्याऽप्येताः प्रिया प्रलापेनाश्मनामपि हृदयानि दारयन्ति । एताः श्रेय
 कामिन्यः सौभद्रशरनिर्मितं बृहद्वज्रं राजपुत्रं शोचन्ति । एते स्वर्णमालाविभूषि
 ष्टृष्टुम्भमुक्ता द्रोणनिहता मृष्टा विद्याधरा इव भान्ति । एते वृद्धं दुष्यं पुरस्कृत्य केवल
 मागधजयत्सर्पपृष्ठकेतवो वीरगतिमवाप्ता धराशायिनो वर्तन्ते । एतान् भगदत्तशु
 मुधजलसंधमुलौघनाविन्दानुविन्दालायुधालम्बुसान् पश्य । किं बहुनाऽन्येऽपि सहस्र
 पार्थिवा धीराश्च हताः कान्ताभिः परिवारिता लब्धजीवा इवाभान्ति । कृष्ण ! शल्यो
 त्वया कामाद् द्वेपाल् लीलया वा सर्वस्योऽयमुपेक्षितस्तस्मात् प्राप्ते तु पद्मविरोधे
 धृष्णीनां समरे मिथस्तथापि विपुलबान्धवक्षयो भवितेत्यभिधाय सुवक्तात्मजा तारक
 शयैव । निशान्यैवं स्वेच्छासृष्टलयोदयः कृष्णो विहस्य तां प्रोवाच । देवि ! विवि
 यन् पुराऽऽदिष्टं तत्त्वयाद्य पुनरुक्तम् । अवश्यं माविनि क्षयेऽस्मिन्मा शुचं कुर्या । कां
 विन्न धर्मविद्धिषां हन्तारिम । एतदाकर्ण्य धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरं वीरगतिप्राप्तानां परि
 पन्नश्च । तच्छ्रुत्वा धर्मपजोऽप्रवीत् । ताव ! रणे सहस्राणि विंशतिः पञ्चधियाः पदपं
 च्य हताः । अत्र येऽप्रहृष्टा हतास्ते गन्धर्वपुरंगताः । ये मयात् पराङ्मुख्य हतास्ते यक्ष
 मुपागताः । येत्वष्टिष्ठितसत्त्वस्यास्ते मल्ललोकमुपाश्रिताः । ये पद्मयां धाहनेर्वा हतास्ते मे
 पार्थ प्रयाताः । सर्वमेतल्लोमशामुनिप्रमादान् परयाग्यीत्युक्त्वा धर्मतनयो हतनरखण्डांश्च
 धन्पूनां च विमर्षोचितं संस्कारमादिदेश । ततो विदुरसंजययुयुत्सव इन्द्रसेतमुत्ता
 मृतान् पुरस्कृत्य युधिष्ठिरदेशेन तेषामन्येष्टिक्रियार्थं ययुः । अथ मान्यवरशालं
 दिभूषिता ते भद्रारमाश्रितान्तैश्च निदिताः स्वननापमिव ममाविरान् । अत्रान्वरे इ
 हतः कण्टविक्रान्तं नागिणां भियः कण्ठ्यनिगदतिष्ठन् । अथ घृतपद्मने
 षागुणो युधिष्ठिरं नृपद्वीभिरनुयानञ्च स्नानुमागमां ययौ । ततो युधिष्ठिये मया

यं कर्णवृत्तान्तं श्रावितस्तस्मै भ्रात्रे दुःखाद् वाप्समिश्रां जलाञ्जलिं प्रादात् ।

अथ राजा ध्यासोक्तं गोदानमहात्म्यं श्रुत्वा मृतकौरवाणां भूपतीनां च कल्याणाय दानमकरोत् । तद्यथाः—

गोम्यो यज्ञाः प्रयतेन्ते गोम्यो देवाः समुत्थिताः ।

गोम्यो वेदाः समुद्गीर्णाः सपटङ्गपदक्रमाः ॥

जलदानादशगुणं दानमन्नस्य कथ्यते ।

तस्मादौषधिदानं च विद्यादानं ततोऽधिकम् ॥

ततः परं भूमिदानं तस्माद् गोदानमुत्तमम् ।

यतोऽनेनैव दानेन धर्मवृक्षस्य सिध्दयः ॥

न गोदानसमं दानं न गोदानसमं तपः ।

न गोदानसमं तीर्थं न गोदानसमो जपः ॥

वृषोत्सर्गो जनैः कार्यो गोवंशस्याभिदृश्ये ।

तस्य संरक्षणं पुण्यं गोदानेन समं स्मृतम् ॥

प्राप्नोत्यथैव गावश्च कुलमेकं द्विषा कृतम् ।

एकत्र भङ्गास्तिष्ठन्ति हविरेकत्र तिष्ठति ॥

गावो मे चाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ।

गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥

प्राप्तादा यत्र सौवर्णा शय्या रत्नोद्बलास्तथा ।

पराश्रप्सरसो यत्र सत्र गच्छन्ति गोप्रदाः ॥

तुष्टास्तु गावः शमयन्ति पापं प्रीतास्तु गावस्त्रिदिशं नयन्ति ।

संरक्षिताद्योपनयन्ति विचं गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चित् ॥

ततो बन्धूनामपि यथाविधि स्वीचितां क्रियां विधाय नृपस्त्रीणां क्रियाये
पटमण्डपानादिदेवा । अथ नेत्राभ्युनिर्गन्धनिर्जिततारहार्य भूमिपालललना भागीरथी-
मवाप्य मृतबान्धवानां विधिवन् सलिलक्रियां कृत्वा कृतार्थतां संपादयामासुः ।

इति भीमार्जुनसंहितायां स्त्रीपर्वः समाप्तम् ।

अथ गद्यभारते शांतिपर्व प्रारभ्यते

अत्रान्तरे धीनारदासाः सुरपैयः कृतोदकं कृताशौचं च युधिष्ठिरं द्रुपं सम्मन्युः
अथ पुरोधसा संपूजितास्ते सर्वे मुनयो नृपसनामयं वृद्धा वयोपाविरान् । वतो नाना
प्रोवाच । राजन् ! दिष्ट्या निहतादितः गुराली विराजमे ? दिष्ट्या वृद्धसम्यः शान्तः
वीराः क्षयं याताः ? कश्चिन्न मोदन् फातरोगितां वन्धुविरहव्ययामवलम्ब्य वि
नाभिनन्दसि ? निशम्यैवं मुनिवचनं धर्मराजो निःश्वस्य प्रोवाच । महामुने ! क्व
सदृशोऽस्मिन् राज्ये मादृशः को मोदत ? विभवार्यभिरस्माभिर्गुरुमुह्यपुत्रमृत्युसंज्ञितं
हताः । यदर्थं राजानो हतकण्टकं राज्यमीहते । ते तु सर्वेऽत्र स्वज्जितो हताः । दून
भ्रमोऽस्माकं निष्फलतां यातः । श्रीसूर्यसंग्रहः कर्णस्ते भ्राताऽऽसीदिति कुन्त्यवरा
तन्मे चेत् पुनः पुनर्देहति । अहो ! धनलुब्धैरस्माभिः स सहोदरो रणे निहतः
अतो नरकापरपर्यायं राज्यमिदं धिक् । स महाशयो मात्राऽस्मदर्थं रहो याचितो बन्
वरे पतितानप्यस्मान् फाले काले ररक्ष । भगवन् ! तच्छापकारणं भोवुमिच्छति
निशम्यैवं विपण्ययुधिष्ठिरवचनं नारदः प्रोवाच । राजन् ! पुरा युध्मद्वैपात्यरो न
ह्यार्जं ब्रह्मास्त्रमयाचत परं फल्गुनयात्सत्याद् द्रोणोऽस्मै तन्नायच्छत् । राधेयं ! रा
णेनैव ज्ञातव्यमेतद्गहस्यं नाऽन्येन । तच्छ्रुत्वा दुःखितः कर्णः सत्वरं विप्रवेवं वि
सहसा जामदग्न्याश्रमं जगाम । ततस्तत्र परशुरामान्तेवासी स ब्रह्मास्त्रयाचके दू
महेन्द्रगिरिसानुषु चिरं विचचार । अथैकदा ॥ मुनिहोमधेनोर्निकारमकरोत् ।
कश्चिद् द्विजः कोपं कृत्वा तं शशाप । रे धन्विन् ! त्वया मोहाद्यन्मोऽपकृतम् । तेन हि
सक्तस्य ते भूमिश्रकं प्रसिष्यति । निशम्यैवं त्रिप्रशापं दिवानिशं दह्यमानः स विपुलकं
रामं समाराध्य ब्रह्मास्त्रमवाप । ततः कदाचित् संजातविश्रंभो व्रतकर्षितो भार्गवः कर्ण
शिरः कृत्वा मुष्याप । अत्रान्तरे तीक्ष्णदंष्ट्रोऽष्टचरणश्चालार्थनाम कृमिस्तं जंघायामदहत्
अयं शुरुप्रबोधचकितः कर्णो यावद् व्यथां सहते । तावत्तद्विरासितो भार्गवो हि

इत्याज । अथ किमेतदिति संभ्रान्तो रामो दष्टं राघेयमालोक्य चकितो बभूव । ततो
 एमेण दष्टमात्रः कृमिः क्षणाद् भस्मीभूतो लोहिताक्षो राक्षसो भूत्वा प्रोवाच । ऋषि-
 पज ! पुराणं गृध्रो नाम राक्षसप्रापलाद् भृगुमार्योभिलापुकोऽभवम् । ततो मुनिना राक्ष-
 स्यां पापयोनिं प्राप्तवानस्मि । अथ त्वद्दर्शनान्मे शापनिवृत्तिर्जातेत्युक्त्वा राक्षसे याते
 भार्गवः कर्णमवृच्छत् । कस्त्वम् ? द्विजस्तु नास्ति । निराम्यैवं शंकितो भूत्वा कर्णस्तस्मै-
 नेजनामादिकं निवेदयामास । तच्छ्रुत्वा गुरुस्तमशपत् । यद् प्राक्षणाच्छ्रमना त्वं
 ब्रह्माखं प्राप्तवानसि । तस्मान् पर्यन्ते तन्न प्रस्तुरित्यतीत्यभिधाय विरराम । ततो राघेयः
 पुयोधनमवाप्य तस्यौ । सोऽपि युष्मत्संघर्षसौहार्दादंगदेशाधिपत्वे च नियोजितः ।
 ततः कलिह्वाधिपतिविश्रांशदस्य कन्यास्वयंवरे पुयोधनमन्नाहुवलमाभित्य तां जहार । ततो
 पुयोधने पूर्वमेव याते कर्णः प्रुथा योद्धुमुद्यतान् नरेश्वरान् नियुद्धेन जित्वा जरासंधतुलना
 मथार । अथ मंतुष्टो जरासंधस्तस्मै भालिनीजगरीं प्रादान् । ततोऽन्येपि गृथाः पारितो-
 पिकं तस्मै समर्पयामासुः । सोऽथ पूर्वं तुषमेषु एहलहरिणा देवेन्द्रेण कंचितस्ततो प्राक्षणे-
 न राक्षोऽथ गुरुणा भर्त्सितः कुंत्या शान्त्यर्थं प्रार्थितः गांगेयेन तिरस्कृतः हृत्पेन संजः
 शान्त्यै पररागिरः आवितः कृष्णमेरेण्या च पाथेन दिव्यान्नेहंतः । राजन् ! अन्यथा तु तम्-
 जितविक्रमं समरे को हन्यात् ? निराम्यैवं नारदवचनं मुपिष्टिरो विस्मयाष्टितो बभूव ।
 एतत्तत्रत्या गृथाः तनयप्यथां विभूष शोकात्तं मुपिष्टिरं प्रोवाच । बल ! उबिष्टाऽर्थिनाऽपि
 त विधिबरात्तंर्धि न मुमुधे । सततं युष्माद्देवपरोऽभूद्वतः स मयाऽप्युपेक्षितः । साम्प्रतं समरे
 हतस्त भारवत्सोऽवमगान् । अधुना त्वं गृथा गा शुचः । निराकुलत्वमवलप्य राक्ष-
 से मुंरव । एवं बहुविधैरुपदेशैः प्रवेष्टितोऽपि राजा कटोऽवकारं स्मारं स्मारं शांति ॥ लेभे ।
 अहो ! मातृगृहनादप्रजोऽन्यस्माभिर्न रक्षितः । अद्यप्रभृति लोकेऽस्मिन् श्रममत्वा भवि-
 त्येति गार्दः । जगत्यस्मिन् भेदयेण विद्या कलमूलंशोऽयनिवारिता वृत्तयः संति । परंतु
 लोभात्ता विहाय घोरमर्षस्तयः कृतोऽस्माभिः । विम्बहृता । कुलाचारं विस्मृत्य चमिरिष-
 दंबुदितोषः कृतोऽस्माभिः । वीरवृषोदरोऽजुंनो वा वृथिर्षी ररानु । कष्टन्तेऽस्मात्पद-
 र्भरां कुतिलज्जाविवां त्यजागीत्युक्तवति धर्ममूर्तो बोधत्ताघातो धनंजयः एतं दिदिन्लो-
 कं बभूव प्रोवाच । अहो ! देवराज्ञानं सुगान्धर्व दुःश्रेष्ठ विजयमयादांति । सद्युष्टं
 है विदुःदेवद विधिबंविताः ह्यभोदेवैष्यपि शोचंति । राजन् ! तवऽप्युक्तं सत्यमः सत्पु-
 षोऽपीषु राक्षस्य भविष्यति । नष्टां शिवापेदमालय प्रातो पतिन्दज्जने दीर्घेन्द्रवत् च सं-
 शान्त्या । एवराजन्तरेणालयमोक्षमिषीदते । लोकेऽतोऽन्यद् दान्देवैर्देवं हि ! दन् त्वं

क्षीय इव क्षिप्रगन्धर्वं त्यक्तुमुद्योगोऽगि ? अस्माभिस्तु नाद्यापि वरंऽपि मिष्टान्नं नो
 भुतो नचाऽयलोपिभ्यः । नरपाल ! त्वमधिक्रियः स्वर्गलोफनुक्यां क्रमप्राप्तमिन्नं उच्यते
 भज । यशश्नादिकः क्रिया धनाद्या एव पूर्यन्ति नाऽधनाः । संसारे यथा तद्वत्
 शोच्यते तथा त्यक्तजीविनो नेति सत्यमपगच्छ । किञ्चिद्वृत्ता । व्यसुर्गुर्वृत्तमत्र नियतः परः
 निर्धनस्तु सदैव मृतोऽस्ति । निरान्वयमजुंनपवनं युधिष्ठिरोऽप्यकीन् । यत्स ! मन्त्रजुः
 सृष्ट्वां हित्वा मग पाक्यं शृणु । भोजनार्थं तु वन्दमूलफलादिकं वनेषु सुलभम् । न
 सर्वत्र लभ्यते । यत्कलान्यपि यत्र कुत्र मिलन्ति । निवासार्थं गिरिषु कन्दरुपस्तत्त्वे । न
 कथमहं संसारोच्छिद्यते मुनिर्न भवानि ? एतदाकर्ण्य मादवी राजानमभ्यधात् । वत रं
 जहस्येव ते पुदिर्दुर्मेहे दृढाऽस्ति । पृथिवीमपावयित्वा च त्वया पूर्वमेव धीरेण किञ्चिद्
 मगरेऽस्मिन् निर्दग्धे जलादृतयन्त्रेण किम् ? पुरा वनेषु त्वं ग्रामग्रामभासीषुना च त्वं
 वनोत्सुको भवसि । वने कुरंगमातङ्गा दिवं गता न दृष्टाः । यदि त्यक्तकर्मालोऽसि
 स्युस्तर्हि वृक्षा मुत्तम न कथं दृश्यते ? इतिभीमसेनोक्ते धनंजयः पुनरुवाच । राज
 पुरा अजातरमभवो धात्वा माहाणपुत्रक अकाले वनमेत्य प्रव्रजतुः । विलोक्यैवं संस
 कथयः पुरंदरः पक्षिरूपं धृत्वा तदभ्यासे विषसाशिनो गृहस्थान् प्रशरांस । तं
 हिरण्यमयस्य शकुनेर्भाषितं श्रुत्वा चकिता बभूवुः । अथ सैः पृष्टः शकुनिर्विहारी
 जगाद । वत्सा ! रुक्षाः कृशा विपिने कष्टवृत्तयश्च यूयं नित्यं दुःखैकमागिनो व
 विषसाशिनः । गृहमेधिनः सार्यं प्रातश्च विधिवदन्नं विभज्य ये भृत्यार्थिणोऽपि सार्यं
 ते विषसाशिनो धन्याः । तेषामपर्यन्तैः पुण्यैर्विधि सनातना लोकाः संति । अजादि
 गृहस्थाश्रमिण एव जीवन्ति । एवं स्वरूपेण वशिष्ठा युक्त्या विचोधितास्ते विजा वन
 परित्यज्य गृहं समाययुः । महीपाल ! त्वं सर्वधर्मोत्तमाचार्याणां च गदिशोऽपि
 अत एव धर्ममर्यादां त्यक्तुं नार्हसि । इत्यर्जुनेन कथिते माद्रीपुत्रावप्युचतुः । राज
 निष्कण्टकराज्यं भज । साध्याभ्यविजयी यज्या च भूत्वा प्रजाः पाहि । यमा
 बलपुवादिनी द्रौपद्यापि धर्मतनयं धमापे । आर्यपुत्र ! पश्य त्रिवरात्पिपस्ते प्रातरस्त
 त्साहेन मृषा भुवं लिखन्ति । यैः समरे दुष्करं कर्म कृतम् । तदद्य राज्यभोगेन निष्क
 रम्भदुःखिनामेषां प्रयत्नं सफलं कर्तुमर्हसि । राजन् ! अकलीवचरितो भूत्वा कि
 मुजार्जितराज्यं भज । यतो विजयोत्यानां संपदां कलीवा न पदमित्युक्ते कृष्ण
 जिह्वाः पुनर्नृपममापत । राजन् ! प्रजापालनादेव राजानः स्वर्गगामिनो भवन्ति
 लोका राजदण्डभयादेव स्वधर्मेषु प्रवर्तन्ते । दण्डविचर्जिता जना अन्योन्यं न

वाऽश्नन्ति । यत्र लोहितलोचनो दण्डः संनिहितस्तत्र देवयज्ञवैदर्धर्मसंपदो वर्धन्ते ।
 स्फूर्त्तं शान्ततेजसरतपोमिर्लभन्ते तदेष धर्मध्राता राजा दण्डधारकः समधि-
 च्छति । पुरा राज्यं पारित्य धनं यियासुं जनकं धर्मवादिनी पत्नी प्रणयान्मधुरं
 तेषां । राजन् ! धने न मोक्षोऽस्ति न च गृहे बन्धः । स्वकर्मप्रवृत्तानां विवेकिना
 पवराः कस्य एव । लोके मुष्टिहताः परममुष्टिहृतस्पृहा विरक्ता न भवन्ति किंतु वंचका
 एव । अन्तः कपाशिलो धर्मवादिभिर्दम्भधर्मध्वजाः कथ्यन्ते । तस्मात् राज्ये-
 ऽपि वर्तमानेन भवता संसृतिचक्रो लभ्य इति पत्न्याऽभिहितो मैथिलो जीनन्मुक्तदशामशि-
 भेयत् । अत्रान्तरे समागतः कृष्णद्वैपायनो राजानमबधत् । महीपाल ! राज्ञामकाले-
 ऽत्ययगमनं स्थितिबिप्लवोऽभिहितः । पुरा सुद्युम्नप्रमुखा नृपास्तपःकलशै रसं-
 स्पृष्टा यथाबद्धदण्डधारणात् प्रकृतितः सिद्धिं याताः । पुरा तपोवने भुतिस्मृतिविशारदौ
 शंखलिखिताभिधानौ मुनिवरो भ्रातरावास्ताम् । अयैकदा लिखितो भ्रातुराश्रमे पादपा-
 स्फलान्यादाय चत्वाद् । एषमालोक्य धर्मभंशभयाकुलः शंखस्तमभ्येत्य प्रोवाच ।
 भ्रातः ! किं त्वं परफलाशनपापं स्तैन्यवन्न जानीषे ? त्वमितो गत्वा सत्वरं स्वपापं
 राज्ञे निवेदयेति वेनोक्त्रो लिखितः सुद्युम्ननृपमगात् । ततः सः स्ववृत्तान्तं तस्मै विनिवेद्य
 न्यायमपृच्छत् । पृच्छत्वा राजोवाच । भगवन् ! विपुलव्रतस्त्वमेव धर्मे प्रमाणम् । मम
 वरान् त्वं शुचिरसि गृहं गच्छ । एवं स राज्ञा मुख्यमानोऽपि सदाचारभंशभीतः
 युनः पुनर्नरेधरं दण्डं यथाचे । ततः स महीपतिस्तस्यामहाविरायात्वरच्छेदमादिदेश
 लिखितस्य । अयं क्षिप्रदस्तः स हर्षमवाप्य भ्रातुरन्तिकमयान् । ततः शंखगिरि ॥
 जघां स्नात्वा तपोयोगाज्जातकरद्वयः परान्तानुशयज्वरश्च बभूव । अयं सम्यग्दण्ड
 धारणात्सुगुणोऽपि तस्मिन्नामिव समुचितोऽलोचनवाच ।

एवं भूपाल ! क्षात्रधर्मे स्थितस्त्वं प्रजाः पाहि । संसारे अलक्ष्यं क्षयमवलोक्य
 शोके मनो मा कृष्याः । भवभयोऽयं प्रत्यहं अलक्ष्यताजालैश्चित्रितो भूत्वा समुत्पद्यते च
 प्रलीयते । पुरा सेनजिता राज्ञा प्रोक्तम् । यद् दुःखे दृढं मनः कुर्यान् । धृतिहीनानां
 शोचतां च क्षयचिह्नान्तिर्नि जायते । नृणान्यनैर्धनानीव दुःखैर्दुःखान्यायांति । जगति
 अन्तूनां काले काले पलानामिव भवामवधालोक्य कः अलक्षोऽनुरोचति ? पुरा
 जनधेन इष्टोऽरमयमिषो ब्राह्मणो जगाद् । राजन् ! विवेकिनः स्वभावमवगन् म-
 धात्र अत्रापि शोचति । शरीरपुर्धनजातिदारदयानि कलकलैश्चिह्नान् नान्तरूपविद-
 र्धयं भज्यते । यथा नीचत्वमयांति । संख्या विरहिंते । निम्गानि च सन्तुष्टा मयंति ।

हीनवंशाः कुलीनत्वं धनिनश्च ददित्वां यांति । मूर्खा वैदुष्यं सुभगाश्च धीमान्
 गच्छन्ति । राजानः स्वल्पायुषो दृष्टिश्च शतायुषो दृष्टाः । रसायनविचक्षणं च
 भग्ना विलोक्यन्ते । लोके धनिनो ज्याधिसंतप्ता दृष्टिश्च निरामया विवरंति । यः
 धेदविदस्तरुणा एव पंचत्वं यान्ति । मूर्खाः सदाचारसम्पन्नाः पण्डिताश्च
 विवर्जिताः प्राप्यन्ते । किं बहुना । चतुर्मुखप्रभृतयो देवा अपि कालकटाक्षलीनां
 रक्षितुं नहि क्षमा अमूषन् । कालपण्यगृहे श्रीमतां हीनचित्तानां श्रीमताञ्च
 साञ्च तुल्यमेव निरनुरक्तः क्रयोऽवलोकितः । मयकाननेऽस्मिन् कालानिलविलो
 नान्देहिनाम् वृक्षाणामिव नित्यं मिथो गमागमा जायन्ते । यद्यकस्मान् संगतो ह
 दिनरयेत् । तत्र जंतोः सततं गतागतं विलोक्य धीमान् शोचन्ति । विवेकिभिः वि
 धियोनेषु संतापो न कार्यः । यतो भावाभावो न विरक्षायिनौ । अथ महापु
 श्मक एवमुपदेशं कथयित्वा विरराम । अथ राजा युधिष्ठिरो हितोपदेशं मुत्वाऽपि यदा
 शान्तिमवाप । तदाऽर्जुनप्रेरितो भगवान् पुण्डरीकाक्षो धर्मसूनुं वरुणमारमत । राज
 विगदमास्थाय वृथा शरीरशोषणं मा कृथाः । इतवीर्याणां शोकात्पुनरगमोऽसंभवः ।
 यतो निस्सीन्नि संसारेऽस्मिन् सर्वं यान्ति । कः केन शोच्यते । सर्वो मोहोऽयं
 मलयमभिमान्यते । यत्पुरः स्थितनाशोऽपि नष्टान् शोचति । ते जनास्ते प्रमाणात्
 प्रग्वलिता राजभिः कालेन हेलया किल स्थितिशेषताम् प्रापिताः । दुरैव भगवान्नात
 र्भुजयं नाम भूपालं पुत्रशोकाकुलं कृपया समाधासयामास । राजन् ! प्राप्तावधिं पुनं कि
 मर्थमनुशोचसि ? किम्बहुना । सर्वमिदञ्जगदस्माभिः सह पर्यन्ते न भविष्यति । पुन
 मदत्तो नामपृथिवीपालोऽभवत् । यस्य बृहस्पतिभूता संवर्तो याजकोऽभवत् इन्द्रश्च स्वर्गं वरत् ।

एवं सुहोत्रो महीपालोऽपि कथाशेषत्वमागतः । यः कांचनपृष्टिभिरिमां वसुन्त
 ययार्यो चक्रे । यधिकरो बृहद्रथोऽस्तं यातः । यस्य यज्ञे देवराजः सोमं पीत्वा दुरम
 स्थिन् । शिथिलरश्मिरः पृथ्वीमेकच्छत्रां शशास । सोऽपि सर्वदातृणामप्रणयो भूत्वा वीर्य
 शंपतां ययौ । यो राजसूयशतेन तयाद्यमेघसहस्रेणैजे स भरतोऽपि कालेन त्रिदि
 भगान् । यत्पण्य जान्दवी शङ्खरश्मिरः समवाप्य भरतखण्डेऽयवीणां स भगीरथः यज्ञ
 स्मात्त दिवं प्रयातः । यस्य हिरण्ये मूषे त्रिदिवोक्तो जनूतुः स दिलीपनरदे
 रोऽपि स्थितिदशां प्रातः । यस्य संप्राप्तिक्रमे शक्रदयोऽपि देवाः प्राशंसन् । स मन्वा
 रोऽपि पुनरपुनरिदिवैभूत् । यो धीमो देवामुरण्ये राक्षसाञ्जघान । स ययातिरपि कावे
 रश्मये प्रयातः । नृप यच्छामनं मत्स्यमियाऽवहत् । सोऽम्बरीषपार्थिवोऽपि यशःपतिः

माविरान् । यय राजपंचमां पुत्राणां षोडशानमभून् । स शशविन्दुर्नरेन्द्रोऽपि स्वर्गा-
दोऽभवत् । यः षांचनमयी मदीं सुपात्रेभ्यः प्रादान् । ॥ गवाष्ट्यो नरपतिर्देवलोका-
न्वाय । यय यहेषु ध्रुवपगुचमभिधर्मयती नदीप्रवृत्ता स रंनिदेवः स्वर्गलोकमयासीत् ।
तन् मगगः ग्रनिताः । स मगरोऽपि गम मायं धरातले रक्षित्वा दिवमगमन् । यः
सुधेनुष्वोदया पर्वतान् पूषगकरोन् । सोऽपि प्रतापवान् प्रियविमहंतत्याज । किं बहुना ।
ते देवगणैरपि गीयमानगुणो दशकमठकुलान्तरं दारास्थी रामोऽभवत् । सोऽपि पर्यन्तपदवीं
गतः । एयममरंयाता भूयलाः कालेन कयलीकृताः । सृंजय ! मद्राक्याप्तव सुतो जीव-
त्वेन्युक्त्वा कृतामागये नारदः कनकप्रीतिनं तं गुणं जीययित्वा मद्राक्यायुषं चक्रे ।

एतदाकर्ण्य राजाऽपृच्छत् । अतुमुंज ! सृंजयस्य षांचनप्रीथी पुत्रः कथमभवत् ?
वेङ्कटोऽब्रवीत् । पुत्र मर्त्यलोकविदारिणौ नारदपर्वतो सृंजयभूपतिगृहेऽतिष्ठताम् ।
ततस्तौ हृद्गतं भावं मिथो वक्तव्यमिति संविदं चक्रतुः । अत्रान्तरे सृंजयस्तत् सपर्याये
लावण्यवतीं सुकुमारिन्नाम कन्यकां समादिशत् । ततः कदाचित् मनोरमान्तां परिचरन्तीं
दृष्ट्वा नारदस्त्वपकुलोऽभवत् । अथ पर्यतो लज्जया गूहमानस्य तस्य हृद्गतभावं ज्ञान-
चक्षुषा विवेद । ततो मर्यादाभंशकुपितः ॥ आतुलं शराप । यः सुकुमार्यां पतिर्भविष्यति स
वानररूपमवाप्स्यतीति तेन कृपा शप्तो नारदः कोपाद् भवानपि स्वर्गगो माभूयादित्य-
शपन् । ततो नारदः सृंजयेन वितीर्णौ कन्यां समासाद्य विवाहसमये क्षत्राद्यानपकृति-
र्बभूव । पतिव्रता सा तद्विभर्तारमासाद्याऽपि निर्विकारमनसा तं नेत्रामृतनिर्भरं मेने ।
तावय मन्युविषये प्रशांते मिथः शापं शमयित्वा विक्रियां परित्यज्य च स्वस्थौ बभूवतुः ।
ततस्ता सुकुमरी त्यक्तवानररूपं नारदं चिरेण सिपेवे । अत ऊर्ध्वं शेषां कथां स्वयं नारदो
बददित्याभिधाय श्रीकृष्णचन्द्रो विरराम । तच्छ्रुत्वा तत्रत्याः सर्वे विस्मयाविष्टा बभूवुः ।

अयं यथा शृष्टो मुनिरुवाच । राजन् ! ततोऽहं पर्वतेन सह सृंजयगृहं जपित्वा पर-
मसन्तोषमगमम् । अथाऽस्मद्वरान् सृंजयस्य यः षांचनप्रीथी पुत्रोऽभवत् । तं शतक्रतु-
र्न सेहे । ततः कदाचिज् जान्हवीतीरे यदृच्छया केरिसकं तं शिशुं सुरपतिर्व्याघ्ररू-
पिणा वनेण जघान । अथ सृंजयस्तं राजीवलोचनं सुतं हतं दृष्ट्वाऽतीव विव्वहलोऽभवत् ।
ततोऽहं प्रलापमुखरं द्वापं विलोक्य कृपया तत्पुत्रं स्वर्णप्रीतिनमजीवयम् । सोऽयं मद्र-
रात् सहस्रायुषं मुन्धरामिषं मुक्त्वा कालेन त्रिदिवमयासीत् । राजन् ! लोकेऽस्मिन्
देहिनः स्थापिनो न संति । जातस्य मृत्युर्धुषो मृतस्य च ध्रुवं जन्म जानीहि ।

एवं व्यासनारदकेशावैः प्रबोधितोऽपि विलपन् युधिष्ठिरः श्रोवाच । कित्त्वपसंवेदे-

ऽस्मिन् पतितं लोभान्धं मान्धक् । येन भोगाशया गुरुधन्नुसुतक्षयः कृतः । महारायाः
 इमां पाताफिनीं तनुं बन्द्यौ पुनः पुनर्दुत्वाऽपि भीष्मवधपातकं नो न क्षयं यास्यतीति मन्ये
 निशाम्यैवं युधिष्ठिरवचनं धर्मशास्त्रज्ञो व्यासोऽब्रुवत् । राजन् ! संप्रामजीविनां राज्ञां तु
 शत्रुवधः सहजधर्मः । त्वं कुलोचितं कर्म कृत्वा घृथा विपादं मा कृथाः । क्वचित्
 कीर्तनैः क्वचिदनुतापैः क्वचित् प्रायश्चित्तैः क्वचिद्व्रतैः क्वचिच्छीर्षाभिपेक्षैश्च पापानि
 निष्कृतिर्विहिताऽस्ति । राजन् ! यदि त्वं निजधर्मपरित्यागाद्विशंकसे । तर्हि हयमेधेन
 यजस्व । हतनाथा योषितः प्रजाश्च पालयेदितिब्रुवाणो महर्षिर्नृपेण वृष्टः पुनर्जगाद ।
 राजन् ! सत्कर्मणाप्रकरणान्निन्दितानां सेवनात् पश्चात्तापमनासाद्य च नरः प्रायश्चित्तमर्हति ।
 कपाली दिगम्बरत्वमवलम्ब्य नरो द्वादशसमा भैद्यञ्च चरैस्त्वीप्रब्रह्माहत्याभयाद्विमुच्यते ।
 देहिनो विपुलदक्षिणैर्यैर्होर्गोसहस्रप्रदानैश्च महापापानि किल तरन्ति । सुरापोऽग्निसदृशीं सुरां
 पीत्वा पापान्निस्तारमेति । गुरुतल्पगो बन्दिषणैश्चिखाराशी मुच्यते । गुरुपातकं क्वाऽपि
 भूगध्मनिपातेन महीदानेनाऽपि क्षीयते । स्त्रीणां प्रायश्चित्तं न विद्यते । यतस्ता रजसा
 संवृताः । नदीयन् तासां शुद्धिः प्रवाहेणैव भवति । भक्ष्याभक्ष्यविचारेण किं वा कार्योऽ-
 कार्यविभेदतो विहिताऽविहितोदीर्घाऽथ धर्मसंक्रोऽतिसूक्ष्मः । राजन् ! निजराज्यं
 स्वीकृत्य प्रजाः पालय । संदेहनिवारणार्थं भीष्ममुपगच्छ । स ते धर्मान् ब्रह्मयतीति
 द्वैपायनेनोक्तो यदुपतिमतमनुसृत्य धृतराष्ट्रदिकान् पुरस्कृत्य च राजा नगरं प्रविशेत् । ततः
 प्रकृतिभिः पूज्यमानः सूतमागधर्वदीजनैश्च गीयमानो राजभवनमासाद्य समामच्यतिव्रतम् ।
 अथ पुरोहिताप्रगल्भं धौम्यं संपूज्य तत्रोपस्थितान् ब्राह्मणान् प्राणिपत्य च तेभ्यः शुभा-
 शीर्षादान् गृहीत्वा स्थिरतां प्रपेदे । यतः शास्त्रपाक्यानि वृद्धोपदेशाश्च शान्तिं स्थापयन्ति ।

अत्रान्तरे दुर्योधनमुद्बुधं त्रिदण्डम् त्रिशिरश्च चार्वाकं नाम राक्षसः कपटमुनि-
 वेशं धृत्वा धर्मजमभ्येत्य प्रोवाच । राजन् ! ब्राह्मणाक्षया त्वां बन्धि । बन्धुभिर्जदुहो
 भ्यस्तवेजसश्च ते राज्येन किमिति ब्रुवाणो चार्वाके युधिष्ठिरोऽतिशयेन विपण्णोऽभवत् ।
 एवमालोक्य ज्ञानचक्षुषो विप्राः कोपं कृत्वा राजानमब्रुवन् । महीपाल ! अयं चार्वाको
 नाम राक्षसो दुर्योधनसखः । विधातोऽस्य वाक्ये सर्वथा त्वया परिहर्तव्य इत्याभि-
 धाय हुंकरैश्च तं मस्मसाद् द्विजाश्चक्रुः । एवं ब्राह्मणकोपेन तस्मिन् रजनीचरे
 निर्दग्धे शौरिः स्मयमानोऽजवीन् । एष रजो विर्यविवरात् सर्वभूतानामवध्यमाश्र-
 मयाप्य ब्राह्मणकोपाग्रेयोऽयं यम्बुव । एषमाकर्ण्य गोविन्दवचनं सर्वे सभासदोऽपि
 संनुष्टा यम्बुवः । अथ वृत्रं हते देवराजस्येव दिव्यविधिनाऽजातरात्रोऽभिषेकोत्सवोऽ-

भवन् । तस्मिन् समये जयत्रिया परिष्वक्तः सुमेरुविपुले पीठे च समासीनो नृपः प्रदीपसन्ध्या
 रुचिरे दिवाकर इव व्यराजन् । अथ राजा गान्धारीपुरस्मरं धृतराष्ट्रं देवतवन् संपूज्य
 यौवराज्ये भीमसेनं शंखचार्येषु विदुरं दिग्बिजयेषु धनंजयं द्ययचिन्तासु संजयं सैन्य-
 पालने नकुलं प्राद्वणसत्कारेषु धौम्यं दृढकृत्येषु सहदेवं शोषेषु समुचितेषु कार्येषु च
 पृष्ठामात्मान् कल्पयामास । ततो राजा गोविन्दं स्तुत्या महाहस्तकचिरं दुर्योधन-
 निवेशनं भीमाय दामीमहस्तयुतं दुःशासनभग्नगृहं च पार्थाय प्रापच्छत् । ततरच-
 कायुधमनमवलम्ब्य शोषेभ्योऽप्येवं कौरवायमयाबलीं विभज्य लाब्धप्रशमनं चक्रे । अथ
 राजा यथाविधि वन्धुभादं विधाय तेभ्यः प्रपाकूपनिपानाह्वान् धर्मान् समकल्पयत् ।
 अथ प्रभाते राजा गान्धारीं पुरस्कृत्य धृतराष्ट्रं पूजयित्वा स्वां जननीञ्च बधन्दे । ततो
 वासवो ब्रह्माणमिव पार्थमन्दिरस्थितं श्रीकृष्णवन्द्रे द्रुमगान् । तत्र पीताम्बरं कन-
 कासतोरविष्टं किमपि ध्यायन्तं च दृष्ट्वा जगतीपतिर्जगाद । केराव ! कश्चित् तव शर्वरी
 सुरेण व्यतीतेत्युक्तः श्रीकमलाकान्तो यदा ध्यानस्थितः किमपि न जगाद ।
 तदा राजा पुनरुवाच । सर्वभूतात्मन् ! ध्येयोऽपि त्वं ध्यायसीति विबिन्त्य विस्मया-
 विष्टो भवामि । कश्चिज्जगतां कुन्नालमिति भूपती वादिनि विध्वरूपीपन्नयने समुन्मी-
 ल्य तमभ्यधात् । राजन् ! अथ शरराज्यागतो भीष्मो मां स्तोतुं प्रवृत्तः । सर्वमनी-
 पिमान्यं तं मनसाहं यातः । स मे बहुमनस्तस्मात्तमहं विन्तयामि । ये मां देहत्यागे
 स्मरन्ति तानहमपि सततं स्मरामि । दिवाकर उत्तराशां प्रयातः । तस्मान्मुमुक्षो देवव्रतस्य
 विमुक्तयेऽयं कालः समुचितः । शुल्वेन्द्राज सयिनयं प्रोवाच । भगवन् ! अथर्यं भीष्म-
 स्तव दर्शनमर्हति । तदेहि तेजोनिधिं तं द्रष्टुं गच्छामः । सोऽशोपसंशयच्छेत्ता मे-
 शानं प्रवक्ष्यतीति धर्मराजेनोक्तः कृष्णो भीममात्यक्रियार्थान्पुरस्कृत्य रथमारुह्य च प्रतरथे ।

अत्रान्तरे मर्वमुनिगणवृतो भीष्मो विष्णुं ध्यात्वा तं स्तोतुमारभत । रांमारमहमंता-
 पनिर्वाणगुरुराखिने हरये नमोऽस्तु । भगवन् ! संवित्किरणशालिनं सूर्यात्मानं त्वां
 प्रणमामि । प्रभो ! गतमृत्यवो ज्ञानिनो यमीक्षन्ते तं परंपुरुषमहं शरणं प्रपद्ये । देव !
 मोहाय संहरकर्त्रे ज्ञानाय तिमिरच्छिदे जटिने रुद्राय नमोनमः । इन्द्रावरयनरयाने
 सूर्यकिरणव्यविभूमे च वाससी विभाणं नेत्ररसायनं विष्णुं नौनीत्युक्त्वा शान्तनयो मनसा
 हरिं प्रणम्य दृष्ट्वा । अस्मि नेशावमरे केरावः पाण्डुसत्तान्परस्कृत्य संजयादिममेतस्मात्

नन्ति । कामुकाः परस्त्रियाः सेवन्ते । मूराश्च मिथो मांसं खादन्ति । पूर्वमराजकाः
 प्रजाः स्थितिविप्लावे निभग्नाः बभूवुः । विलोक्यैवं सुप्रबन्धार्थं जनता धैर्यवतमनुं गृ-
 चक्रे । एवं सुमनसा कौराल्येन राजा पृष्टो बृहस्पतिलोक्छानां दण्डधारं परायणं धर्मापे-
 अराजकेषु राष्ट्रेषु पावको हव्यं न वहति । युगधर्मा न प्रवर्तन्ते । न च वासवो वर्पति
 यावत्सर्वदेवमयो राजा प्रजा न रक्षति तावन्नृणां कुतो धनं कुतो दाराः कुतश्च शरीरम् ।
 यथा सर्वावलोकने सूर्यः पापनिग्रहे यमो भरणी कुबेरस्तथा पावकोपमो राजाऽपि प्रायश्चित्त-
 शोधको निगदितः । यथा ब्रह्मस्वहारी नरकं प्रयाति तथा राजशुक्तिच्छेत्ता नृपहन्ता चार्ति-
 न लभते सद्गतिम् । यत्फलं यज्वानो धर्मशीला स न्यासिनश्च लभन्ते तत्फलं नृप-
 लोकानुरंजनादधिगच्छन्तीति देवगुरुवाक्यं निरान्वयं समहीपतिः स्वधर्मस्थाः प्रजाभि-
 पालयित्वा दिवं जगाम । सदैवाऽप्रमत्तो राजा कोशदुर्गयलादिचयं शत्रुप्यनिर्विद्वान् स्वसंभ-
 कुर्यान् । सर्वतो गुप्तमंत्राणां तथा गूढप्रणिधिचक्षुषां स्वस्य प्रकृतिसाराणाञ्च राजां लक्ष्मीरन-
 श्वरा भवति । अद्वेषो धर्मान्सेवेत । अदारुणः प्रीतिं त्यजेत् । अकर्कशोऽर्थान् लभेत् ।
 अमदोद्धतश्च फल्मी स्यान् । अवैन्यः प्रियं वदेत् । अविकृत्यो विक्रान्तः स्यात् । अकामो
 दयादाने सेवेत । कटुभाषणं च परित्यजेत् । अलङ्कासंगी मैत्रः स्यात् । दन्धुभिः सह
 न युष्येत् । शत्रून् नानास्त्रैर्विष्येत् । सर्वमहिंसकश्च कुर्यात् । असत्सु ज्ञानं न दिशेत् ।
 आत्मनो गुणान् न श्लापेत् । साधुभ्योऽर्थान् न हरेत् । दुर्जनञ्च न संभवेत् । अवि-
 चारेण न दण्डयेन् । संमदि न मंत्रयेत् । कदर्यान् न पूरयेत् । वैरिषु च न विशसेत् ।
 दारान् न दारसेत् । ईर्ष्यातु न भवेन् । अवंचकः फलावान् स्यान् । नात्यन्तं कान्तां मजेत् ।
 नित्यं पच्यमरनीयान् । अहितञ्च कस्याऽपि नाचरेत् । अस्तम्भोऽर्च्यान् सेवेत । मायया शिष्यो
 न भवेन् । दम्भादेवान् न यजेत । प्रशस्तां भूतिमभिलषेत् । धर्मविरुद्धां प्रीतिं न मजेत् ।
 अरभमो दत्तो भवेत् । विकलारां न कुर्यान् । निष्ठुरं न विमजेत । सर्वत्र न प्रहरेत् ।
 अदोषेभ्यो न ब्रुष्येत् । शत्रुषु पेशलो न स्यान् । किंबद्वना । गुणैरेतैः संपन्नाः पार्थिवाः
 स्तोके शुभदराः समवाप्य राजनस्य द्रव्यहारतामुपयान्ति । दीर्घजीविनश्च भवन्ति ।

सुभूपता नृपेण मरेशा ब्राह्मणा भूमिं वायाः । यतो ब्राह्मवेजो युक्तं शत्रं बन्ध-
 दुःसहं भवति । पुरेदेन मृमुजा पृष्टो भाग्यः श्रोत्राय । शृण्वाममेवं सर्वं धनं ब्राह्-
 मणां विदुः । विविन्दैवं शृण्वीतिर् महीमनिग्रहीन् ब्राह्मणेभ्यः स्वयं मोक्षं नार्हति ।
 राजा कस्यानर्थं प्रेम्णा नृपः शत्रुविजिता भवति । पुत्र मुघुकुन्दो नाम राजा
 दिव्यो विजित् दण्डदण्डं कुबेरज्जगत् जेतुं यमो । ततः समरे प्रवृत्ते दण्डवत्

एका अपि मुचुकुन्दपराक्रमेण क्षयमयासिषुः । एवमालोक्य रक्षितमंत्राय नृपाय कुवेरो
 मुमतीराज्यं प्रादात् । राजन् ! प्रकारेणानेन क्षत्रिया ब्राह्मबलेन संयुक्ता एव विवर्धन्ते ।
 मंहो नृपो ब्राह्मणान् पुरस्कृत्य प्रजाः पालयेत् । यतो राजा प्रजानां पुण्यपापयोश्च सु-
 गिहः प्रोक्तः । यो नृपः संवृतमंत्रो भूत्वा प्रजाकार्याणि पश्यति । यदान्यत्वमानु-
 सत्वं चावलम्बते तस्य क्वचिद् धर्मो न लुप्यते । राज्ञा सदा सदाचारसंपन्ना द्विजाः
 ऽः । तद्विपरीताः शुद्धवन् क्रूरकर्माहोश्च दण्ड्याः । पुरा यने यदा केकयभूपालो
 वसा गृहीत आसीत् । तदा स निजचित्तमाधासयन् प्रोवाच । चित्त ! त्वया न भेत-
 यम् । यतो मे राज्ये धर्मविप्लवो नास्ति । किं बहुना । क्षत्रधर्मे स्थितस्य मे नगरे नायञ्चा
 । विकर्मस्थो न पापो न च कुलक्षुतोऽस्ति कश्चित् । निराम्यैषं मूपयचनं स निशाचरः
 हसा राजानं तत्याज । उक्तञ्च । सत्यशीलाः स्वधर्मस्थारच जनाः पराभयं न लभन्ते ।
 धिषः सर्वत्र न विश्वसेन् न च शंकेत् । यतो हि लोके विश्वासी चातिरांकी नराः सर्वथा
 वेपथं पदं भवति । भूभुजा न क्लामेष्वापि विश्वासः कर्तव्यः । विदितमेवैतद् यद्देहिनां
 ऽपि राणि चेतांसि च स्थिराणि न भवन्ति । राजा कोशमंत्रो प्रयत्नतो रक्षेत् । स्वयं
 मले बाले च गत्वा कार्यनिरीक्षणं कुर्यात् । पुरा भगवान् गरुडध्वजो नारदं वभाषे ।
 जुने ! अहं वृष्णीनामान्दिकं विन्ताभारं सहे । किमन्यत् गुणादवा अपि साभिमाना
 र मे मताः । बहुधा ते हितवाक्यं न शृण्वन्ति न च मन्यन्ते । एतच्छ्रुत्वा देवर्षिः वेत्राय
 रत्यभाषत । यन् सत्वमारुः पुरुषा एव गणवर्यं वहति । धीरनृपा यथाशक्ति दानार्जया-
 देभिः संशोष्य लोकान् स्ववशे स्थापयन्ति । अर्थराष्ट्रज्ञाः योरोष्वाजं न प्रशंसन्ति ।
 निराम्यैतन्मारदवचनं हरिरपि तथेत्यम्ययान् । राजा विशुद्धमधिषेष्वापि मदा तदाचारं विज्ञा-
 नम् पारं कार्याणि निक्षिपेत् । नृपः स्वयं शुचिं कोषाप्यचं रक्षेत् । यत्र कोराहारिणो-
 ऽम्यत्वा गोप्तारं नैव सहते । पूर्वं कोसलाधिपतेः क्षेमदर्शिनो नगरे बालकवृक्षीयो मुनि-
 र्पटप्लाभ्यागतो न्यवसन् । स राजा वक्रमादाय संवरन् सर्वपाक्षिणां राजोपजीविनां
 स्ववृषं च सर्वं मुमुषे । अयेकदा स मंत्रिणामकार्यं कोशालोपं च रामे निवेद्य प्रत्यक्षं दर्शया-
 मस । ततम् ते सर्वे राजसेवकाः संहृत्य तं च बंटकं मन्वा निर्जनराशौ सुतवायमं
 पाणेन जघ्नुः । एवमालोक्य मुनिः प्रातरैव नृपमभ्युपेत्य प्रोवाच । भूपाल ! स्वस्वपुत्र ।
 त्वदनुजीविनां भयादहं साम्प्रतं गच्छामि । यो मां भवद्विषं वदन्माहन् । स ने निर्दयः ।

दानेन भेदयित्वा च निष्कण्टकां धियं चक्रे । अतो नृपेण नीतिज्ञेन भवितव्यम् ।

एवं विचिन्त्य राजा कुलक्रमागतं राजहितैषिणं च द्रष्टारं कुर्यात् । यद्गुणान्न
पायस्या भिन्नसंहता भवन्ति । दासाधिपशतस्यैक उपरिचिन्तको भवेत् । तत् सङ्गम
चाप्यक्षो यथावृत्तं रामे निवेदयेत् । यदि प्राक्षैरुपयुपरि चिन्तक न कियते । तर्हि राज्ञः
पजीविनो घोषमामपुरराष्ट्राणि भक्षयन्ति । एते विपर्यस्तलिपिक्रमादिभि लोसारं वद-
यन्ति । किम्यहुना । गलगर्तगलदगिरामेपात्रगराण्येव चुलकम् । विचार्यैवं नीतिज्ञ
नरेश्वरे येताल्लोच्यतेतैः पटथमानां पृथ्वीं रचेत् । पुरा यौवनाधमदीपविमुक्त्य
शुनिरयदत् । राजन् ! पृथिवीपालने पूर्वं कण्टक शोधनमत्यावश्यकम् । जनापदुषेष्टत
रचेत् । कृपणांश्चानुलेपयेत् । यतः कृपणाकन्दै राजसंपदो मूलान्नरयन्ति । जनपीडना
भूषार्थोऽप्यनर्थतां याति । एषा भीलता जनापवादपरशुप्रहारं कथमपि सोढुं न शक्नोति ।
यत्र प्रजानां तीव्रपुण्यानि भवन्ति । तत्र यदान्यः सध्यवान् धीरः कृतज्ञः सत्यः
पटुर्भिजातश्च नृपतिः समुत्पद्यते । एवमाकर्ण्य मान्धाता पुनः पुनरुत्तम्यं प्रशस्य तस्यै
राज्यमनरोन् । येन यराः शरीरेणाऽद्यापि स जीवति । प्रहृतिरंजनादेव राजाऽभिपीयते ।

पुरा वामदेवमुनिः योसलाधीरामुपाय । राजन् ! धर्मलोपेन राजलक्ष्म्यः सारम
शीयते । प्रणयप्रतिः सुहृद्भिः सत्कारणीते विद्वद्भिर्धनप्रतिश्च सद्गुणैर्महोदधिभि
राजलक्ष्मी प्रायते । यो महीपतिः कृष्णकन्दं भुत्वा भयान् प्रजाम् प्रायते । नाऽविचार्य
दृष्टं मृजेन्न लोके सर्वप्रियपदं लभते । अतः परं शस्तः कित्तिपकारणं किमपि नानि
यत् शुभमुरवलेष प्रजा विरक्तानां याति । एवं शुनिवरवामदेववपनं भुत्वा स्वप
थिको राजा प्रजानामर्ताय नियो बभूव । स एव नृपो धन्यो यं सारां प्रजाः सदैव वाञ्छति ।

यो राजाऽनेनदविमन्धस्तिगुमैन्वमयार्दितैः सह न मुच्यते । न धर्मापातोऽवत
मेव जयधियं लभते । यथा स्वजनामे शयने च निहतः क्षत्रियः शोच्यमानो विमूढक
मृतः स्या न शोच्यते । परैः सैन्ये विद्वद्भिर्पुण्ये मृत्युमने च हते ये स्वयं क्षेमिणो यति
स्तत्र द्रविदलंगान् विद्ध । मुदयमनस्य यस्य शत्रवः पृष्टं न परयन्ति न शो द
मृतः स्वर्गमगच्छ गच्छेत् सद् स्वर्गने । पुरा अम्बुषियो नाम राजा यशप्रभाकर देवतो
स्तत्र सप्त मुदकादयं बभूवन् भिन्नभिन्नं दिव्येभ्य विभिन्नो भूत्वा च शत्रुं परराज
देवराज ! सप्तमं दयन्तश्च च बहुपरां क्षत्रविन्काऽऽनुत्पन्नुगिभिर्वा प्रताऽऽसित । परं द
देवराज ! मुदकाः देवदेवद्वन्द्वेभिर्गच्छन्तिभूय गृहे इव प्रमत्तिर्निर्गतने । एवमद
दृष्टव्यं यद्वदन्त । राजन् ! येन कर्मणा स्वतोऽयं पुनरात्मिकापिद्वन्द्व

सच्छृणु । येन रणमस्ये राज्ञाग्नौ रुधिराज्ये धनुःस्रवे कवन्धयूपे च निजतनु हुता । सोऽयं
वीरस्तन्महायज्ञप्रसादात् लोकोत्तरमहिमानमप्यगच्छत् । निराम्यैवं विस्मितो राजा धीर-
विक्रमं प्रशंसन् मनसा मुहुर्मुहुस्तमपूजयत् । उक्तं च क्षत्रियो युद्धे सम्मुखमरणात् सद्गतिं
समते । पुरा देवराजेन राजनीतिं पृष्टो बृहस्पतिर्यथा राजश्रीं राज्ञां तद्धिद्भ्रमं न करोति
तथोपायानुवाच । तत्रादौ मधुरवचसेव रिपुमूलक्षयं कुर्यात् । यतो घोरकलहेन लब्धो
ऽपि जयो जयन्य एव स्मृतः । राजमुद्धतं संदेहाय, बाम्युद्धं कलशोपणाय, निश्चिन्त्यैवं
लुब्धकः कुरंगमिव प्रियालापैः राजं हन्यात् । देशकलशो बलिनं रिपुं प्रणमेत् । अपचितै
च कले तमेव हन्यादेवैषा राजनीतिः । साम्ना बलिनं सेवेत् । दानेन लुब्धं साधयेत् ।
कुपितममार्यं भेदेन वरीकुर्यात् । हीनं च दण्डेन पातयेत् । प्रमादिनं सर्वोपायविहीनं
करोरादुर्गलौचितं सहानीकं च रिपुं तूष्णीं दण्डेन योजयेत् । सदा विरक्तसेवकान् विदु-
ष्येत् । स्वरहस्यं गूहेत् । शत्रुद्विष्टं च विचिन्तयेत् । विरक्तसेवको न भापते । दमां निरी-
क्ष्य दानेन च न क्षुप्यति । एतदाकर्ण्य गुरुवचनं पुरन्दरः स्वात्मगुप्तः परान्वेषी च
सावधानतमो बभूव । लोके उपायचतुष्टयज्ञाता नृपो हि धिरं नन्दति ।

राजा दैवाद्रिपदमवाप्य न शोचेत् । यतोऽनिर्वेदेन हारिता अपि संपदः पुनर्लभ्यन्ते ।
पुरा क्षेमदर्शिना नृपेण बलकपृच्छीयोमुनिः पृष्टोऽश्रवीत् । महीपाल ! विगुह्मिनासतरता
राजलक्ष्म्यो देवानामपि भवन्ति । किं पुनर्मर्त्यानाम् ? यत्कृते भियमीहसे । तदायुष्यमपि नित्यं
नास्ति । यदि ते स्वरज्ये बाध्रा प्रवलास्ति । तर्हि मौनं कृत्वा कृत्वांजलिस्तमेव मंत्रं सेवस्य ।
पूर्वं करोमित्रयोश्च शनैरुपचयं कुरु । तत्रादौ प्रियवादी भूत्वा विधासमुत्पादय ।
ततो हुस्तरेष्वकार्येषु सं पातयित्वा नानोपायैः स्वार्थं समुद्धरेदिति मुनिना प्रोक्तेऽभिजनोऽग्न्यलो
राजा नैतत् करोमीति जगाद । अथ नीतिज्ञो मुनिस्तस्य सत्यवतोभावमुपलभ्य स्वयं
दूतो भूत्वा च संधिमकारयन् । ततो मुनिवाक्येन वैदेहः क्षेमदर्शिना संधाय यथोचितं
विभवं सुतां च तस्मै विततार । यतो विचक्षणः सदृसा युद्धं न हि प्रशंसति ।

नीतिज्ञो राजा स्वगणं पालयेत् । परगणं च भेदयेत् । यतो गणास्मदा सम्यग्-
पृष्टेन सत्यैर्नैव च वर्तन्ते । राजा स्वगणैस्तथा स्वमेवैर्विजयते । संहृतेस्तथोपेक्षितैश्च
तेरेव विनश्यते । केवलं सत्यं न गण्यते सत्यम् । एवमनृतमन्यनृतं न भवति । किन्तु
सर्वलोकस्य यद्विस्तृतमेव सत्यमन्यथातदसत्यं कथ्यते । राजा विमर्षमिच्छन् सत्येन
सत्यप्रतं सेवेत् । असत्यरतश्चाऽसत्येन विविन्ध्यः । यो राजा देवान् पितॄन् च मेधने ।
प्रजाः पालयति । दंड्यांश्च दंडयति । स एव सर्वमुखं लभते । यात्री, शुद्धसंस्कृतः,

त्यागी, पात्रवर्गी, सर्वपथप्रज्ञा, पुण्यकर्मा, मातुलेयः, दुष्टनिन्दी च मृतः परैर
 घोरदुर्गाणि तरति । सदापारम्पर्या प्रशान्तः सत्यवारी नागरगुणगण्डम
 दुःस्वतागरं तरति । राजा मृगमुग्रव्याघ्रान् व्याघ्रमुग्रमृगांश्च नरान् यथावद्विहाय प्रसरति ।
 अन्यथाऽनिष्टापत्तिः प्रातिवेशिकंय ममीपरयेव । पुरा प्रविष्टायान् प्रेरकाज्यो राजा बन् ।
 स स्वभावदृष्ट्याऽतिघुद्राशयः पूरभासीन् । कश्चेन पंचतां यावत्स जम्बुकयोनिनरा ।
 तत्र पूर्वपुण्यप्रभावाद्भानिस्मरत्यमयाप्य परैरद्वैतमपि मां परित्यज्य बंदूकस्फुरते
 भयम् । अथैकदा रमशाननिलयं शुचिप्रतं तं विलोक्य सर्वे गोमापयस्तद्विप्रेतिं निन्दन्
 प्रोचुः । अहो ! रमशानेऽस्मिन् यमताऽपि जह्युदिनात्यया रमापनोर्मं स्वादुर्ममिर्न स
 परित्यक्तम् ? सजातीय ! सर्वमिदं तव विपरीतं दृष्ट्वा सदां हृदयं दुनोति । किं बभूव ।
 यदस्मिन् घोरपितृपते शृगालोऽमांसशुक्लं तिष्ठति ? तच्छ्रुत्वा विमलारायः सोऽब्रवीत् ।
 बान्धवाः ! न शीलकारणं जातिर्न च पुण्यकारणमाभमो निगद्यते । किममने प्रापिष्य
 पातकं न प्रचक्षते ? देहिनां मनःशुद्धिस्तं कर्मैव प्रमाणम् । निशम्यैवं तं सर्वे
 तस्य दृढनिश्चयं विहाय अभशेन किंचिन्नोचुः । किंतु केवलमतप्यन्त । अथ दश
 चित् तद्वृत्तं श्रुत्वा व्याघ्रस्तमभ्येत्य प्रोवाच । शुद्धात्मा भवान् मम साचिर्व्यं भजतान् ।
 तच्छ्रुत्वा विनताननो गोमायुरुवाच । मृगराज ! कः मुषीः स्वाच्छन्दममृतं त्यक्त्य
 विकटां सेवां समुपाभयेत् ? यः संतोषद्रविणं त्यक्त्वा दैन्यातंककलांकितां सेवां बाधेत् ।
 ततोऽधिको मूढः कः ? अथवा यदि निर्वधात् तदभ्वद्भवः करोमि । तर्हि तु त्वव
 मयैवैकेन सेवकेन सदा भवितव्यम् । वनराज ! भक्त्या त्वदेकसंभवं मां पिशुन
 यथा न विनाशयन्ति तथा कृथाः । एवमुक्त्वा निष्कामः स पूज्यगौरवात्-तथैतिवादिन
 स्वस्य व्याघ्रस्य साचिर्व्यमगमत् । एवमाश्वास्य व्याघ्रेण भुवं नीतं सर्वाधिकारिणं च ।
 विलोक्य तदनुजीविनः सर्वेदुःखसागरे निमग्ना बभूवुः । अथैकदा ते व्याघ्रकल्पितकृतं
 गोमायुनिकेतनं निन्युः । ततः क्वमांसमिति पृष्टास्ते घुद्राः प्रोचुः . . . , मृगपते ! त
 शुद्धमंत्रिणा तेनैव चौर्येण तन्नीतमित्यवगच्छ । ततो व्याघ्रस्तं मिथ्याचारं विदित
 तद्गृहे मांसं च दृष्ट्वा क्रोधात् तं हंतुकामोऽभ्याद्रवत् । एवमालोक्य पिशुनशक्ति
 व्याघ्रमाता तमभ्युपेत्य प्रोवाच । धत्स ! शुद्धात्मने तस्मै श्रुत्याय मा मृगः । हा
 बहुधा संहता धूर्ता नवसंगतसचिवं निर्दोषमपि मिथ्यादोषेण लिम्पन्ति । विद्वतः मुरु
 भीरुः शूरं जहो नृपं हीनजन्मा कुलीनं दुःशीला च पतिप्रतां हेष्टिः । एवं मात्रा विवो
 धितो व्याघ्रस्तत्यमन्विष्य तं शुद्धं विहाय च मनसाऽपि विलज्जितोऽभवत् । अथ शृगा

स्तमवदत् । प्रभो ! इह गच्छामि । ते स्थस्त्यस्तु । स्यक्तसंविदा त्वया विमानितोऽत्र
वस्तुं नोत्सहे । यः पुरा संसत्सु साधुभिर्गुणवानिति भाषितः । स दोषेऽप्यन्यथा नैव
वाच्यः । मृगेन्द्र ! भिजेऽस्मिन् संश्लेषे पुनः प्रीतिः सुदुर्लभेति कथयित्वा व्याघ्रमामंश्य
च गोमायुस्तपसे जगाम । ततः कालेन निराहारः शान्तसंसारयासनः स बने कलेवरं
लकृत्वा त्रिदिशमयासन् । अतएव हि प्राज्ञाः पिशुनान् दूरतो निवारयन्ति ।

ये देशकालौ समीक्ष्य वैतर्क्यं वृत्तिं च समाश्रयन्ति । समये च सर्पवदुत्तिष्ठन्ति । ते
चरमवस्रयान्ति । पुरा सागरः कौतुकान् सर्वमरितः पप्रच्छ । महाभागाः ! युष्मत्प्र-
वाहेष्वखिलद्रुमानुन्मूलितान् परयामि । एते वृक्षाः कूलैकपैर्जलैर्हृता मां विरांति । किन्तु
वटोद्भवं वैतसम्भावलोकयामि । एवं समुद्रेण पृष्ठासुनदीषु जान्हवी प्रोवाच । सरित्पते !
खलिलैर्द्विषमाणो वैतसः सदैव विनमति । ये विटपिनो महौषैर्विनमन्ति ते तु इन्तुं न
शक्याः । अन्ये द्रुमास्तु ग्रामादेव तथा व्रुट्यन्ति यथा भद्रोद्धता मूर्खाः । निशम्यैवं
गांगवचो जज्ञनिष्ठित्येत्यूचे । राजन् ! एवं देशकालानुसारिणीं वैतर्क्यं वृत्तिं सुखाय मन्ये ।
महोत्साहरालिनां नृपाणां सुबुद्धिसदितं दाह्यमेव परमधनमस्ति । बुद्धिहीना अलसारच
सर्वथा विपदां पदं भण्यते । पुरा काश्विदुष्टः प्रजापतिवरच्छत्रयोजनीं प्रीवामवाप । तत
आलस्योपहतः स स्वासनमपिष्टाय पीलुवनेषु महत्सुखं मत्वा च तत्रैव सदा स्वप्राण-
भार्ता बभूव । अप्येकदा दुर्दिनाभिहतो बाले क्षुन्क्षामैर्जुम्बुकैश्च तस्य सा मण्डलीकृतदीर्घं
प्रीषा भविता । अतएव बुधाः सदैव पुरुषार्थमेव समाश्रयन्ति नालस्यम् ।

राजा राजकार्येषु विदितान् कुलीनान् योजयेत् । महापदेषु विन्यस्ता दुर्जनाः संश-
यायैव भवन्ति । पुरा कस्यचिन्मुनेराश्रमे कृपापात्रं श्वान्यवसन् । सोऽथ मुनिमेव प्राह नाथ ! एष
हृषिकेशो द्वीपी मां हन्तुमागतोऽनृणं सम्प्रति मां पाहि पाहीति तेनोक्तः सकदणानिधिरेत-
न्मुन्यो भवेत्युक्त्वा तमपि द्विप्रतिपदं चक्रे । सोऽपि श्वा द्वीपितामवाप्य पुनर् व्यापान् प्रस्नो-
ऽभवन् । ततो मुनिगिरा स व्याघ्रयोनिमवाप । अथ कदाचित्स मद्मन्यरुद् गजाद् भीतो
मुनिकृपया मत्तगजेन्द्रतामध्यगच्छन् । सोऽपि पंचाननान् भोतिमवाप । एषमालोक्य मुनिः
स्वतपोवलेन तं सिंहकलेवरं विदधे । ततः सोऽष्टपादं शरभं दृष्ट्वा विषण्णोऽभवन् । एवं
ज्ञात्वा मुनिः क्षणात् शरभमन्वर्षन् । अथ गच्छता कालेन शरभान्तरः स दपोदगो
भूत्वा सहसा तमेव मुनिं हन्तुमुद्यतोऽभवन् । ततस्तेन मुनिना हुंकृतेनापध्वस्तः स पुनरपि-
श्वविप्रदो बभूव । एषमज्ञातकुलशीलेभ्यो हीनेभ्यः भिक्षं वितरन् राजा संशयमागरे
पश्यति । अतो राजा नयविरारदो भूत्वा सर्वत्रमदुषाभिष्यं गाम्पालयेन्ननु पीडयेत् । पुरा

दिगालयशिखरेऽङ्गनूपतिर्गुह्यगो यौवनायेन पृष्ठो दंष्ट्रमभयं प्रांयाय । पूर्वं प्रजन्मज्ञ
गूष्णीं ययंसदृशं भृशः सदमा शुभेनोत्सृष्टमनं पुप इत्याभ्यां वभूय । अशान्तरं
स्वर्गमशासनगमयार्थं च विलोक्य प्रजापतिर्व्याकुलोऽभवत् । अयास्य वयमा स्वयं
विलक्षणरूपं धृत्वा दण्डतां ययौ । ॥ तं विष्णुषे प्रादान् । विष्णुरंगिरसे प्राप्य
स शक्तिमयीचिन्त्यां ददौ । मरीचिर्भगवे समर्पयामास । भृगुमुनिभ्यो मुनयश्च दिव्या
व्यतरन् । दिक्पतयः क्षुपाय क्षुपश्च धर्मगुप्तये वितसार । एवं तस्मिन् दूततेजसि
प्रणिहिते धरिभूपाला शाश्वतं यशः स्वयं च लेभिरे । एयमंगराजोन्नतो मंघाता
तिरहस्यं समाकर्ण्य प्रफुल्लचेतासा तं योजयामास । लोके दण्डभयात्सीमानं नातिक्राम

पुराऽऽदिष्टः कर्दममुनिं राजधर्ममप्राचीन् । तच्छ्रुत्वा श्रपिरुपाय । राजन् ! भू
कामलोभोद्भयं पापं प्राप्ताण्येवया विनश्यति । धेदमर्षादापालको राजा कपो
जयादिभिर्निष्क्रिह्वयो भूत्वा स्वर्गफलं लभते । यथा विदुषां सौजन्यं तथा ।
शीलमभरणं भणितम् । पुरा दुर्योधनो राजसूये तत्र श्रियं दृष्ट्वा द्वेषवियाकुलो
च पित्रे द्यूते कामं निवेदयामास । तच्छ्रुत्वा धृतराष्ट्रोऽप्रवीन् । पुत्र ! विप्लुतो मा म
त्स्यमपि विपुलदक्षिणान् यज्ञाय कुरु । शीलवान् राजलक्ष्मीं लभते । लोकेऽस्मिन् शी
लतः किंचद् दुर्लभं नहि विद्यते । यथा दिशां चन्द्रः कामिनीनान्तावृण्यं वृक्षाणां
कुसुमाकरस्तथा राज्ञां शीलमेव मनोहरविभूषणं वर्तते । विदेशेषु विद्या धनं ध्य
पुमतिर्धनं, परलोके धर्मो धनं, परंतु शीलं सर्वत्र निखिलधनमस्तीति वचनं सत्यं विधि
पुरा राज्ञो ब्राह्मणवेशं कृत्वा बृहस्पतिं पुरस्कृत्य च शीलालंकारधारिणं प्रल्हादं प्रापान्
अथ तेन विनयाच्च द्विप्यवच्च क्लेशो धेदेति पृष्ठो दैत्येन्द्रः प्रजाहितं चिन्तयन् प्रोवाच
विभ्र ! सदा शीलवता मया प्रेलोक्यराज्यं संप्राप्तम् । विचारवान् सहसाऽनिर्याति
संस्पृष्टमनाख्यातमचिन्तितं च स्वाहापि न भजेत् । निशान्वयं यदा ब्राह्मणस्तस्य
स्विलयवदक्षदा प्रल्हादस्तुष्टो धरं गृहाण्येति जगान् । तच्छ्रुत्वा वृत्रहा प्रोवाच । शील
प्रतशिरोमणौ ! मह्यं निजशीलप्रभावं सर्वै देहि । निशान्वयं सत्यप्रतो दैत्यो ददानीं
तमत्रवीत् । ततो द्विजवेशभृच्छक्रोऽपि तदगिरा सकलं समवाप्य स्वसदनमयासीन् ।
एवं तस्मिन् महोत्साहे च गते तूर्णं प्रल्हादविमहाच्छाया रूपो धराकृतिः पुरुषो बहि
र्निर्गन्तुमारमत । अथ धेऽसीति तेन शृष्टः ॥ दैत्यराजमववीत् । त्वयाऽद्य काम्य
छीलाभिधो दिव्यगुणोऽहं तस्मै विलीयः । एवमभिधाय यातेऽस्मिन्नपरोऽपि ततो निरगान् ।
सोऽपि पृष्ठो दशलक्षणसम्पन्नो धर्मोऽहं शीलमनुसरामीति दैत्यराजमवादीत् । अथ वृतीये

ये पृष्ठः सत्यमस्मीति श्रोवाच । ततो धनं बलं च न्यसरन् । अत्रान्तरे कमललोचना
मला प्रलदादवदनाग्निर्यस्य स्वयं तं जगाद । दैत्यराज ! यस्तव शिष्यो द्विजोऽभवत् । स सह-
पाक्षः । त्वया तस्मै शीलं वित्तीर्णमतोऽहमपि तं प्रजामि । यत्र शीलं तत्र धर्मः ।
मैः सत्यमनुसरति । सत्यं धनमनुयाति । धनं च बलमनुधावति । किञ्चिद्दुःखं ।
त्रैवे वसन्ति । तत्रैव मम निवासो भवति । एवमुक्त्वा लक्ष्मीस्तं विहाय शकसदन
यासीत् । यत्त ! एवं सर्वविभूतयः शीलानुसारिण्य आसन् । निराम्यैवं पितृवचनमपि
योयनो यदा न शराम । तदा सर्वेऽपि पूज्यास्तस्माद् विमुखा बभूवुः । पूज्यपूजाव्यति-
हो हि विपन्मूलमिति लोके प्रसिद्धमेव । एतत् पितामहवचनं श्रुत्वा दुर्योधनकथां
व स्मृत्वा युधिष्ठिरे निःश्वस्य श्रोवाच । तात ! धृतराष्ट्रजे ममारा विपुलाऽऽसीन् ।
यया वननिवृत्तेष्वस्मासु सा मा विधास्यति । सर्वया युद्धरथिना सेन जनार्दने प्रत्या-
ज्याते सा मम संवृताया विपुलतां नीता । पितामह ! अयं तद्भंगे सा दुःमहाः शुषो
वैपुल्यमापाताः । भीष्मोऽवदन् जीवितहारिणी दरोषा मुमहती । पुरा हृदयपंगे मुमिश्रो
नाम राजपुत्र आसीत् । स यैकदा अनेने विचरन् बलवत्तरमेकं कुरंगमनुममार ।
सोऽयं समेषु तरुजेषु विपमेषु च श्वश्रेषु भृगमनुमरन् बलमनुपागमन् । ततस्त-
पोवनमवाप्य दृष्टनष्टे च तस्मिन् भृगे आराविनाशासंयतः स मुनिसभां समाविवेश ।
सोऽयं तान् प्रणम्य भद्रतन्माभ्यां पत्रच्छ । निराम्यैवं वृषमाणो मुनिः सस्मिन्महा-
सीत् । राजपुत्र ! दुःप्रातुर्विनीं कुरामाशां जदि । पुराऽत्र भूरिपुत्रानिधो नृपो
बभूव । तस्य वीरशुप्रसक्तः पुत्रो भृगमनुमरन् वदयांभमं जगाम । ततस्तपोवन-
मवाप्य तस्मिन् दृष्टनष्टे भृगे स आराविनाशादिभ्यो मुनिमण्डलं समाविरान् । सोऽयं
मुनिवृन्दं प्रणम्य कष्टमाभ्यां पत्रच्छ । तच्छ्रुत्वा प्रांशुः कुरावरदृष्टिश्च वनुनामघ्रे मुनिः
श्रोवाच । राजपुत्र ! मा बिभ्रलबो भव । लोकेऽस्मिन् कश्चिदपि जनो न विद्यते । य
आराया न दीयते । अलमकृतप्रनृणांसङ्गटिलेषु हृद्रनयः शरदीवाराशौर्बन्धमायति ।
अपराधविधादिनीम् कुरागरामाशां धिक् । या प्रतिभुनमनराप्येव हृदयान्तिवर्जने ।
पुत्रे भूने वा नष्टे धकमुनस्थापि विनृणां प्राण्याशा सततं ददति । नूनमरा कुराऽपि
गरीपती भविता । या आरा बृहन्नां नित्यं पुत्रलाभेषु भवति । ताः स्वयिरे जीह-
वरयानां कुरा अपि दुःसराः प्रोक्तयः । ये आरादास्तान् सर्वलोकादमाः । परं
देवा अपरा दाती ते भूतोऽप्यपि स्वर्गलोकादप्यप्यप्ये । बर्हिने ! आराऽप्यप्यप्य
परित्यज्य योगीश विजिनेन्द्रो भूत्वाऽपरः पृथुरिव दृष्टीं पानुमर्शति । राजन् ! राशं बलं

कोरामूलं कथितम् । तस्मिन् एषिणेऽप्राप्तपत्नीर्धर्ममन्त्रदे तद् वृद्धिः कथं । स
 माकर्ण्य राजा धर्मशरिरोपार्थि मांगेयं एषिणोरामप्राप्तानां भूमिमां वृद्धिं पश्यत् । ततः
 मलिजितो भिन्नमंत्रो निराभयश्च राजा निरुत्साहात्पदच्युतिमवाप्य किं भयः संप्रवेत् ।
 तच्छ्रुत्वा भीष्मोऽप्यदत् । एषिणशक्तिर्नृपो वैशिभिः संप्राप्य यन्नाम् कोरपलाशिनं वनैः तै
 विवर्धनं कुर्यात् । तूर्णं साम्रा पतंत । त्यक्तजन्मा वा रणभूमिं प्रजेत् । उभयोरन्तरे निर
 दीर्घसूत्रो नारागेति । कोरसंप्रहोऽयं विपन्मूलपाती कथितः । लोके किमपि वस्तु नास्ति ।
 यद् धनेन न हन्यते । गृह्णा दग्धमंगारपयस्कं शर्बं प्रयान्त्येव । परंतु द्वाष्ट्रियसंघं
 पूरुषं कश्चिन्न स्मरति । लोपाः प्लिन्नसिद्धजालं वृत्तिपुंषितं शर्बं च तथा न वर्जयति य
 धनहीनं जनम् । यस्यायांस्तस्य मुह्यतः । यस्य धनं तस्य वान्धवाः । यस्य वित्तं स
 पुमान् । यस्य च सम्पत् स एव पण्डितः कथ्यते । पुरा कोपव्याप्तो दत्तुपतिरसीत् ।
 स गुरुपूजाप्रभावेण मर्यादापालको भूत्वा सार्थार्थसिद्धिमप्यगच्छत् । स सदा न्यस्तारु
 द्विजानाययोपितां रक्षिताऽऽसीत् । अतो निःशेषदानवसङ्घमवाप्य विपुलयरां लेभे । जगत्-
 सिन् तन्नास्ति । यदापदामनाक्रम्यम् । तत्र प्रथमे शरिररक्षा । मुद्दिरेव भेषजं विपदम् ।
 पुरा कस्मिंश्चिज् जलशाये प्राप्तश्च दीर्घदर्शिर्दीर्घसूत्राख्या बहुपुत्रा मत्स्या न्यवसत् ।
 जले धीवरैस्तज्जिघृक्ष्या ज्ञान्यमाणो दीर्घदर्शी मानसान्तरे गच्छाम इति पटनूत् ।
 एवं तैन्न प्रार्थितावपि तौ यदा विमोहात् जगमुस्तदा दीर्घदर्शी तु पूर्वमेव परं संप्रा
 प्रायात् । तस्य दारौः सुतजले मत्स्यकदंबके कृष्टे प्राप्तश्च आत्मानं मृतवद्वर्षायाम् ।
 ततोऽन्यमस्त्यैः सह जलशायान्तरं स्वीयमानो लब्ध्वावसरं तूर्णं गर्भीरजलं विवेत् । हतो
 महाकृतिर्दीर्घसूत्रो विचलन् निपादेन लगुहैर्जर्जरीकृतो गतजीवितोऽभवत् । राजन् ।
 बहुवैरिगोचरं यातो विषमस्यश्च नरेश्वरो मित्रसंग्रहं कृत्वा बलवृद्धिं कुर्यात् । पुरा प्रलये
 नाम मूपिको न्यमोघमूलनिलय आसीत् । स वैकदा लोमशाख्यं मार्जारं जालवद्धमवलो-
 कयामास । ततश्चप्लान्नः स वन्दरो निशि भद्रं जिघ्रन् नरैश्च मह्यं विलिखन्निस्सरो
 विचधार । अत्रान्तरे लोहिताननो हरिताभिर्धो नकुलस्तत्र समापयौ । एवमालोक्या
 खुर्यावदात्मत्राणं चिन्तयति । तावच्च चन्द्रसंज्ञकस्य पेचकपजस्याऽपि कृजत्तमभौपीत् ।
 ततो मूपिकः सर्वा दिशः कलयन् क्षणमचिन्तयत् । नकुलोत्कभीतोऽहं पूर्वं गजुणाप्री
 मार्जारेण सह सन्धिं कृत्वा स्वकार्यं साधयामीति निश्चिन्त्य नीलकाचकाचरलोचनं विहाय
 मगधीत् । भद्रमुख ! कलेनाऽमित्रं मित्रतामायाति । मित्रं चाऽमित्रतामेति । तस्मात्
 मित्रव्यमुपगतोऽहमधुना पारां ज्ञेत्स्यामि । निराम्यैयं भवणसुखदं मूपिकवाक्यं हृष्टो मार्जारस्तं

मुहूर्तं व्यधात् । किं बहुना । तमंके संस्थाप्य परिपस्वजे । तद् दृष्ट्वा नकुलोलूकौ मूपिक-
भक्षणे निराशावभूताम् । अथ मूपिकः शनैः शनैस्तत्स्नायुबंधनं छेत्तुमारभत । एवं
विलोक्य मार्जारश्चिरकारिणन्तं तूष्णं तूष्णमित्यूचे । ये स्वार्थमुद्दिश्य प्रीतितंतुभिः
हृणं संवन्ते । तान् कार्ययाचकान् धूर्तान् कार्यशोपेणैव यापयेत् । एतद् धियैव ध्यात्वा
नयच्छेविशे मूपिके लुब्धव्रगमनावधि तमेकपारांशरोपं चक्रर । अथ प्रातः परि-
क्षामिधे चरबाले प्राते मूपिकः पारांशरोपं छित्त्वा विलम्बान्विषेत् । ततो मार्जारे विवृते
व्याधोऽपि निराशो गतः । ततः कदाचिद् भयमुत्तरे मार्जारे विलम्बापदन्तःस्थितमाखुं
प्रणम्योवाच । सखे ! सोऽहं तव मुहूर्त् । तमुपकरं स्मृत्वाऽत्र समायातः । मित्र ! विला-
मिर्गल्य मिलेति ब्रुवाणं भक्षणादीक्षितमधोन्मीलितलोचनं च तं मार्जारं दृष्ट्वा मूपिकः प्रो-
वाच । प्रागहं तव सौहार्देनोपयुक्तोऽभवम् । भवानपि च मे सखाऽभवत् । परं स कालो-
गतः । इतो गम्यताम् । नाऽहं वंचनभूमिः । यद् भवान्मधुरं वक्ति । तदपि मह्यमस्य
न पंचते । यतो नाऽसौ समयो यत्र यांचा प्ररास्ता । अलं प्रभोत्तययासेन । स्वार्थसाधन-
वत्परं क्रूरमानसं च को नाम धीरो विश्वसेन् ? मिथ्या कृतह ! किम् भोग्यभोक्तृसमागमः परि-
क्षामे हितप्रदो भवति ? एवमाकर्ये मूपिकवचनं मार्जारस्तस्य चातुर्यं मनसा प्ररांसन्
विलं वत्याज । सोऽपि धूर्तविश्वासं परित्यज्य तत्र सुखेन निवसन् अलं निनाय ।

राजन् ! शत्रुसंधिष्वधमेव एव नयः प्राज्ञैर्ज्ञातव्यः । प्रियगिरं विरोपेण च कृतागसां
न विश्वसेन् । पुष्ट काम्पिल्यनगरे ब्रह्मदत्तनामा नरपतिरासीत् । तस्य प्रासादे पूतना-
मिया जीवजीविका विहगी न्यवसन् । अथ गच्छता बरलेन यरिने सा सुतमजीजनत् ।
वरिने राजमहिष्यपि कुमारं सुपुत्रे । ततः सा सागरद्वीपसंजातं फलद्वयं वितीर्ये वारुणे-
ऽपि स्वपुत्रं राजपुत्रं च बलिनौ व्यधात् । अथैकदा बलवान् राजपुत्रो विहगशिशुमादाय
क्रीडासमये तं गतजीवितमकरोत् । अत्रान्तरे तत्र समायाता पूतना पुत्रं निहतमालो-
क्य कोपं कृत्वा च मुष्टेन राजपुत्रनेत्रे विदारयामास । एवं निष्परेण प्रतिवृत्त्य दुःखिता
स यदा गन्तुमुद्यताऽभवत् । तदा ब्रह्मदत्तो दृष्ट्वा तां प्रजन्तीं समालोक्य संभ्रमाद् विक्रि-
यामाच्छाद्य च विदारिताङ्गं पुत्रं प्रोवाच । वत्स ! प्रतिवृत्तेऽप्यपरे वैरं वैरेण पातितं
भवति । एवं स्वमुतं सांत्वायित्वा विहगीमप्यवादीन् । पुत्रि ! कोपः साम्यादपक्रान्तस्त-
स्मान् स्वमपि मा गमः । तच्छ्रुत्वा पाक्षिणी जगाद । राजन् ! नेदानीं संगतमस्ति ।
कृतमतिवृत्तं वैरमभ्यासाद् द्विगुणं भवति । किन्त्वया गुरुभृद्धेभ्यः पुशणं भुत्वाऽपि विस्म-
तम् ? यत् कारणे समुपस्थिते घाटरथनिहवज्जीर्णमपि वैरं सहसा नवतां याति । यथा

पुषः कष्टेषु त्रियर्गसाधनं देहं सदा रक्षेत् । पुरा द्वादराचार्षिकेऽनाष्टद्विहते काले
 ह्यारोपे, जने दुर्मिच्छक्षपिते, धर्मसंताने छत्सग्रे महीतले शवाकीर्णे च मुनयो-
 नसंयमाम् त्यक्ताग्निपरिचर्याश्च धमूयुः । आसिन्नेवावसरे क्षुत्क्षामकुक्षिर्विधा-
 वेचरन् क्वाऽपि कृत्तप्राणिवसावित्रं श्वपचालयं प्राप्य तत्राऽपि भिक्षामयाचत ।
 धितोऽपि ॥ मुनिर्यदा धिर्विप्राचाप । तदा मूर्धितो भूत्वा घरण्यां पपात । ततो
 'तः सोऽचिन्तयन् । अहो ! कष्टमियं प्राणापहारिणी विपत्तिरुपस्थिता । सम्प्रति
 मुत्तृजाम्यथवा प्राणरक्षार्थं निरी चौरयन् कुक्कुरमांसमपहरामि ? किमधिकम् ।
 प्राणरक्षा हि धर्मस्य प्रथमाऽङ्कुरोऽभिहितः । एतच्चिन्तयतस्तस्य मुनेः कृष्णरात्रिः
 ॥ । सोऽय शनैः कृटीद्वारमेत्य यावद्धनुमुत्सहते मांसम् । तावदन्तः प्रमुक्तो वृद्धश्चर्मीरी
 । अहो ! केन स्नायुराकृत्यते ? नाऽहं निद्रावशंगतोऽस्मि । योऽत्र विलम्बते स एव
 सदा हन्यते । निराभ्युत्तर् दुर्बलस्वरं विद्यामित्रोऽप्रीत् । भद्र ! वीरिप-
 हम् । प्राणरक्षार्थं चौरतां गतोऽस्मि । अलम्भमेषुः क्षुत्क्षामकृष्टः यमापनी
 हयामि । घोरकृष्णगतस्यानुरस्याऽधर्मोऽत्र नास्ति । धर्मभूलं प्राणरक्षणम् भग्या
 त्रयते । किम्बहुना । जाधारक्षान्तरमेव सदाचारोचिताः सर्वाः क्रियाः प्रव-
 । सच्छ्रुत्वा स वृद्धः समुत्थाय जगाद । अहोनु भगवन् ! प्राणप्राणाय पयं
 मि ? पुष्पाभिरंशुं तु भक्षमाऽमरयेषु निर्ययोऽभिहितः । सम्प्रति जीवितभ्रंशमयान्
 पापे प्रवर्तते ? नाऽहं ते मांसं चारयामि । न च ते श्वयमेव विनयामि । त्वं सर्वधर्म-
 भूत्वाऽपि मोहाभिरयं गङ्गामः । निराम्यैवं स मुनिः प्रसरत्तन् प्रोवाच ।
 'अस्मिन्वृक्षे सर्वं शनं सुरक्षितमभवति । प्राणसंशयादियुक्तेऽश्मभरणं मद्वि-
 पि पुण्यतीर्थेषु प्रतोषवासादिभिः पालकं क्षण्यिष्यामन्त्युक्त्वा तां श्वमापनीं
 राय च तूर्णं प्रययौ । अशिन्नेवाऽवमरे मेघाः सस्यसंपदो बभूवुरित्येवं प्राणरक्षार्थं
 नाऽप्यतिगर्हितं श्रमं मुक्तिं विदिता । तस्मान् सर्वया जीवितं प्रायेतेति निश्चान्तः ।

एतन्निराम्य धर्ममुत्तुर्विस्मयमवाप्य पितामहं शरणागतश्चक्षुर्मानि पश्य । ततो देव-
 'अर्चन् । राजन् ! पूर्वं मुपुबुन्देन वृष्टो मार्गवो यन्मयाद सच्छ्रुत्वा । पुरा कदापि
 वपोत्तर्पणी निवसतः स्म । अथैकदा दुर्दितापाने ... यन्मये रात्रौ
 मूलमुपाभिय शुष्काप । तत्तदभ्यन्धे कृतसंभवः वपोतो ... मां भार्य
 नाऽप्यन्तवक्ष्यते । ... अन्तरेव
 एतदा कथं

परलोकं गच्छति । अतः स्नेहविक्रियान्त्यजत । घृद्धतरुणयालकगर्भस्था अपि सर्वे यांति ।
किमत्र क्रियते ? प्रमाथिनः कालस्य गतिर्विचित्राऽस्ति । बान्धवा मोहयशात् प्रलपन्ति ।
वस्तुतः प्रेतो न शृणोति प्रलापं न च वाणं परयति । वत्सराणां सहस्रं मे सामं
जातस्य वर्तते । परं मया निर्गतासुः प्रलापैः क्वचिन्नोत्थितो दृष्ट इति कथयित्वा धिरेते
गृध्रे गोमायुः पुनरुवाच । भद्राः ! अन्तेऽस्मिन् बाले दयां कुरुत । पुरा रामराज्ये मृतो-
ऽपि ब्राह्मणात्मजः शंपुकवधात् दुर्लभजीवितं पुनः प्राप । परलोकगः पिता शिशुनाऽनेन
कथम्यां धिरीणं सलिलाञ्जलिं कदाचित्सास्यतीति जम्बुकेन भाषिते गृध्रः पुनस्तानुवाच ।
रमरानभूरेषा दिनान्तेऽतिदारुणा भवति । गतानामागमः कथं संभवतीति यूयमेव
चिन्तयत । एतन्निराम्य निवृत्तान् बान्धवान् धीदय स्वार्थैकपरिहृतो गोमायुः पुन
स्तानुपमृत्य प्रोवाच । अधुनाऽस्मिन्नबांधवे संसारे मम गतिर्नास्ति । यत्र बांधवाः
काष्ठवन् पुत्रकं पालयिष्य गच्छंति । एवं छुत्तामौ तौ गृध्रजंबुके भक्ष्यार्थमूचतुः ।
यद् दिवा गृध्रभोज्य मामीन् तदेव रात्रौ गोमायुकस्याऽपि । अत्रान्तरे भगवानम्बिकासुतः स्वे-
च्छाविहारी यत्र समागत्य करुणया तं बालकमजीवयन् । तवस्ते स्कन्दवरात् सुतम-
बाण्य दृष्टाः स्वनगरं ययुः । अयं वरदृशा गृध्रजम्बुकावपि कुरालमवापनुः । राजन् !
एषमनिर्बेदशीला व्ययसायिनश्च पुरुषा भगवत्प्रसादादभीष्टसिद्धिमवाप्य सुखेन समयं
नयंति । अतएव नीतिज्ञा अनिर्बेदः भियो मूलमिति भूयो भूयो व्याहरंति ।

राजन् ! दर्पमाश्रित्य दुर्बलो बलिना सह स्वप्नेऽपि वैरज्ञ कुर्यात् । महाराक्ष्मलिपादपो
वायुर्भक्ष्या नामरोपतामवप । पुरा हिमवत्प्रस्थे क्षुम्बिताम्बरः शास्मलिवर्भूव । अथै-
कदा यदृच्छागतो नारदमुनिः प्रीत्या तं पप्रच्छ । अहो नु ! तव पत्रपुष्पफलभियोऽति
नीरग्राः । मम्ये तव परं मित्रं वायुर्येन त्वं तदैव रक्षसे । वनेऽस्मिन् वटलाक्रान्ता-
स्तरवः प्रत्यहं विरारिंते च पतन्ति । भुत्वैतदपान्धः शास्मलिरूपे । मुने ! विप्रमेतद्यन्
त्वं मम महत्त्वं न जानीषे । अनिलोऽयं बले मे तुल्यो नाऽस्ति । एवं तेन शासिना बहु-
शोऽभिहिते नारदस्तदेव गत्वा पथनाय निवेदयामास । तच्छ्रुत्वा प्रोषविधुरो भारतस्त्रं वृत्तं
समम्येत्य श्रो दृष्टाऽनीत्यवदन् । अयं राजन्यां स शास्मलित्वं महावेगं प्रमंजनं संप्रित्यैव
संश्रामान् स्वयमरीर्यत । ततः प्रातःरात्रौ शिवारोपराप्तासमाकुलं स्वयं च विरारिं
शास्मलिं दृष्ट्वा वायुरभ्येत्य तं प्रोवाच । तरो ! त्वं धन्यमंत्रोऽसि । यः स्वबुद्धयैवात्मनं
प्रक्षिप्तवानित्यभिषाय संतुष्टो वायुर्यदागतं प्रायान् । हात्वेवं दुषा नष्टतां धारयंति ।
लोभ एव महत्पापमस्ति । ज्ञानमेव परं महो विषये । इम एव परा शान्तिरभि-

धीयते । तप एव परं पदं भणितम् । सत्य सदृशं पुण्यं नास्ति । श्रोतव्यमिदं तु
 श्रेयः प्रदोऽन्यो न विद्यते । आनृशंस्यं परमपमोऽस्ति । धर्मसाधोऽयं मुनिभिः प्र-
 र्णितः । पापं श्रुतिस्मृतिविहितप्रायश्चित्तैस्तथा क्षीयमेवाहुरितीतर्दानैश्च सद्यो नश्यति । अद-
 द्वादशसमाः कपालाद्वो ग्रवं चरेत् । धूण्णा युधि सम्मुखलहृग्नलितोऽपान् मुच्यते ।
 गुरुतल्पगा प्राद्याण्ये हता पापं तरंति । भूमिषा ह्यमेधेन सर्वपापेभ्यः प्रमुच्यन्ते ।
 अत्रान्तरे नकुलेन पृष्ठो भीष्मः फरवालसंभवं प्रोवाच । पुराऽसुरभिद्वे बालं हि
 वच्छिखरमास्थाय भगवान् स्वयंभूः खड्गं दधौ । सोऽयं ध्यातमात्रः प्रांशुनीकोत्प-
 श्यामो भुवनानि विलोक्यैस् तत्राऽऽजगाम । ततः स विरञ्चिकाक्यान् त्रिनेत्र-
 करामगो बभूव । रुद्रोऽयं तत् तेजसा पूर्वं निष्कन्दं जगत् कृत्वा पञ्चाक्षिद्विवाही ।
 शशिभूषणो बभूव । ततो मनुप्रमृतयो भूपाः खड्गं लेभिरे । यस्य धारानिर्गते
 वेदिनां पुनर्जन्म न विद्यते । अतएव हि धर्मज्ञात्रियाः सर्वेय खड्गपाणयो भवन्ति ।

एवं राजा भीष्मोपदेशं श्रुत्वा तद्गिरः स्मरन् स्वमेदिरं गत्वा च धर्मज्ञविदुरेण प्री-
 नाना कथाश्रवणे । अथाऽन्येद्युर्गुणिष्ठिये भीष्मं समन्वयेत्य पुनः पप्रच्छ । तात ! केन
 सौहार्दं चलोदिति पृष्ठः सोऽजवीत् । राजन् ! सभ्यसाधुकृतशकुलीनगुणप्राप्त-
 सह सतां प्रीतिर्न नश्यति । मित्रद्वन्द्वः कृतघ्नांश्च वर्जयेत् । कृतघ्नता समं पातकं नास्ति
 पश्यामि । पुरा मध्यदेशे वेदाध्ययनविषर्जितः शीलाचारपराह्मणो गौतमो नाम ब्र-
 ह्मपुरमवन् । शक्तीसक्तः स वसुमतीम् भ्रान्त्वा कदाचित्सार्धभूष्टो वनमाविवेश । तत्र
 स्वप्न स विमामर्थं कमपि न्यप्रोषत रुमासाद्य समुपाविशत् । अत्रान्तरे कश्चिद् दृष्ट्वा शी-
 नाडीर्जघामियो धकः समागत्य तं दुर्गलं प्रोवाच । ब्रह्मन् ! त्वमितो गत्वा सुहृ-
 विरूपाक्षं पश्य । स हि दातृधुर्यः कार्तिभ्यां दुरिद्रेभ्यो धनं प्रयच्छति । मम परिव-
 दानेन सोऽविसंतुष्टो भविष्यति । तच्छ्रुत्वा स तत्र गत्वा तस्माद्य धनकमवाप्य दत्तं
 प्रत्यावर्तत । ततो लब्धधनो धकं विलोक्याऽचिन्तयत् । यद् विगतविक्रियेऽस्मिन्
 गक्षेत्तद्वेन भक्ष्यते । तस्मात् सुपीवरं धकमेवाद्य पातयामीति निश्चित्य पाथेयार्थी विजग-
 स मुनं मरलारायं च तं धकं जघान । अथ राक्षसराजस्त्वान्मित्राऽदर्शनेन शिष्यो भू-
 वारपत्रं विमृश्य च तं शूद्राद्विजं प्राप । ततस्तेन हते धकं ज्ञात्वा तमुत्पटं निजग-
 अत्रान्तरे न्येचरः स सुरमलिकेनेर्जोवित्तमवाप्य कण्ठादृष्ट्वा तं दुराचारमपि गौत-
 मजीषयन् । यतः मन्त्रमपमे मन्युनं भवति । कीर्तेय ! एवं कृतघ्नचरितो गौतमो
 हिमाप्रवं धकं जघान । यतः पापस्य सदा मग्नः पापमेवाभिरमते । क्षीयन्तु

ब्राह्मणपातका न्यामापहारिणश्च यस्यामे धर्मिष्ठाः । स कृतघ्नो विचार्यताम् । एतादा-
 कस्य धर्मराजः पुनः पितामहं पप्रच्छ । पितामह ! विनष्टधनवान्धवः कथं धर्मं समाभ-
 येन् ? एवं तेन वृष्टः सोऽब्रवीन् । राजन् ! पुराऽऽसीन् सेनाजिन्नाम राजा । सचैकदा
 पुत्रराोकमवाप्य सर्वाणि राजकार्याणि तत्याज । श्रात्वेवं कश्चिद् ब्राह्मणस्तमभ्युपेत्य
 प्रोवाच । महीपते ! भवेऽस्मिन् सर्वजन्तवोऽभावायैव जायते । कालेन शोच्यस्त्यमपि
 कथमन्याच्छोचसि ? यदृच्छया संगतश्चेद् यदृच्छया प्रतियातस्तर्हि वियोगमयेऽस्मिन् संसा-
 रावपि कोऽयं ते मोहविभ्रमः ? देहिनां क्षणदृष्टेषु स्नेहो दुःखाय जायते । ममाऽयमिति
 मुग्धानां कल्पना वृथा । वस्तुनस्तु स न तेषां न च ते तस्य संतीति जानीहि । लोकाः
 पूर्वमलब्धं शोचन्ति । ततः प्राप्तं शोचन्ति । अनन्तरं च नष्टं शोचन्ति । विमूढा नराः
 कथय कदा मुलिनो भवन्ति ? एवमालोक्य विपश्चितो घनपुत्रकलत्रेषु न स्तिष्ठन्ति । यत-
 स्तैः परैश्च नृणां विप्रयोगोऽवश्यं भाषी । यदि वियोगेषु विषोक्तदा भर्मेच्छिदो बाधा न स्यु
 तदाऽमृतोपमान् प्रियसंयोगान् को नाम न मन्येत ? पुरा पिंगलाख्या वाराङ्गना निशि
 दत्तसंकेतं कान्तं विरमन्नागतं ध्यात्वा स्वयमेवाऽब्रवीत् । वियोगे दुःखदायिना तेनाऽऽग-
 तेनाऽपि किम् ! सम्प्रत्यहं तु शरीरस्थमनश्चरं कान्तं भजे । निश्चित्यैवं संतोषपीयूषं पत्वा
 मुत्थाप । ततः प्रातः प्रयुद्धय शुभकर्मसु प्रवृत्तिं कुर्वाणा शनैः शनैः परमपदमाससाद ।
 अस्मिन् प्रवाहवत्याति नृणामायुषि किं सुखमिति युषिष्ठिरेण वृष्टः पितामहः पुनरुच्ये ।
 राजन् ! आसीत्तपोधने कश्चित् स्वाध्यायसंपन्नो ब्राह्मणः । तमेकदा मेधाविसंश्लफः
 पुत्रः समुपसृत्य प्रभामिमं पप्रच्छ । सोऽब्रवीत् । वत्स ? पूर्वं ब्रह्मचारी भूत्वा वेदादि
 सच्छास्त्राणामभ्ययनं कुर्यान् । ततो गृही भूत्वा पुत्रैः मितृणामानृत्यमाधिगच्छेत् । अथ
 बनेऽनिलान्पित्वा मुनिवन् सममुद्बुध्यो परमपदमुपेयात् । तच्छ्रुत्वा तनयोऽवदत् । तात !
 सर्वमेव तदाऽनिन्दितम् । यदि श्लाघ्यधेयसे कालः प्रतीक्षेत । असमाप्तस्वकार्याणामेवत्
 स्वल्पापुरोद्विगतादौरेकाऽलक्षितं खवति । कलिताऽलिलाऽयं कालः सुदूरगामी सार्य इव
 सुदुर्मुहः प्रार्थितोऽपि मुहूर्तमात्रमपि न विलम्बते । निश्चित्यैवं परिहृतः कार्येषु क्षणार्धमपि
 न विलम्बेत । यतो न जानीमः कदा कस्मिंश्च कृतान्तो निपतिष्यति ? बलोऽयं देहिनां
 कार्यरोपेषु न क्षत्सन्न्यन् न ब्रह्मण्यन् नोपयोगाग्रच गौरवान् प्रतीक्षां क्षमते । यस्य
 मृत्युना सह सोऽहर्दमस्ति । यथायुपोऽवधिं भेत्ति । तस्यैव श्वः कर्त्तास्मीत्येषा वाणी
 शोमते । अहोतु ! मोहमुग्धस्य लोकस्येयं प्रमादिता । यद्बालमपि मृतमालोक्य वृद्धो
 निर्भयस्तिष्ठति । किम्बहुना । नवे मागार्हययासि नवेपु विमपेषु नयोदेषु दारेषु च जनां

गुणानां द्विगुणे । तान्मया संगतराग्यवे आहारं च भूतानं भुज्यात् । यतो रंदिरेत्यन्त
रातरागं लोकोद्दि निजोदितः । आरिषं परिहृयाः गर्दभं धर्मोत्तममिति ।

अथ धर्माभिर्नयः गुणदुःख विभागं धर्मोत्तमेन पृष्टो देवतः पुनस्तत् ।
पुरा शम्पायो नाम विभोऽभिन् विषये भोषाव । गतेषा विद्वन्प्राप्तिरित्येते ।
सोऽपस्त्यगुणनिर्गते भणितः । निर्गते भवानभिहो, निर्दिष्टानो निद्रावन् संतर्जितं
नित्यं सुखितो यथायातृष्टाक्रियरथ मकी । संगेरी गुणमाने गुणं शनं मुने पदं
बुध्यते । निरामयो निरयामो निरपायश्च विद्वति । न हर्षगुण्य धर्मो भूमन्त
पक्षोऽपयि । धर्मिचोऽनित्यगुण्य न निद्रां समानं । मत्ता यत्रतर्षोपादिव्य म् विन्दे ।
पूर्वमर्थजने दुःखं ततोऽर्जितरक्षणे दुःखम् । अयाप्ये दुःखं यद्वे च दुःखं विन्द
धर्मन्तोऽवितृष्टावन्तो न भवन्ति । धर्मिचो धनवृद्धयर्थं नामा कदाचित् करोति । कस्त
मवलम्ब्य विविधकष्टान्यनुभवति । धनी यावन्नुपदस्युगन्मुभिर्न गृह्यते तादृशं
राष्ट्रवैश्रवणोपमं गन्वते । धनं गृह्यात् सुपाश्चिदांश्च गणयतां धनिगन्धेव निर्ग
दुःखविपूषियाऽस्ति । शात्वेवं शागिनो लोभाय स्वमनस्वयधारां न ददति ।

एतन्निराम्य राजाऽपृच्छत् । तात ! समारंभे वैरुत्वं याते द्रविणोऽसुखः किं दुः
दिति भुभूजा पृष्टः शान्तानयो ध्यात्वाऽपदन् । राजन् ! यद्विग्राहसमये दुःखं
तच्छ्रूयताम् । पुरा भद्रिनाम द्विजो धर्म्य । सोऽमहृद्धनमीहमानोऽपि विविधैस्त
हेतुना न किमप्यवाप । सोऽयं क्षीणार्थोऽर्थरोपेण वृषद्वयं क्षेत्रे क्रीत्वा स्वयमेव हर्ष
यक्रे । अत्रान्तरे निद्रामंगात्समुत्थाय पृथुमीधः क्रमेणकस्तौ कृषौ स्कन्धलम्बितौ जप ।
एयमास्तौक्य शोकातो द्विजात्मजो विललाप । अहोनु ! मम पित्राहो वत्सारी हर्ष
करोऽयं रत्नभूषणाढ्य इव विमार्तल्युक्त्वा जातनिर्वेदो गाढपैरायवासनः म द्विज
पुनः पुनस्तुष्ट्यां निनिन्द । अहोवत ! तृष्ट्या हि जंतूनां दुःखाय । यथा विरलम्ब
सर्वो जनोऽहर्निशं शोचति । लोकेऽस्मिन् अलक्ष्यं धाञ्जतां लब्धं परिरक्षताम् नष्टं च शोचते
पुंसां दुःखं कदा विनिवर्तते ? धनेषु धर्मो विपन्मूलं संतोषश्च परमसुखमस्ति । निष्क
सकामश्च स्वस्थः योगी मे भवतः । सधनो जनो भूपदस्युस्वजनैश्चिन्त्यते । लोके च
विकलो निर्धनश्च न गण्यते । तस्मात् संतोषधनशालिनां संत्यक्तकामानां चयान्
व्ययायामैश्चेतो न परिभूयते । इदं लब्धमिदं नष्ट मिदं च पुनर्धिया लक्ष्य इति विन्वा
तामेव शरीरिणामायुर्जीर्यति । अधुना लोभमुन्मूल्य स्पृहां च दूरे निरस्य कीदृ
होऽहं मुनितुल्यो भवामि । त्यागो हि व्यसनं हन्तीति सत्यम् । पुरा राजर्जित

प्रमानेऽपि नगरे दुःखविक्रियान्नाऽभजत् । माद्विरप्येवं निश्चित्याशापाशं पर्यत्यजत् ।
 तः शनैः शनैः शाननिर्धूतकिल्बिषो भूत्वा परमपदमध्यगच्छत् । एतदाकर्ण्य राजा-
 रुच्छत् । तात ! कथं जन्तु र्योतशोके विचरेन् ? अथ देवव्रतोऽग्रधीत् । राजन् !
 माकर्ण्य । पुर दानवाधिपप्रह्लादो नित्यानन्दं ब्राह्मणमपृच्छत् । भूदेव ! सुखदुःख
 तावतेऽस्मिन् भवार्णवे कथमविलुप्तपैर्यो नित्यतुष्ट्याऽभिलक्ष्यसे ? तव केयं श्लाघ्य-
 रा वृत्तिः ? को वाऽयं पीविभवः ? यदास्मिन् संसारे प्रीत्याविहारी त्वं न लिप्यसे ?
 च्छुत्वा सोऽबधीत् । दैत्यराज ! सर्वभावेषु तदस्यो नित्यतृप्त्याऽहं विचरामि । सर्वं
 त्सारविभ्रमं मायाविलसितं बिजानन् भूतानां क्षयोदयेषु सुखं दुःखं च न भजे ।
 मायुषां विभवानां च स्वभावतोऽसारतां परयन् निर्व्वयोऽहं नाऽनुरागामि । विविध-
 रोगान् भुञ्जानोऽथवा निराहारे दिगम्बरो वा महाहर्षसनः ह्यमारायी किं वा भुजोपधानः
 र्यैकरायनः शमदमाभ्यां च समो व्रतमाजगरन्धरामि सदा । यथाऽजगरः प्रातान्
 त्रकुलंगमहिषादीन् गिरत्यसंप्राप्तेष्वनुद्वेगं च विपत्ते । यथाऽहमपि सत्वस्यो लाभ-
 शमौ सुखाऽसुखे च न विन्तयामि । निराम्यैवं द्विजभाषितं बिस्मितमानसः प्रह्लादस्तस्य
 गं जीवन्मुक्तदरां मुहुर्मुहुः प्रप्रांस । लोके ये निर्द्वैतास्त एव महाभागा धन्याः ।

एवं पाण्डुमुतः समाकर्ण्य पुनर्मौष्मिमापव । पितामह ! कुलवर्माधंपुत्रीनां
 एदुषमं वददेति नृपतिना वृष्टो गांगेयो बभाषे । राजन् ! सर्वान् गुणानतीत्य प्रह्लौवो-
 परि विराजते । पुर धनमदाभ्यातो वैरयः स्यन्दनेन व्रजन् वर्त्मनि कृतातरं करयप-
 मुनिमपावयन् । एवं ललनकुण्डलगण्डेन तेन धण्डिजा भुवि पातितः सः स्वदाद्विधं
 स्मृत्वा मरणे निश्चयं व्यधात् । अत्रान्तरे प्राणत्यागकृतव्रतं पांसुरायिनं च तं प्रबोधयितुं
 गुणालरूपपापी शत्रुः स्वयमेव शोबाच । अहो वत ! संसारेऽस्मिन् कस्यचिदपि मंगोपां
 नास्ति ? मुने ! यदुज्ज्वालाचारोऽपि त्वमात्मानं न बहुमन्यसे ? संसारे ते मनुष्या धन्याः ।
 वैः स्वहस्तेन मुन्यते । कण्ठनिर्धार्यते । कटिकण्टकादिभ्य विरुध्यते । अहो ! पूर्वं तु
 त्वं मुहुर्गिरिशिरोमणिरसि । यन् मनुषयोनिरजः । ततो ब्राह्मणः । ततस्त्वपम्बी । करयप !
 सर्वया स्पृहणीयोऽसि । नाऽस्त्यत्र कश्चित्संदेहः । प्रिय ! त्वं धन्योऽसि । यन्नास्तुर्गमण-
 के न पुच्छतो न पुच्छते ॥ चारुलालो न पुष्टी न च जटोऽसि । लोके दीर्घेण्डवा
 दुःखारु दुःख तरं भिता हरयते । बिम्बदुना । ताममयोनिरजानां तु कष्टं विलोक्य ।
 त्वं मनुष्यः परिपूर्णो व्याधिन्वयमनविचर्जितः सुपात्रप्राप्त्यप्याऽसि । कथय स्वप्नोऽ-
 पिकः को धन्यतरोऽस्ति ? संयति त्वं मोहादमंगोपे मतिम्मा कृपाः । जनो महेन्द्रा-

मप्यवाप्य ततोऽप्याधिक्यं समीक्षते । शरीरिणामियं मृष्ट्या सतताभ्यासद् विवर्धनं-
 ऽयस्नायुमयी तंघ्रीव कृष्टा दीर्घतामायाति । तस्मान् स्वधर्मनिरतः स्युर्दृष्टीवदुर्दे-
 गतस्त्वं परविभवं दृष्ट्वा कामान्मर्तुं नार्हसि । अहं धूमनिप्रायपादमृत् कुतश्चिन्मूक
 वेदविरोधी नास्तिकश्च पापयोनिमिमां भित्तोऽस्मि । बहुशो निर्विणोऽपि मयातुं न
 त्यजामि । यतोऽतोपिवा अपि पापयोनयः संति । सुरपतिरेवं मुद्रया कीर्तयामि
 विधाय ततोऽस्मै स्वं रूपं च दर्शयित्वा त्रिदशालयं जगाम । प्राकृतोऽपि ततः कृतार्थोऽन-

एतदाकर्ण्य फीतेयोऽपृच्छत् । पितामह ! जगदिदं केन सृष्टम् ? देहे जीवः कीदृश
 स च यातः क्व तिष्ठति ? भीष्मोऽग्रवीत् । पुर कैलामशंस्तरे भारद्वाजमुनिना दत्त
 पृष्टो भृगुरभाषत । राजन् ! पृथिवीपद्मपत्रसंस्थस्यमानसप्रजापतेर्व्यक्तव्यवृत्त
 विष्णोः पूर्वसर्गोऽयमाकाशः । ततो धृत्वाणां मानुषाणां च पांचमौतिकं स
 नम् । तेनैवास्मिन् महासर्गे विचित्रव्यक्तयः कृताः । प्राणापानादिरूपेण बाधुना स
 तोऽनलो विराजते । उत्तरे दिमवत्पार्श्वे निरामया फलभूमिरस्ति । तां पुण्यकर्म
 यान्ति । विपरीताश्च विपर्ययं गच्छन्ति । इहापि लोके सुखहर्षधनादिभिर्दादृष्टिपक्ष
 दुःखैश्च जंतूनां शुभदुष्कृते हरयेते । भवार्णवेऽस्मिन् ज्ञानीसुखमज्ञानी च कष्टं लभते

अथ राजा पृष्टः पितामहः सदाचारोऽग्रवीत् । प्रातः प्रबुद्धो विजने मलं त्यज
 सदा शुचिर्देवपूजारतो होता दाता भोजने मौनी श्रुतकलाभिगामी विनीतः क्षमी
 यो नरः स सदाचारः शाश्वतं पदमवाप्नोति । तस्मात् सदाचार एव सुखमूलं गण्यते

ततो भूभुजा किमप्यात्मेति पृष्टः शान्तनवो हृदि सनातनं ध्यात्वा तत्त्वमुक्त्वा
 शरिभवत् प्रसृतेन्द्रियः क्षेत्रे क्षेत्रज्ञस् त्रिगुणो व्यवहितैरपि च्छन्नोऽसक्तः सक्तवत् मा
 निवातदीपनिष्कम्पमानसोऽयत्नात्तेन्द्रियो मौनी स्यान्नुभूतस्त्वं समीक्षते । बाह्यवृत्तिनिरो
 मनोनिग्रहेण रागशोकमयद्वेषत्यागाच्च स सत्पुरुषैरवलोक्यते । असमर्थानां विघ्नं तर्हि
 संगतरलं यातवदुद्भान्तं च भवति । योगिनोऽभ्यासेन निस्तरंग इवोदधौ समीमूते के
 चलतां याते प्रशान्तारोपविप्लवे प्रकशतमसोश्च पारे शाश्वतं शिवं ध्यानेन परार्थं

एवमाकर्ण्य राजा पितामहमभाषत । ताव ! पातकफलावाप्तिस्तद्गतयश्च क
 ष्ययेति धाम्यं भुत्वा गांगेयः पुनरुवाच । भूपाल ! पुंसां फलावाप्तिरभिध्यास
 विहिता । अहं क्वप्रवृत्ता भोगैश्चर्यमुत्तार्थिनः कामिनो नररच निरयेवेव पतंति
 पारितापललाज्जोला नाकनायकमेविताम् त्रिदशभूमयोऽपि नियतावधयरचं निरयं
 संदचक्षते । किं बहुना । फलकलयाऽप्यहं गुणत्रयविवर्जितमजादिनिधनं धाम नि

नैव समुपलभ्यते । पुरा हिमालय शिखरे संहिताजापी कामरागोज्झितः कश्चिद् ब्राह्म-
णोन्यवसन् । अथ दिव्यज्ञानस्य तस्य वर्षसहस्रान्तेऽतिसंतुष्टा सावित्री स्वयमागत्य
व तस्मै जपवृद्धिं प्रादान् । अथ गच्छता कालेन भगवान्धर्मस्तम्भेत्य प्रोवाच । धर्म-
जन् ! शरीरं त्यक्त्वाऽत्रागच्छ । पुण्यप्रभावात्त्वं दिव्यवर्तुल्लब्ध्वा दिव्यलोकं समधा-
मयसि । तच्छ्रुत्वा सोऽवदत् । महात्मन् ! नाहमेतां सहजां तनुं त्यजे । न मे काचित्
स्वर्गस्पृहाऽस्ति । मम मते तु यया मही तथैव द्यौर्वर्तते । सर्वथा यदि गन्तव्यं तत्सदेह-
नैव यामि नाऽन्ययेति वचनमाकर्ण्य यममृत्युकालास्तत्रागतास्तं प्रोचुः । भूदेव ! धर्म-
वचनमनुपालय । अत्रान्तरे तीर्थयात्राप्रसंगेन राजर्षिरित्वाकुस्तत्र समाययौ । स तं
जापकमभ्येत्य प्रोवाच । विप्र ! धनं मे गृहाण । त्वत्सदृशः पात्रं कोऽस्ति ? तच्छ्रुत्वा
जापकोऽयादीन् । महीपाल ! निवृत्तोऽहमधुना दानप्रसंगात् । किंतु ये प्रयुक्तधर्मनिरता
विनास्त एव प्रतिग्रहे पात्रम् । सन्प्रति तुभ्यमहं समीहितमायैलंबिवं ददानीति ब्राह्मणे-
नोक्तेः राजा जगाद । द्विजवर ! यत् त्वया समुपार्जितं तज्जपफलं देहि । निराम्येयं विप्रो
गृहाणेति तमभ्यधान् । ततो राजोवाच । सत्ववान् भवान् बाणद्वैरजेयः । अपरं च त्व-
दत्तमेतज्जपफलं न ममोपयुज्यते । अथ विप्रेण पुनः पुनः प्रार्थितो नृपोऽवदत् । क्षत्रियो
ऽहंदावान् च प्रतिप्रदीता । पूर्वं धनमया याचितं तद्विन्नोदाय न प्रयोजनाय । अत्रान्तरे
विरूपो धर्मक्रोधौ तमभ्येत्य मुदा न्यायं पश्यत्तुः । तयोरेकैऽवदत् । अहमस्मै देयं धेनु-
फलन्ददामि । तच्छ्रुत्वाऽपरोऽजघ्नीन् । मया दत्तं पुनर्न ग्राह्यमिति मे निरचयः । अथ राजा
विषदमानयोस्त्वयोः प्रभोक्षरे च मुचिरं विचार्य जगाद । यो दीयमानं न गृह्णाति स जितः ।
एवमाकर्ण्य विप्रो राजानमुवाच । भूप ! किं त्वं मम न गृह्णासि ? अथवा सर्वः परंप-
दोऽप्येव कुरालो भवति । जापकनेति गदिते तौ धर्मवयोर्धौ विलोक्य सह भोक्तव्य
मित्युक्त्वा नृपतिः फलं जगाह । ततः स विबुधे स्वर्गे प्राप्ते स जापकन्तेन भूभुजा सह
प्राणं मनः समावेश्य नासापुटद्वयं परयन् पटवोरां ध्यौम पूरयामास । ततो भूमध्य
निहितव्यांतिर्ब्रह्मसंपुटे गमुदपाटयाऽतिसूर्यान्तलघुनिरभवन् । अथ द्विजमहीभुजे-
स्त्रापुरन्प्रसमुत्थं तपोजः स्नात्तान् प्रादेशपुरपाकृतिं प्रह्लाणमविरान् ।

अथ हान विषये भूभुजा धृष्टो भीष्मोऽजघ्नीन् । पुरा प्रजापतिर्मेतु ईहमर्चि-
देवोपादेयलक्षणं मुखदुःखादिकं कर्म समुपादिरान् । यस्मान् कर्मणः प्रवृत्तिर्भवति ।
तन्मुखमप्यमुखम् । किं च यत् धर्मरागाविषर्जितं मुखदुःखाज्झितं च तज् हानमभि-
धीदने । तत्र भोवधर्मं सुगाय । तद्विरुद्धममुखाय निगद्यते । तयो दानदिद्यः

क्रियाः शुद्धसमाधिनिधयैर्विभान्ति । नरास्तैस्तैः कर्मफलैस्तत्तदाकारभेदतो
मोहयन्ती कृताः सुखदुःखेषु सीदन्ति । इयं जगदुत्पत्तिस्थितिसंहारकारिणी ।
भूतमयी माया छायेवाकारादर्शिनी कृता । यथा सदा सन्निहितोऽपि वज्रान्तोऽ
धूम्राद्यैर्न विलोक्यते । तथा शरीरान्तर्गतोऽयं जीवात्माऽपि मोहाद्यैर्न दृश्यते । हां
कदाकादिवत् किं वा काष्ठे सालभञ्जिकेव जगदखिलमात्मनि सदप्यसादिव स्थितं भा
यथा घने गजो गजनेव गृह्यते । तथा ज्ञानं ज्ञानेनैवोपलभ्यते । किं विस्तरेण ।
पादान् सर्व एव जानाति । नान्यः कश्चिदिति सारांशः ।

अथ पार्थेन वैष्णवस्यरूपं पृष्टः पितामहो दिव्यशक्तिमिर्नारदादिभिः संकथितं
वाच । भगवान् पुंढरीफाक्तो नामिपंकजाच् चतुर्मुखं सृष्ट्वा सम्पूर्णसंसारं वक्रैः ।
मधुमुखान् दैत्यान् हत्वा शान्ततीं स्थितिं विदधे । सर्वहरः संकर्षणः प्रलये हरतां य
एव एव सर्गस्थितिविनाशानां कारणं मृणालीलीलया येन वराहेण मही समुद्रधुंता
यासुदेवः शान्तं ध्रुवमभ्यर्च्य परं धाम । गुरुर्निवृत्तधर्माय शिष्यायेति निवेदयामास
जंतवः किल विचित्रविष्णुमायामोहिता रागद्वेषमदमस्ता आयायन्ति च यांति । ततः तु
शोणितसंभूताः संसारिणो यांति । विपाकविषमभूमा ललनारच तान् मोहयन्ति । क्षिप्रं ।
नाम रागद्वेषविपादानां संगतिमंधिरज्जवो वा संसारकारामंदिरसूखलाः संति । यत्ने
येच्छा भूलयीजपरिप्लोपाद्य ब्रह्माचारिणो येषु कामो न जायते । तेष्व हि संसारविमुक्त्यै
एता मनोपहाः मिराः संकल्पजं श्वभूं वहन्ति । येषां विरागेण तच्छुष्यति । ते परम
गताः । देहिनामनाघतं सृष्ट्वा तंतुर्बिसानामिव सहजोऽन्तःस्थितो निःशेषं हन्तुं च
शक्यते । युक्तसमाचारैः शान्तैर्हृदि विशुद्धगगनप्रभं नारायणं दृष्ट्वा शान्तिरयाप्यते ।

अथ पथं जनको मोक्षं प्रयात इति राज्ञा पृष्टो देवमतो मिथिलाधिपतिप्रयागवत्
यन् । पूर्वमपार्यशानमेधिनो जनकस्य ब्रह्मनेष्टिकः कपिलः पंचशिखो नाम गुरुर्वमुख
अयेकदा स गलज्जातिनिबंधः कर्मबद्धोऽप्यवासनो राजानमुपाय । राजन् ! ब्रह्मा
विद्यारंभं मूलचंददविषादिनामवधानपलादेव सधविमूढो भिद्यते । सर्वमिदं सपि मयि
गर्वत्र चारमवधिग्न इत्यवगच्छतिपामेव सत्तां वृत्तिमहीयसी कथिता । ज्ञानिनः सदैव निर
वृत्तिनिर्गमं कृत्वा त्यागमेव प्रशंसन्ति । ये गुणत्रयविमुक्तोऽप्यौ क्षेत्रज्ञो दृष्टस्ते पदे दृष्टि
क्या इव दोषेन त्रिपदे । गोपतुषि पते नष्टे पुण्यपापयोः क्षीणयोरव्यंग्या गगनाकार
गूढो भूतगदन्ति । गतिरित्युक्तं संसृति । यथा परमगुणः शृंगं वृद्धांगान्तरा
रिद्वारवोऽन्तरं दृष्टं च दृष्टियति । निराम्येवं गुरुवचनं राजा जनको रागद्वेषविकर्षितं

भूत्वा दग्धामदग्धां वा मिथिलां गात्रासीन् । क्षानवानेवं संसारार्णवं तरति ।

अथ मुखं किमिति पार्थेन पृष्ठो भीष्मः पुनरब्रवीन् । राजन् ! संतोषशालिनां
क्षान्तानामिहाऽमुत्र च मुखं विद्यते । धृतिर्दमस्तेजो दमः कीर्तिर्दमो रतिर्दमः किम्य-
दुना दमप्रसक्तानां पुंसां लोके कोऽपि शत्रुर्नास्ति । ततस्त्वपः किम् ? प्रतं च कि
मिति पृष्ठो देवप्रतः सौन्तेयमुवाच । युक्ताहारो नरः सदा भुञ्जानोऽप्युपवासी स्यात् ।
उपवासो हि मूर्खाणां केवलं प्राणशोषणं भूयते । यथा सदा स्वदारेषु रक्तो नरो मग्नचारी
भवेत् । एवं यक्षोपयुक्तमांसाश्चपि मांसाविबर्जकः कथ्यते । यः सदाऽतिथिद्विजभृत्यानां
शरमरनाति । सोऽमृतारी विज्ञेयः । ततो राजाऽऽवृच्छन् । कर्ता नरः कर्मफले किञ्च वेत्तीति
यस्मा पृष्ठो भीष्मोऽब्रवीत् । पुरा शक्रः प्रह्लादमुपमृत्यु पप्रच्छ । दैत्येन्द्र ! त्वमधुना
स्थानच्युतोऽसि । मया च ते घान्धवा हताः । परं शोकस्थाने त्वं कथं निराकुल इवे
त्यमे ? एवदाकर्ण्य दैत्यराजस्तं प्राह । शक्र ! त्वं पृथा किं कथ्यसे ? भावाः स्वभाव
चपलास्मन्ति । तत्र निरर्थकः पुरुषार्थः । रोप्यवर्जितः सुरूपो, निरक्षरो बुद्धिमान्
प्रमत्तश्च नीतिसम्पन्नः कथ्यतेऽत्र को हेतुः ? वृद्धसंविभिः सुखभ्रंशो कदाऽपि शोको नहि
कर्तव्यः । सद्भावोऽभावो भवेत् । लोके भावाश्च भ्रूयंगभंगुरा विलोक्यन्ते । निराभ्यैषमुप-
देशं शनोऽस्मिन्तुष्टो बभूव । साधवो द्वेष्टागं न भवन्तीति सत्यैषा लोकमणितिः ।
यस्मान्महाबन्धिनाऽत्र विभवकनने दग्धे किन्धैर्यमिति पार्थेन पृष्ठः पितामहोऽ-
ब्रवीन् । पुरा भ्रष्टराग्येषु दैत्येषु वेरोचने च नष्टे प्रातैश्वर्यः शतक्रतुर्ब्रह्माणं गत्वाऽ-
पृच्छन् । प्रजापते ! यः स्वशोभया लोकपालविभवमप्यभिभूय जगन्नाथो बभूव ।
स बलिः क्वाऽप्य वर्तते ? सङ्कृत्वा विरंचिकथाव । देवाः ! स भ्रष्टैश्वर्यो बलिः खरो भूत्वा
शरणागारे स्थितोऽस्ति । ध्रुवतन्मुदितः सुरपतिरैरावनं समारुह्य तूर्णं तं द्रष्टुमगमन् ।
सोऽप्य तत्र सरस्पर्षिणं तुषारिणं च तन् दृष्ट्वा मनस्यभिन्तयन् । अहो ! को वा
विराट्त्रिं पीड्यते ? ततस्त्रमुपमृत्वाऽऽवृच्छन् । भद्र ! त्वं त्रैलोक्यनाथो भूत्वाऽपि क्यमिमां
शोच्यां गतिमापन्नोऽसि ? क्व तच्छत्रम् ? क्व चामरम् ? क्वाऽप्सरसां गीतम् ? क्व च सा
मल्लदत्ता हेममाला ? दैत्यराज ! अग्नि रमारसि किम् । यत्तत्र शासनान् शृण्विष्यद्दृष्ट्वा-
ऽभूत् ? एवमैरावणस्यस्य शक्रस्य सुभाषितं श्रुत्वा घामनवंचितो बलिर्पिप्यपूर्वकं प्राह ।
सहस्राह ! तरेतरलालस्त्रीययाति च याति । अस्माभिः किमपहतम् ? यच्छत्रवः
मृत्यन्ति । लोके निम्बवृक्षजलाविवन् स्वमत्वम्योऽहं महता कालेन कथाशरीरहताः त्रियो
ऽप्योऽपि नाऽनुरोधाभि । अक्षयं विविदैरात्म्यान् मंसदो विभदन्वा हि भवन्ति । अतः

फो विनश्वरः फालकवलीकृतां तां लक्ष्मीं शोचेत् ? सर्वत्र फालोऽयमनतिक्रमं
विजृम्भते । यत्तुपैः फल्पितश्रुतिरहं शरतामधुना प्रयातः । विमोरासारस्तारो संमारुह
रुहेऽस्मिन् फालभृगोऽजसा जनार्किजलकं पियत्येव । किम्वहुना । शक्र ! तस्य जगद्ग-
रिष्ठस्य फालस्य शासनाद् भयानपि स्मृतिशेषदशां गमिष्यति । इयन्तरला लक्ष्मीः प्रया-
इदमलक्षितमायुः स्रवति । विलोक्यैवं मद्विधो जनो वस्तुश्रमावेऽस्मिन् फो नु शोचति
लोकेऽस्मिन् केनाक्षयमायुर्लब्धम् ? कस्य वा वियोगः प्रियः ? चपलं लक्ष्मीः कलि-
दृढतया निपण्णैतिषदस्तत्कायाभिर्गतां ललनां विलोक्य शक्रोऽपृच्छत् । हरिणापि
फाल्यम् ? किमर्थं च दैत्यराजविग्रहान् निष्क्रान्ताऽसि ? तच्छ्रुत्वा साऽबदत् । देवरा-
विस्मृताचारमुच्छिष्टस्पर्शसर्पिं चैनं त्यक्त्वा सुभटस्त्रिप्रभाराजलनिवासिनी भीरुं त्वां
पस्थितेत्याभिधाय चतुर्भिः पादैर्भूमिजलवायुबन्धिषु सन्निधिमादाय शतक्रतुमुपाययौ ।

पुरा शक्रः श्रीविहीनं नमुचिन्नाम दानवं पप्रच्छ । वितिमुत ! शोकशलेऽ-
किञ्च शोचसि ? एवमाकर्ण्य निःस्यन्दोदधिधैर्यमूर्धेत्योऽबदत् । मधयन् ! शो-
एव द्विपदानंददायिनो भवन्ति । शोकेन प्रज्ञा नश्यति । प्रज्ञानारो हि विपक्षये प्रथि-
शोकदग्धशरीरस्य पुनः श्रीप्ररोहः कुतः ? किम्वहुना । स्वकृतं शुभाऽशुभं कर्मैव
पाके भुज्यते । सज्जनानामम्लानघदनानां शत्रवोऽन्तरह्वा न हि भवन्ति । अग्न्य-
सहस्राक्षो वलिमुपसृत्य पुनरपृच्छत् । दैत्यवर ! त्वं व्यसनेऽप्यविभ्रमधीः ।
हेतुः ? तच्छ्रुत्वा सोऽब्रवीत् । शूराणामवश्यमेव कर्मोपत्तौ जयपराजयौ स्ति-
ताऽसि त्वं कर्ता । सर्वैर्मिदं कालप्राप्तं भज । भवादृशां सहस्राणि यास्यन्ति ।
फालो न याति । शक्र ! त्वमपि कालेन गन्ता । धैर्येण किं विक्रथसे । सूदनधिया वि-
नोऽप्यहं लोकेषु तत्र परयायि । यत् कालजिन्धया लीढं न स्यात् । कालेन भु-
धिपाः कथारोपविभवाः ख्यन्ते । शक्र ! त्वं धृष्टा किं प्रमाद्यसि ? अहमेव हि
हितं सातुर्गं त्वाञ्जेतुं शक्नोमि । किन्त्वधैर्वलेव कालोऽयं मम बलं सोढुं न श-
कालेन विपदः कालेनैव च संपदः समायान्ति । स्वकर्ममुद्राणां पुरुषाणां कोऽस्त्यत्र
वैमरः ? निराभ्येतत् सहस्राक्षोऽमर्षसाहसद्विरतोऽभवत् । ततः क्षणं ध्या-
तमूचं । महाराय ! यथा त्वमात्य । तत् तथैव । परं यदा कलिस्पृशो लोका निर्-
मविष्यन्ति । तदा त्वं दारुणपारौर्विमुक्तः स्वास्थ्यं गमिष्यसीति सत्यमवगच्छ ।

अयं यज्ञा शुभाऽशुभपूर्वरूपं पृष्टो मीढ्यो जन्तूनां विनाशोदयलक्षणञ्च
पुरा नारदमुनिमतेतः शक्रः मुरमरित्ते लक्ष्मीमवलोक्य पप्रच्छ । देवि !

तत्त्वमिहागमनकारणं प्रहृष्टः । निशम्यैतद्वाक्यं सा कमलेक्षणाऽवदन् । देवराज ! नष्टा
चारुन दैत्यान् विहाय साधुसुरमन्त्र तवान्तिकं सम्प्राप्ताऽस्मि । पूर्वमसुरः सदाचाराः
स्नोता हुताग्नयः स्त्रीपूजिता अजिता निःस्पृहा दातारः क्षान्ता अवध्यरतिसर्गाः
प्रमाने च पृतदर्शिनोऽभवन् । निरीये तयोत्संगं दधिसक्तबुभुजो नासन् । कारणैरेभि
स्तानमूपयम् । परमद्य तु त्यक्तमर्यादास्ते मया परित्यक्ताः । दिनेष्वेतेषु ते दैत्या दर्पन्ध्याः
क्षीणिता घूर्नसाचिवा वृद्धावमन्तारोऽभ्यशीया अभ्येभ्यसूदसिद्धाभक्तकाश्च स जाताः ।
गृहेषु तेषां हासकेलिरता नायौ धान्यं पयोऽन्नं विवृतं स्योच्छिष्टस्पृष्टसर्पिषं च न धीक्षते ।
पुरतः स्त्रीयोग्यपेशांशुकविभूषणं धत्ते । स्त्री च स्येच्छया पौरुषमाचारगतिसंलापं संविभर्ति ।
यत्रैवंविधः क्रमविपर्ययो भवति तत्र मम वसतिर्न भवति । सुरपते ! यत्राऽहं प्रसन्ना निव-
सामि । तत्राशाभद्राकांतिजितिमतिपृष्टिपृष्टिचान्दयोऽपि सुखेन निवसन्तीति ब्रुवाणां
महालक्ष्मीराकः समवाप्य त्रिविष्टपं प्रायात् । अतएव यत्र धर्मस्तत्रैव लक्ष्मीर्विराजते ।

अथ राधा ब्रह्मपदं पृष्टः पितामहः प्रोवाच । पूर्वमसितो देवलो जैगीपव्यमभापत ।
अपिचर ! त्वं बन्दिता निन्दितश्च समः प्रियाऽप्रिययोस्तुल्यश्चासि । त्यक्तगमभवद्वेपरच
केन हेतुना लक्ष्यसे ? निशम्यैव स्वतंत्रवृत्तिर्जैगीपव्योऽब्रवीन् । महामुने ! शांतमनसो-
मम सर्वमिदञ्जातम् । विद्यानलसमुद्भूतविवेकव्यस्तविप्लवाः संतो न हृष्यन्ति । न च
शोषन्ति । ये मानावमानयोस्तुल्यास्तथा स्निग्धचरिणोऽपि च समानास्ते चैव शाश्वतं सुखं
संमन्ते । अहमेव सर्वमंत्रस्वतंत्रो ममेदं च सर्वमिदमिति योऽभिमन्यते । स एव पतति-
नाऽन्यः । परंतु ये स्वप्नमायामु प्रबुद्धा भूत्वा सर्वबंधविनिर्मुक्त्य निर्भयाः संचरन्ति । ते
वैवाक्यं ब्रह्मपदं समाप्नुवन्ति । अतः समदर्शी निरहंकारधैर्य-मोक्षपदं लभते ।

ततो जगतीमुक्ता सर्वत्र प्रियः पूज्यश्च कोऽस्तीति पृष्टो भीष्मः श्रीकृष्णोऽन्यकं यदाह
तदवर्णयन् । लोकेऽस्मिन्नेकएव स्वच्छन्दचारी जितेन्द्रियो नारदो निखिलाप्रियः पूज्य-
श्चास्ति । अयं पार्थेन पृष्टो भीष्मः सर्गस्थितिं कालं च प्रोक्तवान् । पुरा शुकेन पृष्टो
व्यासदेवो द्विजशृङ्गमब्रवीन् । राजन् ! महत्सयुगपर्यन्तेष्वव्यक्तो व्यक्ततामगमन् । ततो
महाराष्ट्रानु व्योमादिद्विगन्तपंचकं मूजति । अथ तदुद्भूते मर्गे बालेनाकाशरोपतां याते
व्योमाद्यव्यक्तसंशके विलयं प्रयातीति मर्गसंज्ञेपोऽयं निगदितो मया । सम्प्रति द्विज-
शृङ्गमावर्णय । पूर्वं जातवर्मादिसंस्कारैर्विमृषितो द्विजो ब्रह्मचारी भवेत् । ततो
गृही भवेत् । अथात्मानमात्मना परयन् धानप्रस्थो भवेत् । ततो यतिर्भवेत् । मास्त्रतं
आनिनां शृषिं शृणु । अनादरविरक्तेच्छो ज्ञानवानात्मनोऽन्तर्विद्युत्तरत्वं परं व्योनिः

परयन् रागीरयन् गर्भज्यामी ग्यान् । एवं शुन्यग्यानिवन्निगतः सतदशीं प्रपद्यि संनैः ।
 प्राणी कर्माणां संग्रहं याति । विषया च निः संग्राहं भवति । निताङ्गपरिनिर्देशः
 सततं स्थान्तविधान्तः शीतिरिक्कपमनगम्य परमरदमयार्गन् । एतदाहस्यं राजा स्तनं
 पप्रच्छ । पितामह ! य एतं पृथिवीधरा मुनुष्यं यागार्गन् वां मृग्युः ? कृत्वा यत् ।
 तच्छ्रुत्वा भीमोऽप्रवीण । पुरा पुत्रशोभनं शत्रुपरागागतमनुष्यकम्भूषणं च नारदोऽब्रवीत् ।
 राजन् ! विधिरेतत् सप्रेममृगम् । ततः शनैः शनैः प्रजा विपुलतां गताः । अमर्त्यं
 माने गुयनेऽनिलं कृत्यं दृष्ट्वा म माधं समापयो । तन् क्रोधाद् दीप्तिराग्निना दहमानं पुंशुं
 कृपायांस्वयम्यकरा चतुर्मुखं क्रोषशान्तिं समयाचत । ततः शंभुप्रार्थितो धारा
 धरोधामिं संजहार । अध संज्ञनकोपान् वमजलोचना नमःश्यामा रणान्वरविभूषण
 फन्योदतिष्ठन् । ततो मद्या तातुयाच । मदे ! त्वं शनैः शनैः प्रजाः संहर । यतो ह्ये
 प्रतिष्ठिता धरित्री भारेणागु निमज्जति । निराम्यैवं शक्यं धातृवचनं स्वजन्म निन्दन्
 सा नेत्रजं जलं पाणिभ्यां गृहीत्वा मलयदन् । देव ! मद्विधा तव मुतापेयं घोरकर्म
 कर्तुं कथं शक्ता ? अपरं च नाऽहं बन्धुपुत्रानां दुःश्रिनां गिरः भोतुमुत्तह इत्यभिधा
 सा तपोवनं गत्वा विविधं वीमं च तपश्चये । सा सर्वसंहारभीता शक्यराशालिनी मृत्युरति ।
 मद्या तस्यै वरान् प्रादात् । तेऽभुविन्दयो व्याधिरूपेण जनान्ताय भाविष्यति । मदी
 कोकास्त्वां न क्षास्यन्ति । राजन् ! सा मद्या विमृष्टा सर्वसंहतिमृत्युरति । शाल्वं च
 शुचः । यतः सा हि कत्रापसर्पति ? निगम्यैवं पुनर्धर्मेजत धर्मतत्त्वं पृष्टः पितामहः पर
 तस्वरूपं धर्मसारं शशंस । राजन् ! धर्मगतिरतीव सूक्ष्माऽस्ति । सहसा सा विज्ञेनाऽपि शत्रु
 शक्यते । कर्वाचेद्विपरीतविचारणामधर्मोऽपि धर्मतां याति । पुराऽऽसीज्जाजलिर्नाममृग
 निः । समहाभागोऽन्तर्जलतपा बभूव । किन्बहुना । विश्वासाद् यज्जटासु पक्षिभिरपि कुला
 कृताः । अयैकदा स मूर्ध्नि निर्युक्तान् पाक्षिरावकान् दृष्ट्वा धर्मसंमत्तो बभूव । विलोचनं
 सं राक्षसाः शोचुः । गुने ! त्वं तुलाधारसमवामनासायैव कथं भायासि ? नूनं स्फारवत्
 मपि न्ययं कर्तुं त्वं समुद्यतोऽसि । तच्छ्रुत्वा स मुनिवोराणसीं गत्वा तत्र तमन्विष्य च तत्
 मांसविक्रयजीविकां ददरी । ततः स तुलाधारो हानदृष्ट्या च स्वयं तदगमनकारणं विज्ञा
 शोचान् । मद्यन् ! धर्मस्तु गगनात्मकोऽस्ति । सर्वभूतेभ्योऽभीतैः कर्मनिपुणैरुक्तं
 मूतानाममयमर्देष्ट धर्मगतिरसाद्यते । आहिंसा परमो यज्ञः स पुण्यैर्युं शक्यते । गन्ध
 प्राणपीडनात् कुरात्राप्यं पापं परम् । त्यक्ताभिमानस्पृहानामात्मतीर्थैकमोवेनामात्मयज्ञात् पुण्य
 र्त्वं च मोन्धवा नैव शोचन्तीति शिवां कथयित्वा स तुलाधरो जाजले र्मानमहागोहं विनात

माम् । ततोऽमककर्मस्थः ॥ परमां गतिं प्रययौ । पुराऽऽसीद्विचक्षुनामवो महात्मा । स महामु-
निय्यो ज्ञानमवाप्त्य लोभनादिदेश । लोकाः ! ममारेऽस्मिन्नाहंमैव परमोधर्मोऽस्ति । अयमद्रव्या-
ऽम्बरः कतुरस्ति । एते वामात्मानः फलोच्छ्रामनुमृत्त्यैव यत् पशुप्राणैर्यजन्ते । तन्नु मांममत्तय-
मधुप्रायं भोग्यं धूर्तैर्भोगाय कल्पितम् । लोनुपा दंभगुरवश्च पशुयागं प्रशंसन्ति । भगवान्
विष्णुमु पूज्योऽस्ति । न हि जलैः पुष्पैरथ संतुष्यति । यथा शरीरं ग्लानिं नाधाति ।
न च कस्यापि मरणं भवेत् । तथा धर्ममापनं कर्म प्रवर्तेत । एष एव हि धर्ममार्गः ।

अथ राजा वर्याकार्यविमर्शाय पृष्ठः पितामहः प्रोवाच । राजन् ! पुराऽऽगिरसोमुनिर्
चिरकरोति विख्यातोऽभवत् । स यदा तदा चिरं विचार्यैव कर्माणि करोति स्म । तस्य
तां दीर्घदर्शिनां विद्वानस्तु प्रशंसन् परं मूर्खाश्चानिन्दन् । अथैकदा स मुनि स्वयं पित्रा
जननीषधो प्रेरितः संदेहदोलविश्रलभमानसश्च चिरं निदध्यौ । अहो ! एकत्र गुरुवचोऽ
विलक्ष्यम्बरश्च य जननीषधो दुःसह इति मन्या धर्मसंशये पातेतो यावद्दुःखकलुषितो
ऽमृतायन् परचात्तापमनुप्राप्तम् तत्पिता स्वयमेव निजज्ञां निवारयामास । एवं महामुनि-
रिवरागो विमर्शो न स्वयं मातरं गुरुवाक्यं च ररक्ष । नूनं विमर्शो हि शुभास्पदमस्ति ।
राजा लोकानपीडयन् सदाचारं कथं रक्षेदिति राज्ञा पृष्ठो देवप्रतोऽप्रवीन् । पुरा सत्ययान्
नाम सत्यराजो बभूव । स चैकदा बध्मानतिपीडितान् दृष्ट्वा द्युमत्सेनं पुत्रं वभापे ।
वत्स ! धर्मगतिरितिसूक्ष्मास्ति । विप्रासामध्येन यथा तथा दस्यव एते त्वया कथं निगृह्यन्ते ?
एकस्यैव यथेनेते भार्यापुत्रवान्पथा बहवो जना हता भवन्ति । तस्माद् दृष्ट्वा धिवेच्यते ।
निशम्यैवं पितृवचो द्युमत्सेनोऽप्रवीन् । तात ! दृष्टवानदंढयन् राजाऽगाधे भयमहावटे
प्रजाः क्षिपति । पुरा जना मृदयोऽल्पदुहो लघुदृष्टाश्चाभूवन् परमद्य तु कलविपर्ययादप्य
दृष्टेऽप्यसंयतास्तंति । एवं दृष्टाविषये भूपराजपुत्रयोः परिभाषणमभूत् ।

ततो भूमजा प्रवृत्तं निवृत्तं च धर्मं पृष्ठो गांगेयस्तत्त्ववेत्ता व्याजहार । पुरा नहुपत्य
सौरसत्रे यूपसंगताङ्गां विलांक्य स्वच्छन्दस्वभावः कपिलः प्रोवाच । अहोतु दुष्टैर्तेर्हिंसा
धर्माय परिकल्पिता ? धर्मफलैस्त्वो लुब्धाः परोपपाते नन्दन्ति । तच्छ्रुत्या द्विजः स्यूमरिमर्गो
प्रविश्याऽप्रवीन् । त्वया वेदवचनस्यापि ग्रामार्थं नाङ्गीक्रियते ? यजेत दद्यादित्येषा भुतिः
किंवा स्मृतिर्न भुता ? गार्हस्थ्यलक्षणो धर्मो यज्ञाङ्गोहासिललाभयश्च कथितः । निशम्यैवं
क्षिप्तोऽबदत् । महानुभावाः ! शुद्धज्ञानमयः क्रतुरेव तमसस्तारयति । द्रव्ययागास्तु
बन्धनं निगद्यते । एषमाकर्ण्य स्यूमरीमः पुनः प्रोवाच । क्रियया विशुद्धे हि चिन्मणौ ज्ञानं
प्रतिमामाश्रयति । अथ धर्मार्थकामानां किं वरमिति भूमिपेन पृष्ठो गांगेयोऽप्रवीन् ।

प्रोवाच । राजन् ! पुराऽत्र वृत्रामुराख्यो महादैत्योऽभवत् । स चोमतपसा घरमवाप्य
 रणे देवराजमपि जिगाय ॥ ततो वसिष्ठेन प्रबोधितः शतक्रतुर्विष्णुतेजोविभूषितं
 वधमवाप्य तेन तं महाकृतिं जघान । ततो वरुहत्सस्य वृत्रस्य कायान् कुर्या मुक्तकेशी
 योऽत्र च ब्रह्महत्या विनिर्गता । साऽथ विद्रुतं सहस्राक्षं चिरमन्विष्य च तं कण्ठे जमाह ।
 ततस्तया चिराय गूढमाक्रान्तं तं विलोक्य कृपया चतुराग्रनः शक्रमुक्तये तां ययाचे ।
 अथ ब्रह्मबाक्यात्सा ब्रह्महत्या चतुर्धा स्थितिमवाप्य सपदि देवराजं तत्याज । तत्रादौ यः
 प्रवर्तितोऽसौ यत्रादौ जादिकं नार्पयेत् । यः पर्वकाले विटपिच्छेत्ता स्यात् । यो रजस्वलां
 व्रमयेत् । यश्च जलेऽग्नेष्ममलादिकं प्रक्षिपेत् । स ब्रह्महत्यामवाप्नोतीति समादिश्य-
 श्रीविरोचितिरौद्धे । अथ राजा न्वरोत्पत्तिं पृष्टो भीष्मः पार्थमभाषत । राजन् ! पुरा
 भगवान् गौरीपतिः सुमेरुरांगे स्थित आसीत् । तत्र कस्यचित् प्रमथमुखाद् दक्षप्रजाप-
 तैर्देवाकीर्णं यत् शुभाशु । ततो हरे गौरीगिरि कथं त्वं यज्ञेऽवभागाहोऽमीति वाक्यं
 निराम्याऽनाहूतोऽपि दक्षयज्ञविश्वंसे भातिमकरोत् । अथ क्रुद्धस्य तस्य ललाटस्येद-
 वारिक्रान् सहस्रा त्रिशिरस्ताम्रलोचनो व्यरः समुद्ययौ । सोऽथ दुःसहो ब्रह्मणा किल
 भागतो विन्यस्तोऽभवत् । अन्ययोत्कटं च तं करो नु सहेतुः ? तत्र मंतापं गजकुम्भेषु शिला-
 जनु पर्वतेषु निर्मोकपट्टं सर्पेषु नीलिकां जलेषु खोरकनिःश्वासं गोषु ऊपरं क्षेत्रभूमिषु
 पादरोगं ह्येषु नेत्ररोगं पिबेषु पित्तभेदं मेपेषु हिक्काश्वासं शुकेषु शिम्बाभेदं मयूरेषु भ्रमं
 सिंहेषु तथा जन्मविवाहदेहान्तेषु मनुष्येष्वेवं बहुधावस्थितं धोरं उवरं च प्रपच्छते ।
 ततो वटो धीरभद्राख्य गणं भद्रकालीं देवीं च ससर्ज । अथ तौ बहुद्रव्यं प्रजापतियहं
 गत्वा तं स्मरित्वं कृत्वा धावन्तं मृगरूपिणं च यहाँ नाडयामासतुः । ततः प्रजापतिर्देहो
 विरुपाक्षं शंकरं तुष्टाव । भगवन् ! देशविदेवमहादेव ! शृणु मरीयां प्रार्थनाम् ।

नमो यज्ञाय वन्याय शर्वाय वृषकेतवे ।

सर्ववेदमयोङ्गास्वाच्याय परमात्मने ॥

उग्रायोदग्रमहसे त्र्यम्बकाय भवच्छिदे ।

आद्युतोपाय रुद्राय मृडाय च नमो नमः ॥

ततो भगवति त्रिपुरान्तके सुष्टे दत्तो महेश्वराय हस्तसहस्रफलं लेभे ।

एवमाकर्ण्य राजाऽष्टच्छन् । पितामह ! विजितलोचनानां मृत्युभयं कथं निवर्तते ?

वच्छ्रुत्वा रान्तनवोऽब्रवीत् । पुरा समङ्गाख्यो महात्मा वभूव । अथैकदा नारदेन

११८ः सोऽब्रुवन् । मुने ! प्राणैन्द्रियजयान्मनं शोभे मृत्युरथ विनश्यति । यद्यपि पंच-

न्द्रियहितं तुष्टनै भवति । परंतु सा तुष्टिर्गमेकमेव
स्तत्र विनिपातो निश्चित एव । प्रह्वपुत्र ! अहंभरा
त्वमवाप्तवानसि । त्वमधुना मम स्थितिं पर्य । मुने !

अथ शास्त्रं निःसंशयं श्रेय इति राक्षा पृष्टो भीम
नारदोऽपि सर्वदर्शिनं गालयं प्ररनमिसं पप्रच्छ । १
भूतहिते वर्तेत । अहंपरं सर्वदा परित्यजेत् । संमत्सु
पैशुन्यं परिहरेत् । लौल्यं नाभयेत् । आलस्यं विष
दर्पोऽहुभापी न स्यात् । इन्द्रियाणां हितप्राचरेत् । ३
कामयेत् । जानन्नपि पौटिल्यं न कुर्वीत । कुपात्रेषु न
कुर्वीत । सदाचारपुरे यसेत् । पापं सहसा त्यजेत् । ता

ततो राजाऽपृच्छत् । तात ! शनैः शनै मुक्तिः ।
प्रवीत् । पुरा सगरमरिष्टनेमिर्विमुक्तये यदवांचत् । त
यमाशालतावलयितोऽविद्यया च बद्धमूलोऽस्ति । प्राहोऽ
कोहि ललनाधनबंधुषु जन्मसाःसोकां वासनाभ्यासजां प्र
भवति ? ललनांभोजपदपदः कान्तां समारूढ भियं ।
नाम पिवेत् ? अहो ! स्वयमेवार्जितेषु धनपुत्रकलत्रेषु
श्यंति । देवकल्पितां व्यस्तां शिशुवृत्तिमालोक्य तद्वरं
यो लोहकांचनयोः किं वा पर्यंकपांसुसंस्तरयो रथ च
एव विमुच्यते । यः पुमानन्तवत्सकलं कलयन् परमनि
भवति । ॥ एव मुक्तिपदमवाप्नोति । निर्मेमः पुरुषो
मत्वाऽविद्याप्रतिभेदेन विमुच्यते । कथितं च ज्ञानादते

अथ राजा शुक्रकथां पृष्टो देवव्रतोऽप्रवीत् । पुरा
प्रविश्य भूरिघनं जहार । ततो राजराजो दुःखान् तदद्
दयामास । अथ कुपितो रुद्रो शृगुनंदनमादाय पपौ ।
यघ्राय । सोऽय दहमानोऽग्निना सर्वस्वोत्तमः रुद्रोऽप

तस्य कर्मिणोऽपि नित्यं सुखमस्ति । राजन् ! सतां भोगवियोगेषु निर्बन्धो नाम संजायते । स च तपसे तपश्च संसारे शान्तये भवति । नित्यं सदानारप्रवृत्तानां स्वकर्मपरायणानां शास्त्रविधिमुत्तरतां च जनानां संपदः स्वयमायांति । तस्मात् सदानारः सर्वदैव रक्षणीयः ।

अथ राजा पृष्टः पितामहोऽब्रवीत् । पुरा हंसरूपी प्रजापतिः शिष्यानुपादिशत् । क्रोधः कुजन्तानां मृत्युः । क्रोधेन दग्धः शोचति । क्रोधान्धाश्च निपतन्ति । किं महना । प्रमत्तग्रादिबन्धनो जितक्रोधश्च सुखं शेते । ह्यात्वेन बुधः क्रोधं परित्यजेत् ।

ततः किमजरमिति राजा पृष्टो भीष्मो जगाद । राजन् ! भगवान् वसिष्ठो जनकं यदब्रुवत् । तदाकर्ण्य । लोके चतुर्दशविधः सर्गो गुणः कर्माणि चोदनाश्च सर्वमेतत् क्षरं विषादक्षरन्तु परमपदमस्ति । अयमक्षरक्षरसंगो देहिदेहममागमोऽस्ति । ततो देहताम् कलादाहेऽक्षरं हेमवद् दृश्यते । एवं बरिशुचनं भुत्वा जनकः कृतार्थो बभूव ।

अथ राजा पृष्टो भीष्मोऽब्रुवत् । पुरा गुरु योऽक्षवल्क्यः स्वशिष्यं जनकं परमाक्षरनिर्णयं प्रोवाच । राजर्षे ! अप्यात्मविन्तागन्तव्यमधिभूने वररणम् । गुणप्रयविनिर्मुक्तमक्षरं च घेदवर्जितम् प्रोक्तम् । निस्तरंगोऽधिनिभा योगिनः सांख्ययोगोदितशाश्वतं परयंति । भीमूर्यनायणप्रसादान्मे वदनं सरस्यती प्रविष्टा । तयाऽहं वेदयित् भूत्वा मात्पदमेव भितोऽस्मि । पंचविंशके प्रदीनं व्यक्तं बह्विंशं मुच्यते । इति गन्धर्वराजां विश्वावसुं बोधयामास । अथ गृहेऽपि तिष्ठन् यो नु मुक्तः ? इति पार्थेन पृष्टो देवगतो बभूव । राजन् ! पुरा त्रिदश्यापारिणी गुलभा नाम भिक्षुः मुक्ता बभूव । सा वरानना पुवतिरेकदा पित्रायना जनकं द्रष्टुं मिथिलां प्रायान् । अथ मैथिलस्तां लावण्यललिताकृतिं विलोक्य मुधापारिषत्तनां इव पाद्यासनादिभिस्तस्यै समुचितान् पूजां यजे । ततस्तत्र सा मुक्तोत्तरं जनकगुपेय सभायां ररिमभिः स्वीकृतान्तरं यजे । साऽयं चादनयना नेत्राभ्यां तं प्रविशन्ती मुत्तमुधागदीव क्षणमन्तरंगाऽभूत् । ततस्तदभावात्पृष्टभावां जनकः स्मितं बभावे । अयि ! अगवशांमि ! विष्णुमुधामिन्पुष्टिश्च त्वं च वस्य वाऽस्ति ? कुतश्च संप्राप्ता ? अहं सांख्यवेदविदः पंचशिखरस्य शिष्यो विवेकबलाभोजमवाप्तवानस्मि । मुभगे ! किमिष्टवानपि नृषिद्वेष्यो नगरस्थोऽपि दानपत्योऽस्मि । गतात्मना पंचशिखरे मे स्वान्तबोधवृत्तलोऽस्मिन् ज्ञानबीजं संवृष्टम् । अतोऽहुरे विषयेषु न जायते । नैवन्तवासिता दान्त्यं न च गेहं बन्धनाय भवति । दिव्यु निर्देशेन संपदेऽहं नृविर्दिता । त्वया योगतः विगदमन्तमे प्रवेशः कृतः ? एव संख्ये वर्णगोशभमादीनां विभेदात् जातः । वेदम्यन् जेतुमिच्छामि । तदेव ते मनः

सिद्धः । तदायं स्वशास्त्रे शोषो यत्परान् गृह्णामि । किम्वदुना । मनी भूत्वाऽपि त्वं मर्त्य-
 जन्मं कुर्याणा न लज्जमे ? भद्रे ! कारणं गृहि । अत्र मिथ्या वास्तुं त्वग्राहमि । निर-
 म्येवं राज्ञः परपवचनमपि सा धैर्याग्र चचाल । किन्तु प्रयिष्टाऽपि सा द्वायेव पुनः
 स्थिता सद्विमतगवादीन् । राजन् ! मुक्तः सन् मञ्जनमेतदि त्वं पूर्वाऽपरविरुद्धं मेदेवास्त्वं
 वदन्न राजसे ? त्वं काऽसि ? पुनो वाऽऽगतासि ? कस्य वाऽसि ? एवं यदभिधीयते ?
 तत्र त्वया काष्ठजन्तुपदं गुणभौतिकं किञ्च भुतम् ? राजन् ! त्रिशद् गुणफलाकारेऽस्मत्तो
 व्यक्तत्वमागतोऽस्ति । सोऽयं तत्त्वधक्तस्य संचातः कस्य नास्ति । किं वा कस्यासि ?
 अथ ताः शुक्रसेकाद्यवस्था जरापथि तथा न लक्ष्यते । यथा याता दीनार्विपः । कस्य
 सोऽयं कस्याऽस्ति । कस्य वा नास्ति । जगत्संबंध इव स्यांगेरपि संबन्धो न विद्यते । मुहोऽ-
 प्यात्मानि विम्वचन्नात्मानं कथं न परयसि ? राजन् ! विकल्पं पृच्छतस्तव समराज-
 भग्नस्य दन्तिनो जयमालेय । नैपा मुक्तता शोभते । इदमपर्यन्तं राज्यं तिष्ठतस्ते विमुक्ता
 मरुतद्वै तप्तस्य विदुष्यतेषु नाऽहं मन्ये । एता राजलदन्यश्चामरैर्विवेकं लोलयन्ते ।
 छत्रैराच्छादयन्ति । मदकलोलैश्च हरन्ति । युद्धे सेनाहता राजपुत्रश्च निपातित इत्यपि
 साधारणदोषैर्नृपाणामेव दुःखिता भवति । फेरो धनं शाले राजा गृहेषु सचिवाः शय्या
 विभागे महिषी त्रियामायान्तु त्वमेकक एव । शय्यायामकंकणमहारं च वपुर्वर्तते ।
 स्वप्ने उच्छ्वास शोषो विमुखश्चेतस्ततो धावसि । शून्यनिलया भिक्षुकी शून्येऽस्मिन्
 तव विप्रहृष्टापामेकां वसामि । तत्र ते का क्षतिः ? यदाहं योगतस्ते वपुरत्पूरांती प्रविष्टा ।
 तन्मुक्तः कथं सरागवत् स्पर्शं वेत्ति ? वर्णसंकरभीरोस्ते पंचशिक्षो गुरुः कथम् ?
 यत् स्वयोक्तं तत्सर्वमधुना वृथा जातम् । ज्ञानबीजं मे नैवाङ्कुरसमर्थं विषयेषु प्रवे-
 तीति स्वयमुक्तमपि न परयसि ? वयं सर्वेऽपि समाश्रयिसमाभयात् तरो लता तत्र पुन-
 तास्मिन् द्विरेफा इवाऽभिन्नाः । चेत् त्वं सर्वात्मना पृथक्त्वं भागं प्रपरयसि । तदेकान्त
 विभिन्नस्य कस्य केनाऽत्र संकरोऽस्ति ? त्वं प्रवृत्तो निवृत्तिं न प्राप्तवानसि । किम्वदुना ।
 त्रिशङ्कुरिव मध्यस्थस्त्वं न दिवं न च भुवगाभितोऽसि । राजन् ! सर्वमेतन्मम किं
 वाऽहमेव सर्वमिति निष्ठा मनासाद्य कथं मुक्तोऽसि ? निश्चयैवं सुलभोपदेशं राजा न
 हृष्टो न च विपादी किन्तु नृष्णी माकाश इव निर्लेपोऽस्तिष्ठत् । राजन् ! एषा मोक्षरीतिः ।

ततो राजा शुकवैराग्यं शृष्टो भीष्मः पुनरजवीत् । राजन् ! पुन वेदव्यासः
 शुकदेवं यदुवाच । तदाकर्ण्य । पुन ! संसारमरणौ सरतामज्ञानिनां शीतावपव्या-
 मरणावधिदुःस्थितिं परय । वत्स ! शीतकुसुमेऽस्मिन् भृंगवज्जीविने स्थिते चपले

भावेषु तादृश्यं न शोभते । यथालिखितमेवायुः किल लभते प्राणिनः । अथ प्राप्त
कालानां कोटिभिर्मुहूर्तमपि जीवितं दुर्लभम् । नानाभाषरसाद्वैतं स्वयमुत्पादितेऽस्मिन् वासना
चोदपटले ममः को नाम छुद्रो मुच्यते ? लोकेऽस्मिन् जन्तवोऽपर्याप्तमनोरथा धनपुत्रदारा-
सत्यकन्या हन्त कालव्यालसमाकृष्टा गच्छन्ति । परलोके घोरमसिपत्रवनं तप्ता वैतरणीनदी
तयोष्णकटाक्षाश्च संति । तत्र न गेहं न च बान्धवा मिलन्ति । यावदेतत्तारुण्यमनुपलक्षितं
न गलाति । यावच्च च संतप्तचर्मवन् संकोचं न यासि । यावन् स्वप्नविलोचनो हिक्का-
वासविपर्येस्त्रश्च कुलालचक्रावद्भ्रान्तो दशाऽपि दिशो न परयासि । यावद्विरण्यवर्णो वसुधां
वीक्ष्य बान्धववहिवो दीर्घं तमो न गच्छसि । यावच्छुभाऽशुभाक्रान्तो न हृष्यसि न वा
विरोपि । यावत्समाधिविबुधो विनिवृत्तमवोभवेति पितृषाक्यं भुत्वाऽवाप्तनिर्वेदो वैयासकिः
स्वमाभयं त्यक्त्वा पितरुषामंशेय च भेयः समाधये ययौ । अतएव शुकदेवमुनिः पूज्यतमः ।

एवं रणांगणे सुकृतदुष्कृतं कर्ममूलं निराग्न्य यज्ञा शुककथां पुनः पृष्ठः पितामहः
प्रोवाच । पुरा हारकणिरलांशुभिर्जरो हरो मेरुकर्णिकारवने विजहार । तत्राऽसौ पुत्र
कामः सत्यवतीमुतो व्यासो महत्तपसा महेश्वरान् पुत्रवान् भवेति वरं प्राप । ततः कालेन
स मुनिः स्वयमागावां घृताचीमप्सरसं परयन् बन्धुर्धर्मरणीं ममन्थ । अथ शुकीभूतान्तां
विलोकयागु तस्य शुकं पपात । अधारण्यामरतस्याऽप्यस्य यो तनयोऽभवत् । सोऽयं
व्यासमुतः शुकदेवोऽस्ति । अथ गच्छता कालेन स महारायो बृहस्पतेः सकाराद्वेदविद्या
मधिगम्य तपसा ब्रह्मचर्येण च दिवौकसामपि मान्योऽभून् । ततोऽसौ पितुश्चपदेशमवाप्य
वद्गिरि मोकुचपर्यायैतिपुणं जनकं द्रष्टुं पश्यन् ययौ । सोऽथ मिथिलामवाप्य तत्रत्य
परपदादिभिर्द्रव्यैर्निर्वायमाणांऽप्यक्रोधोऽतिष्ठन् । ततः सचिवत्रवेशितो मुनिमुनोजनक-
राजस्य फलाद्रयमतीत्यान्तः पुरे पूजितोऽभवत् । विन्वदुना । यामां मित्राण्यैः
शिष्यद्वयोऽपि कामो जीवति । ता नीरजनयना ललनाम्नं पर्यवरन् । एवं ध्यानपरा-
यणोयोगी तत्र वराहशयने रात्रिं निनाय । प्रातश्च नृपस्य द्रष्टुं ममाययौ । ततो गुरु-
पुत्रो जनकेन विधिवन् पूजितो रत्नामनोपविष्टश्च मिथिलेश्वरं पप्रच्छ । राजन् ! पित्रा
भगवता व्यासेन विमृष्टोऽहं तवान्तिकं ममायातः । साम्प्रतं गुरुरपदेशमव्यन्धमनामयं
ज्ञानं वद । तच्छ्रुत्वा जनकः प्राह । मुने ! शनैः शनैः क्रियामोक्षनयंतिभिः शुद्ध
चेतसा विगुहं परमधामसमागतेन् । यतो ज्ञानानिलेन संकल्पविह्वल्यन्मकं घनाद्विश्वे
वितीने दृग्द्वित्रियामाविरतौ च बोधभारद्व्यो हरयने । अतः पूर्वं ज्ञानार्जनमावरयन् ।

यो ज्ञानी मुनिः सर्वमात्मनि सर्वत्र च तमात्मनं विलोकयन् गुरुद्वयविनिर्मुह्य-

रति । स एव निष्कलंको मोक्षपदं लभते । योगी पूर्वं स्पृष्ट्वांमर्थं मुक्त्वा ततो यः
 मनंतरं च शुचं त्यक्त्वाऽहंकारपरित्यागाच्च प्रहृष्टमयो भवेत् । योगासक्तः प्रबन्धं
 सर्वान्तरात्मतां याति । ततः सर्वज्ञपदमाप्नोति । सोऽयं शैलेषु सलिलेषु च विनिमज्ज
 मधिगच्छति । अहमित्येष संसारो नाऽहमित्येष च संमृतिनाराः । एवमहर्निशं चिन्तयतां
 सतां वासनातन्तुरां छिद्यते । पूर्वं भावस्नेहं परित्यजेत् । ततो देहमानं समाभयेत् । अथ
 देहमानविरागं कृत्वा प्राणमानं समुपाभयेत् । ततः प्राणमानं निरस्य विशाहंकारं समाभ-
 येत् । पञ्चाच्छून्यतां चिन्तयेत् । यया च प्रह्लादि लीयते । एवं मिथिलेरास्य विरागं
 व्रजो निशम्य तन्ममंज्य च शुकमुनिस्तुहिनाचलं प्रायात् । अत्रान्तरे देवर्षिर्नारदोऽपि
 लतालास्यापिलासमणिमंदिरं हिमाचलं द्रष्टुं समापयो । अथ शुको विनयशालिनः शिष्या-
 नध्यापयन्तं पितरं समभ्येत्य स्ववृत्तान्तं निवेदयामास । निशम्यैवं वैयासकिपयनं पैलमुनिः
 तुजैमिनिवैशंपायनाद्या व्यासशिष्याः प्रमदात्तं परिपस्वजिरे । अथ कदाचिद् कृष्णद्वैपायनं
 समामन्त्र्य महीतलं वैशंपायनमुदयेषु शिष्येषु यातेषु तत्र ध्यानपरायणः शुक एव पी-
 मता व्यासेन व्यस्तं वेदमधीयानस्तस्थौ । अथ शुकः प्रवातिपक्षेऽध्ययने च कृते गुरु-
 दिता नाना समीरणगतीः शुधाय । तत्रादौ दिव्यः समानाद्यो वायुरस्ति । तस्मात्
 दानः । उदानादव्यानः । व्यानादपानः । अपानात् प्राणः । तेषां गतिक्रमाः स्तः ।
 कर्मवैद्यां नामसदृशं बहुविधमभिधीयते । तेषु प्रबहोऽनिलो धूमाधमेरकः । आबहस्तः
 हिमविभ्रमकृत् । यो मेघेषु जलं वहति । महानुदीरयति । सर्वसमुद्रांश्च शोषयति । स
 बह्वहनामको वायुः । देवविमानवाहको संवहः । ज्योमगंगांश्चुधर्ता निवहः । योऽमृतं
 पूरयति स परिवहः । भूतान्तकृद् वायुः परबहोऽन्त्यः सप्तमः । स एव निःश्वसो वा-
 र्धहस्त्वेषु नः पठेत् । एतदुक्त्वा नभोगंगां कृष्णद्वैपायने गते नारदः प्रीत्या शुकनेत्रं
 किनं समापयो । अथ व्यासतनयस्तमादरात् पूजयित्वा च सुखरियामपृच्छत् । देवो !
 कृपयैदिकं श्रेयो पद । तच्छ्रुत्वा नारदोऽब्रवीत् । विद्याचक्षु स्तपः सत्यं त्यागरागौ तप-
 मुद्रासुखे क्रोधो मृत्युरित्येतद् यो वेत्ति स न कदापि शोचति । अहिंसा धर्मस्य प्रा-
 स्पृहा दुःस्वायतनं संगत्यागो मुक्तिपदं भोगाभ्यासश्च शोकगृहम् यैर्विप्रयोगे महत्त-
 मप्रजायते । स्रग्धुरापातरमणीयान् भावान् न चिन्तयेत् । शान्तचित्तः संतोषमवलम्ब्य पुन-
 र्न वदुमन्येत । बहुवापकं संसारसारवेचित्त्रं गणयन् व्रजो विस्मयसंवापानुपगान् न भजेत् ।
 लोकेऽस्मिन्लज्जसा दीर्घसूत्राश्च सविमवा हरयन्ते । ईदमानाश्च दद्या घनदीप्ता विज्ञे-
 यन्ते । संदतिमनिष्टतां बहवः मृता जायन्ते । पुत्रकामाश्च न सुतं नवा सुतां क्षमन्ते ।

स्मिन् समास्थिता दुर्जरा अपि पदार्थाः सहसा जीर्यन्ते । तस्मिन्नेवोदरे गर्भो दशमासान्
 विवर्द्धने । वैद्यरातेर्वृता व्याधिमस्ता विपर्यन्ते । अन्ये च रथ्याकर्द्धभशायिनो रंगानति
 तर्पन्ति । रूपबुद्धिविहीनानां स्वाकृतयो नुषाश्च दास्ताः संति । एकत्र विधवा विनयंत्य
 न्यत्र च गतभार्याः शोचन्तीति धियाऽखिलां मयां कलयन् पण्डितो भवस्वभावपेरी
 स्यान् । न तु सज्जेतेति नारदप्रोक्तं वचनं निराम्य शुक्रदेवः संसारसरणिं ध्यायन् निर्वेदाद्
 श्रुतिं न पयो । ततः सर्वत्यागधृतांगोऽङ्गं नारदं समामञ्च्य मरिचिरे व्याममेत्य ववर्द्धे ।
 अथ गतवासनः स शुक्रो विनयाभिषेदं निवेद्य शुकं प्रदक्षिणी कृत्य च गंतुमभ्युपयौ ।
 वन्द्यत्वा पिता तमूचे । पुत्र ! यावन् त्वद् दर्शनामृतैश्चेतः प्रीणामि सायन् क्षणं
 प्रदीक्षस्व । ततः स निरपेक्षो वनं गत्वा गिरिशिखरमारुह्य च समदर्शो मनुपादिशत् ।
 अयोद्धपनाक्रमेणैव स प्रविबन्धान् विमुच्य होम्नि कञ्चनमिवैकस्मै तेजसि तेजो धृत्वा
 शिवायुजलभूमिगगनानि प्रविश्य च विश्वाविष्ण्वरमुकलया शून्याऽऽन्यसमाभयोऽ-
 भवन् । ततो विहस्योत्पत्य च सशरीरोऽप्यदेह्यन् सद्यस्य समीरयन् सत्तांगो वैनते-
 यन् खे पयो । एवं परमसिद्धिं प्राप्तं तं शुक्रदेवं देवगन्धर्वयोपितो व्यामकारिणश्च सर्वे
 पुण्यवैराग्यकिरन् । ततः स सर्वा देवता अभवीत् । महाभागाः ! मां विबिन्वा-
 नारय प्रलापिनश्च पितृपुत्रभेदे सर्वाभिर्युष्माभिः प्रतिवक्ष्यो देवमित्यभिधाय क्षिप्रमष्टादिपं
 वमः तमुज्ज्वल्य सप्त विधं रजस्त्यक्त्वा केवलं सत्वमपि शोन्मूय गदोन्वाधानदिग्दाहै
 च सुवनत्रये कम्पिते निरञ्जनं निर्गुणं च ब्राह्मं तेजः समाविशेत् । ततः प्रपुङ्गोदात्त
 मंदाररजिमावमनोदरे श्री मंदारकिनीतीरे देववृन्दाः समावयुः । अथ गतेषु तेषु विवासनः
 ज्ञानकेनारिताम् त्रिदशायोपितो र्वागणं शुक्रं दृष्ट्वा विस्मयनिग्रहान्तरुः । अत्रान्तरे
 सुप्रियो व्यास स्तूयं तमन्वेष्टुं विहायसा समभ्यासात् । ततस्तत्र हापुत्रेति विनृचाक्यं
 श्रुत्वा सर्वान्तरात्मतामवाप्तः शुद्धचिन्मात्रः शुचो भोजति शब्दमवरोन् । अथ तस्य शून्या-
 वाग्य शब्देन जगा अपि प्रतिध्वनिं चक्रुः । एवं तस्मिन् परेषाम्नि हनिने शुक्रे तनय-
 त्वाको व्यासो गुप्तमरिचिरे हेमशिलातले न्यसीदन् । ततः परस्परं वारिबीजमज्ज अम्बर-
 सत्त्वं दृष्ट्वा गात्रे वासांसि निधाय द्विधा संबोध्यं समावयुः । ततो ज्ञानभास्वरमपि
 शोकमवब्रूवन्तं तं शिवः इत्यं ज्ञानं समाधाय च र्वागणं विदधे ।

एक एव ये देवा वेद्य इति भूभुजा पृष्ठः शान्तबो हृदि नारायणं ध्यात्वाऽब्रवीन् ।
 पुत्र नारदेन वदयांभममभ्येत्य दर्शनाय प्रार्थितो नारायणस्तमवाच । नारद ! स विमु-
 क्तान्निर्मुक्तकर्मवैराग्येन देवदेवे देवजतेऽस्य सदा दारयते । तस्मिन् शब्देन गन्तव्यं

विष्णुत्पान् विष्णुप्यानवरायणान् भोषन्मन्त्रपुङ्गवान् परम् । निशम्यैवं भगवन्नामं
मुनिरेकविंशो भूत्या जगन्नागं भीषिष्युं द्रष्टुं तत्र प्रययौ । सोऽयं धेनवर्धनं सन्तुष्ट-
तत्र कर्पूरमभान् शयिरान्नयन् गिलोत्स्य प्रममोऽभवत् । ततो रचिनांजलिर्दिव्यमन्त्रः
भोषिष्युं स्तोतुमारभत । भीमन्नारायण ! पुराणपुराणोत्तम । विजयताम् ।

ओं जयाच्युत ! निर्लेप ! निरंजन ! सनातन !
शांत ! शाश्वत ! विरवेश ! परमानन्दमंदिर !
मत्स्य ! कच्छप ! वाराह ! नृसिंह ! षड्वामन !
दैह्यारे ! दाशरथे ! कृष्ण ! गोपंशवर्धन !

इत्यादि सहस्रनामभिः स्तुत्या नानावर्णं ज्योतिः स्वरूपं ददर्श । अयं जितन्दरं
मंत्रेण सितनरैः स्तूयमानं तं भगवन्तं दृष्ट्वा हृतकृत्यो मुनिः प्रययौ । एवं नारदादित्यं
मुनिस्तं परमेश्वरं नाऽपरयत् । यतः सोऽज्यतो विष्णुभूतानांप्रभवोऽनादिनिधनः शुभः
सूक्ष्मो निरंजनश्चास्ति । एवं निवृत्तधर्ममाकर्ण्य युधिष्ठिरेण शान्तये पुनराभिमतां स
पृष्ठो देवप्रतोऽभ्यभाषत । राजन् ! आसीत्वाश्चिद् गंगातीरकृतोदजो ब्राह्मणः । स एव
गृहमागतमतिरिष्यं सर्वधर्माणां किमन्यमित्यपृच्छत् । तच्छ्रुत्वा सोऽप्रवीन् । विप्र !
गोमतीतटे नैमिषे यः पक्षो नाम भद्रानागो निवसति । स एव सर्वं जानाति । त-
सोऽमजस्तद्वचसा गोतमीतीरं गत्वा वारेण सूर्यरथं तं भुजंगं न ददर्श । सोऽयं नि-
हारः कतिचिद् दिनानि तत्र स्थित्वा गृहागतं नागं दृष्ट्वा च कौतुकं पप्रच्छ । नागपट-
त्वया तावद् रविरथस्थितौ दिवि किमाश्चर्यं दृष्टमित्यभिधाय पश्चाद्वर्त्मं प्रवक्ष्यसि । नि-
म्यैवं नागोऽप्रवीत् । भूदेव ! वारेण बहता मया मार्तण्डवत्स्रेणि यद् रथचक्रं दृष्टम् ।
तत्र प्रभाकरांशुशालासहस्रेषु शकुनिगणवत्सुरसिद्धमुनिवृन्दास्तिघ्नन्तीति महत् कौतुकम् ।
ततोऽसौ करैर्जलमाकृष्य च त्यजति । भीसूर्यनारायणोऽलाक्षितोऽपि सर्वं परयतीति म-
वैचित्र्यम् । पुरा तपःप्रकर्षान् मर्त्यलोकात् समुदगतो महासत्त्वो मध्यान्धेरविस्तस्य वरम-
दित्यपि मया दृष्टः । स रविमण्डलं भित्त्वा तेजस्यैव समाविवेश । एवं तत्तेजसि संल-
तं दृष्ट्वा दिवाकरोऽस्माभिः क्रोड्यमिति पृष्ठो हर्षपूर्णैरविरप्रवीत् । अयमुच्छ्वसितः नि-
कापोर्त्तौ वृत्तिमात्रित्य मदीयं धाम यात इत्येतदपि कौतुकं विद्यते । निशम्यैवं नागवच-
नं विप्रः प्रहर्षविकचाननो बभूव । ततोऽसौ ब्राह्मणो यथोचितमुपदेशं श्रुत्वा पद्मगामं
च क्यवनमुगमयत् । सोऽयं गुरुप्रसादादुल्लवृत्तिमुपसेव्य सुरैर्गीयमानो दिवं गतम् ।
रहस्यमेतच्छ्रवणात्तारदेन सम्प्राप्तम् । नारदाच्छ्रकेणाधिगतम् । शक्रो बंसुपादिशत् ।

ममवोचन् । मत्सकाराश्च त्वया श्रुतम् । राजन् ! तपोमाहात्म्यं विलक्षणम् ।

एवं विविधं शममाकर्ण्य धर्मराजः पितामहं वभाषे । तात ! संसारेऽस्मिन्
 केन सर्वस्वजनसंहारे हेतुतामहं नीतोऽस्मि । मादृशः कोऽन्यो दुष्कृती जायेत ?
 त्वां शरशतैर्घातयित्वा च निरीक्षते । पितामह ! नूनं सुयोधनो धन्यः । हीनपुण्यं
 माग्धिक् । यो भयद्विधानां वन्धूनां चये साक्षितां गतः । शैशवे यस्याङ्गं लहता
 यया क्षौमवसनं स्थापितम् । स एष भवान् मया निहतः । तच्छ्रुत्वा देवव्रतोऽग्रधीत् ।
 अत्र ! मिथ्यैवानुशयव्यथां मा कृथाः । सर्वमिदञ्जगत् परतन्त्रम् । लोकः स्वकर्म
 द्रितो भवामधं प्राप्नोत्येव । पुरा क्वापि सपोषने गौतमी नाम ब्राह्मणी बभूव । सा
 अपदं गतासुं च सुतं दृष्ट्वा विलपन्ती मुमूर्ख । अत्रान्तरेऽर्जुनको नाम व्याधस्तां
 वरराजोऽपि दृष्ट्वा तं सर्वं वदध्यानीयं चोत्थितां गौतमीं जगाद । भद्रे ! तेऽयं पुत्रहन्ता
 भुजंगो मया बद्धः । ब्रूहि यावदेनं बन्ही क्षिपान्यथवा शस्त्रेण हन्मि ? निराम्य तल्लु-
 यक्वचो विविन्ता गौतमी प्राह । भद्र ! नायं वराकः पन्नगोऽज्ञानादधमर्हति । नि-
 वाधमिमुद्रया तानि भूतान्यंतवन्त्येष । स्वयं मृत्युमुपयांति । अत्र कस्याचित् को-
 षि हन्ता नास्ति । तस्मान्नास्त्यस्मिन्मे कोपः । ततः कोपेऽपि निग्रहः कुतः ? जड !
 वेमुच्येनं । मे सुतस्तु कालेनैव हतः । एवं तयाऽमकृत् कथितांऽपि व्याधो यदा कोपान्
 तपस्ये मतिन्नात्यजन् । तदाऽति दीनः कृषीं प्रोवाच । बालोऽयं मृत्युना हतः । यो
 यं स्वयं प्रेरितवान् । व्याध ! श्वातिग्रमान्ममाऽस्वतन्त्रस्य वर शक्तिरिति वन्नगेनाभिहिते
 तुल्यकः पुनरुवाच । सर्व ! त्वया वारणेन शिशुरयं मृत्युना नीतः । न हि नाम कश्चिन्
 वरेण मृत्युना कृष्य नीयते । यावद् भयद्विधा हेतुतां न याताः । तस्माद् बालवतिनारो
 त्वं सर्वथा वरारण्यं कोपाद्बहुरां बन्धोऽसीति युवाणे व्याधे स्वयमनिग्रहान् मृत्युरभ्येत्य त
 ममावत । जड ! नाऽहमस्य शिशोर्हन्ता न चाऽयं भुजंगः किन्तु भगवान् बालोऽत्र
 मेरेकः । यश्च संक्षये सर्वं क्षयति । त्रैलोक्यवर्तिनस्ते ते बालकलिता भावाः कः । त्व
 भावपदवीं स्मृतांति कदा च भावपदवीम् । अत्रान्तरे स्वयं बालवन्मममेत्याऽब्रवीन् ।
 रे व्याध ! बालनिपातनेऽस्मिन् न सर्पो न मृत्युर्न चाऽहं समर्थः । किन्तु लोकेऽयं
 स्वकर्मभिरैव निघनोदयो लभते । अत्र नरा यन्त्रमया इव कर्ममूर्त्रैर्विचष्टन्ते । किम्बहुना
 जन्तुः कर्मणा विना न जीयते न बद्धते न भुङ्क्ते न प्रमूते न मोदते न जीयते न च क्षयते ।
 इति बलेन कथ्यते तुल्यकः सर्वं वत्पाज । नतस्ते मर्वे पृथक्-पृथक् प्रययुः ।
 अत्र नरराज गौतमी अपि सर्वं देवायत्तं मत्वा स्वगृहं जगाम । अतोऽप्यन्यः कर्ममहिमा ।

राजन् ! सर्वे जना लोके धीयन्ते स्वस्वकर्मभिः ।

विचिन्त्यैवं क्षयं यातान् मा शुचः पृथिवीम्बरान् ॥

अथ गृहाश्रमे वर्तमानेन केन धर्मतो मृत्युर्जित इति पाण्डुसुतेन पृष्ठो देवप्रतोऽप्र-
धीन् । पुरा माहिष्मत्यामिच्छाकुचंशजः सुयोधनो नाम राजा बभूव । अथैकदा कामार्ग-
नर्मदा नाम नदी स्मरेन्द्रधनदोषमं तं स्नातं दृष्ट्वाऽकामयत् । ततः कदाचिद्राजा स्वयं
सुदर्शनां नाम नयनानन्दपरिणीं कन्यामजीजनत् । अथैकदा भगवान् पावकस्तो वीर्य-
वर्ती वीर्य स्मराकुलो ब्राह्मणवेशं धृत्वा नरपतिं गत्वा च ययाचे । ततो राजा निर्घनाबध-
तस्मै तां यदा न ददौ । तदा तस्य स यज्ञाग्निः कोपाददर्शनं प्रायात् । अय सत्तापि-
थमेन प्रमादितः स्वप्ने महामेघा कन्या दीयतामिति तच्छंभाद । ततो राजा हर्षमवान्
मखे प्रत्यक्षवपुषे तस्मै तां कन्यां प्रादात् । अय तेनार्थितो हुताशनोऽद्यापि माहिष्म-
सर्वविक्षवान् क्षपयन् सदा सन्निहित आस्ते । ततो विभावसोः सुदर्शनायां गुणरत्नमो-
दधिः सुदर्शानो नाम तनयो बभूव । सोऽथ युवा मोदयतो राज्ञो मोदवर्ती नाम कन्या-
रत्नं लेभे । ततस्तया सह गृहस्थधर्ममनुपालयन् स राजा कुरुक्षेत्रे मृत्युजये बल-
मकरोत् । अथैकदा स विश्व भूपालो धर्मसम्पन्नचारिणीं जायां प्रोवाच । देवि ! त्वया
सर्वदाऽर्थिमनोरथा अभग्नप्रणयाः कार्याः । एवं धर्मोदयवतस्तस्य सदा द्विजान्तेषु
मृत्युरभवत् । परं कथंचिदपि नान्तरमलमत । ततः कदाचिदिभ्यर्च्य स्वयं सुदर्श-
याते कश्चिद् ब्राह्मणोऽतिथिस्तद् भायामभ्येत्य प्रोवाच । सुष्ठु ! त्वयातिथ्यं कियंताम् ।
यदि ते धर्मः प्रमाणम् तर्हि तु सुलोचने ! माम् भज । निशम्यैवं विप्रवाक्यं तयाऽसह-
प्रयोधितोऽपि द्विजस्त्वां विना न किंचिदर्थयेद्भमित्युवाच । साऽथ पतिव्रता धर्म्यं भर्तु-
वचः स्मृत्या तथेत्युक्त्वा च सर्वं ब्राह्मणसमीहितं चकार । अत्रान्तरे सुदर्शानो गृहस्था-
मेत्य दीयतामेहीत्याजुहाव । एवं भर्ता सहसाऽऽहूता दोलाचिलोलहृदया सा द्विजान्तेषु
न प्राप । किन्तु लज्जाकुला क्षणं व्यलम्बत । ततो गृहान्तराद्विप्रः सुदर्शनममावृत् ।
राजन् ! तव बधूरियं मयाऽतिथिना रत्नं समभ्यर्चिता जाद्यापि शयनं प्राप्ता त्वं च गृह-
धिपः संप्राप्तः । किमत्रयुक्तं मन्यस इत्याभिधाय स विराम । अस्मिन्नेवावसरे सु-
गरमादाय ह्यब्रह्मपुमृत्यु लेब्धोऽवसरा इत्युक्त्वाऽऽनन्दनिर्भरो बभूव । ततोऽविहृतरागा
सुदर्शानो विप्रमुवाच । ब्रह्मन् ! मन्त्रिण मम भार्यया निःशङ्को रमस्येति बन्धिपुत्रेणैव
त्रिदिनोक्त्यं गगनान् साधु माप्स्यति सहसा विपुलराज्यो बभूव । ततः सोऽतिथिर्नि-
रूपं परित्यज्य वेजोराशिर्महाकृतिः प्रीत्या सुदर्शनमभ्येत्य प्रोवाच । राजन् ! धर्मोऽत्र

निहासयाभमे युवां दम्पती प्राप्तः । मयाऽद्य युवयोरखण्डितं मत्वमिदं दृष्टम् । तेजसाऽ-
घृष्यावेयं त्वद् भार्या केन लह्यते ? योगेनैषा द्विधात्मानं विभज्य क्षिप्तौ पुण्या मोघवती
नदी भविष्यति । नित्यं च त्वामनुयास्यतीत्यभिधाय धर्मोऽन्तर्दधे । मृत्युरपि विमुखो
यसौ । ततः सम्प्राप्तेऽयसरे सभार्यः सुदर्शनोऽपि दिवं जगाम । पितामह ! विधामित्रेण
दुर्लभं ब्राह्मण्यं कथं संप्राप्तमिति युधिष्ठिरेण पृष्टो गांगेयः पुनरुवाच । राजन् ! पुरा कुरि-
क्ष्य राज्ञः श्रीमान् गाधिः सुतः सत्यवती नाम च पुत्री बभूव । महात्मा ऋचीकः
रयामकर्णानां हयानां सहस्रेण शुल्कलभ्यां सां समवाप्तवान् । अथ शीलशालिन्या तया
यत्नान् समारधितः स मुनिःपुत्रार्थं धरं याचितः प्रोवाच । सुभगे ! त्वमश्वत्थं समालिङ्ग्य
एव माताचोदुन्वरं समाश्लिष्यतु । ततो मदत्तचरुसेवनात् चोभेऽपि युवां पुत्रवत्सौ
भूयान्मम् । एवं धरं समासाद्य हृष्टा सत्यवती सर्वं धृत्तं मात्रे न्यवेदयत् । ततः सा तद्गिरा
पृष्ठपोतया पायसे च व्यत्ययं चक्रे । यत्र क्रमभंगो भवति तत्र फलेऽपि विपर्ययः संजायते ।

अथैकदा ज्ञानलोचनो मुनिर्जायामुवाच । श्रिये ! त्वन्मातुर्ब्राह्मणः पुत्रस्ते च
अशान्त्य मुनो भविष्यति । तच्छ्रुत्वा दुःखसंतप्ता सा पुनर्मुनिं ययाचे । कृपानाथ !
कुत्राचारो मे पौत्रो भवतु मा पुत्र इत्याभिधाय विरगम् । एतदाकर्ण्य तथास्त्विति तेनोक्तं
मन्यवती जमदग्निं सुवं लेभे । अस्य क्षत्रियोचितः परशुरामः सुतोऽभवत् । अथ गाधि-
पत्नी बालेन विधामित्रमजीजनत् । किम्बहुना । वृक्ष पायसयोन्यत्ययात्स ब्राह्मणप्रणी-
रभवत् । एवं महात्मा विधामित्रो विद्यातपोभ्यां मंत्रद्रष्टामहर्षिरभूत् ।

अथाऽऽनृशंस्यगुणं राज्ञा पृष्टः शान्तनवः पुनर्यवीत् । राजन् ! पूर्वं वानने घन-
च्छाये द्रुमे बभूव । स एकदा मृगगामिना लुब्धकेन विपद्मधेन शरेण विद्धो दायानलै-
रिव पृष्टः शोपमगमत् । ततस्तं निष्कलं परित्यज्य यातेषु सर्वपात्रेषु एक एव शुक्लतत्र-
वत्सौ । यतो लोके सर्वा प्रीतिरर्चयन्ता विदिता । अथैकदा शत्रो निदापसोपपरुषे फल
पुष्पविशर्जिते च तयो स्थितं शुक्रं वीक्ष्य समम्युपेत्य च प्रोवाच । पक्षिन् ! स्वच्छच्छाया
फलादेवेषु वृक्षेषु सत्सु त्वयाऽयं शास्त्री कथं श्रितः ? साम्प्रतमेनं परित्यज्य निर्वृतश्चर ।
निगम्यैवं देवराजवचनं शुक्रः प्रत्यवदत् । महामाग ! नेदं त्वया मदरामुच्यते । यतः
साञ्जनसंगतिः सुखदुःखेषु समानाऽभिदिता । किम्बहुना । यत्रापि मुक्तं यथामुक्तं च
विदं तस्मिन्वाहन्तैश्वर्ये साधवो न पलायन्ते । निराम्यैवं शुक्रवाक्यं भगवान् पाठ
शामनम्नोपात्तं वृक्षं सुधाकणैः सहस्रोदीर्घपत्रपुष्पफलाकुलं च चकार । राजन् ! एव-
मान्शान्तं स शुक्रः परमं गतिमवाप । अतो दाक्षिण्यमदराऽप्येषु गुणेषु लोकेन विदते ।

ततः सपौरुषं दैवं राज्ञा पृष्टो भीष्मः पुनर्यत्नीत् । राजन् ! उभयोः संगमः सिद्धौ
वियोगश्चानयोर्निष्कलोऽभिहितः । कृष्टेऽपि क्षेत्रेऽनुप्रवर्जने च दैवं किङ्करोति ? पुरुषैः ह्येवं
कर्म पौरुषं यथा यत्र यदा च कृतम् । तथा तत्र तदाभ्येत्य च फलति बिस्वावोऽत्र न
दृश्यते । दातृव्रतिपुण्यशीलसत्यवादिनां राज्यस्वर्गातिभूतिभिस्तास्ता धन्यता दृश्यते ।

अथ के पूज्या इति पार्थेन पृष्टः सुरव्रतोऽवादीत् । राजन् ! द्विजातयः सदा पूज्याः ।
यतस्ते सर्वत्र परायणम् । पुरा जन्मान्तरे नरो कपिजम्बुकतां गतौ जातिस्मरौ मितः
सुहृदौ श्मशानं ददृशतुः । तत्र विप्रमानसो वानरः प्रेम्णा शृगालमूचे । सखे ! केन
कर्मणा त्वं शयमांसाशितां यातोऽसि ? तच्छ्रुत्वा शृगालोऽबदत् । मित्र ! पूर्वं मया प्रति-
श्रुत्य द्विजन्मने न वितीर्णं तेनाऽहं सागर्वालीं योनिमाप्तवानस्मि । एतदेव शृगालेन पृष्टो
वानरोऽब्रवीत् । सुहृन् ! ग्राह्यणानवमत्याऽहं कपितां प्रयातोऽस्मि ॥ ग्राह्यणातिरमेत्येनं
लोकास्तामसीन्द्रशां भजंते । तस्मात्कुरालमिच्छता जनेन सदा सर्वोत्तमा द्विजाः पूज्याः ।

अथाऽसवर्णोपदेशार्थं विप्राः श्रेयसां पदं किञ्च स्पुरिति राज्ञा पृष्टो देवव्रतोऽब्रवीत् ।
राजन् ! पुरा वने शूद्रमुने ब्रह्मर्षिः कश्चित् सखा बभूव । ततः कदाचित् सोऽर्चिनः प्रा-
शूद्रेण तदाश्रममागात् । तस्य पितृकर्मणि हन्यकन्योपदेशकृत् मुनिः पूर्वमेतां शोषां कृतं
कुरुष्वेत्यबदत् । ततस्तौ महता कालेन कलेवरं क्षपयित्वा कर्मरोपोपभोगाय जन्मान्त-
रभाषतुः । सोऽयं शूद्रस्तु जातिस्मरः क्षितिपतिरभूत् । स ब्रह्मर्षिश्च नष्टस्मृतिः पुरोहितो
भूयत् । अथेकदा स्वस्तिपुण्याहवादेषु पुरोहितं दृष्ट्वा राजा जहास । विलोकयैवं पुरो-
हिता नृपं हामकारणं पश्यच्छ । ततः शपथदानेन पुनःपुनः पृष्टो भूपतिः पुरोहितं रहः प्रा-
भूदेष ! पुराऽहं तु शूद्रोऽभवम् । अथाथ ब्रह्मर्षिर्महं सकृदुपदेशं व्यधात् । किम्यदुना
तेन सुरपन्थोऽपि दशामनुचितां प्राप्नोऽसि । भुत्वैतन् स्मृत्या च धृतं स विप्रः सहस्रं वा
ययौ । एवं द्विजोत्तमोऽवराणां प्रेषोपदेशा स्यात् । क्षात्वैवं नैषोपादेशंति शूद्रान् वेदविरा-

अथ कः प्रियोभाजनमिति भूपालेन पृष्टो जाह्नवीमुतः प्राह । राजन् ! पुरा महातप्त-
भीष्टुः प्राप्ते कस्मिन् ? यदभ्यषात् । तच्छृणु । महापाति ? वीरदत्तमुभयप्रपन्नम्
कर्मजितेन्द्रियेषु नरेषु श्रीन्या मे शाश्वतीभ्यिति मेवति । दैन्यलोभक्रोधान्सेकसंप्राप्तमपि
हृदयाम्भदाचार्य नराः मत्ता मम चेत्सिमरुनम् । पतिव्रतां गतनिद्रामकृतहामकृत-
मयवज्रामविश्वकर्माचार्यं च श्रियं गदीपार्द भजे । राजद्वयवृषभेषु कुजापविन्दुषु
वज्रकर्णेषु हंसदाम्भुनरीषु राजद्राजदम्भेषु मुनिपुरुषेषु वनेषु विधिमुनेषु यज्ञेषु
वर्त्मने । विराट्त्वेन क्षितिपतिरः पुन भौष्यं पश्यच्छ । विराट् ! क्षीणां शृणां वा

स्पर्शाधिक्यं किमु ? कृपया वदेति भूपवचनं श्रुत्वा सोऽग्रवीन् । पुरा शृंगाशो नाम यज्ञा
महाप्रतापी भूपो बभूव । तस्य राज्ये धर्मकर्ममर्यादा समुद्रबलेवस्थिरासीन् ।

त एकदा राक्षप्रतिशूलमग्निद्रुतं नाम यज्ञं प्रारभत । येन वासवोऽस्य शत्रुतां प्रयातः ।

अथैकदा स महेन्द्रमोहितो मृगयार्थं विपिने पूजैस्त्वं पृष्णादितो बभूव । सोऽथ जलम-

न्विप्यन् क्वापि स्फटिकनिर्मलं सरः समवाप्य तस्मिन् सहसा स्नान्वाऽर्थं च जलं पाय-

यित्वा पीनशोणिपयोधरो ललनारूपोऽभवत् । ततो लज्जादुःखविशः स घोटकेन निजां

पुर्वं गत्वा निजवृत्तान्तमावेद्य च राज्यं पुत्ररातं व्यधात् । सोऽथ, त्यक्तराज्यः स्त्रीरूपो

विजने सपोषनमासाद्य मनसि विधिबामतां कलयामास । ततस्तत्रकाञ्चित्तापसस्तं स्त्रीरूपम-

कामयत् । वक्तुं च । यत्र सरोजिनी तिष्ठति तत्र पट्पदाः पतन्त्येव । ततः स तस्मात् पुत्ररातं

प्राभूत् । सोऽथ कान्तावपुस्तेष्वत्यंतवत्सलोऽभवत् । अथैकदा स पुंस्त्वजातान् पुत्रा-

नम्येत्य प्रोवाच । पुत्राः ! स्त्रीत्वजातेस्नैस्तैः सुतैः सह बहुधा भुज्यताम् । ततस्तद्

गिर मित्रतां यातं पुत्ररातद्वयमम्लानयरोविक्रमरासनां भुवं धुभुजे । अत्रान्तरे विप-

रूपी सुरेश्वरः समम्येत्य मियोभेदेन राजपुत्राणां क्लहोदयं विदधे । ततस्ते युधि सन्नद्धा

राज्यहेतोः परस्परं सैन्यक्षयं कृत्वा निःशेषाः प्रलयमयासिपुः । एवं रणे भेदान् पुत्ररात

द्वे निधनं प्रयाते ललनारूपो शृंगाशः कदण्डस्वनं शुरोच । ततो महेन्द्रस्तत्कथां श्रुत्वा

कारुण्यात् प्रलीनमन्युः पुनर्मांसलवेषेण तमुपसृत्य सस्मितमवादीन् । राजन् ! शत्रो-

ऽहं विश्रियकारिणस्त्वव से पुत्रा मया भेदिताः । संप्रति प्रसन्नोऽस्मि । मद्गरादद्य ते पुत्ररातं

जीवतु । निराम्यैवं राक्षवाक्यं प्रणताननो शृंगाशः स्त्रीत्वजातानां पुत्राणां पूर्वं जीवितमया-

वत् । तच्छ्रुत्वा देवराजस्तं पप्रच्छ । भग्नान् पुंस्त्वजातान् मुतान् विहाय स्त्रीत्वप्रजातेषु

पुत्रेषु कथं स्निह्यतीति गपयता वृष्टः स्त्रीवपुर्भूपो बभाषे । देवराज ! स्नेहवात्सल्यरागाणां

भेदिरं ललना एव । श्रुत्वेतन् नृपवचनं राक्षोऽग्रवीन् । राजन् ! सर्वे च ते मुता अद्य जीवन्तु ।

त्वमपि स्त्रीरूपं परित्यज्य मद्गरात् पुरयोः भव । तच्छ्रुत्वा राजोवाच । गपयन् ! नाहं

स्त्रीत्वं त्यजामि । स्त्रीणां या प्रीतिः स्पर्शेषु जायते । सा पुंभिः कुतो लभ्यते ? देवा-

न्मयेदं प्रकृतिद्वयं सुखिरं समनुभूयैतावदेव जाने । यज्ञोक्ते प्रीतिमाजनं क्षिय एव ।

सुलोचनानां तत् स्पर्शमृतं क्षमस्य सारं रतस्य मुरनं सर्वोत्तमा भवेत् । निर्द्वितीयवशून्यं

जीवितं धन्ता एव न्यऽन्यत् । एवं तेनोक्तमाकर्ण्य प्रीतो देवराजो यथार्थमिति संभाष्याम्य

पुत्ररातद्वयं जीवयित्वाऽमरावतीञ्जगाम । अतएव पुराणान् स्त्रीस्पर्शमुरनं बहूमन्यते ।

एवमाकर्ण्य युधिष्ठिरः पुनः पितामहं पप्रच्छ । तत ! देवप्रतिदेवस्य महादेवस्य

लतावनयुतं रत्नभयनं मे त्वदधीनम् । यतोऽहस्तान्मे मनस्त्वप्येष रमते । मत्तो मे
 दोषो नास्ति । लोकेऽग्निन् योपितो नैव त्याग्याः । एता दुर्गमं नाभिजानन्ति न यान्
 गणयन्ति । किन्तु रागयागुरया पुरुषानेव प्रयांति । कुलानुरोधेन नैता निवर्तन्ते । पर-
 ध्वजोऽयं रामासु सर्वथाऽरुद्रप्रमरः । स्त्रीमतीति मिथ्यावाक्यम् । एता अपरा इह नि-
 शिघ्रं नरान्तरं योति । मन्मथप्रेरितानारी कथं विमर्षं भजते । किञ्चिद्गुना यासां प्रारण-
 नापि सुरतामृतं यज्ञभम् । एवमभ्यर्च्यमानोऽपि तथा स मुनिस्तां नाभ्यनन्दन् । क-
 न्येष्टुरपि सा रात्रौ तमुपमृत्य तथैवाऽभ्यभाषत । मुनिवर ! दुःसहोऽयं मदनजरो न
 बाधते । स्वयमायातां मां भज । नाऽत्र दोषलेरोऽप्यस्ति । किं त्वं न जानासि । दद्री-
 बांश्चासु निपेजो योपितां किल मरणम् ? एवमाकर्ण्योपि स मुनिर्यदा विचलितो नामवदन्
 सा प्रोवाच । महाराय ! मामुत्तरं दिशं विद्धि । मयैषः स्त्रीवृत्तान्तः प्रदर्शितः । मयुर
 त्वमितो गत्वा वदन्यमुनिकन्यां समाप्नुहि । सच्छ्रुत्वा स मुनिः स्त्रीवृत्तं हात्वाऽपि विलि-
 ताऽभवत् । ततः शनैः शनैर्निजाभ्रममयाप्य गतक्लमो बभूव । ततः स वदन्यप्रभेत-
 तं स्त्रीवृत्तं निवेश्य तेनाद्वाहविधिना वितीर्णं सुप्रभामवाप्य कृतार्थो बभूव ।

अथ राज्ञा मिथ्यनुगं श्राद्धं तथा पात्रपात्रकर्म तीर्थगतिं च पृष्ठः शांतनवोऽब्रवीत् ।
 राजन् ! शुचिः शुक्लो मंगलालंकृतो शुद्धभोगैर्युतो जितेन्द्रियश्च पूर्वार्द्धे देवान् यजेत् ।
 तथाऽपराद्धे प्रयतमानसः पित्र्यं कर्म कुर्यात् । एवं यो यथाविधि देशकालानुसारं
 कर्म समाचरति । सोऽवश्यं पुण्यफलं लभते । यावत्तीर्थं केराकीटास्थिसंस्पृष्टं रसपुर्वं
 देशकालादिरहितं च श्राद्धं राक्षसा अभ्रंति । उन्मत्तः कृपणः कणः कुप्री वृषलीवरः
 धिक्किंत्सकः पार्धुपिकः गीतनृत्यादिजीवी हीनाधिकांगः भुतिविक्रेता मिथ्यावादी अनभि-
 सन्नमुक् क्षत्रियः क्षेत्रजीवी पिशुनः वेदविचाररहितः हेतुकश्चैते विमाः श्राद्धेना भ्रतसे
 परिहार्याः । परस्वहारी परदारोपसेवी भग्नव्रतः लुब्धः निपिच्छकप्यजीवी वृत्तिच्छे-
 मित्रद्रोही भर्तृद्रोही विहिताचारभ्रष्टश्चैते नरा अवश्यं निरयनिलया भवंति । अरुणिकः
 विरक्तः पात्रवर्षी क्षमी प्रपाकूपसमादिप्रतिष्ठापकः याज्ञिकः तीर्थसेवी विद्वान् सत्यवारी
 मद्यमांसविरक्तश्चैते पुरुषा असंशयं स्वर्गलोकं सम्प्राप्नुवन्ति । पुरा गौतमेन पृष्ठो मुनिर्
 गिरः प्रोवाच । मद्र ! पुत्करयानि तीर्थानि तथा गंगाद्याः सरितः करमीर प्रभृतयः
 पुण्य प्रदेशाश्च विधिपूर्वकमुपमेविताः शुभफलप्रदानि भवंति । सर्वतीर्थानां तु गंग
 प्रवरतोऽर्थमुच्यते । यतोऽस्तिमात्रे यया स्पृष्टे नृणामक्षया स्वर्गतिं निर्यता । शित्तं न
 देशा न ते शिला न ते जनपदास्मन्ति । यत्र जान्दवीपुण्यपताका न करकरायते ।

मयापयमयेर्यैः किम् ? अमप्रदेस्तपोभिश्च कोऽर्थो यदि पुण्यवतां वपुर्जन्हुकन्यापयः पूतं
वर्तते । यैर्व्योमभ्रीमौकिःकलता तथाग्रीकण्डोत्तंसमालिका त्रिविधतापहारिणी गंगा
स्तानगानग्यानादिभिर्नोपमेविता । तैर्मुप्यजन्म धृत्वाऽपि किं कृतम् ? गंगाजलेन
स्वप्नानां मुरलयोऽल्पकलामिति शिलोद्धृत्तिना पृष्टः सिद्धः प्रत्युत्तरमिदं प्रादात् ।
एनदंगिरसाऽभिहितं गंगामाहात्म्यं श्रुत्वा गौतमः पुनः पुन देवनदीं बवंदे । ततस्तत्र
स्तान्वा प्यात्वा च हरिं कृतार्थो गृहं न्यवर्तत । अतएव नदीषु गंगा श्रेष्ठा भव्यते ।

अथ मनुष्येण कथं ब्राह्मण्यं प्राप्यमिति मुभूजा पृष्टो लोकमन्यो देवव्रतोऽप्रवीत ।
राजन् ! ब्राह्मण्यं किल दुर्लभम् । पुत्र कश्चिन्मतंगारव्योऽभवत् । स पितुर्नियोगाद्
द्विजन्मनो यद्गार्थं व्रजन् प्रतोदेन बाहं खरं गाढमपीडयन् । एवं पुत्रं व्यथितं दृष्ट्वा
गर्दभी दुःस्वास्तमुवाच । वत्स ! नास्य ब्राह्मण्यं तेनैपरचाण्डालचेष्टितो जातः । इव
मेनं यथाकथंविद्वहेति वाक्यमाकर्ण्य प्रियस्तां पुनः पप्रच्छ । ततस्तथा निवेदितां
निजजातिं ज्ञात्वा स मेदरुंगाद् गते पतित इवाऽविदुःखितो भूत्वा विललाप । सोऽथ
ब्राह्मण्यव्रममनुत्पापं मातापितृभ्यां विनिषेध तपसे वने जगाम । ततस्तत्र स्थाणुभूतः
शरंसमास्तीव्रं तपरचकार । किं यद्वृणा । यदा स्वयं प्राप्ताद् देवराजादपि ब्राह्मण्यं ना-
स्योत्सदा गया क्षेत्रं गत्वा तत्र सहस्राब्दं परं तपरचक्रे । एवं तत्र घूमायितजगन्त्रयः
स पुनः पुनस्तपसा शक्राद् देवत्वं तु समवाप । परमुत्तमं ब्राह्मण्यं नाऽप्यगच्छन् ।
एव मतंगरा छंदोदेव इति खयातो विद्याधरो मृगाक्षीणां पूज्यः परमबलभरचासीत् ।

एवमारुण्य राजाऽपृच्छन् । पितामह ! कीतहव्यभूपालस्य तु ब्राह्मण्यं धूयते ।
कृपया तद्रहस्यं वदेति यथा पृष्टो भीष्मोऽप्रवीन् । राजन् ! पूर्वं बलवत्तरेर्षीतहव्यमुतै-
रित्येहैर्यथा नाम काशिराजः समरे निपातितः । अथ गच्छता कालेन तत्पुत्रोऽपि संगरे
लम्पलहयैस्तेरेव काशिनगरे निपातितः । ततस्तत्पुत्रो द्विवेदाम्बोऽपि पराजितोऽभवन् ।
सोऽथ भरद्वाजप्रसादान् प्रतर्दनारुण्यं सुतं लेभे । ततो महामागोऽयं प्रतर्दनो भरद्वाज
मुनिकृपया सांगोपाङ्गमस्त्रिधां शिक्षित्वा ममरे सर्वां कीतहव्यतनयाञ्जघान । अथ
प्रनष्टबलबाहनो हतमुतश्च कीतहव्यः प्रतर्दनाक्रमणं दृष्ट्वा महत्मा शृगुं शरशुमयासीन् ।
अशान्तरे कीतहव्यवधोद्यतः प्रतर्दनो शृगोराश्रममामाय मुनिवरं प्राह । शृगिराज !
दुर्मर्मेनमुंच । तच्छृत्वा भीतोमृगुः शोवाच । कीरवर ! नेह कश्चिन् क्षत्रियः । वयं
तु मर्षे ब्राह्मणाः । एवं क्षत्राभिधानान् प्रभ्रष्टं शत्रुं ज्ञात्वा प्रतर्दने याते भृगुर्वातहव्यं
भूषणं व्यधात् । राजन् ! एवं ब्राह्मणकृपया क्षत्रियेणाऽपि ब्राह्मण्यं प्राप्तम् ।

ततो ये शतशः इति शता दशः शतशतशोऽर्चयन् । गच्छन् । सिद्धिर्वा
 तिगाः स्वर्गपदमधिगताः सर्ववर्त्मिण्युत्तमं प्राप्नुयन्त्येव शतशः सर्वे । तं
 शतशमुपहृतमधोर्वा प्राप्नुयन्त्येव शतशः सर्वे । ततो येऽस्तु दुर्ममः क्षिण्यन्ते
 एव निश्चिताः । विश्वदुःखाः । गर्तेषु भूमिदेवाः पूजिताः । एतद् प्रमादादुपहृतं तं
 कल्पं च यदस्तीति नारदः श्रीकृष्णमुवादिदेश । एवमेव वत्सं जये रक्षा मये नमस्कृतं च
 भोजनं योऽस्तु विद्या उभयमेति शम्भुवरः शतशवार्दित्वा । कनो कृष्णमुन्दिताः प्रकृत्यन्ते ।

ततो शता निगतांशोऽनानां श्रीगणेशाय नमः । शताः शताः शताः । एतद् ।
 पुत्र शतशस्तथा पंचशतशस्तथा देवाः शतशः भीमरदेन श्रीरक्षमायं शृष्टा यदायं जगत् ।
 देवर्षे ! तप शतशान् भीमा मादृशी मनी श्री एव नारदस्तथायं वक्तुमर्हति शतशः ।
 त्वां तत्पतो यद् मयीमि । तत्पदं । एताः संपर्षणोभयः रित्यः सौद्रंगाः शतशः
 मत्ताश्च निम्नागा इव निम्नागा यदुर्दरस्त्येव । अन्विष्टा अपि न सन्त्येते । सन्त्ये
 अपि न त्यजन्ति । शम्भुदे वारता इव श्रियो गोदनेकरता अभिदिताः । विपादिन्यः श्रु
 संति । हृष्टा हेलया शोचन्ति श्रियोऽपि श्रियं हन्ति । यो हि तां योषितं वेत्ति ? यत्पदं
 शतशः न धनेन न मानेन न च सेवया मर्यादामनुपसर्तते । श्रियः स्वच्छया दुर्गं
 शुभमं चिरं परिचितमपि कान्तं लक्ष्म्याऽऽष्टपूर्वेण निन्द्येन सह रमन्ते । वेदविभक्तं
 संभाषिताश्च चेत्सस्मितं विलोपिताः स्वजनेन च यंत्रिता अपि योषितो न साध्या गणनीयाः
 अर्थिनामप्यल्लाभेन किं वा दुःखदेन्यश्रमेणाऽऽकृतात् त्रयचित् सतीत्वं संजायते । श्रु
 कुलयोषितोऽपि नानापुरुषमंवासहस्रोऽज्ञामविलासिनीम् वेद्यायोषां सत्पूहं निरीक्षते ।
 नारीणां परसंगेषु निपेधादेव योगिणां बालानामपच्येयव्याऽभिलाषो विवर्द्धते । आसन्न
 च्छिन्नप्रसरः कामो न घृतिं क्षमते । प्रायः श्रियः पुरुषासंभवे मिथोऽपि प्रवर्तते । स
 तासन्नदोषाणां क्षणरागाणां क्षणानां सन्ध्यानामिध योषितो को नाम विश्वसेत् ? योषि
 नाम् कारुण्यमिव किंवा धनाध्यानामनुत्सेक इव हरिणीदशामार्जवं न भवत्येव । बहुष
 साध्यो बहुविधैरधरोधैरनियंत्रिता अपि कान्तपुरुषमालोक्य सहसाऽऽर्द्रतां प्रयाति । पु
 यन्यो वधूजनः सुररांकास्पदमभूत् । ततो विषुपार्थितो धाता कृत्यासर्गात् श्रियो व्यपात्
 प्रायो लक्षणाः पुंसां कौतुकवृद्धये लज्जां लभन्ते । वस्तुतः पत्युर्बिश्वासनोपायं कृतकं च सती
 प्रसन्नं दर्शयन्ति । एता योषितो यद् वदन्ति गायन्ति हसन्ति पठन्ति मृशन्ति हसन्ति च याति
 तत् स्वप्नसमानचेष्टं सत्यं नास्ति किंतु मायामयमेव । तात ! वा होलमतयः श्रियः पुरुषे
 कथं रक्षया इति युधिष्ठिरेण प्रष्टोऽनुभवो देवव्रतोऽग्रवीत् । पुरा देवशर्मा नाम मुनिर्यज्ञार्थं गत्

सुखोऽभवत् । स स्वशिष्यं विपुलं शतक्रतुमाया दुरत्ययेति शशास । हात्वैवं त्वं रुचिं
 समीरय ररीरान्तः प्रविश । ततोऽतियत्नवानसौ तस्या गात्रैर्गात्राण्यवष्टभ्याऽतिष्ठत् ।
 अत्रान्तरे समासाय समागतः सहस्राक्षश् चारुलोचनामचलां तां रुचिं ददर्श । ततस्सा
 सुलोचना तं शतक्रतुं दृष्ट्वा संजातमनोभवाऽपि विपुलसंरुद्धा घृक्तुं न शशाक । विलोक्यैवं
 विपुलवर्जितः शक्रो त्रिस्मितो भूत्वा न्यवर्तत । अत्रान्तरे देवशर्मोऽभ्येत्य च तत्तनयं सुमुधे ।
 अथ विपुलः संतुष्टगुरोर्वरानवाप्य कृतार्थो गृहं निवृत्त्य जननीजनकौ च प्रमोदयामास ।
 सोऽथ राजभिः प्रजाजनैश्च पूजितः द्वाभ्यां विचचार । अत्रान्तरे भगिनीपतिनाऽहमहीभुजा
 निमंत्रिता रुचिर्गृहे पुष्पभूषितां भगिनीमपरयत् । ततो देवशर्मणा पुष्पार्थं विनृष्टः शिष्यो
 मां मिथुनं पद्मविनश्च कितवान्ददर्श । ततो विवादे यो विचलेत्स विपुलवर्जितालोपान्न
 समानुपादिति शपथं शुभाव । तच्छ्रुत्वाऽविदुःखितो गुरुवधूगात्रमंस्पर्शपातकं शंरुमानश्
 च स गुरवे न्यवेदयत् । अथ गुरुस्तमुवाच । शिष्य ! यन्मिथुनं तद्वद्दोषयत् । ये च
 पितृवासे पद्मवत्तवो लोककर्मसाक्षिणस्मन्ति । नार्यो रक्षितुं न शक्याः । त्वया च
 रुचिः संरक्षिता । असत्येन त्वयोदीर्घ । तस्मात्तव पातकं नश्यतु । राजन् ! पूर्वमेवं विपुलेन
 गुरोऽपि संरक्षिता । वस्तुतोऽस्मिन्मंसारे लोलविलोचना एता रक्षितुं करिचन्न शक्तः ।

अथ राजा विवाहधर्मं पृष्ठो भीष्मः पुनरद्वीन् । राजन् ! यस्या गुणवते कुलीनाय
 स्वरूपिणे च देया । शूद्राय भूतिरिव हीनाय प्रतिपादिता यस्या कुलद्वयं दहत्येव ।
 तस्मान्पात्रं विचारयेन् । अराक्षोक्तैः परिणयैर्वर्णसंकरे जायते । किम्यदुना । विपममंयोग-
 भद्रमपि कुलं ध्यसन्ने पतति । अतो विवाहविवादौ समयोरेव शोभते इति नीति शास्त्रम् ।

ततो राजा मञ्जनदर्शने महदासे गोमाहात्म्यविषये च पृष्ठो भीष्मः पुनरद्वीन् ।
 पुर गंगायमुगयोर्मध्येऽन्तर्जलप्रतः स्थाणुभूतश् च्यवनो नाम मुनीन्द्रोऽतिष्ठत् । अथ
 चरदरालिनमस्य पुण्यमामोदं ममाघ्राय मत्स्या वलयलीलया तद्गात्रेष्वालीय तस्थुः ।
 ततो महता बालेन धीवरा जालेन विपुलमत्स्यमंपातं ममाकृष्य तन्मध्ये महामुनिमपि
 दद्युः । तत्रने जालजीविनो विस्मयमवाप्य निमीलितार्चं तं भगवन्प्रसीदेति जगदुः ।
 सोऽथ सद्वामिषु मत्स्येषु दयां कृत्वा निपादानवदन् । भद्रमुगाः ! यूयं तु दशानादिमे च
 मत्स्या सद्वामान्मे दयिता जानाः । निराम्यैवं मुनिवाक्यं वेदमाना दशान्मूर्खे गन्वा
 मत्स्यान् नष्टपाप निवेदयामासुः । ततः स्वयं म महोपालः पूजनादाय पुरोहितं पुर-
 ण्यं च ददन् द्रष्टुं ममाययौ । सोऽथ मुनिः कृतार्जलिं नृपं मन्त्रालोक्य दक्षपिनेन
 दूतेन यं गृहाणेति जगत् ।

गधवा समग्रं राज्यं धीपरम्भ्यो ददान्तीत्ययदन् । एयमाकर्ण्य मुनिर्दारेषु ब्रह्मस्याम्ना
 प्रोवाच । राजन् ! नैतन्ममोचितं मूल्यम् । त्वं मुनिभिः सह विचिन्त्यताम् । ततः श्वानं
 मधोमुखं गदुपं फरिचद् गोजातो द्विजधरो यभापे । राजन् ! मुनीश्वरस्याऽस्य मौखे दुर्गं
 मूल्यमस्ति । तस्मादेनं गवा गृहीत्वा निर्वृतो भवेति ब्राह्मणेनेत्यभिहिते ब्रह्मः पृथिवीरर्जने
 स्त्यसंपविमुक्तये गवा भार्गवं जग्राह । ततः करुणानिधिरच्ययनो दर्शनवात्सल्य
 तत्कुराले स्थितो दारोभ्यो धेनुं प्रतिजग्राह । अयं मुनीन्द्रेण विधिवद्गावि गृहीतायां द
 दृष्टिपातान्मत्स्यसमेता धीवराः सशरीरा दिवं याताः । किम्बहुना । राजन् ! गावोऽ
 तायतनम् । पवित्राएता रुद्रमातरोऽभिहिताः । देहिनां किल किल्बिषं स्पृतिमात्रेणैव मुप्यस्ये
 गोमहिमालोकातीतोऽस्ति । अतएव न गोदानं समं दानमिति गहर्पयो भूयो भूयो व्याहरन्ते ।

अथ कुरिकमहीपतिकुले विप्रः कथं जातः ? इति राज्ञा पृष्ठो देवव्रतोऽभाषत् । ३५
 भाविकथामिदं श्रुत्वाऽनः पूजामवाप्य कुरिकभूपालमन्दिरेऽतिष्ठत् । ततः सभार्येण भूष
 परिधर्याव्रते धृते मुनिर्भुक्त्वा निरचंष्टस्तत्र सत्तरात्रत्रयं सुत्वाप । एवमालोक्य राजा चकि
 यभूय । अथ निराहारो यधूसखो राजा निद्राभंगमयात् तस्य शनैः शनैः पादसंवाह
 चकार । ततो मुनिः समुत्थाय सहसाऽन्तर्दधे । एवमालोक्य तमनुसरन् राजाऽतिबलममच
 मूर्ध्नि न्यपतत् । ततः पत्न्या समाश्रितो राजा यावद्राजभवनं पुनः प्रविशति । तावत्
 काष्ठमिवाचलं मूकं मुनिं ददर्श । अथैकपार्श्वेन सुप्तस्य तस्यैकं विंशतिं क्षपा याताः । ३६
 रेण पादसंवाहने तौ निराहारौ दंपती तस्यतुः । अथ भूभुजा शतपातेन तैलेन प्रतिबु
 भक्त्या च निवर्तितस्नानो मुनिः सिंहासनं भजे । ततो राजयोग्यं नाताविधं मां
 स्वयं सभार्येण राज्ञा कृतं तथा दत्तं गृहीत्वाऽपि मुनिः पुनरन्तर्हितोऽभवत् । ततोऽ
 संनिधिं कृत्वा सभार्यं निर्विकारं च तं दृष्ट्वा मुनिरतिविस्मितो यभूय । अथाऽन्यो
 मुनिं यधूसखं राजानं सांयुगिनेन रथेन मां बदेत्यचोदयत् । ततस्तौ जम्पती रथे पृथग्
 स विचचार । अथ मुनिरतौ मुहुर्मोहयन् सनदनोद्यानं स्वर्गमदर्शयत् । अथ तौ जा
 पती यदा मुनिविहितैर्दण्डैर्वहुविघ्नमायाचटुलविभ्रमैरपि मोहं न जामतुस्तदा
 चिरानुष्टो मुनिवरो रथान्मुक्त्वातौ जगाद । धीरो ! युवयोर्भक्त्याऽतितुष्टोऽहम् । स्व
 घरं गृहीतं । राजन् ! ब्राह्मणतर्पणादस्मात् ते पौत्रो ब्राह्मणो भविष्यति । भार्गवा
 तद्वंशजैः सह विरोधोऽयमुपस्थितः । तस्मात् क्षत्रियविच्छेदमिया त्वं मया पीडितोऽस्मि
 नरपाल ! त्वमधुना मद्वचसा गतक्लमः पीयूषपूरितोपमश्च भवेयुक्त्यऽन्तर्
 तस्मिन् कालेन तद्भूपातिवंशं तपोनिधिर्विद्यामित्रः समजायत । यथा परयुगलोऽजायत

श्रीमदचीरप्रभावेण तत्तु त्वया पूर्वमेव श्रुतम् । एतदाकर्ण्य राजा परमसंतोषमवाप ।

अथ पृथोक्त्यपातकरांकिना भूभुजा पुनः पृष्ठो भीष्मो दानकलमवधीन् ।
 यजन् । तपोदानदमस्तत्पाराचूरांस्यैः सर्वे समाहितं लभ्यते । मानयो विभूषितां वांस्य-
 दोहर्गद्विपलां धेनुं दत्त्वा पृथिवीदानमदरां फलं समवाप्नोति । तिलधेनुप्रदाता नरो घसु-
 लोके प्रयाति । कन्यादाता भूमिप्रदश्च शकलोकमासाद्य मोदते । भूताभयप्रदानं तु सर्वदानानां
 प्रथमं स्मृतम् । निजाभिमतदानेन नरः सर्वार्थसिद्धिमधिगच्छति । सुवर्णदानेन नृणां किल
 पातकं क्षीयते । घमुपती सर्वे सूते निखिलं च जगद्धत्ते । तस्माद् भूमिदाता दातृणां परो
 ज्ञेयः । शरीरेणां प्राणा अन्नम् । तस्मादन्नदः प्राणप्रदः स्मृतः । लोकेऽन्नदानसदरां दानं
 नास्तीति नारदोऽपर्वीन् । प्राणिनां धानीयदानममृतं संप्रचक्षते । यतः परलोके
 विध्यायतारज्वलिताहि भूमयः संति । निखिलैस्सां क्षयाय तिलदानं प्रशंसन्ति शास्त्रज्ञाः ।
 पुराप्रसिद्धो यमो तिलान्देहीति विप्रमचोदयन् । ब्रह्मस्ववर्जं सर्वस्यं दत्त्वा नरो दुर्गाणि
 संनरेत् । यतो ब्रह्मस्वराज्यं हि नृणां वीरपातं प्रचक्षते । पुरा द्वारवत्यां शुल्मगृष्णादृतं
 महारूपे वृथियवृन्दा महाकायं कृकलासमद्राक्षुः । ततः स तैः समुद्धर्तुं पृष्ठः शनैरवदत् ।
 महारायाः ! अहं नृगनामक्रे नृपो ब्रह्मशापादिमां दरां प्रातः । पुराऽहं गृहमेधिभ्यो
 विद्वेभ्यो गवाम्निखरांश्चि दत्त्वा परां निर्वृतिं यानः । अथैकदा मरुत्तपनुं विप्रमंदिरे पौर-
 ह्णो हृद्वाऽपरोद्धिजो निजां हात्वा जमाह । राक्षा तु गमेयं वाग्दत्ता किन्तु दम्पुनाहमेति
 परो जगाह । पथ विषदमानौ तौ मत्तमां समाजग्मतुः । तनस्तद्वृत्तान्तमहमाकर्ण्य यद्यप्यहं-
 पननरगोदयनदानैर्वहुरास्तयोर्यत्नान् पृथक् प्रार्थनामकरयम् । परमेष्ठेऽपि न त
 त्याज । अथ बालेन धर्मेयजनिरेतनमवाप्य तत्रात्मनो बहुदानार्जितांज्ञावानहम
 भूयम् । किन्तु स्वयं यमो ब्रह्मस्वविभंशाच्छ्रित्तिदर्शनपर्यन्तं गमेमां कृकलासवामादिदेश ।
 एवमभिपाय कृष्णदर्शनाद् विष्वस्तपातको नृगो विहाय तां कृकलामवां त्रिदिशं जगाम ।
 आर्षदुर्गलक्षे नाम ब्रह्मर्षिः । तस्य नासिकेताभिषः सुतो यभूव । स्वेऽथ रिश्वोऽ
 दशाभिद्वयः प्राणान् कत्याज । ततो निपतितं सुतं हृद्वा शान्तकोषो रुनिः बरह्णं हत्वा
 मंशर्यगौस्वगजीवयन् । ततः स्वप्नोत्थित इव आन्त्रजीवो मुनिमुनः रिवा पृष्ठो यद् यद्
 बभूवन्दिरे हृदं तन् सर्वं वक्तुमारभत । ताव ! रत्नसंभरातांदारे पितृराजसभाजलेऽहं
 पयस्त्रांसनादिभिर्विपुलां पूजामवापम् । तत्र सूर्येन्दुपुत्रिकान्पि विमानेषु आम्बरभङ्ग-
 नेष्टन् सुहृदराजिनो नयनपरयम् । अपरं च । तत्र हेमाञ्जपुञ्जकुञ्जमपूज्यन्तिरि-
 त्गन्ध दृढमपमृतजलमपायगा हृष्टाः । एवं दिव्यभोगान् हृद्वा स्नपन् स्वयं वैभ-

स्वतमहमपृच्छम् । येय ! एताः पीयूषयादिन्यः केषां स्वेच्छापरिग्रहाः संनि ? वत्सुद
यमोऽग्रणीत् । वत्स ! गोदानामेताः क्षीरपृतापगा विचिन्ते । पुरुषो धेनुमदत्ता परन्तु
नारनुते । अथ साक्षादेनुदानासमर्थो नरस्तिलाद्यन्नमयीं धृतमयीं वा धेनुं कल्पयन्
सुधाशया धेनुं दद्यात् । किम्बहुना लोके गोदानसदृशं दानमन्यत्र विद्यते । विदुषिर्न
मां पुनः पुनः सादरं जगादेति नासिरेतेन प्रोक्ते मुनिरातैर्वृतो महर्षिर्मुहुर्मुहुर्गोदानस्य म
त्पुण्यं प्रशशंस । पुरा शक्रेण पृष्टः कमलासनोऽग्रणीत् । सुरराज ! गोदाता सर्वलोकानिक्त्र
गोलोकं प्रयाति । वसिष्ठाद्या मुनिवरा दशरथादयो भूपा रुद्राद्या देवगणा अपि गोतुलं
पूजापात्रान्यान्यन्मन्यन्तेस्म । पूर्वं गावो निवासार्थं श्रिया बहुराः प्रार्थिता अपि वपलाऽग्नी
निगद्य प्रतिश्रयं न प्रददुः । ततो लक्ष्मीरभाषत । देव्यः ! भवतीभिरनादयन् परित्रक-
ऽहं निन्द्या भविष्यामि । अतः पुनः पुनर्याचे । निरान्यैवं लक्ष्मीवचनं गावः प्रत्यक्षर ।
अस्तु तावद् गोमये तव स्थितिः । तच्छ्रुत्वा श्रीरुचाच तथास्तु । तदामभृति गोमयं पवित्रं
गण्यते । किम्बहुनाऽतः परं मांगलिकं पुण्यं पवित्रं चान्यत्रास्ति । हेमदानं देहिनां सर्व-
पापानि दहति । कर्तव्ये ! कांचनं हि परमतेजोऽभिधीयते विभावसोः । पुराऽहं विर-
प्रदो जान्हवीतटे आद्रे पितुः शन्तनो रत्नकंकणं पाणिमुत्थितमपरयम् । एवमालोक्य मया
कुरोष्वेव पिण्डो यदा समर्पितस्तदाऽतितुष्टो मे जनकः स्वप्ने मामिदं प्रोवाच । पुत्र !
शास्त्रानुवर्तिना सन्तुना त्वयाऽहं धन्योऽस्मि । संप्रति त्वं विप्रेभ्यो धनं देहि । वत्स !
दानानामुत्तमं हि भणितम् । पुरा जामदग्न्यो रामो निःक्षत्रियं जगत् कृत्वा मुनिभिर्म
दापितसूतस्मात्पापादमुच्यत । पुरा तारकोपप्लुता देवा भाविनीं कथां विज्ञाय शीतांशुगोत्रं
स्कन्दोत्पत्तिमयाचन्त । ततो गौरीपतिना त्यक्तं वीर्यं पावको दधार । सोऽयं भर्गो गङ्गायां
निहितः । साऽपि तं गिरितटे निदधे । स भगवान् कार्तिकेयः शरवणे प्रादुर्भूय सुरते-
नानीरभवत् । तस्य जन्मनि यत्पूर्वं जातवेदसः संजातं तत्सुयर्णमभूत् । वसुधारणा
पृथिव्येपा वसुन्धरेति विख्याताऽभवत् । एवं विज्ञाय धनार्थिनो हेमदानमेव कुर्वन्ति ।

अथ आद्वविधिं पृष्टो राजा शांतनवोऽग्रणीत् । राजन् ! मधुपृताप्लुतं तिलप्रधानं
आह्नं विज्ञेयम् । श्रुतिकोविदाः आद्वैपुं मापम्यत्स्यैश्शराक्षच्छागवराहशकुनपार्षदं

१ मनुस्मृत्यनुसूतीयाध्यायेऽपि समासआद्वविधिः कथितः । विषयेऽस्मिन् केचित्कथयन्ति यद् आद्वित
विप्रेस्तदा मवेष्टदा दुर्मिषाश्चवन्नामावः स्यात् । ततः शीतर्तुः शीतदेशोऽपि भवेत् । अथ यदना
चन्द्रियो यथावद् विधिभ्यवहर्ता स्यात् । तथा माह्वयोऽपिशस्त्राऽक्षिशङ्कः । यत्प्रधानं मुद्रानास्यादन्वया
१ सप्तम्यनिर्देशध्वनान्वेष प्रयोग्यानि भवन्ति । सातिवकानां आह्नं सातिवकविधिर्नैव भवति ।

गुणवयमाहिरैरपि मांसैः क्रमान् पितृणां वृत्तिं वदन्ति । किञ्चिदुना यात्रीणस्य च मांसेन द्वार-
राशिद्वीरुतिः कथिता । केचिन् रत्नलोहपुत्रकलपुष्टमांश्चाऽप्यक्षयां वृत्तिं मन्यन्ते । अथ
ये मर्मपिपा पायमेन त्रयोदश्यां मयामु च विहितं भ्रातृं ममाचरन्ति । तेषां पितरः शोभ्या
न भवंति । गयाकूटे षट्तले कुंजरदायायां पुण्यदिनेषु च भ्रातृमनन्तरकृतं
शोकम् । कान्यं भ्रातृं विधिननुप्रयोगेषु विनादिशेत् । निर्दोशविपदः मदावापं यियः
भ्रातृमर्दति । विष्णुपूजापुरस्मरेर्द्विजैर्बध्नेन विधिना संस्कृतेन च बह्विना भ्रातृं
मर्दयेत् । भ्रातृं सगुणं लक्षणत्रयं तयाऽजार्जाहिंशुमौवीरपलाहस्यगुणानि च वर्जिता
न्यभिहितानि । अद्वया दीयते कियते वा तदथ भ्रातृमभिधीयते । भ्रातृवर्ताधर्मं च सुतं
कथयेत् । अथ दानूनिमहीनृणां विशेषं जगतीभुजा पृष्ठो गांगेयो ध्यान्वा पुनरभायम् । पुनः
ऽनाष्टिहते देरो निर्दग्धपादये च काले पुरस्कृत्यारुन्धतीं मनर्षयः क्षिप्तौ धेनुः । विष्णोर्द्वे
पशुमार्गं नाम दामस्तद्वधूश्चटामिभा दाम्नी च सुनृण्यार्परिधीतिनौ गानेशऽनु
सप्तपुः । तन्मते सुधाप्रान्ता मुनयः शीघ्रभूपासराग्यं गतामुं ननयं ग्यात्वा पशु
सप्तपुः । अथ वैभवलोपमो राजाऽनिगिरा भूःवा मुनीनुपसृत्य च सादरं प्रोवाच ।
अदीक्षितं जुगुप्साजननी वृत्तिस्त्यग्यताम् । निशम्यैव राजवचनं मुनिवृन्दाः प्रोषुः ।
एतन् ! तपः स्यकरो राजप्रतिपदोऽनिपाठोऽस्ति । किञ्चिदुना । सप्तपुं प्राप्यप्रति
दग्धानां विस्विपाक्षानरोपाणां च भ्रातृण्यारिनां पुनः पुण्यफलं कुतः ? एतदुह
त्वा ते ग्यातीं परित्यज्य वननं प्रययुः । धन्यास्ते भ्रातृणा ये भ्रातृवृत्तौ नैव
प्रतिपदपशुगुणा अभूवन् । ततो वृषादर्भे भैत्रिभिर्हैमगर्भादयौ दुम्बरानि वनानि वारदन्वा
वने तेषां पुनः प्रातिपत् । अथ भीता गुनीधराभ्यान्वयि षड्रितान्वेधे मन्वा परित्यज्य
च विदः पुण्यमनोपरीतत्वां प्रोमन्तो ययुः । ततो राजा सपदि तत्त्वोदन्वचं हुक्
वचनमुत्तप्य च गुनिचये भयदां हन्यामादिदेश । अत्रान्तरे वने सुतं वरन्ममे हनयः
वैवतावरं हनःसरं परिभ्राजं ददयुः । ततोऽरुंधत्या तप्तुष्टिकरणं पृष्ट्वा मुनिवृत्तः
प्रोषुः । देवि ! यथा कथं क्रियाव्यपास्तथाऽयं नास्ति । नानिदोऽं न वेदा न दुःमता
राक्षसा मेन्धनप्रयत्नो न कथनं न च वाचकः स्वच्छन्दचारणोऽयं हनःभगवन् ।
अतएव हि किञ्चागुन्यामयाऽयं शरीरमिदं पीबं बर्धने । एषमभिपद्य मेव मया मेत-
मेतान् हनयो वने वृद्धवमनोव्यस्तालिनीं जालिनीं ददयुः । ततो वृषादर्भेऽनुपुनः न
च गुणां विनादितातुकाव । भो वृषादः ! कदमत्र स्थितं नन्नि नः वरन् ।
कथं तं वने दुष्मन्तं तर्हि तु निजनामन्दावेदं मृतावदः शृङ्गान् । विन्दतुम् ।

अज्ञातनामधेयानां गत्सन्निपाविह गतिर्नास्ति । निशम्यैवमग्निप्रमृतयो मुनयः क
गूढनिर्घेयनैस्तैस्तैर्नामान्यस्यै निवेदयामासुः । ततस्तुल्याक्षरपदज्ञोर्न निरुक्तं
नाम श्रुत्वा निपूततिमा कृत्वा विमरत्तां निवारयामास । साऽथ यदा शुनःसत्तां
नाम पुनः पप्रच्छ । तदा क्रुद्धास्ते दण्डेन तां भरमसाद्विदधुः । ततो मुनयः शशि
कारा मृणालिकाः समुदधृत्य सार्वतीरे निक्षिप्य च स्नात्वा जलक्रियां चक्रुः । अथोत्थाप्य
विसाहारसादरास्ते तानि न्यस्तानि विसानि नलिनीतटे नापरयन् । ततः परस्परं शं
साश्च ते क्रमात् शपथं चक्रिरे । कथितं च । सहस्राभिमतोच्छेदो महतामपि दुः
भघति । घृथापाकः फूटसाक्षी घृथाचारः फमचरितः नृशंसः वेदविवर्जितः चौरः विदु
परदाराभिगामी शरदः सोमविक्रमी गोऽवमन्ताऽग्निदूषको जलाऽपहारी चाऽस्त्वसौ येन
विसभोजनमपहृतम् । निशम्यैवं मुनिजनवाक्यं शुनःसत्तोऽब्रवीत् । येन नो विस
हृतानि । स याजिने छंदोनिधये शुद्धात्मने ब्रह्मचारिणे च कन्यां देयात् । तच्छ्रुत्वा
मुनयः प्रोचुः । त्वया यदीप्सितं भाषितं । तेन त्वयैव नो विसानि हृतानीतिहायै
एवं घृथाणेषु तेषु शुनःसत्तो विहस्य प्रोवाच । यो दितकारिणा मयैवेह तद्विस्तृतं
कृतम् । सा घोरा कृत्वा मयैव तु हता । त्रिदशेश्वरोऽहमित्याभिधाय निजस्वरूपं दर्शय
मास । ततो नाकपतिः स सप्तर्षिभिः सह वेलादिमानमालाकं नाकं ययौ । राजन् । प्रतिभ
नियुक्तानां समुज्ज्वलितचेतसां संतोषशालिनां च लौल्यरहिता सुवृत्तिः सर्वदैव विभावि
पुरा फरयपप्रमुखा मुनिगणा नहुपादयो राजानश्च शतकतुं पुरस्कृत्य तीर्थानि प्रययुः
ततस्ते पुण्यतीर्थेषु स्नात्वा पुष्कराहरणीं ययुः । ततस्तत्राऽगस्त्यमुनिर्व्यस्तं निजपुष्प
यदा नापरयत्तदाते क्रमेण गुरुपातकं शपथं चक्रुः । निशम्यैवं देवराजोऽब्रवीत् । सोऽयं
धन्योऽस्तु । यः पुष्करमपाहरत् । एव माकर्ण्य तत्रत्याः सर्वे विस्मिता यभूवुः ।

ततो महीभुजाऽऽवरयकवस्तुदानमाहात्म्यं पृष्टो देवव्रतोऽब्रवीत् । राजन् ! छत्रोपान
स्त्रदानं परब्रह्म च पुण्यप्रदं स्मृतम् । पुरा लक्ष्म्यास रतो जमदग्निरंशुमान् शस्त्रमाला
मित्र सायकश्रेणी ससर्ज । ततस्तत्र तद् गिरा मुकुमारा रेणुका भर्त्रो विसृष्टान् विरि
रान् पुनः पुनरानिनाय । अथ स मध्याह्ने चण्डकिरणस्फारसंतापायासमूर्द्धितां तां जायां
पीदय क्रुद्धो दिवाक्रमदैक्षत । ततो दिव्यास्त्रविकटं प्रहर्तुमुद्यतं च तं रविर्भयादेत्य प्रसा
दयामास । अथ वासरेश्वरो गतक्रोधस्य तस्य शीतये छत्रमुपानहौ च प्रददौ । किम्वदुना
ऽस्मिन्लोके परत्र च दानमेतत् संतापशमनमभिधीयते । तदाककूपदानं चाऽपि शरीरिणं
पुण्यफलप्रदं स्मृतम् । परत्र मरुसंज्ञते पानीयं दुर्लभं किञ्च । निशम्ये परलोके घोरोऽपारि-

मिरे आलोको दुर्लभस्तस्मात्सदा नरो दीपं दद्यात् । पुरा शुक्राचार्यो दैत्यराजं कथान्तरे
प्राद । दैत्यपते ! सुमनोवालिधूपदः सकलांलोकान् प्रीणाति । पुष्पधूपप्रदो नहुषोऽमर-
वत्पां महेन्द्रासनं संप्राप्तवान् । ततो यदा दत्तः संप्रैति व्याहरन् पादेन मुनिपुंगवमगत्य
परमं । तदा भृगुणाऽत्र स निपातितः । राजन् ! अरख्ये घोराजगरूपिणो भीमबाहुपह-
कृतो यस्य नहुषस्य च शापमोक्षो भवतैव तु पुरा कृतः । क्षात्वेतद् युधा अभिमानं त्यजति ।

अथ नृपतिना ब्रह्मस्वहारिणां गतिं शृष्टो देवप्रतोऽजघीन् । राजन् ! ब्रह्मस्वं विपमं
विपमस्ति । पुरा क्वापि काश्चिज्जातिस्मरो राजपुत्रो बभूव । ॥ एकदा कमपि चाण्डालं
कुमारिवैतुमशृङ्खत् । तच्छ्रुत्वा सोऽभ्यभाषत । भद्र ! येनाऽहं चाण्डालतां यातस्तत्कारणं
भूयताम् । पुरा प्रबलदम्पुभिर्ब्राह्मणगावोऽपहृताः । तासां यद्रजो यज्ञभूमौ सोममध्येऽ-
पन । तत्प्रीत्या विना दीक्षितेन सह नरकमाययुः । अथ तद्रेणु ब्रह्मचारिणो भिक्षा-
पात्रेऽपि निपतितम् । तद्रेणु तन्मस्थितमन्नं च मोहान्मे भक्ष्यतामगमन् । अहं भोत्रियो
शित्रेन्द्रियोऽपि ब्राह्मणस्तेनहेतुना दशामिमां प्राप्तवान् । एवं ब्रह्मस्वगौरवं परयेत्याभिषाय
काश्चिगिरि ब्राह्मणार्थे रणानले चाण्डालः शरीरं हुत्वा पुनः सद्गतिमवाप । ततोमही-
मुखा पुण्यकृतां नानागतीः शृष्टो भीष्मोऽजघीत् । राजन् ! कर्मवैचित्र्यादेहधारिणः पृथक्
पृथक्लोकान् संप्राप्नुवंति । पुरा गौतमाश्रमे काश्चित् कलमः समायातः । स दामाव-
रोरवस्य नीवारप्रसवेन च विवर्धितो मदजलरयामकपालालीनपट्पदोऽपलसनिभश्चा-
भवत् । किम्वहुना स महागजः समिहमंकलाहारी निर्जराभ्रमपालकश्च मुनिपुत्र इव तत्र-
त्यानां कृपापात्रमभून् । अथैकदा शतक्रतुः स्वयमेव धृतघट्टभूपतेः स्वरूपमास्थाय च
सं महागजं जहार । अथ मुनिना पुनः पुनर्याच्यमानोऽपि ॥ नृपो यदा दर्शन् स गजं
न तत्त्याज । तदा गौतमोऽजघीन् । राजन् ! बलवर्षाहिना गणः शरीरान्ते यत्र गत्या
नंदंयथा शोचन्ति । तत्र त्वं मे गजं दास्यसि । यत्र वैवस्वतसमादिष्टैर्भृकुटीमुरैस्तैः
पाशान्नां विरास्यते । तत्र त्वं मे गजं दास्यसि । यत्र भीरवः शूराश्च गम्यन्ता दुर्बला-
स्तथा बलिनस्तुल्याः सिंहा मुग्धा विदग्धाश्च सदृशास्तत्र त्वं मे गजं दास्यसि । नरपल !
वनदपुरे गुमेरो नंदनवने वरुणराजधान्याम् सुरेशसदने सूर्यपाशनिचन्द्रलोके गोलोकेऽथ
ब्रह्मलोके तु त्वं मे गजं दास्यसि । यतस्तत्र ॥ त्वं बलवान्नासि । एतदाकर्यं राजाऽ-
कम् । ब्राह्मण ! नरकं तु नास्ति च यांति । अथवा व्यामिश्रकर्माणो नरा दमर्गद्वरं
प्रशंसि । प्रतिनोऽतिथिर्नृजका घनदपुरं यष्टारो नंदनं दातारः सोममरुतं स्वाध्यायिनो
ब्रह्मलोकं तीर्थसेविनो गोलोकं प्रशान्ताश्च ब्रह्मलोकं प्रजंति । परमदन्तु न क्वचि

गमिष्यामि । पुनः कुत्र ते गजं दास्यामीत्याभिधाय कुंजरं तस्मै प्रायच्छन् । ततः स्वकं
दर्शयित्वा दिव्यगतिं च तस्मै दत्त्वा ह्रस्वमिन्द्रो दिव्यमयामीन् । एवं पुण्यमदिमां प्रति गतं गत

पुरा गोमृगभूमिरन्याप्राप्तपुरादिभद्रो राजर्निमगीत्यः सरारणे ब्रह्मलोक्ता
मन् । सदाचारः शान्ता गुरुपूजाला ज्येष्ठगुरुवन्न नरा लोकंऽस्मिन् रात्रिः
भयति । जपोपवासप्रव्रजुषां तिथिनक्षत्र योगानो नियमा दिव्यफलदा भवन्तीति
पुरा जगादेति भुत्वा धर्मं तनये देहगतिं देहति पुनः प्रपुं समुद्यते साक्षाद् पृथ्वीतल
समाययौ । सोऽय भीष्मविदुरमुनिवरैः संभूजितो घृतराट्टद्वारकनाथाभ्यां चाऽनुमं
दितो रत्नोग्रजलामनं भेजे । ततो युधिष्ठिरे भीष्मसामनाद् देहदेहिनोऽप्यारम्भ
मरणं च पप्रच्छ । तच्छ्रुत्वा देवगुरुकथाय । राजन् ! नरः पांचमौतिकं शरीरं पंचपादा
मुत्सृज्य स्वप्नयच्च चैष्टते । वासनाविद्धोऽयं देहभंगे निराशोकमवापयं च देशं गत
तत्तच्छ्रुत्वाऽऽशुभं वेति । ततो धर्माऽधर्मयुतो जंतुः पन्नगो निमोक्मिव फलेवरं त्यक्त्वा
सामोदेभाकृतगत्या याति । अथ कर्मपुर्यष्टकभयो निराकारोऽयं तत्तद्भुक्त्वा शुक्रमुखा
च्युतः पुनर्भूतैः सह समागमं याति । तत्र शबलकर्मभिर्भुषन् पुनर्लितः शक्रवर्त्त
वर्तमानो नानायोनिषु परिभ्राम्यति । पुण्यात्मा विपुलदानं दत्त्वोभयत्र मोदते । नरो
हिंसया दिवं याति । शृण्वया चाऽति कष्टमनुभवति । विप्रो लोभात् पतिताम्रं शरीरं
स्वयं पतितो भवति । धर्मकर्मविवर्जितो ब्राह्मणः सूकरकुक्कुटवृकजन्मुकगर्दभसारं
यादिषु कुयोनिषु जायते । गुरुनिष्कारं कृत्वा नरः पूर्वं आ ततो घृकोऽनंतरं च रास
भूत्वा कष्टमरुते । पित्रोः कृतापकारः आ भवति । ततः कूर्मगतिं वा शल्यक
लब्ध्वा पश्चाद् व्यालयोनिमवाप्य च कर्मक्षयावधि नीचदासतां प्रतिपद्यते । भर्तृह
यानरो वा आऽथवा मूपिको जायते । निक्षेपहर्ता कृमिभूत्वा निकृष्टस्तु सेवते । प
निवारतः शात्रो भवति । विश्वासघातको मत्स्ययोनिमुपसेवते । दुष्कृती मृगरक्षा
फीटश्च कृमाद् भवति । आलुर्वा क्रोडो मस्यहर्ता भवति । पारजायिको विविधां क्रव्या
जातिं भजते । शूद्रो विप्रवधूं गत्वा किमिर्भवति । कृतघ्नः कृमिभूत्वा गर्भगृतेष्व
विपद्यते । ब्रूणह्रा त्रिःसप्तकृत्वः कृमिरूपयते । भोजनहरो मूपिको वा मक्षिका भवति
गन्धहर्ता यको जायते । वस्त्रापहारको निकृष्टपक्षी भवति । वर्णहरो वर्दी मिश्रजले
च घृको भवति । तैलहरणात् पिपीलिको भवति । गंधहर्ता ज्वच्छुंदरिर्भवतीति बहुविधं
शुक्रमिस्तां तां तमोमयीं योनिं शरीरिणः संसरति । ह्यात्वं च बुधः सदा पापेभ्यो विभंति

एवं विधानि नृणां पापानि प्रायश्चित्तैर्विना दानेनाऽपि किल शाम्यन्ति । यतो दानं ।

परमागतिं विन्दते । अन्नमेव भूतानां परं प्राणाः । तस्मादन्नदानं प्रशस्यते । अन्नदाता
 सदैव धनवान् भवति । परिवर्तिनि कालेऽस्मिन् पुण्यवान्नापचीयत इत्युक्त्वा महर्षिभिः
 पूज्यमानो देवशुरुर्दिवमाचक्रमे । अथाऽर्दिसालक्षणं सर्वभूताभयप्रदं धर्ममजातशत्रुणां
 पृथो गांतेयोऽब्रवीत् । राजन् ! अमांसमक्षणं नृणां हयमेधशतैः समं विहितम् । यतो
 शोवरपातकघटते मांसं हि नोपजायते । मांसं मांसादेव समुत्पद्यते । मांसमयोऽयं
 मस्तुत्यभ्ययेऽस्मिन् संसारे मांसं भुञ्जानः किञ्च लज्जते ? यदा नराः कष्टकेनाऽपि
 क्लृष्टाः क्वमरि विक्रियां यांति । तदा ते शस्त्रनिर्कृतं पशुविग्रहं कथमरन्ति ? देहिनां
 देहसङ्घयवस्ये स्त्रीत्रयमाकम्पनं च दृष्ट्वा को नामाऽराक्षसो मांसेभ्यः स्पृहां कुर्यात् ?
 अनांसासी बर्तते जगद्रन्ध्रुः । स पुण्यकरुण्यसागरः प्राणिभ्योऽभयदानान्निर्भयं धाम
 प्रयाति । अहिंसा धर्मः संभाररहितः क्रतुर्नाम मार्गश्रमोऽभित्तं पुण्यतीर्थं मृत्युक्तं भोजनं
 च ब्रह्मभिधीयते । एवमकार्यं राजाऽपृच्छत् । पितामह ! पुंगवं प्राणाः प्रियतरं
 मयाः । प्राणा रणानले दहंतास्तेषां गतिं कथयेति राज्ञोक्ते भीष्मः पुनरब्रवीत् । राजन् !
 एवमेव । दुःश्रितानामपि प्राणिनां प्राणाः प्रियाः । सत्यवतो बिना सहस्रां फस्ताम्
 कलिकुं रावनोति ? भयविकलबा भीरवो जीवितभ्रंशे निश्चिते नृणां चित्तेऽपि नयने मील-
 पन्तेव । पुण्यज्ञानलोचनो व्यासोऽप्यनि शकटसंग्रामाद् विद्रुतं कीटकं वीक्ष्य सस्मितं
 पश्यत् । छुद्रजन्तो ! तुभ्येऽप्यास्मिन् देहे रक्षार्थं कोऽयं ते विशेषाग्रहः ? अहं तु दुस्ति-
 र्जादिनस्त्व जीवितान्मरणमेव परं मन्ये । एतन्मुनिवचनमाकर्ण्य कीटकस्तं प्रत्यभाषत ।
 बिभो ! देहिनां कायसमं किंचिद् यन्नभन्नास्ति । कीटिकापेमासक्तस्य सूक्ष्मरीटकपुत्रव-
 त्स मे निपयन्तरोदे दिवि शक्रस्येव मुखं विद्यते । प्राणाः क्षेदायतनम् । तान् स्वयं
 तत्पुं च ईक्षतेऽस्ति ? किम्बहुना । भेदशतैरपि नैते सुहृत्तमपि लभ्यन्ते । शत्रोऽहं बहुभिः
 कपैः कीटयानिनिमिषं प्रितोऽस्मि । किन्तु पित्रोः शुश्रूषया जातिमहं स्मरामि । तच्छ्रुत्वा
 कृष्णान्मरुते व्यासो तस्मै नृपपदं प्रादान् । ततस्तद्गिरि स जन्मान्तरे ब्राह्मणो भूत्वा
 परमगतिमासन्नाद । उक्तं च । विष्णु महदर्शनं कल्पपादपवन् फलनि । राजन् !
 असौ देवममुरैषुंषि प्रियतमाः प्राणाः परित्यक्तान्ते धैर्यसागराम् त्रिदिवे विद्युधाधिपं
 संहन्ते । ततो विद्यातपोदानेभ्यः किं विशिष्यत इति राज्ञा शृष्टो देवब्रह्मो बभाषे ।
 राजन् ! पुण्यवाचस्यं व्यासो मंत्रयेण निर्मात्रित आसीत् । ॥ महान्मा मुक्त्वाऽति
 क्रुद्धः कथन्ते प्रांवाच । अथिबर ! तप एव परं तेजोऽस्ति । तप एव परं बलम् विद्यते ।
 कथन्ते सवै परयंति । किम्बहुना ज्ञानमपि तपः फलं निगद्यते मुहूर्तनिमिः । अ-

स्मिन् भयमहामोहज्याप्ते लोकत्रये वितीर्य परमं चतुर्गते । किन्तु मर्ममेतदतोऽयं दानेन
संसारेऽस्मिन् विशिष्यते । दानात्परं जगति देहिनां शर्म न विनते । अन्नदानेनैके सुह-
तिनोऽनायासस्तीति या मुनिप्राप्य परमं परं प्रयाताः । अन्नं हविः सुधा प्राप्तास्तदा
जीवनानन्ददातेत्याभिधाय मुनिगामंश्च देव्यासदेवो जगाम । तच्छ्रुत्वा राजाऽपि संतुष्टो बभूव ।

अथ राक्षससदाचारविषये पृष्टो गांगेयोऽप्रवीन् । राजन् ! सततं सतीव्रजेन
नारीणां सदाचारः । पुरा कैकेयी सुमना नाम विनोदगुणं मुखोत्पत्तितां शारिङ्गलीं पश्यन् ।
सुमने ! केन तपसा केन दानेन या दिव्यविमानेऽस्मिन् खविप्रभेव भासि ? एवं कुतूहलेन
पृष्टा सा शारिङ्गली प्रोवाच । देवि ! नाऽहं प्रवर्तेन सन्यासेन च दानेन दिवं भिता । किन्तु
मया भक्त्या सततं देववत्पतिरेव संपूजितः । महाजना नातः परं स्त्रीणां तपः प्रशंसति ।
अहं प्रोपितेऽपि पत्यौ प्रतं परित्यज्य निष्कृष्टे द्वारि वा हर्म्ये राजमार्गावलोकिनी वदति
नाभवम् । भर्तुश्चायेयानुगताऽहं कोपे भीता हितैषिणी च भूत्वा मनोवाक्ययत्नैः
पतिव्रतं च पालयन्ती त्रिदिवमनुप्राप्तेत्याभिधाय शारिङ्गली ततो निपद्यमुन्नतं प्रायत् ।
तस्मात्सतीव्रतादन्यन् नारीणां परायणं नास्ति । सती कुलद्वयमपि तारयतीति सत्यम् ।

किंश्चित् साम्ना दानेन वा जनोऽधिकं प्रीयत इति युधिष्ठिरेण पृष्टो देवप्रतोऽ-
प्रवीन् । राजन् ! पुरा वने कश्चिद् ब्राह्मणो राक्षसेन बलाद् गृहीतोऽभवत् । सोऽयं सर्वोपाया-
समर्थः सामपूर्वकं प्रोवाच । आर्य ! कृपया दीननाक्षरं तु मा पीडय । तच्छ्रुत्वा सोऽ-
वदत् । विप्र ! वंचनाय यद्योद्यतोऽहम् । करणेन केन पाण्डुर्ये दुर्बलश्चाहम् ? तत् कथ्य-
ताम् । निशाम्यैवं निशाचरवचनं द्विजोऽप्रवीन् । सखे ! ते सुहृज्जनो दूरीभूत इति मन्ये ।
निःसहायेन च त्वया राजलक्ष्मीरियं प्राप्ता तेन पाण्डुर्येऽसि । अपरं च यत्प्रापितोऽपि
स्वजनो विरक्त इति विचिन्त्याऽपि परिशुष्यसि । किम्बहुना । त्वत्तो हीनगुणान् व्यके-
पूजितान् दृष्ट्वा भवान् दुर्बलः । त्वं त्यागी दारिद्र्यमनुभवसि । गुणवानपि न पूज्यसे ? प्राह-
स्याऽपि ते वचो न शृण्वन्ति लोकाः । साधुस्तन्नपि त्वं खलैर्वैच्यसे । शास्त्रस्य निर्वनं
त्वं धूर्तस्य च धनाढ्यत्वं विलोक्याऽपि त्वं हरिणः कुरोऽसि । निशाम्यैवं द्विजवचनं
निशाचरः स्वाशयपरिहानात् प्रीतस्तं सहसैव तत्याज । राजन् ! भुवनेऽस्मिन् सान्त्व-
को हि न तुष्यति ? एवमाकर्ण्य राजा दानादपि सान्त्वमाधिकं सममन्यत ।

अथ राजा कृष्णप्रभावं पृष्टः शांतनवोऽप्रवीन् । राजन् ! पुरा तपःस्थितं शौरिं
मुनयो द्रष्टुमागच्छन् । ततस्तत्र ते पूर्वं तु विष्णुवक्त्रोत्थिताग्निना दग्धं वनमपरयन् ।
पश्चात् तेनैव दशाप्यायितं हरितं शकुलितं च काननं विलोकयामासुः । अथ नारदमुखादे

मोक्षप्रणामादात्म्यं ममाकर्ण्यं स पुराणपुरुषोत्तमं युयुधिरे । ततः कथांते नानाकथा-
 स्थानकैर्विदो नारदो विष्टरभ्रवमा पृष्टः प्रस्तावोचितं समभ्ययान् । पुरा हिमगिरौ
 गौरी ललितया किल धूर्जटिनेत्रे कथम्यां पिदधे । हात्वेवमीशानस् तृतयिनेत्रमुद्घाट-
 यन् । तवस्तृतीयनयनोद्भूतबहिना रा हिमगिरिः प्लुन्यत्साजलजाजलज्वालावलथिता-
 न्त्योऽभवत् । अथ गौरीगिरि शान्तिशुसोमरः शिष्यः पुनर्गौरीगुक्तं गिरिं दृष्ट्वा स्मेरपुष्पलतावृक्षं
 चक्रे । ततस्तत्र प्रणयलालयो भगवान् बहुविधाः कथाः पृष्ट्वा देवीकथान्ते धर्मार्थं
 निरूपयमुवाच । देवि ! नरो वा नारी सदाचारसमेतं धर्माभ्रमधर्मं नित्यं पालयेत् । प्रवृत्तः
 बहुविलक्षणं धर्मं निवृत्तश्च ज्ञानध्यानमयं धर्मं पालयित्वा सुखमेधते । अथ शशांकचूडन
 दृष्ट्वा देवी मृगीदृशां वरपथननैदधत्तं पुनीतचरितं शरानं । ततो नीलकण्ठो मुनिवृन्दैः
 पूज्योऽर्च्यः । महारायाः ! भूतानां प्रभवाप्यये परमकारणं विष्णुमेवावगच्छत । न
 महाभागोऽवनीतल्लोऽशादवनीयं देवकीवमुदंध्योस्तनयो भूत्वा च विबुधारातिसंहारतत्परं
 भविष्यति । स सूर्यः स चन्द्रः सोऽहं च चतुर्मुखः । किम्यदुना स सर्वदेवमयो लोके येदे
 च वर्तितांस्तु । ततो मुनिजनवचनान् केरावो द्वारकामेव रुक्मिण्यां महाभाग्यं पुत्रमवाप ।
 एवं कथयित्वा गांगेये मुहूर्त्तं मौनमास्थिते मुनिसभामध्ये शनकैर्धर्मराजोऽग्रणीन् । विता-
 म् ! सर्वदेहिनाम्परमैदधत्तं किम् ? विश्वमिदं कस्मिन् प्रतिष्ठितं ? स्तुत्या च मुक्तिप्रदः
 कां निराम्यैवं युधिष्ठिरवचनं गांगेयो मनसा पुष्टदृष्टिः नत्वा सादरं प्रोवाच । श्रीराजा-
 थियन् ! देवदेवो जगत्प्रभुर्नामहस्तेण श्रुतो भक्त्या मुक्तिं मुक्तिं च संप्रयच्छति ।
 सोऽनंतः, आयः, इग्यः, ईशानः, परब्रह्मलः, ऊर्जितः, श्रुतधामा, एकः, ऐश्वर्यवान्,
 बोद्धारः, औपनिषदः, अन्तर्यामी, कृष्णः, रत्नवाहनः, गणपतिः, धनरयामः, चक्र-
 पाणिः, छान्दोग्यवेद्यः, जगद्योनिः, रूपकेतुपिता, टंकारमियः, ठक्कुरः, हामरहः,
 हुंदिराजः, तयागतः, धुर्यकायि, दक्षिणामूर्तिः, धर्मराजः, नारायणः, पुराणपुरुषोत्तमः,
 पर्यान्द्रापी, ब्रह्म, भगवान्, महामाग्यः, यज्ञपुरुषः, रामः, लक्ष्मीकान्तः, धामनः,
 शरणगतवत्सलः, पदभिन्नः, संसारगुरुः, हरिः, सत्मा-सिन्धुः, प्राता, ज्ञानसिन्धुतिपा-
 रिभिस्संख्यनाम्भिल्लं सनातनं धीमहाविष्णुं भीष्मस् तुष्टाव । निराम्यैवं युधिष्ठिरः
 श्रीकृष्णचन्द्रं वन्दित्वा पिनामहं श्रीभूमिदेवानां प्रभावं पश्यच्छ । लब्ध्वा शान्तनवोऽ-
 रब्धन् । राजन् ! ब्रह्मनिष्ठानां ब्राह्मणानां भयान् किल भी सूर्यः समुदेति समीरण्य
 कवे । पुरा दत्तात्रेयवरादवाप्तमहत्समुजं जितजगत्त्रयं परमैश्वर्यं च वायुः प्राह । राजेन्द्र !
 कोऽस्मिन् ब्राह्मणेभ्यां बलवत्तरः कोऽपि नास्ति । किं बहूना । येषां दृष्टा भवादृष्टा

भूषां भित्त्वा विमलनाभः प्रविशेत् । ततः मविदुरो घर्मराजोऽस्य रत्नाभरणैर्योसोभि-
 तया कुसुमैः स्वयं वैमानिकं चक्रे । तस्य यशः शुभं धर्मं तूर्णं युयुत्सुर्जमाह । भीमा-
 लुंनो चामरमहोत्तारायास्नाम् । ततः मयाप्यं भरतर्ग्रीभित्तालट्टनानिलेन धीज्यमानः स
 शीवरहामुदररूपितां यितां प्राप । अथ रत्नरतेजसि गांगये सजीव इव संलीने साश्रुनेत्रा
 युधिष्ठिरस्य जलक्रियां चक्रुः । अत्रान्तरे मंदाकिनीतीरे सानुगे राक्षि युधिष्ठिरे विषण्णे
 साश्रुलोचना जान्हवी जलमप्यान् ममुत्तस्यौ । ततोऽतिबिहदला सा पिन्वैर्व्यासनादकल्या
 येतुं दुर्गलांकिता प्रोवाच । हा पुत्र ! त्रिपुरारतिरिप्यं क्षत्रियद्विपं रामं जित्वाऽपि कथं
 स्मर्त्तव्योऽसि ? अदोतु ! यशोनिधौ स्थयि कालेचास्तं याते धीररत्नं विना शोच्येयं
 वृषी जाता । अद्विधाऽन्या का पापा जननी भविष्यति । या त्वादरां पुत्रं निहतं दृष्ट्वा-
 श्री न विदीयते । अहोवत ! जम्बुकोपमेन शिखण्डिना भीष्मो मृगेन्द्रनिभो निपातितः ।
 हृत्कुत्वा जनार्दनः प्रलापमुत्तरां जान्हवीं शनैराश्रमयन् प्रोवाच । देवि ! विज्ञातपर-
 मार्थाऽपि त्वं सामान्यजननीव कथं विशुद्धसे ? बलीयसः कालाहिना त्रिपुरारिपराक्रमं
 हन्तुं शिखण्डिनः शक्तिनांसीत् । किम्यद्गुणा । स्वच्छन्दनिधनः ॥ महाभागस्तु परमपद-
 मवाप । असौच्यं पुत्रं मा शुचः । त्वमपि तु चिन्तय । तद्विधः योऽन्यो जायेत । एवं
 मंरुणचन्द्रेण सनायामिता व्यामादिभिश्च प्रयोधिता मंदाकिनी निःस्पन्दमानमकरा क्षणं
 बभौ । ततो दुःखाश्रुताः सानुगा युधिष्ठिरमुखास्तां समामंश्य धासरेश्वरेऽस्तं याते
 राजयानी न्यवर्तत । अथ राजभयनं प्रविश्य धीमन्यः शान्तिपाठ पपाठ ।

ॐ शन्नो मित्रः शंवरुणः शन्नो भवत्वर्थमा ।

शन्न इन्द्रो बृहस्पतिः शन्नो विष्णुरुहक्रमः ॥

ॐ द्यौः शान्तिरंतरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्ति-
 रोपधयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म-
 शान्तिः सर्वं शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ॥ यजुः ॥

इति श्रीमद्यमारेण शान्तिपर्व समाप्तम् ।

भवन्ति च न भवन्ति । पूर्वं जलानिपायगस्त्येन पातं निःशरणा दत्त्वा देवं दत्ताः
 दैत्यमग्रेऽतिरिमेरुं जाने देवघाता शान्तकरोऽप्रिया मृष्टः । ॥ १ ॥ ध्ययनः । शान्तमजयन् ।
 निशम्येवं प्रादाणमाहात्म्यं दृष्ट्यमूपातिरजुनां भूमिदेवान् प्रत्यक्षमपूजयन् । कतः
 परं प्रादाणप्रभावं केशयोः जानातीति भाष्येण कथितं युधिष्ठिरे हर्षरेशं विरज-
 हात्म्यं पप्रच्छ । स च पृष्टस्तमेवमभ्यधात् । राजन् । ॥ १ ॥ पुराहं प्रशुभ्रं पृष्टो द्वि-
 ज्मनां शक्तिमयदम् । यत्तपसा देयनान्यापि कम्पते । पुत्र । मर्कभयत्नेन सदा श्रावण-
 पूजय । क्रोधप्रमादाभ्यामंते दहन्ति च जीवयन्ति । पुरा प्रतिभयार्थं दुर्वाला मन्त्रो-
 नानापायैः सेव्यमानो न्ययमन् । सोऽथ पूजितांऽपि तप्तपायसं भुक्त्वा रुपा ज्वलन्नुच्छिष्टे
 नांगानि लिम्पेति सा माह । भयादहं तदकरवम् । ततः सोऽप्रचात् । कृष्ण । शर्मिणी
 रये योजयित्वा बहुयोजनं माम् भूमय । तदपि मया कृतम् । एवं कृत्वाऽपि यदाहं नि-
 र्गिकाराननोऽतिष्ठम् । तदा स परुषाभयोऽपि मां दृष्ट्वा तुतोप । ततः प्रहृष्टेनान्तरात्मना श्रोवाच ।
 यदुनाय । विना पादौ तव घण्टाच्छिष्टलिप्सं यज्मयं भविष्यति । यतस्त्वया सा न लीते ।
 एतत् कृष्णयचः श्रुत्वा पार्थः पुनः शान्तनयान् कल्मसनाशानान् भृगुकण्वैरभ्यधात् ।
 फरपययकोतवशान् रामधेतनहुपदुष्यन्तालकभगौरयान्यवायांश्च शुभाव । ततो देव-
 प्रतः कृष्णं स्थित्वा व्यासाज्ञया पाण्डवं पुरं विससर्ज । अथ कौतयः सकृष्णपुत्रपु-
 पुरस्कृत्य भ्रातृभिरनुगैश्च सह हस्तिनापुरं प्रययौ । सोऽथ प्रजाभिः पूज्यमानस्तत्र क्षिप्त्वा
 फालं स्थित्वा उत्तरायणे दिनाधारे पुनः पितामहमुपागमत् । ततोऽपरे ब्रह्मलोकं इव
 शुनीन्द्रजुष्टे सदासि निःशब्दसंचारे च संजाते भोष्ममुखावलोकनि राशि शनैर्नयने समुन्ने-
 ल्य सानुगान् पाण्डवान् दृष्ट्वा धामिवरो देवव्रतो युधिष्ठिरं श्रोवाच । वत्स । दिवाकरे परि-
 वृष्टे दिष्टया त्वं समायातोऽसि । निरातशरशायिनो मे मासद्वयं च व्यतीतम् । ॥ १ ॥ पुत्र ।
 एष त्वामामंभ्य सनातनलोकोन् वृजामीत्याभिधाय सत्यसिन्धुः पितामहो विदुरामे वृत्तप-
 मप्युवाच । राजन् - तव विद्यामयं चक्षुःखण्डं लक्ष्यते । पुत्रशोकात्सोऽमोहं भागम ।
 यतः बालो हि दुर्जयोऽस्ति । सम्प्रत्यनृशंसं युधिष्ठिरं पुत्रवत्पश्य । येन संतोषशालिनस्त-
 रेषोऽयं फालः सुखेन प्रयावित्युक्त्वा हृषीकेशं मूर्ध्ना प्रणम्य च भगवन्नुपुता मां गन्तु-
 मनुजानीहति वभाषे । ततः कृष्णाम्यनुज्ञातो भीष्मो मुहूर्तं प्राणधारणान्दधानो जलधि-
 रिव निम्तरंगो बभूव । सोऽथ दलितदलंसरोजप्रोषटजीवहंसो भीष्मो मंनसा प्रण-
 जपित्वाऽनिशसि सूर्यो दशं भूषिभागं निवेश्य गलितकरणवृत्तिमामनिःस्पन्दलक्ष्यः संपा-
 सविदानन्दस्वरूपं चिन्तयामास । अत्रान्तरे तद्विभुं जापिंजरांशुराताञ्जितं व्यापिर्भीष्मस-

मृषां मित्राः विमलनमः प्रविवेश । ततः सविदुरो धर्मराजोऽस्य रत्नाभरणैर्वासोभि-
 त्वा कुसुमैः स्वयं वैमानिकं चक्रे । तस्य यशः शुभं छत्रं तूर्णं युगुत्सुर्जमाह । भीमा-
 बुने चामरपद्मोत्पलास्ताम् । ततः सवाष्पं भरतस्त्रीभिस्तालधृन्तानिलेन धीज्यमानः स
 मीनवद्वारुदकस्त्रिधां चित्तां प्राप । अथ रक्षारतेजसि गांगेये सजीव इव संलीने साधुनेत्रा
 युधिष्ठिरमुखा जलक्रियां चक्रुः । अत्रान्तरे मंदाकिनीतीरे सानुगे राह्णि युधिष्ठिरे विपण्णे
 साधुलोचना आन्धवी जलमध्यात् समुत्तस्थौ । ततोऽतिविह्वला सा खिन्नैर्ध्यासनारदकण्वा
 देवैर्दुराशोकिता प्रोवाच । हा पुत्र ! त्रिपुरारतिशिष्यं क्षत्रियद्विपं रामं जित्वाऽपि कथं
 स्मर्त्तव्यमिह ? अहोतु ! यशोनिधौ त्वयि फलेनास्तं याते वीरस्त्वं विना शोच्येयं
 शिष्यी जाना । मद्विषाऽन्या का पापा जननी भविष्यति । या त्वाहं पुत्रं निहतं दृष्ट्वा-
 ऽपि न विदीर्यते । अहोवत ! जन्मुकोपमेन शिखरिहना भीष्मो मृगेन्द्रनिभो निपातितः ।
 कृत्वा जनार्दनः प्रलापमुखसं आन्धवीं शनैरश्वासयन् प्रोवाच । देवि ! विज्ञातपर-
 मयोऽपि त्वं सामान्यजन्माव कथं विमुह्यसे ? बलीयसः कालाद्रिना त्रिपुरारिपराक्रमं
 हन्तुं शिखरिह्नः शकिर्नासीत् । किम्यदुना । स्वच्छन्दनिधनः स महाभागस्तु परमपद-
 मभार । अशोच्यं पुत्रं मा शुचः । त्वमपि तु चिन्तय । तद्विधः कोऽन्यो जायेत । एवं
 मृगच्छन्त्रेण समाधामिता व्यामादिभिश्च प्रयोधिता मंदाकिनी निःस्पन्दमानमकरां क्षणं
 बधौ । ततो दुःकाकुलाः सानुगा युधिष्ठिरमुखास्तां समामन्त्र्य वासरेश्वरेऽस्तं याते
 यज्ञपानी न्यपठन्त । अथ राजभयनं प्रविश्य घौम्यः शांतिपाठं पपाठ ।

ॐ शन्नो मित्रः शंवरुणः शन्नो भवत्वर्यमा ।

शन्न इन्द्रो बृहस्पतिः शन्नो विष्णुरुहक्रमः ॥

ॐ योः शांतिरंतरिक्षं शांतिः पृथिवी शांतिरापः शांति-
 रोपधयः शांतिः । वनस्पतयः शांतिर्विश्वेदेवाः शांतिर्ब्रह्म-
 शांतिः सर्वं शांतिः शांतिरेव शांतिः सा मा शांतिरेधि ॥ यजुः ॥

श्रीमद्भगवद्गीता ।

अथाश्वमेधिकं पर्व प्रारभ्यते ।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

एवं भीष्मभास्यत्यस्तं प्रयाते शोकम्लानमुरगाम्बुजोऽज्ञातरात्रुर्मूर्छामवाप्य धरणी
सले निपयात् । ततो धांधपैः सह तारिमन्त्रियवर्णे शुभं संस्तभ्य शनकैर्धृतगद्गस्तनुवर ।
राजन् ! वतिष्ठ । मुनिभ्यः संसारसारचरितं भुत्वाऽभ्येयं त्वं धैर्यं दातुं नार्हसि । परं
सागर ! स्वधर्मपालकस्य ते नाऽयं शोषधस्रः । सान्प्रतं जागरूकतामयत्तम्य प्रजः
पतिरियं प्रजाः पाहि । अधुना तु ममैवाऽयं पालः शोषितव्यः । येन मुनयोऽग्नौ
विदुःपरीतो न भुताः । एतदाकर्ण्य कृष्णोऽपि पार्थमप्रवीन् । धर्मनन्दन ! मा शुचः ।
अत्रधर्मेण लब्धमिमां महीं भुंक्ष्व । धैर्यापसा विभूतयो दुःखिभ्यो हि पलायन्ते ।
अयधेत् पापाब्धं कसे । तर्हि क्षिप्रजयी त्वमश्वमेधयिधिना देवान् यजस्व । यतस्तपोऽप्यता
मवाप्तवानसि । ततो मुनिवराः प्रोचुः । राजन् ! भयस्करं भीकृप्रापचनमनुपालय ।
निराम्यैवं मुनिवृन्दानुशासनं राजा यथाकथंचिद् धैर्यं धृत्वा भी वृहद् यज्ञार्थं बद्धमनोरथो
बभूव । ततो भूपो धनमूलां सर्वां क्रियां मत्वा कोपाभ्यज्ञान् समाहूय च राज्यकोरातिर्षिं
पर्यवृच्छत् । तच्छ्रुत्वा ते सविनयं प्रोचुः । पृथ्वीनाथ ! युधि कौरवैस्तत् सर्वस्वं क्षयि-
तम् । अत्रान्तरे द्रविणं विनाऽश्वमेधे राजानं निराशं विश्वाय कृष्णासिन्धुर्व्याप्तो निर्वारि
यन्निव प्रोवाच । हिमाचले यन् मरुत्तभूपालस्य यज्ञरोपं भूरिकांचनं विद्यते । तत् त्वं
समवाप्स्यसि । भुत्वैतन् पाण्डुपुत्रेण मरुत्तमहीपतेर्महायज्ञकयां पृष्ट्य मुनिपुंगवः
प्रोवाच । आसीन्मनुष्यरो करधर्मो नाम प्रगावपुंजो राजा । तत्कुलोऽग्निमतो महत्
संज्ञको नरेधरो बभूव । किम्बहुना । तमिन्द्रोऽपि नित्यं चेष्टितैः स्पृहते । परं ॥ तस्य
किमपि कर्तुं न शक्नाक । अयैकदा मनुष्यतप्तः स बृहस्पतिं रहः प्राह । गुरुदेव ! कर्तव्यं
मनुष्यस्तु त्वत्पितु र्योग्योऽभवत् । त्वं च गुणाधिकस् तत्सूनार्मरुतस्य याजको भवसि ।
यद्यनुग्रहः स्यात् तर्हि तु तदर्थसंचर्याद् भवन्तमहमभ्यर्थये । भवताऽधुना तस्य याज्ञकसं

न गन्तव्यम् । एवमाप्रहृतिशयेन मधमता सम्प्रार्थितो बृहस्पतिस्तथेत्यूचे । अत्रा-
 न्तरे नररविमरुतो देवगुरुमुपमृत्युं प्रोवाच । गुणे ! महायज्ञोऽस्मिन् भवानेव मम याजको
 भवतु । एतदाकर्ण्योपि शक्रप्रणययन्त्रितो बृहस्पति यदाऽभ्युपगमं न चकार । तदा
 कनिष्ठो राजा विनष्टसंकल्पो भूत्वा ततः प्रतस्थे । अत्रान्तरे पथि नारदं दृष्ट्वा संतोष
 व्याप । अथ नारदोऽपि तं समालोक्य तत्कर्त्ता भुत्वा च जगाद । राजन् ! संतोषं त्यज ।
 एषे च विमना मा भव । संवर्तोऽस्यो योगीन्द्रो वायणस्यां निवसति । सोऽस्ति बृहस्प-
 तनुदः । त्वमधुना तं शरणं ब्रज । अथ केनाऽहं सुचित इति तेन पृष्टत्वं न ब्र-
 ज्यो मम नारदस्त्वामिदृश्यमावेदयदिति युवीयाः । नारदेनेत्यभिहिते हर्षनिर्भये
 ब्रूयात् । स्वयं वायणसीं गत्वा सर्वं तदुक्तं विदधे । सोऽय संत्यक्तोन्मत्तरूपं तं याजकं
 समकल्प्य तदनुज्ञातो हिमगिरितटेऽन्युपमं तपश्चकार । ततस्तत्र यज्ञविस्तार्थी स पा-
 र्श्वः शोचं समाराध्य तत्प्रसादान् सुमेरुतुल्यं कांचनराशिं लभे । अथ शिल्पिभि-
 र्निर्गु सर्वमाद्येषु रचितेषु यज्ञः संपूर्णो यज्ञसंभारः प्रावर्तत । ततो बृहस्पति यज्ञे
 कामनुतां समृद्धिं संवर्तकं च याजकं दृष्ट्वाऽत्यन्तं पश्चात्तापमयाप । अथ शक्तेण शोक
 कारणं पृष्टो भ्रातृस्त्र्यङ्गुलः स म्लानमनसा मरुत्तयज्ञविभवं प्रकटयामास । एतदा-
 न्तरे गुरुमतो महेन्द्रोऽग्निदेवं समाहूय प्रोवाच । देवदूत ! त्वमधुना मरुचस्या मरुत
 पथि गत्वा तथा ब्रूहि । यथा स संवर्तकं त्यक्त्या बृहस्पतेरेव याज्यो भवेत् ।

अथ देवराजोन्नतं बन्दिनिरपिमुपेत्य शक्रसंदेशमब्रुवत् । परं राजा तं नाभ्यनन्दत् ।
 ब्रुवः प्रवित्तिवृत्त्य पावको यदा वृत्तान्तं देवराजाय वर्णयामास । तदा बभ्रुणा पुनर्गच्छे-
 ति मरितोऽग्निः संवर्तमयकन्वितोऽवादीत् । देवराज ! तत्र ब्रह्मचारी संवर्तकः दुषा-
 कभूवे । तेषां एतां ! यदि त्वं पुनरत्र समेष्यसि । तर्हि त्वामवर्यं शपेयम् । तच्छ्रुत्वा
 पुनरात्मं कथयतेऽस्मीति जगाद । सोऽप्यवादीत् । अहो नुराक ! प्रमदात् किं वा मोहा-
 दयः कोऽहं ब्रह्मकोपाग्नित्वे विस्मृतः ? अहत्यामल्लभ ! यदा स च्यवनः कोपान्म-
 र्त्तसंसारं स्वदुःखार्थं व्यसृजत्तदा ते धैर्यं क्व गतम् ? ब्राह्मणकपोऽपि दुःमहाः पला-
 न्महेन्द्रोऽस्मीति दुष्टारानेनोक्ते शक्रः किमपि प्रत्युत्तरं नादात् । ततो महेन्द्रेण विमृष्टो
 लोभेन शक्रं भजतव्यं नृपमवादीत् । तच्छ्रुत्वा राजा तं मेधे वद । मेधं वदेत्यप्यवात् ।
 अथ शक्रो बभ्रुं राजन् मेवान् पुरस्कृत्य यज्ञाङ्गणं प्रययो । ततस्तत्र मरुचान् बभ्रुं प्रा-
 णित् । परं संवर्ततेजस्य तन्मेधेय्वेव विलीनमभवत् । अथ तन्मेधराश्या विवरतो
 शक्र देवराजसमये स्तोमपथिनिश्चिदगोः सह स्वयं तत्र समस्यदौ । ततः शान्तमनुः

अथाश्वमेधिकं पर्व प्रारभ्यते ।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जपमुदीरयेत् ॥

एवं भीष्मभास्यत्यस्तं प्रयाते शोकम्लानमुखाभ्युजोऽजातरात्रुर्मूर्द्धामशाय पा
तले निपपात । ततो बांधवैः सह तस्मिन्विषण्णे शुचं संस्तव्य शनकैर्वृत्तयस्तमुपा
राजन् ! उतिष्ठ । मुनिभ्यः संसारासारचरितं श्रुत्वाऽप्येवं त्वं धैर्यं दातुं नार्हसि ।
सागर ! स्वधर्मपालकस्य ते नाऽयं शोकवसरः । साम्प्रतं जागरूकतामवलम्ब्य
पतिरिव प्रजाः पाहि । अधुना तु ममैवाऽयं कालः शोचितव्यः । येन सुवचोऽयं
विदुरगिरो न क्षुताः । एतदाकर्ण्य कृष्णोऽपि पार्थमब्रवीत् । धर्मनन्दन ! आहूतः
क्षत्रधर्मेण तव्यामिमां महीं मुञ्च्य । धैर्यायत्ता विभूतयो दुःखिभ्यो हि पतारवः ।
अथ चेत् पापाञ्जकसे । तर्हि दिग्विजयी त्वमद्यमेधविधिना देवान् यजस्व । यत्सारायण
मयात्थानसि । ततो मुनिवराः प्रोचुः । राजन् ! अथस्करं श्रीकृष्णायचनमुच्यते ।
निशम्यैवं मुनिवृन्दानुशासनं राजा यथाकथंविद् धैर्यं धृत्वा श्री गृहं यक्ष्यं गङ्गां
बभूव । ततो भूपो धनमूलां सर्वां क्रियां मत्वा कोपाध्यक्षान् समाहूय च राज्यक्षेत्री
पर्यट्चवत् । तच्छ्रुत्वा ते सधिनयं प्रोचुः । पृथ्वीनाथ ! युधि कौरवैस्तु सर्वसं हन
तम् । अत्रान्तरे द्रविणं विनाऽश्वमेधे राजानं निराशं विज्ञाय करुणासिन्धुर्नानो नि
यन्निव प्रोवाच । हिमाचले यन् मरुत्तभूपालस्य यक्षशेपं भूरिवाचनं विष्टम् । त
समवाप्त्यसि । भुञ्जेत्तन् पाण्डुपुत्रेण मरुत्तमहीपतेर्मेहायहकयां शृष्टो दुः
प्रोवाच । आसीन्मनुवंशे करंधमो नाम प्रनायपुंजो राजा । तत्कुलेऽजिभः
संशको नरेधरो बभूव । किम्बहुना । तस्मिन्त्रोऽपि नित्यं चेष्टितैः स्वर्गैः ।
किमपि कर्तुं न शशाक । अथैकदा मन्युतप्तः स बृहस्पतिं यः प्राह ।
मनुपस्तु त्वत्पितु यौग्योऽभवत् ।
यशनुमदः स्यात् तर्हि तु ५९

शतक्रतुर्भरुतेन प्रपूजितो यज्ञक्रियापरिकरे स्वयमेव परिचर्यापरो ध्रुव । अथ तदा
 दया सर्वेऽपि यज्ञसंभारकारिणो देवा भूमिपालस्य विरं निदेशवरागा अभूवन् । स
 संवर्ततेजसा फनकर्यर्षिणो मरुतस्य महायशो निर्विघ्नः पूर्णतां प्राप । एजन् ! तच्छेष
 द्रविणेन ह्यमेधमहामखं सांगोपांगं समवाप्नुहीत्यभिधाय मुनीश्वरो विरगन् ।

अथ श्रीकृष्णमुनिगणादिभिश्च समान्वास्यमानो राजा ह्यमेधानुष्ठाने घृतिमलमत ।
 ततः प्रजाकार्यं द्रष्टुं प्रवृत्ते युधिष्ठिरे सर्वे तन्मुनिमण्डलं तमामंत्र्यान्तर्दधे । अथ कृष्णो
 हेमरत्नलताकान्ते धिक्कासिकनकाम्युजे च समोष्ठाने प्रीत्या स्वैरं विजहत् । ततस्तत्र
 कथांतेऽर्जुनः फंसारिमवदत् । महानुभाव ! युद्धारंभे यत्किमपि त्वयोक्तं तत्सर्वं मा
 विस्मृतम् । अतः कृपया पुनरुच्यताम् । निशम्यैवं पार्थवचनं केशवः पुनरुवाच ।
 सखे ! यद्यपिनैतत्पुनर्यक्तुं शक्यते । तथापि प्रेमाधिक्यात्संप्रति यद्वदामि तत्सावधान
 तथा पुनः समाकर्ण्य । पुरा कश्चिज्जीवन्मुक्तदशां भितः सिद्धो ब्राह्मणेन दृष्टो भवति
 भूमं विज्ञाय सर्वमवदत् । असत्यसंघातेऽस्मिन् पांचभौतिके गुणनिबद्धो जीवः पतते
 पक्षीव तिष्ठति । अहंकारैकसाराणां विस्मृतात्मनां देहिनां सुखदुःखक्षयोदयाश्चकन
 परिधत्तन्ते । देहांते कर्मसंसर्गाज्जन्तवः स्वशुभाशुभैस्तारारूपा विमानानि नरकाणि च
 भ्रजन्ते । ततो भोगक्षये शुक्ररूपः शोणितसंस्तुतश्चात्मा योन्यां प्रविश्य जरायुवेष्टितं गर्भं
 समवाप्नोति । यथा दर्पणोदरे निःश्वासाप्रैर्वारि विलीयते । यथा च निर्धूतबन्धेरुष्णं च
 व्योम्नि प्रसर्पति । यथा वा कुसुमामोदोऽन्तरेऽनिले प्रविशति । किंवा सरंभे स्फटिके पात्रे
 संक्रान्तिमायाति । तथा दुर्लभ्यसंचारोऽयमात्माऽनिलः शीतस्पर्शमिव धासनामन्तर्विभूषणं
 गर्भं प्रधावति । कृष्णातंतुर्विसखेव जातस्य जायते । वर्धमानस्य वर्धते । किन्तु शुष्यतो
 नहि शुष्यति । ब्रह्मदीक्षितो विवेकाद् दुःखसंयोगाद् बागाढवैराग्यमाश्रित्य नाऽहमस्मीति-
 श्रेण विमुच्यते । योगी पूर्वं भावेषु निर्वाणस् ततः कारणवृत्तिषु निरात्मन्वदशामेत्य परब्रह्म-
 णि लीयते । सर्वतः पाणिपादं सर्वव्यापिनमात्मानं सत्यामेतां च भवसिद्धिं परित्राय स
 मुमुक्षुः शाश्वतं सुखं लभत इत्युक्त्वा ब्राह्मणं स सिद्धः सहसाऽन्तरधीयत । कौतव्यं !
 इदमन्यथ प्रयतः श्रेयसे शृणु । पुन काचिद् ब्राह्मणी विजने भर्तारमब्रवीत् । कान्त !
 त्वत्परायणाऽहं साध्वी धांगतिं गमिष्यामि । तच्छ्रुत्वा स्मिताननो विप्रस्तामुवाच । भवे !
 वेद्यानराभिधोऽस्मिन् स्थितः । तस्य पंचेन्द्रियाणि मनो बुद्धिश्च
 सत्तार्थिणः सत्तार्थिणः सत्तार्थिणः सत्तार्थिणः सत्तार्थिणः सत्तार्थिणः सत्तार्थिणः सत्तार्थिणः सत्तार्थिणः

समिरोऽस्य विषयाः । भोक्ताश्च सप्तर्षिजः । तस्मिन्हृते च सर्वमिदं पुनः पुन जायते ।
मनस इन्द्रियाणीव तेषां च सर्वदेव मनः परस्परपञ्चरेण देहसंगमे प्रीयते । पुरा मनो-
द्विप्रमृतयः सत्तेन्द्रियमृगा राक्षस योगमयैः शरीरतर्कैर्लौक निहताः । किम्बहुना । जिते-
न्द्रियस्य सर्वमिदं धरतलगतमिति जनकोविप्रमुवाच । अथासक्तमनसा मया भवाविर्भावशांतये
सर्वमिदं त्यक्तम् । कल्याणि ! तत्रापि गतिः सदैव मद्भाषसदृशी । ज्ञानपावकं प्रह्वारणी
सुदृग् जानीहि । एतन् पतियचः भुत्वा तत्त्वदर्शिनीं ब्राह्मणीं परं प्राचीण्यमगमन् । पार्थ !
पुत्र स्वयंभुवाऽभिदिता भवविच्छेदकया पृहस्यतिप्रभृतिभिः भुता । अत्र गुणत्रय
निबन्धनां कर्मभेदविकारिणां प्राणिनामस्योऽपि भावोऽयं विराजततामायाति । सर्गोऽ-
वमद्वेषाद्विनिर्गता विवित्रः किल । यथा श्वन्ने पुण्यचयस्तथा तस्मिन्नेव लयं याति ।
अन्त्यान्तराव्याप्तादन्तरंगत्वमागतो मनसः सोऽहंकारः केन ह्रीलया विनिघार्यते ।
अविद्या सागयन्तैव शनैः शनैः सन्यस्तकर्मणो विकल्पद्वन्द्वविरतौ ज्ञानालोकं भवति ।
ज्ञानशानेन प्रवृद्धेन शानाग्निना भवविप्रट्टमं दग्ध्या सर्वप्रंधिधिनिर्मुक्तः परमामृतं समश्नुते ।
पार्थ ! अहमेव गुरुस्त्वं च मम शिष्यममोऽसीत्यभिधाय जनार्दनो विरयाम । एवं कृष्णः
ह्रीदिता सह प्रीतिपूर्वकं सुखिरं विहाय बंधुजनोत्सुको द्वारकागमने मतिं चम्रे । सतो
ब्रह्मपुत्रीन् सनातन्य कुन्तीं प्रणम्य सहज्यां सुभद्रां समाश्रय्य पुनर्दयमेधे समेष्या-
मिदमभिधाय श्रीशुकप्रेरितवरुणं समादत्त च गङ्गाध्वजः प्रतस्थे । ततः श्रीसात्यकि-
ह्वरो ब्रजन् पयि तेजोराशिमुत्तं कमुनिमागुल्लोके । अथ शौरिस्तं सादरं प्रणम्य वीरवगा-
नानाममवाप्तिनां कुरातलमनामयं च पप्रच्छ । एवमाकर्ण्य प्रीतिपूर्वकमनामयमभिधाय
हृत्पुच्छः प्रोवाच । अयिन् त्वया माघा भारतकुलं संरक्षितम् । अस्मिन् दुर्दोषनो
पुत्रो धर्मपुत्रश्च सानुगो विगतसंजयो त्वद्वुद्धया श्री पैत्रिकेपदे ॥ प्रतिष्ठितो । इत्युत्तरेण
पुत्रो गोविन्दस्य प्रत्यभाषत । शुनिपात्र ! विदुरं पुरस्कृत्य भारतसंघो च मया पूर्यदन्नः
भूतः । परं देवदत्तान्ताभ्यां विमोदितो बहुरां दितं प्रोक्तोऽपि धीरवेषधरो मद्भाष्यं नापी-
व चकार । निवृत्ता । शर्पयमनुवर्तिनः कुरुराजस्य निर्वधान् सर्वेऽपि पर्थिया निहताः ।
अत्र संवेद्य पाण्डवा अवशिष्टाः । एतदाकर्ण्य कृपाञ्जलिज्ञानलसंनिभो शुनित्कमूचे ।
कृष्ण ! पार्थेहिमनुमृत्य ब्रजमनसा स्वयैव ते विनिशातताः । नूनं शक्तेः त्वमिदं त्वया
कृतं त्वोऽप्युपेक्षितमस्मात्ते शत्रवं ददानि । निशम्यैवमुनं चक्षुषं स्मरेदभाषे ।
पार्थ ! ततोनिर्धे त्वान् सम्यगवगच्छामि । किन्तु धीरेण तपेव्ययं कर्तुं त्वं नर्हसि ।
पार्थ ! त्वं हि पौरं च दुःषट् । शरीरिणां मृत्युः प्रोथः । त्वमप्यस्य बह्विधो ... १

किं च सर्वव्यापिनमीश्वरमपि न जानासीत्युक्ते पुण्डरीकाक्षेण शान्तकोपो मुनिप्रवीन् ।
 पुरुषोत्तम ! त्वामहं जाने । परंतु ते तद् दिव्यं वपुरहं सांप्रतं द्रष्टुमिच्छामीति मुनिवरेण
 प्रार्थितो भगवान् विधाविष्वक्खरीलया शक्तिप्रकारापरिपूरितसंविदमे श्री रेखास्फुरद्गु-
 हिरुद्रमहेन्द्रचन्द्रम् धामत्रयोत्तरमनश्चरमैश्वरं च तद्रूपं प्रदर्शयामास । एवमालोक्य
 निरस्तमोहो मुनिर्नानास्तोत्रैर्वैकुण्ठं तुष्टाव । ततो भक्त्या नमस्कृतो विष्णुस्तद् गिर
 तदेव सौम्यं वपुर्धृत्वा प्रोवाच । मुने ! सरणात् सर्वतस्ते सन्निधिं विधास्यामीत्यभिप्रायं तं
 समामंत्र्य च गरुडकेतनः सत्वरं प्रायात् । अथैकदा मरुधन्वसु जलार्थो स महामुनिर्जलप्र-
 धनुष्याणि धण्डालं च ददर्श । ततोऽसकृत् तेन प्रार्थितोऽपि मुनिर्यदा जलं न जमाह ।
 तदा सोऽन्तर्दधे । अथ भगवान् विष्णुः स्वयमन्येत्य तं प्रोवाच । मुने ! मद्राक्ष्य
 शकस् तुभ्यं सुधां दातुं समाययौ । जलदाता स नासीद्वाण्डालः । तव मिथ्या शोकऽ
 भवत् । यन्मोहात्स प्रत्याख्यातस्तत् त्वया युक्तं न कृतम् । अधुना मद्रादियं मदमही
 सामृतैर्जलनिर्करैः संपूरिता भवत्विति निगद्य हरिर्ययौ । सोऽयमुत्तंको यः पुरा गरु-
 सेवया परमज्ञानमवाप्य गुरुदक्षिणार्थी पौष्यमंदिरं प्रययौ । सम्प्रति श्रीमहाविष्णो-
 र्दुर्लभदर्शनलभं समासाद्य जन्मबन्धविनिर्मुक्तोऽपारं भवसागरं ततार ।

अथ राजा मंत्रिमण्डलं समाहूय च यज्ञकार्यं चिन्तयामास । सोऽयं सन्तुष्टः
 श्रीकण्ठदयितं शैलं गत्वा तपसा श्री देवदेवं विनाकिं च परितोपयामास । अभ्योपहारेण
 विधिना पाण्डवः शुभशांसिनि सुहृते मणिभद्रादिसमेतं श्री गुहाकाशीरां संभूय धौम्येन च
 पुरोधसा बन्धौ संतर्पिते श्री मरुत्तनिहितं निर्धिं लेभे । तत्र विविधानि वृधुप्रमाणरूपाणि
 क्वांचनभाण्डसहस्राणि रत्नभारशतादीनि चासन् । एवं ते तान्यपरिमितधनानि गजद्वयोद्-
 शकटानां दशलक्षाणि हस्तिनापुरमनयन् । किम्बहुना । तदा पुरुषगोमहियखरजादीनां
 भूरिक्वांचनं च बहुतां संख्याऽपि न बभूव । एवमसंख्यं कोशमादाय स्वपुरं प्राप्ते वृषे दृष्टि-
 धृन्दसमेतो मधुसूदनोऽपि तत्र समाययौ । एतस्मिन्नेव समये सौभद्रमहिषी द्रौपद्य-
 निर्दग्धं गतजीवितं सुतमसूत । पूर्वं तु सर्वत्रोत्सवध्वनिरेवाऽभवत् । परंतु तं व्यसुं दृष्ट्वा
 भुत्वा च मंगलाचारस्तत्रत्यः करुणाकन्दनेन सत्वरं विरोहितो बभूव । अत्रान्तरे वाच
 प्रयालकलिकाक्रमलापयवे शिरसि निर्जीविते जाते जननीजनः शोकान्मुमोह । ततः कुन्ती
 सुभद्रा च द्रुतमेव करुणानिधिं समेत्य बाष्पसंदिग्धया गिरा रुक्मिणीरमणमवादिष्टा ।
 शरण्य ! तेऽयं स्वस्त्रेयशोभूर्तिबालकमिमन्योर्गतजीवितस्तनयोऽयं जातः । निरान्य-
 तद्भूतमावनो भगवान् कृष्णः क्लृप्तमपितं रत्नदीप्तांशुकपिशं बन्दिमन्त्रवैराकाकपिशं

सुविश्रसदनं विवेश । अथोत्तर शीतवारिभिरुक्षिता संक्षामवाप्य तं शिशुमंके निधाय
 पुरो विललाप । ततो दयामागरो जनार्दनः पीयूषधर्षिण्या दशा शनकैस्तं शिशुं
 विलोक्य प्रोवाच । यदि धर्मस्तथाद्विजेभ्योऽन्यत् प्रियं मम नास्ति । तर्हि तु सत्येन तेन
 ब्रह्मोऽयमसमुक्तः सपदि जीयतु । माधवेनेत्यभिहिते सूर्याशुभिः स्पृष्टोऽभ्युज्ज्वोरक इव
 स सिगुतंभ्यजीवो बभूव । ततः सहसा विपुले नगरोत्सवे प्रवृत्ते नभश्चरणामपि साधु-
 क्त्वविनिःस्वनोऽभवत् । एवं परिशीले कुरुकुले यस्मादयमर्भको जातस्तस्मान् परीक्षितान्ता
 वं लोकं प्रथितो भवत्विति केरावो जगाद । अथ व्यासानुमतो राजा महानिधिमवाप्य
 विशलेन कृष्णारारं तुरंगमं स्वयं भी माण्डीषधन्वना रक्षितं समुत्ससर्ज । अथ
 वैराग्यलान्ते भूयो हंममालापरो दण्डी मुंडः कृष्णाजिनावृतश्च बभूव । ततस्त्रिगते
 विश्वं प्राते तुरंगमे राजपुत्रैः सह किरीटिनस्तुमुलयुद्धमभूत् । ततोऽर्जुनो “न हन्तव्या
 दृष इति” राजाज्ञां स्मृत्वा ताभ्याऽवधीत् । केषलं तु विजिग्ये । ततो धनंजयो युधि भग-
 न्वात्मजं वसुदेवं त्रिभिर्दिनैर्जित्वा क्रूरयोधिभिः सैन्धवैः सदापि युद्धमकरोत् । अत्रान्तरे
 दुनाला जयद्रथोन्नममेताऽर्जुनमासाद्य बाष्पगद्गद्गिरा संवभापे । भूतः ! समायाते
 त्वयि त्वन्नाम निरान्वेष मम पुत्रो जायद्रथिः स्फुटितारायः पंचतां यावतः । धीर ! तत्सु-
 तांऽयं मम शौचस्तवापि स्वसेयतनयोऽस्ति । सोऽयं सर्वभावेन त्वया रक्ष्य इत्युक्त्वा धृतराष्ट्रा
 करोत् । निरान्वेषं भागिनीवचनं बाष्पार्द्रलोपनोऽर्जुनस्तां समाधास्य निजां हृत्रियजाति-
 त्त्वं हयमनुसमार । ततोऽश्वगोतारं श्वेताश्वं मणिपूरपुरं समायातं च समाकर्ष्य तत्पुत्रो
 वसुदेवतः प्रत्युद्यौ । एवं पूजामादाय विनयावनतं पुरः स्थितं च मुवं दृष्ट्वा पांडवो
 बुद्धार्थी तं नाभ्यनन्दत् । किंवद्वना । मां सायुधं समैन्यं चाऽवलोक्य साग्ना कथं प्रत्युद्य-
 तोऽसि । अक्षत्रियं भीरुं च त्वान्धिकम् । इति धनंजयस्तं प्रोवाच । अत्रान्तरे महीं भित्वा
 क्षुब्धता नागाक्रान्ता भर्तुरमे बभूवाहनमुवाच । वत्स ! सुमत्प्रियोऽयं तव पिता युद्धेन
 बन्धुपतिः । यतोऽभिमानवतां शौर्यधीर्वीरसंतानफलाऽभिहितेति तयोक्तः स बद्धपरिचो
 वन्वी हेमदरिष्वजं रथं च समादध वित्रा सह योद्धुमारभत । ततस्तच्छरणावैर्द्विदोऽर्जुनः
 अन्तिमवाप्य तस्य महापराक्रमं रणे भूयोभूयः प्रशाराम । तस्मिन्नवमरेऽर्जुनो यान् यान्
 कलापं प्रक्षिपत् । बित्रांगदामुवस्तांस्तान् प्राप्यानेव विच्छेद । अथाऽर्जुनः पुत्ररथ-
 कुण्डलात् । विलोक्यैवं बभूवाहनो धरातलस्योऽपि वसेत्तं धेनाश्वं जघान । एवमवभ्येऽर्जुने
 दुर्गे निहतं गगनं दृष्टेति त्रिदिवोऽप्यप्रादो बभूव । ततः पार्थमृतः राक्षसेदुनिव दितो
 कृतं कृतं दृष्ट्वाऽप्यर्जुनं

किं च सर्वज्यापिनमीश्वरमपि न जानासीत्युक्ते पुण्डरीकाक्षेण शान्तकपो मुनिर-
 पुरुषोत्तम ! त्वामहं जाने । परंतु ते तद् दिव्यं वपुरहं सांप्रतं द्रष्टुमिच्छामीति मु-
 न्प्रार्थितो भगवान् विद्याविष्णवरत्नलीलया शक्तिप्रकाशपरिपूरितसंविदमे श्री रेखा-
 दिण्णसदमहेन्द्रचन्द्रम् धामत्रयोत्तरमनश्चरमैश्वरं च तद्रूपं प्रदर्शयामास । एवम-
 निरस्तमोहो मुनिर्नानास्तोत्रैर्वैकुण्ठं तुष्टाव । ततो भक्त्या नमस्कृतो विष्णुस्त-
 तदेव सौम्यं वपुर्धृत्वा प्रोवाच । मुने ! सरण्यात् सर्वतस्ते सन्निधिं विद्यास्थानीत्यभि-
 समामंज्य च गरुडकेतनः सत्वरं प्रायात् । अथैकदा मरुधन्वसु जलार्थी ॥ महामुनि-
 धनुष्पाणिं चण्डालं च ददर्श । ततोऽसकृत् तेन प्रार्थितोऽपि मुनिर्पदा जलं न ज-
 तदा सोऽन्तर्दधे । अथ भगवान् विष्णुः स्वयमभ्येत्य तं प्रोवाच । मुने ! म-
 शक्तस् तुभ्यं सुधां दातुं समाययौ । जलदाता स नासीद्यण्डालः । तव मिथ्या-
 भवत् । यन्मोहात्स प्रत्याख्यातस्तत् त्वया युक्तं न कृतम् । अधुना मद्ग्रासिष्यं म-
 सामृतैर्जलानिर्करैः संपूरिता भवत्विति निगद्य हरिर्ययौ । सोऽयमुत्तंको यः पुण-
 सेवया परमज्ञानमयाप्य गुरुदक्षिणार्थं पौष्यमंदिरं प्रययौ । सप्रति श्रीमहा-
 दुर्लभदर्शनलामं खमासाद्य जन्मयन्मविनिर्मुक्तोऽपारं भवसागरं तवार ।

अथ राजा मंत्रिमण्डलं समाहूय च यत्तत्कार्यं चिन्तयामास । सोऽयं स-
 भीकण्ठद्वयितं शीलं गत्वा वपसा श्री देवदेवं पिनाकिनं च परितोषयामास । अथो-
 विधिना पाण्डवः शुभरांशिनि मुहूर्ते मणिभद्रादिसमेतं श्री गुह्यकापीशं संपूज्य धौम्य-
 पुरोपस्ता वन्द्यो संगर्षिते श्री मरुत्तनिहितं निर्धिं लेभे । तत्र विविधानि दृष्टुप्रमाणरूप-
 कांचनभाण्डमद्वयाणि रत्नमारुतादीनि चासन् । एवं ते तान्यपदिमिनधनानि गजद्वय-
 शच्छटानां दशलक्षाणि हस्तिनापुरमनयन् । किम्यहुना । तदा पुरुषगोमहिषस्तृण-
 भूरिकांचनं च वदतां संख्याऽपि न धमूष । पयमक्षय्यं कोशमादाय स्वपुरं प्राते नृपे दृष्ट-
 वृन्दममंतां मधुमदनोऽपि तत्र मग्नययौ । एतस्मिन्नेव समये सौमद्रमादिषी शौच-
 निर्दयं गजजीविने मुक्तममूष । पूर्वं तु मयं शोभयध्वनिरयाऽभवन् । परंतु तं ध्यम्-
 मुत्वा च संगलाचारप्रत्ययः वदतां क्रन्दनेन मन्यरं निरोदितो धमूष । अत्रान्तरे-
 प्रत्ययचरित्रधोमल्लपदे शिरसि निर्जीविने जाने जननीजनः शोचान्मुगोद । ततः-
 शुभता च दृष्टमेव वदन्निधिं गमेत्य वपसांदिषया गिरा शक्तिमणीरमणमरारि-
 रारव ! मेऽयं स्वयं वदन्निधिं गमेत्य वपसांदिषया गिरा शक्तिमणीरमणमरारि-
 रारव ! मेऽयं स्वयं वदन्निधिं गमेत्य वपसांदिषया गिरा शक्तिमणीरमणमरारि-

१ सुविक्रसदनं विवेश । अधोत्तर शीतचारिभिरुक्षिता संक्षामवाप्य सं शिशुमंके निधाय
 २ हरेः पुरो विललाप । ततो दयासागरो जनार्दनः पीयूषधर्षिण्या दशा शनकैस्तं शिशुं
 ३ विलोक्य प्रोवाच । यदि धर्मसत्यद्विजेभ्योऽन्यन् प्रियं मम नास्ति । तर्हि तु सत्येन तेन
 ४ ज्ञातोऽयममुक्तः मपदि जीवतु । माधवेनेत्यभिहिते सूर्योऽभ्युज्ज्वलक इव
 ५ शिशुर्लङ्घ्यजिवो बभूव । ततः सहसा विपुले नगरोत्सवे प्रवृत्ते नभश्चरणामपि साधु-
 ६ कृत्स्नित्विनिःस्वनोऽभवेत् । एवं परिक्षीणे कुरुकुले यस्मादयमर्मको जातस्तस्मान्परीक्षितान्ता
 ७ लोके प्रथितो भवत्स्विति केनावो जगाद । अथ व्यासानुमतो राजा महानिधिमवाप्य
 ८ विराजेन कृष्णशारं तुरंगमं स्वयं भी गाण्डीवधन्वना रक्षितं समुत्ससर्ज । अथ
 ९ वैश्वदेवान्ते भूपो हंसमालाधरो दण्डी मुण्डः कृष्णाजिनावृतश्च बभूव । ततस्त्रिगतै
 १० विरवं प्राप्ते तुरंगमे राजपुत्रैः सह किरीटिनस्तुमुलयुद्धमभूत् । ततोऽर्जुनो “न हन्तव्या
 ११ दृष्ट इति” राजाह्नां स्मृत्वा साम्राज्यधीन् । केवलं तु विजिग्ये । ततो धनंजयो युधि भग-
 १२ दधाम्नं बभूव । त्रिभिर्दिनेर्जित्वा शूरयोधिभिः सैन्धवैः सहपि युद्धमकरोत् । अत्रान्तरे
 १३ दुर्भाहा जयद्रथपात्रममेताऽर्जुनमाम्नाय बाष्पगद्गद्गिरि संवभाषे । भूतः ! समायाते
 १४ त्वपि त्वाम्न निराम्यैव मम पुत्रो जायद्रथिः स्फुटिताशयः पंचतां यातः । वीर ! तत्सु-
 १५ सोऽयं मम पौत्रस्तथापि स्वलोचनयोऽस्ति । सोऽयं सर्वभावेन त्वया रदय इत्युक्त्वा धृतराष्ट्रजा
 १६ हरोद । निराम्यैव भगिनीवचनं बाष्पाद्रलोचनोऽर्जुनस्तां समाश्वास्य निजां क्षत्रियजाति-
 १७ निन्दन् हयमनुममार । ततोऽब्रवीत्तारं श्वेताश्वं मणिपूरपुरं समायातं च समाकर्ण्य तत्पुत्रो
 १८ बभूव । प्रत्युद्यौ । एवं पूजामादाय विनयावनतं पुरः स्थितं च सुतं दृष्ट्वा पांडवो
 १९ दुर्वासी सं नाभ्यनन्दत् । विवद्वता । मां सायुधं ससैन्यं वाऽवलोक्य साम्ना कथं प्रत्युद्य-
 २० सोऽसि । अक्षत्रियं भीरुं च त्वाग्निकम् । इति धनंजयस्तं प्रोवाच । अत्रान्तरे मही भित्वा
 २१ क्षुण्णिया नागाह्वना भर्तुरमे बभूवादनुमुवाच । वत्स ! सुमटप्रियोऽयं तव पिता युद्धेन
 २२ बभूव । यतोऽभिमानवतां शौर्यधीर्वीरमंतानफलाऽभिहितेति तयोक्तः स बद्धपरिचयो
 २३ बन्धो हंसहृत्पञ्च रथं च समारुह्य पित्रा सह योद्रुमारभव । तवमच्छरानैर्विडोऽर्जुनः
 २४ क्षनिमवाप्य तस्य महापराक्रमं रणे भूयोभूयः प्रशरांम । तस्मिन्नवमरेऽर्जुनो यान् यान्
 २५ कलान् प्राक्षिपत् । वित्रांगदामुवस्तांस्तान् प्राप्वानेव विच्छेद । अथाऽर्जुनः पुत्ररथ-
 २६ सुपथ्य । शिलावपेयं बभूवादनुो धरतलस्योऽपि वज्रेण श्वेताश्वं जघान । एवमवध्योऽर्जुने
 २७ युद्धे निरमे गगने हारेवि त्रिदिवीक्याप्रादो बभूव । ततः पार्थगुनुःशक्रकेतुमिव द्रिषो
 २८ कृतं कृतं दृष्ट्वाऽऽननं निन्दन् राघवस्य परित्यज्य च अमोह । अत्रान्तरे सुनापः

चित्रांगदा पुत्रेण निहतं पतिं विलोक्य शोकसंतप्त
 ज्ञायाया अपि मन्दिरमवाप्य आर्यपुत्र ! धर्तारि
 अहोतु ! हतभाग्याऽहमद्य चिरविप्रोषितं नयना
 पश्यामि । एवमभिधाय याप्पगद्गदा सोलूपी ध-
 वाहनः पितरौ धराशायिनौ विलोक्य किल्विषयः
 नागमुता मनसा संजीयनं मणिं सस्मार । स च त-
 ययौ । सोऽथ तेन हृदये स्पृष्टः श्री फल्गुणो जी-
 सहसा शोकं परित्यज्य हियाचनता बभूव । ततो
 पार्थ जगद् । प्रियतम ! पुरा यमुभिर्भोष्मधवादेप-
 त्वां रणे जेतुं कः शक्तः ? ततो मयि वात्सल्यात्ते
 मेतन् द्यच्छापनिर्वाणमित्यूचुः । निशम्यैताद्विस्मित
 श्रीत्या तनयार्पितां पूजां जग्राह । अथ पाण्डवो दा-
 खलामिलां बभ्राम । सोऽथ मगधेशं जरासंधात्मजं ।
 त्यान् राजपुत्रान् युष्माभिः सर्वैरेव युधिष्ठिराश्वमेधेऽ-
 प्रतिनिवृत्तेन तुरगेण सहार्जुनो दिग्भिजयं लब्ध्वा पुरवाः

ततः कनकवर्षिणो राज्ञो मुनिजनाकीर्णो यज्ञे ।
 जनन्या सह श्रीवभ्रुवाहनभूपालोऽपि तत्र समाययौ ।
 मान्येषु निःशेषकलमपल्लोपदिव्यदीक्षाकृतक्षयः श्रीस-
 विदधे । तत्रेष्टकाचयनं पुरस्कृत्य मूपमाण्डवस्थातीर्ष-
 भवत् । यज्ञकर्मन्तरेषु देवर्षिसिद्धगन्धर्वकिन्नर मंगलं ।
 संघे शनिते ब्राह्मणाः पार्षतीमुपसरोध्य यथाशास्त्रं तुर-
 वाजिनो घषामुद्धृत्य अर्पयित्वा च शुभधूमं पाण्डवे-
 पूर्णविधिना व्यासाय चतुः समुद्ररत्नानां पृथिवीं दक्षिणां
 युधिष्ठिरो ब्राह्मणेभ्यो हेमक्रेटीनां कोटिं दत्वा विनिमये-
 नरेन्द्रेण मानोर्हपु राजसु पूजयित्वा विसृष्टेषु क्रोऽप्य-
 तत्र मधुक्षीरसर्पिषां वाहिन्योऽवहन् । भक्ष्या मोदक-
 भूमुजा द्विजेभ्यो हेमरत्नेषु दीयमानेषु दशापि दिशो मां
 स्मिन्नवसरे तत्र सयिदुरो धृतराष्ट्रः ससंजयाः सुवलात्मजाश्च ।

मानकथां कृत्वा शापक्षयमवाप्स्यसीति तैरेवाऽवधिः कृतः । एवं सकलनरेन्द्रवन्द्यस्य भूपस्य य
भारमूलश्चरिततत्त्वद्विजजनपरिपुष्टः श्रीसत्त्वपुष्पप्रकारः शुभफलानि चयादयः सत्यराक्षसश्च विरं
इति श्रीगद्यभारते आश्वमेधिकं पर्वं समाप्तम्

॥ ओन्नमः शिवाय ॥

अथाश्रमवासिकं पर्वं समारभ्यते ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

अथ युधिष्ठिरे एकच्छत्रां महीं प्रशासति न क्वाऽपि दुःखितो याचकश्चाऽप्यदरस्य
एवं धर्मवीरस्य तस्य यशसा जगत्त्रये व्याप्ते गीराधवादिकथावधेष्वपि जनो मंदादरो बभू
सविदुरो धृतराष्ट्रस्तथा श्रीमती पतिव्रतागान्धारी प्रतिमां विना तस्य सततं दैवतयत्न
बभूवुः । किम्यहुना । पट्टसर्वोच्चैश्चयेश्वराय विधायिनस्तस्य धृतराष्ट्रस्य भोजने स्वयं
सूदनैक्षत । अथ पाण्डवाः कुकपूदस्य तस्य सर्वदैव मानमयांदा रक्षन्ति स्म । अ
फदाऽन्विकासुतः सर्वमेव राजार्हं भोजनं भुङ्क्त इति गूढं विज्ञाय च तु फलभोजनो
भवत् । एवं प्रतप्तो जापिनः क्षितिशायिनः सपत्नीकस्य च तस्य वैराग्यं युधिष्ठिरे
मुमुधे । एवं मियो निवसतां प्रणयशालिनां च तेषां प्रयाहिनि फाले पंचदश स
व्यतीयुः । अथैफदा भीमः कौरवदुर्योधनं संस्मृत्य तद्वधकथां बहुश्राव्यं च बभूव
सच्छ्रुत्वा जितप्रोषो धृतराष्ट्रः सर्वमभुतवादिधाय पत्न्या संमन्त्र्य च सन्यासलाभा
बभूव । ततो निर्वेदातिशयाच्छमशमस्य तस्य मनो वैराग्याभरणमभूत् । विषोदर
नामवमानविपारिणां च सर्वत्यागोऽमृतनिर्भर इव सुखायैव भवति । एवं निशि
वनवासममुत्सुकः स युधिष्ठिरं समुपेत्य मुधोपमं प्रियवचनं जगात् । वरणाग्रमगुरं
पार्थ ! इदोषितां दशां लब्धुं मामनुजानीहि । एषोऽहं तपोवनं गच्छामि । वम
इयं भवमुग्गम्यादरतिः संसारसक्तचेतसां नृणामर्जिततृष्णैव क्रमसो विवर्द्धते
धर्मनंदन ! पुरपंगमेन वपुषा मां दृष्ट्वा । ते स्वस्यस्तु । सदा पुत्रवत् प्रजाः परि
नित्यं वंद्यादुगंबलादाने भेषोपायान् कुर्वीयाः । गूढमंत्रो भव । यतो नृपभियो मंत्रार्पित
एव भवन्तीति । अथ कम्पमानतनुः कौरवेक्षरो गमनोन्मुखं बभूव । एवं धृतरा

कनं समाकुर्यं रचितांजली राजा गद्-गद् गिरा प्रोवाच । तात ! मामुत्सृज्य कथं नाम
ममं गंतुमिच्छसि ? देव ! नाऽहमिह त्वत्पादसेवा संतोषं त्यक्तुमुत्सहे । यतो
मरणस्य तं गृहेष्वेव तपोवनमस्ति । एवं राजा पुनः पुनः प्रार्थितोऽपि कुरुगर्जो यदा
बुबुरे । तदा सत्यवतीमुनुस्त्वत्र स्वयमुपाययौ । सोऽथ दानलोचनोमुनि भूपमुप-
रिण । राजन् ! मोहं त्यक्त्वाऽनुजानीहि । एषोऽधुना तपोवनं यातु । धर्मराज !
अमुदबुद्धिविवेकवयसामन्ते वैराग्यमेव परमफलमस्तीति तत्त्वज्ञा सदा व्याहरन्ति ।
सोऽपि जपयुग्मेपु विषयादरे प्रशान्ते च शरीरिणां तपोवनात्परं भूपणं नाऽहं मन्ये ।
अमुपरिषाऽन्तर्हितं व्यासे विषण्णेन राजा कृच्छ्रादिषु तप्यैत्युक्तः कौरवेभ्यो जहर्ष ।
ऽथ भीष्ममुल्यानां विधिष्वच्छ्राद्धं कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो महार्हं विपुलं च दानं प्रादात् ।
समाज्ञोक्य चत्वारः पाण्डुनंदनास्तु विघ्नं नो चक्रे । परंतु क्रोधताम्राक्षो भीमसेन एव
नैत्रयमभाषत् । भ्रातः ! पुरा यैरस्मासु बहुच्छलं घोरं च किल्बिषं कृतं तेषां भ्रात्रे
तन्वयमहं कथं सहे ? पापो दुर्योधनोऽनुजैः सह नरकं यातु । वयं तु शांतनुनंदने
तं भ्रात्रं करिष्यामः । निराम्यैवं भीमवचनं घनंजयः प्रत्यवदत् । भ्रातः ! पुनरेवं
एष करारि नैव बाध्यम् । अत्रान्तरे गान्धारीमहितोऽम्बिकासुतो नागरिकान् समामंश्य
अपाविदुपनुगाश्च प्रवस्ये । ततो देवराणुगा कुंती साधुनयनेः पुत्रैः स्नुषाभिश्च धृता-
म्परिषाऽपि तपोवनरुचिन्न तत्याज । अथ धृतराष्ट्रो विदुरादिभिः सह कुन्तीं वापि नीत्वा
अर्जिजुष्टं तपोवनं विधेरा । सोऽथ राजर्षिवर्यस्य शतयूपस्य संगतिमवाप्य जटावल्ल-
री च भूत्वा मुचिरं तपश्चक्रे । एवं तपः पययणं तं दृष्ट्वा मुनयोऽपि ॥ प्रशंसां ॥

अथैकदा नारदाद्या देवर्षयः कृतकृत्यं कौरवेभ्यः दृष्ट्वा चकिता बभूवुः । ततो गतेषु
तु मरुत्क्षीममंतास्तं महारथाः पाण्डवा अपि परित्यक्तद्वत्रयामराः पादचारिण्यश्च चतुरंगं
राजलं वाननोपान्ते निधाय तत्र समाययुः । ततस्ते संजयधृतराष्ट्रभममासात्तमुनीन् पूज-
यामासुः । अथ ते स्नायुशोषोत्पान्तिभ्यो विषण्णा मूर्खा प्रययुः । ततो मातृदोषितास्ते
मुत्थाय संजयेन निधेदितं धृतराष्ट्रमुपभृत्य नग्नानास्तस्युः । अथ मुषिष्ठिरः कुरुर्ये
अनेकदि दृष्ट्वा महात्मा विदुरः क्वाऽस्तीत्यवृच्छत् । एतदाकर्ण्य राजाऽऽसीत् । पुत्र !
अमुपमो दिगम्बरो विदुरः क्वाऽस्तीति न ज्ञायत इति धृतराष्ट्रेणोक्ते स्वेच्छाचारो दिव्य-
वस्त्रमुत्तो धूलिदिग्धागश्च विदुरस्तत्र समाययौ । सोऽथ तत्र जनसमुदाये दृष्ट्वा मरु-
त्क्षीमं वदत् । ततः सधुनेशो मुषिष्ठिरस्मन्वपावत् । ततः कर्षाद दृष्टः कर्ष-
करोऽपि मुषिष्ठिरस्य संपातो विदुरस्मन्नादरात्प्रोवाच । वीतपादोऽसौ तृणे रुजि च

अथ गद्यभारते मौसलपर्व प्रारभ्यते

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्याप्तं ततो जयमुदीरयेत् ॥

अथ भूपमणौ धर्मराजे पृथिवीं प्रशासति पण्डितोऽन्दे महाभागा मुनयो द्वारकां जग्मुः ।
महादत्ता यादवास्तान् कौशिकमुग्वान् दृष्ट्वा साम्बं वधूवेशं कृत्वा च पप्रच्छुः ।
वयः ! अपि पुनः मुक्ता वास्या भविष्यति ? तच्छ्रुत्वा तेऽबदन् । रे कुटिलमतयः !
। महादण्डाख्यं मुसलं फुलान्ताय भविष्यतीत्याभिधायाऽदर्शनं ययुः । ततः साम्बो
हं लोहं मुसलममूत । सोऽथ भयान् पिष्ट्वा तूर्णं सागरे तत्पाज । अथ ज्ञातवृत्तौ
विरुपास्थिरं वृष्णिक्षयं विज्ञाय तीर्थयात्रार्थं प्रतस्थे । अत्रान्तरे चक्रं रथो ध्वजश्च
।ऽन्तरधीयत । ततः फवंशायनमंडले सूर्ये निषादितारोप दिक्तटे धायौ च
भूकंपादयो नानोत्पाता द्वापवत्यां भविनुमरुत्वाः । राजमार्गो गृध्रगोमायुराभ्येन
।ऽभवन् । पशूनां विपरीता प्रसूतिरासीन् । एवमालोक्य यादववृष्णयो यत्र प्रभाक्षे
वृषचन्द्रोऽगमन् । तत्रैव तेऽपि गत्वा विपुलोत्सवं चक्रिरे । मंत्रिद्व विविप्रोद्यानेषु
विनष्टः । अन्ये कालचक्षुषाऽऽकलितागीतनृत्यवाद्यारस्मासक्ताश्च बभूवुः । अत्रान्तरे
निर्घेलिसंके वृष्णिकुले शैनेयकृतयर्मणोषुद्धमंत्रं विविधादोऽभवन् । तत्र सात्यकि
स्यमाह । त्वं मुनिं हवथानवः मंत्रिकोऽसि । तच्छ्रुत्वा मौऽब्रवीन् । त्वयाऽपि तु
गो भूरिश्रवा हतः । राजन् ! एवं नित्यं विवदमनयोस्म तयोर् दंष्टादण्डि केराकेरी
राग्नि च युद्धममून् । किम्वदुना । तद्वज्रमुसलान् प्रजानो यो यजरीचयः ॥ एण-
।ऽपि तदा प्रह्लाददोषमो बभूव । पूर्वं या पानभूमिस्तेषां क्षलनानयनोत्सवोऽभवन् ।
पश्चात् मृत्योर्धोरमंशुहृदयमण्डपोऽभून् । ततो हरेः परयतः साम्बगदयधुमानिरुद्ध
यक्षवर्मादिषु हतेषु घोरे वृष्णिक्षयो बभूव । तस्मिन् समये क्षीरोपा दारका
दाराभुनिर्गरेविरुद्धे । ततो दुःखाकुलः शीरे हंसपरं द्रुमुत्कटितोऽभवन् । ततः
जे दम्पत्यो घोषिता रसा भवेदिति सव्यमाचिने निवेशितुं दारकं प्रादित्वा । ततो जना-

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । अत्रान्तरे तन्मुक्तात् निःसृत्य स
 सुखं लब्धेति श्रुत्वा । वरुणदेवस्तं च पुनः पुनः श्रवणम् । एवमालोक्य
 दृष्ट्वा न शुभं । अभावसद्भावे भवेत्प्रतिभु मावानां हि स्थिरता क्वासि
 त्वात् नित्येन आवलमद्रे योगीश्वरे देवकीगण्डनोऽपि गहनं श्रविष्य निबद्ध
 दुःखम् । अत्रान्तरे स्वय्योतिषि संसक्तं तं मृगशंकरा दुष्पद्मो निशिता
 वरुणोदरे जयान् । एवं कृष्णशारधिया न्यासेन कर्त्तव्यं कृष्णो नारायण
 ननं परं धाम विधेरा । प्रधारेणानेन गोविन्दं विष्णुं श्रुत्वा जगत्सर्वं लुभितं धम
 न्तरे दारकेन यादववृत्तं कथितं पारुहताः स्तनोदकेनान्यान्यभूवन् । तत
 विष्णुलोडुनो युधिष्ठिरगिरि दारकेनैव कर्त्तव्यं उत्तरां जगाम । सोऽथ प
 न्थिनीं किं वा श्रुत्वातिर्हि विरहोऽहं कर्त्तव्यं दुरन्तैव तां पुरीषिलोक्य शोकान्
 इदं विवेरा । सोऽथ तत्र वेङ्गाकैरुत्तरे क्लृप्तान्तिकलात्रं भयविह्वलं विलास
 म्बै लुनेह । ततो लम्पटः नरो नृपतिर्हं दुर्दुर्दु प्रलापिनं च वसुदेवं धीव्य
 विवरे बज्रनिहकन्त्यन्तः शस्त्रदन्तः क्व गोविन्दः ? क्व प्रद्युम्नः ? क्व च सा
 न्ते विरहेऽहं दुरन्तभीते दन्तेऽहरे । अहो ! यत्र मयिकंकणमांकरि
 त्वात्कल्पयन्तिदेवान् क्लृप्तः । तत्रैव कृष्णतारिणां कथयामन्दनं शृण्वन् बी
 लुनेते जेतारः । तत्रैव विरहः शीवमुदेवो देवकीमुख्यं बंधूजनैरनुयातः वि
 ह्वं क्लृप्तः । तत्रैव शोभन्तेऽहं सर्वेषां सात्वतमुख्यानां शरीरं संसृत्य सर्व
 त्रेषां क्लृप्तः । क्लृप्तोऽहं कर्त्तव्योऽहं पुरस्कृत्य दारवानुमत्या पाथो वृद्धि
 कालदूषनरेऽहं क्लृप्ते । अत्रान्तरे स्फारतरंगमुजमण्डलेः शंकराहमविह्व
 म्कल्लोऽहं क्लृप्तः । एवं रत्नलोमादिव जलधिना क्षिप्रं श्रीशृष्टिपुरे इतं दु
 र्दुःखं कर्त्तव्यं पुरश्चलदन्तिलुचे । ततोऽहुनो वृष्णसिंहानां क्लृप्तमन्दाय
 र्द्वर कर्त्तव्यं विरहोऽहं प्राप । तत्र बलौढता दम्पुगोत्ररश्मिजिह्वाऽहं
 क्लृप्तोऽहं क्लृप्तः तद्विषयसत्तांशुपुंजपिजरीताम्बरांश्च सात्वतगंला विह्व
 क्लृप्तः क्लृप्तोऽहं क्लृप्तः । एवमुपलगुदायुषोऽहं तान् गोपनात्तरितान् इह
 अक्षय्यं क्लृप्तः सात्त्विकमभिष्यमकरोत् । अथ क्षुत्तिदिनोऽहं तत्र क्लृप्तः
 क्लृप्तः क्लृप्तः क्लृप्तः । अविच्छिन्नामवन् । किम्बहुना । शृङ्गरेऽहं क्लृप्तः

विजहः । तस्मिन्नवसरे तेषां प्रधाननारीषु प्रगल्भता नासीत् ।
 तेनैव नीचस्य महोदधोजस्विना कथम् ? ततस्तैः प्रसह्य हने स्त्रीणां भग्नमानो
 व्रजो निजरोदरेण मामूया दृशुः पातयन् प्रतस्थे । अहो ! संसारोऽस्मिन्नित्यता
 शब्दो विद्यते । यां सर्वे भावाः प्रत्यहं प्रणमन्ति । स्वारण्डवे येनाखण्डल प्रभृतयः
 ताः । कैराते च समरे येन त्रिपुरारतिः संतोषितस्तं कृष्णमित्रं रणे गोपाला
 यदुनायकत्वायि जहृस्तां कालचेष्टां पुन पुनर्धिक् । ततो वज्रसहितः फल्गुणो
 तस्मिन्निनयभामाजान्मयतीमित्रविन्दाप्रभृतियदुयोपितो नीत्वाऽऽत्मानं मुहुर्मुहुर्निन्द-
 न्यं शविरान् । अथ घनंजये याते सर्वेषु तं पौत्रं वज्रं राज्ये निधाय सत्यभा-
 र्देव्यः शुचा पावकं विविशुः । अत्रान्तरे यदृच्छया समायातं व्यासं विलोक्य
 प्रणामपूर्वकं सर्वदृष्टं व्यजिज्ञपन् । तच्छ्रुत्वा सोऽप्रचीन् । वत्स ! समाश्वसिहि
 मिहि । नोकेऽस्मिन् सर्वे निचयाः क्षयान्ताः समुच्छ्रयाः पतनांताः संयोगा विप्र-
 श जीवितं च मरणान्तं निगद्यते । अर्थान् पादरजोपमान् गणय । यौवनं गिरि-
 श्रेयसं जानीहि । आयुष्यं जललोलाविन्दुचपलं क्षुप्यस्व । जीवितं च केनोपमं
 शृंगमयं भोगं च्युतिभयं पुले नृपालाद्भयं विचे दैन्यभयं माने रिपुभयं बले
 रूपेवादभयं शस्त्रे खलभयं गुणे कृतान्तभयं च काये गणय । किम्बहुना । जगति सर्वं
 पान्विवमन्ति । केवलं वैराग्यमेवाभयं विद्यते । अनिशक्तिविभूतिगुणभोगप्रभावाः
 तया सर्वथा मृतिरोपमाश्रियते । धीर ! यदि भवस्थितिरवसानविरमा न स्थान् ।
 तत्र तु सर्वकारिणां मुनयो ध्रुवं मतिं न धुर्यरित्युक्ते मुनिना पार्थो मनसा हरिं ध्यायन्
 हृदिनूपुरं प्रययौ ।

इति श्रीमद्भारते मौसलपर्व समाप्तम् ।



अथ गद्यभारते महाप्रस्थानिकं पर्व प्रारम्भः

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं श्यामं ततो जयमुदीरयेत् ॥

अथ धर्मेनुरर्जुनाः पृथिव्यं धुन्या निःपत्य च नरो यत्नयते क्षत्रियं
भाषत । ततो गुणात्प्राप्य युयुत्सवं दीर्घोर्ध्वं गच्छं दत्वा निजराज्येऽभिमान्युजं परीक्षितं
स्थापयामास । सोऽथ सुभद्रां तत्पालने स्नादिदेव । ततः प्रकृतिभ्यो द्विजेभ्यश्च तं विनि-
क्षिप्य बंधूनां यथाविधि आहूतं पदार । अथ पुण्यां नैष्ठिकीं विधिं समाप्य स्वलिङ्गे-
भीगुन्तमजं । ततो दुःखितपौरान् समाधास्य भगवतीं यमुन्यरां समामंज्य च सानुजो
द्रौपदीमासो युधिष्ठिरोऽरण्यं प्रतस्थे । अत्रान्तरे भगवान् हुतारानः स्वयं समेत्य पार्यो-
गावदीवं तावत्तप्यो महेष्पती च जग्माह । तस्मिन्प्रवसरे यज्ञतो वार्यमाणोऽप्येकः
धा सानुययो । ततस्तं शानकैर्दक्षिणश्रिमान्दिशं प्राप्य तत्र भी द्वापयतीं जलपि-
मनां विलोक्य भूपदक्षिणं कृत्वाचांदीचीं दिशं प्रययुः । ततस्तं हिमाचलश्रितकन्य-
पालुकार्णवं संप्राप्य महोन्नतशृंगालिगितनंदनं च सुमेरुं ददृशुः । अथ तस्मिन्
हुस्तरेऽध्वानि शिरीषपेलयतनुद्रुपदात्मजा सहसा पपात । एवमालोक्य भीममेतो युधिष्ठिरं
प्राह । राजन् ! इयं पांचालराजसुता भुवि निपतिता । चिन्तयन्नपि नाहमस्याः किमपि
कल्पयं पर्यामि । पुनः कथमेवा तपोयोगं त्यक्त्वा पंचत्वमगमत् ? निशान्यैवमना-
वृत्तमुखो युधिष्ठिरोऽब्रुवत् । यत्त ! सर्वदेवास्याः पार्थेऽधिकपक्षपातोऽभवत् । अत्रा-
न्तरे सहदेवो भुवि न्यपतत् । ततो भीमेन पृष्ठे नृपोऽग्रवीत् । एव प्रज्ञाभिमानेनाऽ-
खिलं जगज्जडवदमन्यतेति धर्मसुतेनोक्तेः नकुलः क्षितावपतत् । अथ भीमेन पृष्ठे राजाऽ-
ग्रवीत् । एव रूपमानी स्मरेण सहोपि पस्पदं । तस्मिन्निवावसरे धनंजयो निपपात । ततो
भीमेन पृष्ठे राजा जगाद । एव शूरमानी समराङ्गणे शिथिलं चचारंस्याभिधापाये जगाम ।
अथ निपतितो भीमो राजन् ! पतितोऽस्मीति तमुवाच । तच्छ्रुत्वा सोऽग्रवीत् । भीम !
वद्दशाने तेऽति दुर्योऽभवत् । ततो धृजन् राजा शनानुगततत्रैक एवाऽभूत् । अत्रा-

नरे स्वाकृतो देवराजमन्त्रागत्य प्रोवाच । राजन् ! मन्पुरमेदीनि शक्रेणांके स जगात् ।
 त्वेव ! शुना विरहितोऽहं मशरीरः भयं न कथये । निशम्यैवं सुरपतिरप्रवाच ।
 राजन् ! त्वमपि विन्तस्य शुनां गनिः कथास्ति ? पूर्वं तु आ मांमादृशं ततोऽमेध्यमपि
 कथयति । आ पिप्पयमारोदतिनि त्वदन्यः करोऽनुमायते ? तच्छृन्वा राजोवाच । महा-
 न्न ! इयमेवं भक्त्यागं महे ? यः स्वामी मेवकं पतिः पत्नीं गुरुञ्च रिप्यं विनैव
 परं सज्जति । स कदापि मुरगन्न लभते । देवराज ! कुक्कुट मद्राः स्वामिभक्तो
 नवि दुर्लभः । यो दद्यात् स्वपति । रात्रौ च जागर्ति । पुनः पुनश्चिरस्कृतोऽपि स्वाभि-
 र्दं न जहाति । मास्यतुष्टयेनाऽपि संतुष्यति । किम्यदुना । गृहरत्नां कुर्वन्
 पतिरपि रात्रौ जीवितं तु विसर्जति परं स्वामिभक्त्यं न नाशयति । भक्तविद्वे-
 जो नृणां स्वर्गे गतिः कथं भवितुमर्हति ? सुरेश्वर ! यदि मम किंचिदपि सुकृत
 मे । तदा तु सदर्शोऽयं आ स्वर्गं यातु । अहमेनं कदापि त्यक्तुं श्रोत्सहे । महात्मानः
 स्वसदृशं महास्वहरणतुल्यं च भक्त्यागं गणयन्तीति धर्मराजेनोक्ते धर्मः श्वभिप्रहं
 त्वा वमूचे । पुत्र ! तयाऽमुना सद्वृत्तेन तुष्टोऽस्मि । पुरा द्वैतयनेऽपि मया पाथसो
 म्ने दृष्टोऽस्ते । भूपाल ! ते स्वस्त्यस्तु । साम्प्रतं त्वं सरापीये दिवं व्रज । निश-
 ण्मंरगारां युधिष्ठिरे विपुलप्रभं विमानं समारुह्य पुण्यसोपानं सुरमंदिरं विवेश ।
 यत्र देवर्षिनारदादिभिश्च सार्धं देवतृन्दैः संपूज्यमानो राजर्षिसारकामध्येऽशुमानिष
 ष । ततः स देवराजमप्रवीच । महानुभाव ! यत्र मे श्यामासहिता भ्रातरश्चित
 । तत्रैव ममापि धामो भवतु । तच्छृत्वा सहस्राक्षः प्रत्यवदत् । राजन् ! त्वं मा-
 मावं मा गमः । किम्यदुना । राजर्षिभिरनासायामुत्तमां गतिं संश्रानोऽमि । निश-
 ण्मंरनुर्बकिणाऽमकृदभिहितोऽपि भ्रातृनेषां मुमिच्छामीति मुहुर्मुहुरभाषत । ततो
 इन्द्रं नन्दनवनमण्डितं सुरपुरं निनाय ।

इति श्रीमद्भारते महाप्रस्थानिकं पर्वः समाप्तम् ।



अथ स्वर्गपर्व समारभ्यते ।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

राजा युधिष्ठिरस्तत्र सानुजं आजिष्णुमुकुटाङ्गदं शक्रसंघारं च कुरुराजं वीर्य-
श्रीं देवराजमुवाच । महाभाग ! स्वस्ति देवेभ्यः । स्वर्गायाऽप्ययमंजलिस्तु ।
तयकारणं पापो दुर्योधनो हैमसिंहासनस्थोऽस्ति । एष प्रजामि । तं नमोऽनु ।
। भ्रातरो निघर्तन्ति । तत्रैव ममाधुना यासो भवत्विति ह्युवाणस्य राज्ञो देवा
इतमाहूय भ्रातृन्प्रति प्रयाहीति प्राहुः । ततो राजा सपदि देवदूतादिष्टेन वर्त्मना
ता नरकेषु रौरवकुम्भीपाकादिषु पच्यमानान् पुरुषान् ददर्श । ततस्ते धृतिदारुण
वन्तोऽब्रुवन् । राजन् ! क्षणमत्र तिष्ठ । इतश्च मा नियतं स्व । शतिलैस्त्वत्पुत्र्य
नामास्माकं तमो न धावते । पयमत्र तव भीमप्रभृतयो भ्रातरः सीतामः ।
प्रियतमा कृपया कष्टमनुभवति । तच्छ्रुत्वा वज्रताडित इव राजा विधिदुर्लभितं
न्दस्तत्रैव तस्थौ । ततः सोऽब्रुवत् । देवदूत ! वत ! देववुद्धिरपि विवेकशून्याय
। येरेते स्वधर्मनिष्ठा अपि क्लेशोऽस्मिन्समुपेक्षिताः । अयं मोहो वा प्रमादो
विवेको भ्रमो वा स्वप्नः ? त्वं सर्वं सत्यं सत्यं वद । नाहं जानामि ।
चेष्टितम् ? अहं त्वत्रैव स्थास्यामि । त्वमितो गच्छ । स्वर्गेण मे किमपि
स्ति । यत्र दुर्युक्ताः पूज्यन्ते साधवश्च विशस्यन्ते नाऽसौ स्वर्गः । निरान्द्वयं
वदतः सुराधिपं गत्वा तत्सर्वं व्यजिज्ञपत् । एतदाकर्ण्य देवराजः सत्वरं तूष्णीं
ब्रूवत् । अत्रान्तरे षरुणधर्मराजाया देवगणा अपि सहसा समाययुः । तव
भं किंचिद्दृश्यत । पुण्यो वातश्च वयो । अथ शक्रो विपरणं धर्मनन्दनं जगाद ।
धर्मतदसत्यम् । मयेह माया प्रदर्शिता । मिथकर्माणो भूषा अवश्यमेतां पर्यानि ।
ये यस्तव मिथ्याभाषणदोषलेशस्पर्शोऽभवत् । तस्यैव विपाकोऽयम् ।
। यत् पुरुषो मनसाऽभिगच्छति तद्वाचावदति तत्कर्मणा करोतीति सत्यम् ।

गच्छ । अन्यायेन परधनहरणेच्छा, मद्यवपादिनिषिद्धाकांक्षा, देहएवात्मेत्यतश्महश्चेत्येवं
विश्वात्मशुभफलं मानसं कर्म, एतन्त्रयविपरीतं च शुभफलं मानसं कर्मोनिर्होयम् ।
एतन्न्यायेन परम्बहरणमशास्त्रीयहिंसा परदारगमनमिन्धेयमशुभफलं शारीरं कर्म, एतद्वि-
परीतं त्रयं शुभफलम् । अप्रियाभिधानं, असन्धभाषणं, परोक्षेपरदूषणकथनं सत्यस्याऽपि
एवंदशानैरवान्तिर्निष्प्रयोजनं धर्मेणमित्येवं चतुर्विधमशुभं बाधिकं तद्विपरीतं प्रियसत्यपरे
पुत्राभिधानं श्रुतिपुराणादी च राजादिचरितकथनं शुभफलप्रदं भवति । राजन् !
वाद्येन भाषेन यद्यत्कर्म निषेयते तादृशेन शरीरेण तत्फलम् समुपास्तुते ।
मन्त्रि स्वपदमाश्रितान् निजानुजांश्च परय । एषा तव प्रियतमा पांचाली स्वर्ग-
क्रियमनुभवति । तथैते पुत्राश्च देवत्वमवाप्य प्रसीदन्ति । निराम्यैवं देवराजवचनं धीतशोको
कुण्डले घर्मराजगीरा स्वर्गगंगांभसि स्नात्वा मानुषं भावं समुत्सृज्य च पुनीतां देवसभां
वते । तत्राप्मरुतनृत्पललितान् गायत्रगंधर्वाकिम्पुरुषान् स्वपदमारूढान् निजानुजान्
दश । ततो रविमण्डलेऽभिमन्युसमेतं कर्णं शक्रप्रेरितो राजाऽत्राचीत् । अथ चन्द्र
मण्डले तं सोममुतं गंधर्वराजं धृतराष्ट्रं च विलोकयामास । ततो वसुं भीष्मं वृहस्पतिं रुद्र
शेखं शंखचक्रगदापरं नारायणं धौकृष्णं चाऽप्यपरयत् । एवं भुवि यदंशा यं जातास्तान्
वशाप्रसाधं विलोक्य युधिष्ठिरं नन्दनवासिबन्धुं सदानन्दमामसाद् । सोऽथ राजचन्द्रो
नन्दनः सगणदिलीपनट्टपमगीरयधुंधुमाररामकातर्ध्वप्रभृतिनृपतिभिरभिनन्दमान स्तत्र
राज । एवं यदंशपायनमुनिर्वर्तितां भारतकथां श्रुत्वा संपन्नसर्पसत्रो जनमेजयो
निर्गुणोऽभवत् । ततो नैमिषारण्यवासिनः शौनकादिमुनिपुङ्गवाः पुराणस्तूतेनाभिहितं
परमनन्ददायिनीं भारतकथां श्रुत्वा महानन्दनिर्माणस्तथुः । भीरस्तु ।

इति श्री मद्यभारते स्वर्गपर्व समाप्तम् ।



श्रीहरिवंशपर्व समारभ्यते ।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यामं ततो जयमुदीरयेत् ॥

अथ नामपारण्ये शौनकेन पृष्ठो लौमहर्षिर्भूमाववतीर्ण हरिवंशमभ्यधात् ।
भारतकथां समाकर्ण्य प्रहृष्टो जनमेजयोऽपि चैरापायनं वैष्णवान्ववायं पर्यपृच्छ
तच्छ्रुत्वा जगत्पतिं प्रणम्य महासुनिर्यशपृच्छं वर्यायितुमारभत । राजन् ! भगवान्
विष्णुः पूर्वमप एव सृष्ट्वा नाराय्यासु तासु वीर्यमवामृजत् । येनाऽसौ लोके नारायण
प्रसिद्धोऽभवत् । ततस्तदण्डं हेममभूत् । यस्मिन्प्रजापतिर्जातः । सोऽथ मनुमुखात् कर्दम
प्रजापतीन् ससर्ज । अत्रान्तरे दक्षप्रजापतिरजायत । यस्य दौहित्रसंततिः सोम
पृथक् पृथमाय्यानि समकल्पयत् । अथैकदाऽऽत्रेयोऽगप्रजापतिसुतो धेनो मृत्युप
मुनीथायां जातः स्थितिविलोपकर्ता बभूव । सोऽथ बहुशोऽनुनीतोऽपि यदा
नाभवत्तदाऽतिवर्त्तं निगृह्य मुनयस्तं पातयामासुः । ततः क्रोधानलाकुलास्तेऽस्य
मूरं ममंथुः । येन कृष्णवर्णः खर्वाकृतिर्भयाकुलो नरः समुदभूत् । सोऽथ नि
त्यत्रिणोक्तो निपादसङ्गमत्राप । ततो मुनयोऽस्य धेनस्य दक्षिणपार्णि ममंथुः । अथा
ताम्रांगुलिदलात् पितामहोपमः श्रीमान् पृथुललोचनः पुत्रो बभूव । एवं तत्प्रसादाद्
याते धेने वैन्यभूपती रत्नाकरैरेत्य स्वयं रत्नैरभ्यर्चितः । प्रतापिनस्तस्य जले शैले
प्यभग्नप्रणया गतिरभूत् । विलोक्यैवं सूतमागधवंदिनस्तं तुष्टुवुः । अथ तर्हि
तेन प्रजापृच्छये समादिष्टा भूमिर्गोभूत्वा भीता च यदा दुद्राव । तदा सोऽपि वा
द्रवन् । किंबहुना । सा ब्रह्मलोकान्तानशोपाङ्गोकां जगाम । परंतु सर्वत्र तमेवात्
रजानमनुसरन्तं ददर्श । साऽथ परित्राणममश्यंती कृतांजलिस्तमूच । महीपाल !
परित्यज्य शरणागतं योषितं च मां परिरक्ष । प्रजानाथ ! धरित्रीं विना प्रजाः
विधन्ति ? निशम्यैवं क्षितिवचो राजाऽपि क्रोधं हित्वा प्रोवाच । देवि ! मम समारंभं
त्वयि प्रजापृत्तिनिमित्त एव । बहूनां प्राणरक्षार्थमेकहिंसा न निन्द्यते । स्वयमहम्

वं विन्दारं प्रजा धारयिष्यामि । न चेलोकानां धृतिं विनर । मे पुत्री च भवेति क्षिति-
 मुज्जिह्वा जगती नतिमवलम्ब्य जगाद् । राजन् ! त्वन्मुना मनी प्रजावृत्तिमहं विधास्या
 मि । पूर्वं शिलाघातपराभटान् देशान् समी कुम् । यथा मया शुनं क्षीरं सर्वम्याऽपि सुलभं
 भवेत् । निशम्यैवन् पृथुर्धनुष्कोट्या प्रगुशिनोषयान् धूयक् चक्रे । येन धृष्ट्या सुस्पष्टाऽ
 वत् । ततो राजा स्वायमुषं मुनिं वत्सं कृत्यां करपुटोदरे मय्यानि दुद्रोह । एवमपि धूयते ।
 एतं पुत्रं वि सुनिभिर्भूमयो प्रदत्तं च दुग्धा । तत्र वत्सः मोमो दोग्धा गुरुः कांचनं च
 दत्तवान् । ततः पितृवर्णयं वत्सं ममादाय दोग्धारगन्तकं च कृत्या रूपपात्रे च वसु
 रं सुयां दुग्धा । अत्रान्तरे नागैरलापुपात्रे तत्तकं वत्सं धृतराष्ट्रं च दोग्धारं कृत्वा
 रं दुग्धा । ततोऽमुरैरायमे पात्रे यदा वसुधरा मायां दुग्धा । तदा प्रह्लादो वत्सो
 पुत्रानवध दोग्धाऽभूत् । अथ यक्षैरपि धनेश्वरं वत्सं कृत्वाऽऽमपात्रेऽन्तर्धानकरं क्षीरं
 दत्तम् । ततो रक्षसैः सुमालिना वत्सकेन रुधिरं दुग्धा । गंधर्वकिन्नरैः पद्मपात्रे
 मातृ गंधान् दुग्धा । पर्वतैः शैलभाजने मेरुं दोग्धारमादाय हिमालयं च वत्सं कृत्वा
 गोपैरिष्यान् दुग्धा । ततो वृक्षैः पालारापात्रे पुष्पं ततः फलं दुग्धा । तत्र सालो दोग्धत्वं
 इव वननामगमन् । सर्वदा भूमिः सर्वदेति पृथुभूपतेः शासनादभूत् । तस्यादिराजस्य
 रिष्य त्रिपुलोकेषु सर्वत्र गीयते । निशम्यैव वैश्यचरितं विस्मितो जनमेजयो मुनिं
 मेरुस्थानमपृच्छत् । तच्छ्रुत्वा सोऽप्रवीन् । पूर्वं स्वायंमुबो मनुरभूत् । तत्समये यामा
 न देवा स्वया मरीच्यत्रिपुलस्त्याद्याश्च महर्षयो बभूवुः । द्वितीये स्वाराणेऽपि देवोऽन्तरे तुपिता
 न देवा और्वस्त्यक्कारयपराण्यदत्तयहस्पतिनिरच्यवनाश्च भुतिश्च महर्षयोऽभूवन् ।
 तन्मिथस्त्वृणीयो मनुरभूत् । ऋभयो देवा वसिष्ठपुत्राश्च सप्तर्षयोऽभवन् । तुर्वस्तामसो
 न मनुरभूत् । यस्यान्तरे पृथुगार्ग्याधामुनय सप्त्याश्च श्रीत्रिदिवीकसो बभूवुः ।
 और्वस्त्यो मनुरैवतः । वेदमुग्गाद्यास्तदन्तरे सप्तर्षयोऽभूतरजमश्च देवा बभूवुः ।
 आङ्गो मनुः पटोऽभवत् । यदन्तरे भृगुमुखाः सप्तर्षयो लेखसंज्ञाश्च देवा अभूवन् ।
 बहुपुत्रैर्वैतेषु पत्न्यु जातेषु सांप्रतं श्रीमान् सप्तमो वैवस्वतो मनुर्विराजते । समयेऽ
 कथयन्त्रिकोशिकगीतमवसिष्ठमारुह्यजन्मदग्गवः सप्तर्षयः श्वाधिरुद्रमरुदरादित्या
 ॥ इत्येतेषुमुद्राश्च राजानो मनुपुत्राश्च बभूवुः । अथाष्टमः सावर्हिर्मेनुर्भविता । तस्या
 श्रीरामस्यामरुपात्रेयद्रौषगालवकारयपाः सप्तर्षयो भविताः । ततो मेरुसावर्हिः सप्तारः
 कन्यो भाविनः । तेषां नवनवाद्यान्ये ते ते सप्तर्षयः प्रमाद् भविष्यन्ति । तत्र सृष्ट्यो
 ॥ पटो मनुर्भोत्याग्यश्च सप्तमो मनुर्भविता । राजन् ! एते चतुर्दश मनवाऽभिदिताः ।

चतुर्थगानां पूर्णानामेकसप्ततिः । प्रत्येकं मन्वंतराणामेव संख्याकृतोऽयधिरसि । एवं
तेषु चतुर्दशसु मन्वंतरेषु यातेषु कल्पक्षये त्रिप्णोरन्तः सर्वमिदं जगत्प्रतीयते । पुनश्च-
भवतीत्येवं चक्रयत् परिवर्तते । कल्पक्षयलक्षाणामनादिनिधना गतिरस्ति । सांप्रतस्व-
मनोस्तावदस्मिन् वैवस्वतेऽन्तरे हरिवंशप्रसंगेन संभवः श्रूयताम् । तत्रादौ कश्यपः । कश्य-
पादादित्यः । प्रजापतित्वष्टपुत्री संज्ञाऽस्य प्रियाऽभवत् । अथ प्रभाकरोऽस्यां श्राद्धदेवं मनुं
यमं यमुनां चाजीजनत् । ततः संज्ञा तीक्ष्णांशुप्रतापाद् भीता निजस्वरूपं छायायै दत्वा
यदा जनकान्तिकं जगाम । तदा लजिता छायापि बडवा भूत्वोत्तरान् कुरुनगम् ।
अथ संज्ञासवर्णायां छायायामज्ञातवृत्तस्य रवेः सायर्णाख्योऽपरो मनुःसुतोऽभवत् ।
ततश्छाया शनैश्चरमजीजनत् । अत्रान्तरे त्वष्टा रवितेजसा दैत्यान्धकारसंहारक्षमं सुदर्शनं चक्र-
मसृजत् । ततो विवस्वान् बडवायां पराङ्मुखायां तस्यां स्वतेजो धृत्या नासत्याबुत्पादयामास ।
अथ मनुः प्रजापतिरभूत् । यमः पितृपतित्वमवाप । यमुना च सरिद्धत्वा जगत्कल्याणम्
करोत् । आश्विनौ देवभिपजावास्ताम् । शनैश्चरश्च महाणां सप्तमो बभूव । ततो मनो
दिक्वाकुशिबिशर्यातिनाभागाद्याः सुता अभूवन् । अथ पुत्रार्थं मनुर्मित्रावरुणयोर्दिष्टि
चकार । तत्रास्य ललितघृतिरिडाभिधाना पुत्री बभूव । साऽथ मनुं प्रणम्य मित्रावरुणौ
तुष्टाव । ततः सा मनुपुत्रस्त्वं मविष्यसीति वरमवाप्य प्रतिनिवृत्ता शशिसुनुना पुत्रे-
नावलोकिता तत्संगमात्पुरुषसमात्मजं लेभे । पश्चात् स्त्रीरूपं समुत्सृज्य सा प्रपु-
त्राख्यो नृपो बभूव । तस्य गयोत्कलघिनताश्वाश्चेति त्रयः पुत्रा बभूवुः । इत्वाकोस्तुमु-
पादस्तस्मान् ककुत्स्थोऽजायत । तद्वंशे कुबलाश्चभूपो बभूव । य उत्तंकवचसा यातुकान्द-
र्गतं धुन्धुं नाम महासुरं जघान । कुबलाश्चस्य त्वय्यारुणिर्जातः । तेन सत्यव्रतो नाम
पौरकन्यापहारतः शत्रोऽन्त्यजातित्वमवाप । अत्रान्तरे वर्षे विना द्वादशवार्षिकं कृच्छ्रं
विश्वामित्रो जलाधितटे ससुतां भार्यां तत्थाज । साऽथ मध्यमसुतं गले यद्वा विक्रेतुं प्रत्यु-
त्ताऽभवत् । ततः सा धृचिदायिना सत्यव्रतेन कृपया धारिता । विश्वामित्रसुतो गज-
धंषाद् गालव इति प्रथितो बभूव । स सत्यव्रतो मे पिता किन्न त्यागाद्धारित इति
पुरोहिते वशिष्ठे मन्युमानभूत् । सोऽथ शापमोदितस्तस्य चरंती व्रमधेनुं निहत्य गाधि-
पुत्राणामात्मनश्चाशानं व्यधात् । ततो वशिष्ठः पितृ कोपकत्वाद् धेनुवधादप्रोक्षितारानां
शापशान्नुग्रयं तस्य समपातयत् । अथ विश्वामित्रस् त्रिशङ्कोस्तस्य याजको भूत्वा विनृतं
दत्तवान् । येन सदेहस्म स्वर्गलोन्मगान् । तस्य पुत्रो हरिश्चन्द्रो बभूव । यो राजसू-
रराज । ततः सगरोऽभवत् । यो मातुः मयत्रीदत्तेन गरेण सद् जानस्तस्मिन् मर-

निष्कामवार । तत्सुनैः कृतोऽयं भाग्य इति प्रमिष्टोऽस्मि । सोऽथ विनुः पूर्वोपकारिणः प्रत्यन्त-
 स्तस्मिन्निता तान् निःस्वाध्याययपद्मगन् विदधे । मनो बधिरक्षणात् परम्योजान् मुण्डशिरमश्च-
 क । ततः शरावर्षशिरमुण्डान् पारतांश्च सुतन्त्रेभ्यः विदधे । पल्लवान् यवनाद्यांश्च
 लघुमयविहान् कल्पयामास । तद्वरो दिनीपोऽभून् । दिलीपाद् भगीरथोऽभवन् । श्रीमती
 कर्णेशी वरुण दुहितृमावगताम् । तत्सुनैः दशरथात्मजः श्रीरामचन्द्रास्त्रिभुवनविभुतां राजा-
 अभव । तत्सुतान् पुराणदृष्टो राजर्षिवंशो बभूवुः । एवमयमिदयाकुर्वंशो वर्णितः ।
 इत्याहुर्भावा मरिच्यभ्राम बभूव । तत्तनयाः शुक्रमंजरा बभूवुः । नाभागस्याम्बरीषः ।
 एतेषु पुत्रा बाणेशो अभूवन् । शिषेः पुत्रा रणपृष्ठा अभूवन् । शर्यातिकन्या सुकन्या तु
 प्रवनेश्वरा । पुत्रद्वान्तं भूपतिरभून् । तस्य तनया रेवती दिव्यगुणसम्पन्नाऽभवत् ।
 कन्दमा पुत्रीमहितो राजा गान्धर्ववंदं श्रोतुं मल्ललोकमगान् । तत्र क्षणलेशवद् बहुयुगो-
 धने ध्वजं स्वपुरीं द्वारकामेत्य मां पृष्णिमिष्टतामपश्यन् । सोऽथ बालामेव रेवतीं
 वरमश्रय दत्त्वा तपसे मेरुकन्दरं प्रायान् । इत्वाकांस्तनुजः पण्डो रिष्टाल्योऽभवत् । तस्य
 पुत्रो वैद्यवर्षि तपोयोगाद् ब्राह्मणतां यातौ । सप्तमस्तन् सुतः करुणोऽभवत् । तत्सुताः
 पररा इति संज्ञामवापुः । अष्टमः पृथुवामिधो गुरुगोवधाच्छत्रो बभूव । एतेऽष्टौ मनु-
 ज्ञा इत्यहुर्भावा बभूवुः । भुवि आढदेवस्य मनोर्वरापररा एते वर्णिताः ।

अथ महाभुजा आढप्रमंगेन पितृकल्पं पृष्टो मुनिर् भीष्मः प्रभ्रांते यद् युधिष्ठिरं प्राद ।
 कर्णयामास । आढे त्रिषीरुपेतिभिः पिएडैः पूजितपिनये जन्तुगाना गतिप्यापि दैवतत्वेन
 ऋषि । मया शंतनोः आढकाले पिएडं दातु ममुद्यते कंकणोदारः कर उचत्स्थौ । तं
 लोक्य मया कुशोर्ध्वं पिएडं धृत्वे मंतुषो जनको महां स्वच्छन्दगणरूपं वरं प्रादान् ।
 निवेदयत्ततः आढाविरयं पृष्टो मार्कण्डेयोऽब्रवीन् । पुरा मेरुशिखरे तपस्यता मया पृष्टः
 तन्मुनयो भगवान् प्राह । पुरा ब्रह्मा मुरगनात्मयाजिनो दृष्ट्वा वधं जैते मां यजन्त
 वै विबिन्ध्य शापात्तानमोदयन् । ततस्ते नष्टसंविदः कमलयातिं प्रसाद्य तच्छाप्तमान्
 तदुभयं प्रायश्चित्तं पप्रच्छुः । ततः क्रियाज्ञानोपदेशानः प्रायश्चित्तैः पूतास्ते गुरु-
 न् तत्सुनैः पुत्रवध ! गन्धतामित्युक्तः । त एते पितरो तनया अपि देवपुत्र्याः । मनो
 उषुः । येषां आढं विना सर्वा अपि क्रिया निष्फलाः सन्ति । विबुधना । तदि-
 न्नु सांगु राक्षसाः फलमश्नन्ति । तस्मादेषाः पितृगणाश्चाऽऽन्यान्व्यं विदरः । शंभः
 इत्येवायमे । स चाऽपिलाः प्रजाः पुष्पाति । आढेन प्रीताः पिनरो नृपां विदुः पितान-

महप्रपितामहान् तिर्याग्योनिगतानपि सर्वत्राप्याययन्ति । तत्र चत्वारस्तद्गणा म
 स्त्रयश्च मूर्तिहीनाः सुधामुजो योगजुषो वैराजा इति विश्रुता अभूवन् । तेषां मान
 कन्या मेना हिमगिरिप्रियाऽभवत् । यत्सुतो मेनाकः क्रौंचमहागिरेरपि पिताऽस्ति
 मेनायास्तिष्ठः कन्या बभूवुः । या दुश्चरं तपश्चरुः । तासां ज्येष्ठा पार्वती भववर्ज
 ऽभवत् । मा इति तपसो मात्रा निवारिता सा जगत्युमेति विख्याता बभूव । द्विती
 कपर्णीति विश्रुता देवलमुनिबधूरभवत् । तृतीयैकपटला नाम जैगीपव्यमुनेर्माया
 सीत् । अथ मरीचिपुत्राणां पितृणामपि मानसी पुत्री अच्छोदाख्या वरसरित्प्रागच
 दसरः स्तुता पितरमपरिज्ञाय साभिलाषा सा विलोक्य तच्छापाद् भ्रष्टाऽपतत् । सा
 प्रसादकृतावधिरष्टाविंशे द्वापरे मत्स्थयोनिजा समभवत् । अथ गच्छता कालेन
 गंधकाली पराशराद् व्यासनामकं सुतं प्रासूत । पुत्रस्त्यपुत्रा दिधि बर्हिषदः पित्रो
 जंते । तेषां मानसी कन्या पीवरी नाम योगिनी व्याससुताच्छुकादपत्यानि जनयिष्यति
 एतेऽमूर्तास् त्रयः पितृगणा ब्रह्मदत्तभूषतिजननीं पुत्रीं कृत्वा कर्मसन्यासात् स
 देवान् मानवादीन् भावयन्ति । अन्ये मूर्तास्तु सोमपा नाम पितरः सुधामुजः ख्याता
 तेषाम्मानसी कन्या गौ स्तां च ब्राह्मणा यजन्ते । अन्ये त्वंगिरसः पुत्राः आद्वर्जित
 संति पितरः । तेषां यष्टारः क्षत्रियाः सहस्रयाजिनो विलीपभूषतेर्माता यशो
 ख्याचकन्यकाऽस्ति । करयपप्रजापतिपुत्रा आन्यपा नाम पितरः । तान् सदा वैरा
 यजन्ते । तेषां च मानसी कन्या विरजा नामययाविभूष जननी । सुकला नाम पित
 वशिष्ठमुनिमुताः । ते शूद्राणामेव पूज्याः । तत्पुत्री नर्मदा सरित् कुरुकुत्सप्रिया
 यस्याश्च सुतस् त्रसदस्यु नृपः । एते चत्वारो भूताः पितृगणाः । आद्वदेवो मनुष्यां ५
 युगे पूजां व्यधात् । स्वधामुजां तेषां सोमबन्धिमनुपूजापुरस्सरे आद्वे राजर्तं किंवा राजतां
 शस्त्रं यातम् । त एते क्रोधहीनाः प्रसादिनः पितरश्च पूज्याः । तेषां संकल्पक
 कतिवा भक्तिः सैदाफलाऽभिहिता । धर्मापचाराद् विभ्रष्टा अपि ब्राह्मणाः पितृपूजया य
 स्वपदमेत्यन्ति । तत्पुत्रं कृतो द्रक्ष्यसि । किम्बहुना । स्वयमेव आद्वमात्रं विजान
 ईत्यभिधाय सनत्कुमारो मे दिव्यचक्षु दन्वा च तिरोदधे । अथ गच्छता कालेन कुरुक्षेत्रे
 तान् सप्त विप्रानपरयम् । वाग्दुष्टः क्रोधनः द्विष्टः पिशुनः खल्लमः पविः भित्त
 षेति प्रमिद्धाः । पुरा प्रस्थिताः पौशिफदायादास्ते क्षुधातां गुरुगार्ग्यस्य गां पथि दन्तु
 गुरुता अभूवन् । यदा चक्रिरस्तमाभ्यां निवार्यमाणा अपि ते न निवृत्तान्ता निवृत्त
 पंथतान्जगात् । सन्ध्यादचार्यं बोधति गर्हितम् । यदि दुर्मदस्ति हि आद्वपूर्वोऽयन्म

विष्णुः । एतन्नामार्थं मे सर्वं मनुजैः विधिं चक्रिरे । मन्त्रे हि मया पाने शान्ता दशार्थेषु
 सम्यक् सुप्रकाशयामि । परं धातुप्रमाणेषां जन्मान्तरेऽपि स्मृतिं न विपुला ।
 रं चैव । निर्वैरी, निर्वृत्तिः, शान्तः, निर्मम्युः वैश्रवः कृतिः मातृवर्तीनेति ते व्याधाः
 त्वेता पश्यता यमूयुः । अथैकदा मे मानापेक्षयां गृहिताः पानीये धनूपि त्यक्त्वा
 लामवोऽमूयव । ततः कुललनापुंगवुं चालाभरं प्राप्तयामन्प्रिप्रिनातते जातिरमरा
 क्तु जाताः । उन्मुखाः नित्यचक्रिणः स्तब्धवर्णः शुक्रोचनः चम्पकः विण्डितः नादीचेति
 रं विप्रमिषास्तेऽमूयव । तेऽथ ब्रह्मचारिणः शान्ताः विद्वान्निगूढ मरुभूमिमवाप्य
 शान्त्यर्थेऽमूयव । ततश्च शरडीने निर्ममः निःस्पृहः शान्तः निर्वैरः निष्प्रतिग्रहः निर्वृत्तः
 देवैश्चैव चक्रयाव यमूयुः । ततश्च योगारण्यगणाः प्रकुम्भकमलमालिने मरुसि हंताः
 ईश्वराः । अथैकदा ते पद्मपद्मनाष्टदशमेने यदृच्छया च समागमं विभूजं नाम भूपतिं
 एता स एव विहरंताऽतिचक्रिण यमूयुः । ततस्तेषु वर्नीयान् मोहवशां भूत्वा तद्वाग्यदृष्ट्वा
 रं । शार्त्तवे द्वावन्यायपि रंगो तन्मृष्टदानुगतमानसावभूताम् । ततस्ते सारसयोगिनि-
 मय व्यसवोऽमूयव । विभूजस्य भूपस्य सुतोऽगुह्यो नामासीन् । व्याससुतः शुक्रस्तस्यै
 नृणां दौहित्री स्वमुतां कृष्यां प्रादान् । स योगभूषो हंसस्तस्याः पुत्रोऽभवत् । स ब्रह्म-
 ण इति ख्यातः पान्थित्यनगरे नृपो यमूयव । तस्य पांचालपुण्डरीकाक्ष्यो नृपो सचिवा
 म्भूत् । आसन् सर्वेऽप्येते जातिभिराः । देवलमुनिमुता संनतिर्नाम ब्रह्मव्रतप्रियाति
 जनवती यमूयव । स यदाचिद्वर्षिलास्यन्यालोपवने बने तथा तन्वयाया सह विजहार ।
 तव सौमन्यिकगणोऽमी तत्र प्रणयकोपनः विपीलिकाया भर्तुश्च तां तां प्रसादनां शुभाय ।
 इयं बलहादकंगोलफलवो नृपो जहास । से नारयः कस्मादकस्माद्वसतीति विलाजि-
 म्य पद्मपद्मना चन्द्रोदयेऽज्जिनीय सज्जवनतानना कोपारुणोद्यता च यमूयव ।

एतो मदीमुजा विपीलिकारुताश्चर्ये कथितेऽपि प्राणत्यागैकमंकरुषा सा तत्सर्वं नृप
 मनममममंकाऽमन्यत । एवं दयितादीर्घवोपविधिग्नो राजा निराहारप्रतो विष्णुं
 यो । ततो दयासिन्धुर्दर्शनं दत्वा तव कुरालं प्रातर्भविष्येति समादिदेश । अथ प्रमात्रं
 रितामनान् ससचिषो नृपो स्वमारुह्य पुरं प्रविवेश । अत्रान्तरे तैश्चतुर्भिर्जतिस्मरे
 निर्भिन्नुः किं नृपे नृपेकं भावयितुं तत्राऽऽजगाम । सोऽयं विप्रः सचिबपुतं भूपालं
 म्माय विमप्युन्मुकम्पनसं समिदमभाषयत् । दशार्थेषु सत दाराः बलाजने शिषे
 ताः ।

स्यन्दकरणः साचिवाभ्यां सहैव त्वरितं तद्धाम समाजगाम । राजन् ! आद्वैतप्रभावैव
महापातकं क्षययित्वा कौशिकदायादाः परमपदमवापुः । शांतनोः शासनादेतन्मया
मार्कण्डेयाच्छ्रुतम् । ब्रह्मदत्ताद् विश्वक्सेनः । विश्वक्सेनाद् दण्डसेनः । दण्डसेनाद् भृङ्गाटः ।
भृङ्गाटाजनमेजयः । जनमेजयादुप्रायुधः । निरंकुशोऽयं शांतनो विदितं प्रयाते
सत्यवतीं यत्नाद्धर्तुं मनश्चकार । सोऽयं युधि मया हत इति आद्वैतं भीष्मो मुपि वि-
यभापे । आद्वैतं सोम आप्यायते । यद्वंराजा अ बहुकुटुम्बा वृष्णयः संति ।

पुरा मुनियसोऽत्रिर्दिश्यानि त्रीणि वर्षसहस्राणि तपश्चचार । अथ निर्निमेषाय
ब्रह्मचारिण स्तस्य शरीरं दुग्धोदधेरिव कान्तममृतमयं चाऽभूत् । ततस्तपेनाभ्यां यद्
दशधाऽमृतं सुखाय । तद् दशस्येव दिक्षु प्रभासम्पूरिताम्बरं समभूत् । ततस्तत्प्रीत्यर्थं
भास्वरं भुवि निपतितं सहस्रं सोमत्वमध्यगच्छत् । ततः स्तूयै भुवनत्रये वसिते ब्रह्मा
सहस्राधे वेदमये रथे तमादधे । अथ सदेवा मुनयस्तं रथरथं तुष्टुयन्त तर्प-
जित्सोऽभवन् । ततोऽमौ तेजोवृद्धौ वत्सरणां पूर्णं पद्मरावं तपश्चधर । यत्प्रभावा-
दिष्योपधिमुधागणाः प्रादुर्बभूवुः । अथ ब्रह्मणाऽभिपित्तोऽसौ ब्रह्मणापिपो मूला-
दक्षपुत्रीणामप्यापिपत्यमवाप्य च राजमूये रराज । ततः सुरसिद्धगंधर्वमंतेभ्योऽमौ
भी विशृंग्वत्तामयवल्गव्य तरमा पृष्टस्तिभार्या तारां जहार । सोऽयं त्रिदशविंशत्य-
मनोऽपि यदा तां न तस्याज । तदा कर्तं पुरस्कृत्य शशो गुरुपक्षं जगाह । ततो भैरवे
नारदामये ममेरे प्रयूने तुहिनान्विता देवयाराधेदि ब्रह्मशिरोऽस्त्रं मृष्टं । यन् सुरपमं स्वत्मा
शोभामकरोत् । अथ व्रतगुरुरेत्य यापितः वसन्तोद्भवः भान्नेव सव कृतहंकिनिवार्य बृह-
वरायै जायां ददौ । तत ईष्योऽपिोत्वणो गुरुन्नामघोमुगीं सगर्भा प्रोवाच । तदा-
ऽयं गर्भो गर्भोऽनी न भावः । नरकुल्या मा गुरुपत्नी इषीद्यन्मममंलदे गर्भे तस्याज । अथ
जानमघोऽमौ युधः स्वदेवता देववृन्दान्यजयन् । ततो देवैः करपायमिति वृष्टा नृ पदा
गोवाच । तदा विंशतिना वृष्टा अन्त्रम्येति शनैरवदन् । सोऽयं शशिमुक्तो दिवि अनिरु-
द्धमवाप शैत्यमुत्तरदक्षि । अथेकदा दक्षिणाधीश्वरदत्तो निरागनिः पराज-
यमानोऽप्यजानमवाप्य तूर्णं महाहनिर्भवि मरणागमन् । सोऽयं पुनश्चाप्यजानमोऽ-
निरुद्धमिति परजान् मुक्तः पुनरपि निजप्रिया विमृशितोऽभवत् । अथेकदा पुनश्च
पुनश्चः पुनोऽभूत् । न मुक्तमवाप्यमुक्तोऽनी चान्तामकरोत् । तस्य गर्भो नृ पदा
कमुत्तव । ततो वरेण्य अमुत्तम मुक्तोऽभवत् । आमुक्तो नृपो वदन् । महाह-
निर्भवि मरणागमन् । ततो विदितं तेन वद

सर्वत्र सुखेनैव प्रार्थितं तदा धूमैर्न शमेण त्वन् पुत्रोऽस्मीत्यभिहितः स देवराज्यं
 व्रज्य कृत्यात् । अथैकदा महौजसो रजिपुत्राः त्रिवृत्पलाजितं त्रिदशराज्यं जह्नुः ।
 एवं ह्यराज्यो हनभागश्च शतक्रतुर्मन्त्रेषु वृहस्पतिं वदरोमात्रमपि पुरां दृष्टं ययाये ।
 स नृचक्रं तेन संप्रार्थितो वृहस्पती रजिपुत्राणां मतिमोहं चकार । ततस्ते रागिणो
 नावर्जितो विप्रश्च मदातिरेकाग्रप्रवीर्यपराक्रमा बभूवुः । ततो वज्री दुर्जयानपि तान् ह
 त्वा सदा स्वतन्त्रमवाप्तवान् । उक्तं च । दुर्वृत्तानां च संपदः शफरोत्फालचपलाहि भवति ।
 राग्य ययातिः पुत्रोऽभवत् । यस्य महिषी देवयानी शर्मिष्ठा च तदनुगामिनी बभूव ।
 इत्येता दिव्यराज्येण पद्मरात्रेणाऽप्यखिलं जगदजीपीन् । ततः कालेन स रथोत्तमरतद्वरौ
 जयन्तः । स जयसंपेन संप्राप्तः । ततोऽप्यमुरारिणा हृतः । ययातेः शुक्रकन्यायां
 तदनुवं लोकमान्यौ सुतायभूताम् । अथ वृषपर्वसुतायाः शर्मिष्ठाया दृष्टानुपूरुतामानख-
 रं विवर्जिताः सुता बभूवुः । अथ गच्छता कालेन जयमस्तोऽपि कामी राजा यौवनं
 प्रापे । ततो मृत्युसिंहनखश्रेणीं सुखपद्मादिमाहतिं च जयं यदा कश्चिन्न जप्ताह । तदा
 तदनङ्गो पद्ममालं वतामपदीन् । एवं यौवनमवाप्य ययातिर्यदुमुखयानरापत् । येन तद्वरया
 जयपुत्रा अभूवन् । ततस्तद्वयविप्रहो राजा कामानां पारं दिदृक्षुः स्वर्गागनाभिः सह नन्दने
 रं दार । एवं सुविर् राजीवलोचनां सेवमानोऽपि राजा यदा व्रजमानामन्तं न ययौ ।
 ता स्वराज्यं पूर्वे दत्त्वा निजां जयं ततो जप्ताह । ततो जानकैराज्योऽप्रवीन् । पुत्र !
 इत्येतान् कालेन जलेन वाह्य इव भोगाभ्यासेन भोगाभिलाषोऽयं विवर्जिते । यत !
 कथमस्मात्परमयोऽहरजरादृष्टा मधुपानिव मुग्धान् बध्नाति । वामवतामयं वामो जीर्यता-
 मन्तरौ मरयतामप्यनन्तरोऽस्ति । यथा वृक्षं शनैः शनैर्गुणो निश्कन्तति तथाऽयमपि देहिनी
 न निवृत्तजाले । अहो ! धैर्येणाऽप्यवपीरितो रागोऽयं वस्त्राच्छादितपावक इव स्व-
 र्गमिषाव राज्यं पुत्राय समर्प्ये च स्वयं सभार्यस्तपोवनं जगाम । अथाऽयं विपुले-
 नो दुष्पन्नो नाम भुवनविदितो राजा बभूव । तत्पुत्रो भरतो भारतवंशप्रवर्तनोऽभवत् ।
 पुत्र ! यस्य विशुद्धवंशो त्वमपि जातोऽसि । एष पौरयो वंशः पूर्वमेव मयोदितः ।
 त्वं वंशमः । वंशमात्स्वर्यदाता मरुतोऽभवत् । तस्य विपुले वंशे सवेरलाः परस्व
 लोक जगाम । दृष्टवंशो मरुत्पतिर्नाम राजाऽभूत् । यो दीर्घसंघासे यौवनाधेन एतः ।
 त्वयो गान्धारस्तद्वंशजा गान्धारा जाताः । अनुवंशो धर्मप्राः प्रत्यन्तमृनिष अभूवन् ।
 पुत्रो वृषवीर्यात्मजोऽजुनो महाप्रतापरासी राजा बभूव । तन्कुले हृदयानन्तमोजस-
 न्ना नृप अभूवन् । ततो वृषणमुपालादृष्यो मधोश्च माधवा बभूवुः । ततस्तद्वन्दे-

पश्यते यभूव । यद्वराग्रे य मद्रोऽभूवः साहसरोऽभूव । तन्निगन्धकुने शूरमेनोऽजायव ।
 शूरमेनाऽमुदेनोऽभूव । यस्मिन्प्रागे दिवि महान् दुन्दुभिनारोऽभूव । अस्य देवमान-
 देयभक्तयो भ्यातउपवृत्ताम् । भीमनि पुत्रोऽस्मिन् वत्सरयामचनवकाऽनाष्टयो यभूवुः ।
 शुभ्रप्रीतिः, शुभा, भुतदेवी भुगभया, राजाभिदेवी भेति पंचपुत्र्यः शूरसेनस्य यभूवुः ।
 शुभ्रप्रीतिगुतो दंतपक्रो गृपो यभूव । शुभागुताः भर्मरजपृषादरधनत्रयाः । सुत-
 भयायाः शिशुपालः । पुत्र गांऽगौ हिरत्यवशिपुरम् । शूरस्य विद्वज्जरो रौनेयः ।
 सत्यकोऽभूव । तन् मुनो युयुधानापराभिधः मातृविरम् । उदयरात्रुदेवापान्त-
 रकुले यभूवुः । रामुदेवकुले नैपादिरेकलव्योऽभूव । भीममुदेनोऽपुत्राय वत्सवतेऽङ्गिः ।
 पौरीकगौरसं मुतं मादान् । यमुदेवस्य रोदिणी देवस्यौ मद्विष्यावभूताम् । तत्र रोदिणी
 तनयो यलभद्रोऽभूवः शुभमारण्यशुभपितृदरदमनदुर्मदाभाऽनुजाः सभद्राण्याव भगिनी
 यभूव । यमुदेवस्य देवक्यां दानवतदनः भीष्टव्यचन्द्रोऽभूव । एवं भी हरित्यपुत्राम
 गंहूपाय पारुदोष्णादिशान् प्रादान् । अथ यमुदेवस्यान्यासु भार्यासु भोजः गदः विजयः
 उपासंगः धृपदेवः लोमपादः पपिलः यधमानकः आरायहः पौण्ड्रः निपादनायमेति
 मुता यभूवुः । अग्रान्तरे कालायसाशनो गार्ग्यमुनिर्वने द्वादशसमा क्षीर्षं तपश्चचार ।
 सोऽथ त्रिगर्तराजमुतथा परीक्षायै द्वियमाणाशयोऽपि सनुष्ठानाम विचचाल । अयैकदा
 मन्युतप्तोऽसौ रुद्ररासनाद् गोपकन्यायां सर्वमहीभुजां कालं पालययनाज्यं सुतमन्-
 जत् । यद्वये धृपपूर्वार्धविग्रहा ह्याः संयोजिता आसन् । अथ गच्छता बालेन नि-
 प्पुत्रेण यवनेन्द्रेण स पुत्रको गृहीतः । सोऽथ युद्धार्थी भुवि सुभटान् पप्रच्छ । ततो-
 ऽसौ नारदगिरि वृष्णिपादवान् वीरान् हात्वा मधुराञ्जेतुमक्षौहिण्या समुपाव्रवत् । अथ
 कालययनाक्रान्ता जरासंधेनचार्दिता यादवा मधुपुरीं विहाय जलानिधौ द्वारकामावासया
 मासुः । तत्र यंशस्कंधेषु चान्येषु संभूता यादवा महावृद्धिं प्रापुः । सात्वतस्य राजर्षेयंवा
 देवाष्टुधोऽभवत् । तस्य पुत्रो दानवीरो यभूर्बभूव । तत्कुलेऽतिथलशालिनो भोजा-
 यभूवुः । अन्धकात् कुक्कुरः । तस्मादाहुकोऽभवत् । योऽवतीर्य वृष्णिवंशेषु कृतयुगं
 प्रवर्तयामास । तस्य देवलोमसेनाख्यौ द्वौ पुत्रावभूताम् । तत्र देववत्प्रमुखाः पुत्रा देव-
 क्याद्याश्च कन्यका यभूवुः । तासु सप्त वीरमातरो यमुदेवाय वितीर्णाः । उग्रसेनस्य
 न्यग्रोधप्रमुखाप्रजः कंसो यभूव । कंसा कंसवती तन्वी पाली कण्डाचेति कन्यका अभूवन् ।
 अथ विदूरथकुले हृदकाभिधः सुतोऽभवत् । तस्य कृतवर्ममुखाः शतधन्वादयः सुता
 अभूवन् । क्रोष्टुवरो प्रसेनः सत्राजित् सेनजित् प्रभृतयः पुत्रा यभूवुः । एवं यदुवर्शं

ततो यर्षमहस्त्रेषु यातेषु कृते कृते विनिवृत्तायां त्रेतायां द्वापरे च तनुनां गते सहस्राक्षपुरस्सरं
 देवा विरंचिमतमनुमृज्य जगत्कार्यार्थं तं तनुयुः । देव ! योगानेन्द्रापदेशेन गर्भाकृत-
 जगत्त्रये त्वयि सुप्तसंविदा कर्तव्यं न जानीमः । प्रभो ! त्रैलोक्यकर्मणां मुद्रां निद्रां-
 ह्यज । जगदीश ! भास्वतो जन्मक्षेत्रेण दक्षिणेत्रेण कमलानीव जगंति विक्रामयं । सर्वेश !
 पीयूषवर्षिणा चन्द्रोदयेन कुमुदानीव भूतानि संजीवय । देवादिदेव ! जगतां कार्यगौरवादेवा
 प्रतीक्षते । एषा विज्ञप्तिः श्रूयताम् । निशम्यैवं देवर्षिचरनं निद्राविरदक्षोचनो भगवान्
 देवानवादीत् । लोकपालानां मंत्रशंसी समागयोऽयं किम् ? अपि नाम न दैत्येन्द्रैः सिद्धा-
 भूमयः क्रान्ताः ? इयं वो कुप्लाञ्जपुञ्जजयिनी वदनच्छाया पराभवं न शंसति । अयं च
 पद्मजन्मा पितामहः स्वयनायातः । एतज्जगद्विस्तारं नाल्पकार्यं भविष्यतीति वादिनि देवेश
 चतुराननो बभाषे । सर्वोत्तम ! त्वमेव सर्वमात्मना कार्यं जानीषे । किन्तु भवतः प्रमाणाः
 परेण न विलङ्घ्यते । अयं सहस्ररीरः शेरस्ते स्तुतिं जानाति । सत्स्वती देवी वैषा
 ते महिन्नः पारमेति । नाथ ! यद्यपि सप्तचारनुवर्तिनः सर्वभूषालाः प्रवृद्धाः । परंतु
 प्रभूतवलसंभारैर्महान् क्षितिभारो वाधते । प्रभो ! महामज्जनशंक्या महीयसी
 चिन्तामनुभवामः । एवं प्रजापतिवचः श्रुत्वा भगवान् विष्णुस्तथेति व्याहृत्य च त्रिदशैः
 सार्धममरावतीमयासीत् । ततो रवमंदिरसुन्दरं कल्पपादपवतीं सभां प्रविश्य तत्र
 चन्द्रक्रान्तासने तस्थौ । विलोक्यैवं देवगणा अरि हेमरत्नासनान्यवापुः । अथ ब्रह्म
 वाक्याद्वैत्रपाणौ समीरणे प्रतीहारे निवातसुप्तदुग्धाग्निनिःशब्दसरोऽभवत् । अत्रान्तरे
 पद्मजलानां क्षी विविचरत्तं शुशवलस्तनी पृथ्वी देवी विष्णोरग्रे पादपीठे समुपविश्य स-
 विनयं प्रावाच । देव ! त्वच्चरणारविंदमध्यविभ्रान्तिलालिताऽहं जगद्भारपरिश्रमं न कदा-
 ष्चन जाने । क्वाऽहं ललना क्वचमे कुलभूधराः ? किन्त्वेतत् त्वदवष्टंभमंभारस्य विजृं-
 भितं विद्यते । कृपानाथ ! पुरा त्वयादिवरहं सलिले मज्जन्ती नलिनीदललीलया
 दंष्ट्राप्रेणऽहमुदृताऽऽमन् । पूर्वं जगयेच्छर्णवेन्वया मधुकैटभौ निर्मथ्य तन्मेदसा घनीभूता-
 ऽहं मेदिनी कृता । ततो भार्गवेण कंषादपकृन् चतुस्रसंक्षये कृते महता कालेन मनु-
 र्धरो नरेभ्यः पुनरुद्भूताः । किन्मुना । तेषां गजबाजिसमाकुले सुभटसंचाने वृद्ध्या
 च निर्निवरोभूते भारेण निभीडिताऽस्मि । सम्प्रति तत् क्षयोपायेऽपि क्षणमवधानतः
 म्रियताम् । त्रिदशानां शरण्यं त्वामहमय शरणं गताऽस्मि । यथा सुवर्णस्य गुरु
 रनिर्गरो गुहा न्यस्तारकाणां च गुरुः सोमस्तथा मम तु गुरुर्भवानस्ति । निशम्यैवं धर-
 षास्ये विष्णुना तिर्यगीक्षितस्तत्समीहितत्वज्ञः पितामहो देवगणान्वाह । महाशयाः !

स्वस्वसूतमेतं भणिं तस्मै प्रादात् । ततो विनयार्जवसंतुष्टो यदुपतिस्तस्मै तं प्रत्यदान् ।
यतो महात्मनां हि क्रोधः प्रणिपातप्रतीकारो हि भवति । किंतु खलाश्च वैरं न हि विस्मरति ।

एवमाकर्ण्य यदुर्वशाविस्मितो जनमेजयो चैरांपायनमपृच्छत् । ऋषिराज !
कल्पान्ते यत् कुक्षिकोटरे भुधनावली शेते स भूतभावनः कथं मातृपीगर्भे प्रपेदे ? निरा-
न्यैवं भूपवचनं मुनिः प्रोवाच । राजन् ! जन्मजरारव्याधिविनाराकस्य विष्णोर्दभुतं जन्म-
शृणु । श्रीयज्ञवरद्वेष्टेन येन वेदयज्ञमयं वपुः कृत्वा चतुर्ण्यवमेखला वसुमती समुद्धृता ।
येन केसरिणा शंखशुभ्राभिर्नखशुक्तिभिरायुषा सहैव हिरण्यकशिपोर्यशो निष्पीतम् । यः
पूर्वं तु खर्वस्ततो ऽप्रमेयप्रांशुरभवत् । यश्च देवानां हर्षो दैत्यानां च विमोहो बभूव ।
येन दत्तात्रेयावतारेण धर्माचारस्य मज्जतः स्थित्यै वेदानां हस्तावलंपनं कृतम् । यो जाम-
दग्न्यवपुर्धृत्वा कार्तवीर्यस्य कर्मठं दोः सहस्रं मृणालमण्डलीलावं लुलाव । अथ भुयनाभोग-
भूपणस्य रघुनंदनस्य यस्य पतितोत्पतितैर्दर्शास्यवदनैर्मुहुः कंदुषामंदविनोदानंदविभ्रमो
बभूव । स एव शिशुपालादिभूपालकालः कृष्णो भूभारावताराय वृष्णिकुलोऽभवत् । यश्च
युगक्षये सत्त्वधर्मलतोधाननवसौरभमाधवः कल्कि र्भविष्यति । एवमाश्चर्यप्रभावस्य तस्य वि-
ल्विपक्षालनक्षमं पुण्यपीयूषपूर्णं चरितं भूयताम् । तस्य तत्त्वेन प्रभावं धरतुं शोषोऽप्यशकः ।
पुरा पृथक् धृते तारकामये च संप्रामे प्रवृत्ते त्रिदशा विश्वक्सेनं जनार्दनं शरणं जग्मुः ।
विलोक्यैवं तेन विपमे दैत्यजे भयेऽभयं प्रदत्तम् । ततः संहताः सर्वे दानवाः समरा-
ङ्गं विविशुः । अग्रान्तरे ऋक्षयुतं हेमं रथमारुह्य मायाविशारदो मयः समाययौ । ततः तत्-
सहस्रयुगमायसंरथं समारुह्य तारकामुरोऽपि समागच्छत् । तत्र हयप्रीवरयो हय-
सहस्रयुतस्तयपुष्टं भक्तकुंजरयुक्तः स्यन्दनोऽभवत् । अन्ये च विरोचनाया पीठं अति-
तप्रागत्य समरमम्भुरंऽविष्टम् । अग्रान्तरे विरलुसमाधस्ता देवा अपि दिग्गजारूढं सह-
स्राद्यं पुरस्तस्य रणक्षेत्रमुपाजग्मुः । तत्र महिषबाह्नो यमः श्वेताश्वो वरुणः स्वर्ग-
रथमयः कुबेरः जलदारूढो वायु गुरुदारूढो जनार्दनश्च संप्राप्तवान् । ततो ह्यत्रिन्य-
मरुद्विधमाध्याधिवमुचारणाः क्षुब्धसैन्यसागरस्य फल्लोला इव संगताः समुद्ययुः ।
अग्रान्तरे घनघोषगंभीरः समरारंभदुंदुभीररास । ततः समरे प्रवृत्ते सुगमुरक्षोऽम्बु-
राजान्नवृष्टिभिस्तुमुलपुद्गममून् । ततो दैत्या मायां प्रसारयामासुः । यदा देवाः विप्रं
विप्रन्दन्त्या इव बभूवुः । अथ यमो मायामपमर्द्य दण्डेन वरुणः पारोन सहस्रपदा-
वज्रेण दानवाभित्तघान । ततो मयो माययाऽप्रिवोपं प्रवर्तयामास । महेंद्रो कालराज-
प्रदंगेण नं रामदाण्डस्य । अथ वरुणामगो रजनीपति हिमशिलामंघान् विपन्नुदयो ।

मृदावस्त्रादिभिरां पीडिता दानवा निध्रेष्टा भूत्वा वायव्यापाण्यनुन्यतां प्रापुः । भयोऽथ
 तं निशं पर्वतोन्मायामन्यजन् । ततो ह्रमशान्निरुद्धानां स्फुटितायुधचर्मणां देवानां
 धरुं विना मोहो जन्मे । अथ छाणापादादिष्टावप्रिभारुनो दैत्यमेनां समं विविरय
 कृत्वा यन् भस्मकृतापलीशोपानकुगनाम् । ततो दक्षप्रानदैत्यानां कृतांतर्ह्वारधोरः
 दक्षत्वंऽभवत् । एवं दिनिजमएल्ले भंगे देवयून्देषु जयन्तु च त्रिजगद्भामलालसः
 कर्तृभिः मनुजत्वा । ततस्तस्य विश्वस्तयारोपदीक्षासमयमएल्लेदोतायुधप्रभाचकैश्च फकु-
 ल्लोचोऽभवत् । सोऽथ क्षुत्पात्रिष्यानया गिरा सहसैव दैत्यानजीययत् ।

विनातर्ह्वं महात्माहा दैत्या देवैः सह पुनर्योद्धुमुद्यता बभूवुः । ततो महायुद्धं प्राप-
 । तन्निप्रवन्तरे तन् कराकृष्टमोलयोऽञ्जरास्त्रष्टिदलिताः सुराणाः क्षीणपुण्याः
 तन्नि विमानेभ्यो न्यपतन् । अथ निधनापत्ते धनदे, करुणास्पदे वरुणै बक्रमुखै
 तं दक्षशक्तिं च शरांके दिनदीपा इव प्रभारहिता देवा बभूवुः । ततो दैत्या मिथः
 क्लृः । अहो मंदपरिमता खिणा किम् ? पराको बन्धिः शैत्यमभजत् । निध्रले धायौ
 किम् ? ह्वोजिमा यमेन च किम् ? एते दक्षा मुद्रिकोपमा वसवस्तु व्यवसवः किं करि-
 र्त्तन् । ततः संप्रातर्विजयः कालनेमिरनेकधा वपुर्विभज्य स्वयं लोकपालपदेऽतिष्ठत् ।
 ततः भूत्वा ध्यातोऽभवत् । वायु भूत्वा स्वयमवात् । श्री सोमसूर्यतनु भूत्वा राज्य
 तं वधत् । स्वयमन्निमुखो भूत्वा च हव्यं जग्राह । ततो देवाधिदेवं शंसचक्र-
 कावरनमाशशिबिभूषितं गरुडलांघनं विष्णुं दृष्ट्वा प्रोवाच । अहो वत ! येन
 ईश्वरस्यो निरंजनदर्शा नीताः सोऽस्माकं परमशत्रु लोचनगोचरोऽथ जातः । अहमिमां
 एव नृमिह्वरणाकान्तिरजोदिग्ग्यसभामएहपं दैत्यगणहर्षाभ्रुवारिभिः क्षालयामीति
 क्लृण्वन् लक्ष्मिस्तमित्राचरो विभुरभ्यधात् । शूरा नहि कथंते किन्तु पौरुषं द्दरायंति ।
 मृदुच मुद्रां दानवपतिर्देवोरसि सहसा शस्त्रघृष्टिमपातयत् । विम्बहुना । पएडबंगया
 अग्रेषा सुपर्णोऽन्यकम्पत । एवमालोक्य कोपसंरंभाद् विष्णुः सहस्ररीपां सहस्राक्षः
 दक्षवत् भूत्वा मृकचमूर्तं सुदर्शनमासाद्य च दानवाननवानने विह्वेप । ततो एवि-
 षं विष्णुमुजनिर्मुक्तं सधू चक्रं पूर्वं रात्रुवक्त्ररातं दित्वाऽनंतरं बालनेमिरिर
 त्तन् । एवं सर्वतः पाणिपादेन विश्वरूपेण सर्वत्र पीडिताः सर्वे दानवाः स्मृनिरोधता
 म् । अथ दुष्टेने निवृत्ते धर्मकर्म

[illegible]

भवद्विरेकावतारः क्रियताम् । शिवापुरेयः क्षिप्तो माघादवतारोऽपि दृष्टक्षणे-
 ऽर्जुन । पुराणं जलपितृते करयपेन गच्छ म्रियताऽभवत् । तत्र मार्गां जलनिधिर्मा-
 न्भवतानाम् । ततोऽहं क्षुद्रा तमशानम् । भो राजवंश ! शान्तो भवेत्तुङ्गमात्रः शान्तिमशय ।
 स एव मन्त्राच्छाब्दांतु नृपोऽभवत् । सा च गंगाऽपि धमुजननी तमनुगता त्रिमा धभूव ।
 ततो धृतपट्टाण्डुविदुरा भवंतु । धर्मोऽनिलेन्द्राभिभागाः पांडुपुत्राः संतु । सानुजां
 पुराणतः कलेरंशः मनुत्पद्यताम् । रुद्रचन्द्र गंधर्वराक्षसपिशाचाश्चापि भवंतु । ततस्तेषां
 तारां वैराग्यमिमुद्रये चोरे रणानिले धनंक्षितियक्त्रननं क्षयं यातु । प्रजापतिरित्यु-
 क्तं वा धमुं परमहितात् विममजे । ततस्तन् समादिष्टाभिदराः स्वांशैः क्षमागथात्-
 त् । अथान्तरे हर्षशरश्चन्द्रांनिधिः कलिकैलिकुलह्वली क्षिप्त्वा बह्मरदोऽपि च तत्रा-
 ग्य प्रजाविरुन्मरमुवाह । भगवन् ! यद्यपि भुवि भवद्वाक्यान् त्रिदशेश्वरा भूगलपरोक्ष
 मार्गाः । परंवेयः श्रमस्तु विकल एव । परमेश्विनं त्वां विना देवगणाः किं करिष्यन्ति ?
 क्षिप्रतया । भवत्साहाय्यमलच्छा ते कृणां चनेऽयसमर्थाः । पुरा भवता ये दानवा
 हान्ये भुवि संभूताः । अतो भवानेयाऽवतीर्य तेषां भूलक्षये क्षमोऽस्ति । पुरा राघ-
 वानुजः शत्रुघ्नो लवणासुरं हत्वा मधुवनं क्षित्वा च तत्र मयुरपुरीमायासयामास । तस्यां
 चः क्षमावमक्रे नृपोऽजायत । स पूर्वजन्मनि कालनेमिर्मासुरोऽभवत् । अपरं च । त्व
 वा ये हयग्रीवादयो दैत्या हतान्ते केशिधेनुकारिप्रलंबाद्या भुवि स्थितास्तस्ति । भगवन् !
 तेषां पचाय स्वयमुद्यमः क्रियताम् । नारदेनेत्यभिहिते जगत्पतिस्तथेत्यूचं । ततो भाग-
 रा जन्मशामोक्षितं दृष्टो ब्रह्माऽवदत् । प्रभो ! ते समुचितः पिता भूयताम् । पुरा
 प्रपणोऽदितिमुत्तमिभ्यो पत्नीभ्यां मह पुत्रार्थं बृहस्पतमकरोत् । स महापरा धारवकुले
 सुदेवो जातः । तस्य च त उभे दयिते देवर्षीर्दक्षिणावभूताम् । सम्प्रति तस्य पुत्र-
 क्षमासाय त्वं गोमालक्रीडारत्नाकुलाऽन्यद्भुतानि कर्माणि दरांश्च हतवाञ्छजिह्वा । जगद्गन्धः
 । धन्यः कस्य वा बृहदारवं नरिणि । य इतातेति जल्पनमनाऽप्यतवारुं कथः श्रेष्ठ
 तंति पत्नीर्ब्रह्मगिरा हरो कृताभ्युपगमे च स्वैच्छाविहारीदेवर्षिनादयः प्रयत्नौ ।
 तस्य लोकमंचरगुप्ततो गरीमेत्य ममुदा विवेरा । ततस्ते वैरावरं क्षेमंश्च मिहामनसं दृष्ट्वा-
 निक्षिप्तितोऽभवन् । अथ राज्ञोऽभिप्रायविशेषं ब्रह्मर्षिर्न क्षममुवाच । गच्छ !
 भुवनमात्रिणा अथा सुरगणान्तरे तव बंधोपये यो मेघः क्षमस्तं गच्छ । स्वयमेव देवदत्ता
 तेषामो गच्छेत् । एव शानुगायते सुचुर्नैर्बिर्न इत्युदीदेतुनी दानेऽन्यः शोऽपि
 ततोऽवतरे रिसर्गैः तेषां सदाशं क्षमिष्यते । अतोऽनु !

भेदशक्तिना मुनिना नाशेयमां विगमे यो मंत्रो नः मणितः । तदर्थं विचारयन् । अहं तु
 देवानां नितरां प्रतिपूजोऽस्मि । अद्यत्रमृतिं कैरामुक्त्या देवोन्मादगार्धमपन्यां विपरंतु ।
 लोके प्रलयपेनुकारिष्टपूतनाषाणियादयो देवद्वेषाद् यज्मनां परममं कुर्वन्तु । देवकी
 गर्भनिधने रादाऽप्रदितास्तिष्ठन्तु । नागरिकाः सर्वे मम दिनरतास्मन्तीति कथयित्वा कंसो
 यद्विस्तु निर्विकारोऽभवत् । परमंस्तु विपदुः महं पितामंताममुवाह । तस्मिन्नेवावमं
 जगत्प्रकृतकणः कृष्णः पातालमेत्य तान् यज्मनेभिजान् गर्भानपरयत् । पुण ते त
 सोमेण कमजज्ञाद्वयन् प्रापुः । परंतु प्रजनिदंशं हिरण्यधारीपुम्तानेवमरायन् । यत्
 मामनादृत्य युष्माभिर्विधिगणधितस्तस्माद् यूयं मुधि गर्मान्मृताः पितुः पूर्वं च यथाः
 भविष्यथ । अथ तच्छापविधयान् सलिलान्तरगनिधनान् सुतांरचतानयलोभ्य स्वरूपिणीं निद्रां
 भगयानूचे । देवि ! जीवानेतान् पट्सु देवकी गर्भेषु स्वयं क्षिप । तत्र स्वचितया सेपामंनक
 स्वयं कंसो भविष्यति । मत्प्रमो देवकीगर्भो विनिमयेन त्याग्यः । तदन्तेऽष्टमो गर्भः
 स्वयमहं भविष्यामि । देवि ! गोप्रजं नंदगोपस्य यशोदाक्याः स्ति कुटुम्बिनी । तद्गर्भे
 मज्जन्तासमये त्वमपि स्वयमवतर । मामेष्टमं नयम्यां तु कृष्णरात्र्यामावयोजन्मनि व्य-
 त्यामो भविता । तत् सवं कंसपुरुषैः शिलायां भृशमाहता दिव्यवपुषा दिवं गमिष्यसि ।
 तत्र त्वं शरुभगिनी भूत्वा देववंशा भविष्यसि । ततः सुंभं निहंतुंभादीन् राजसन्हत्वा
 विन्ध्ये पदं करिष्यसि । तत्र व्यक्ताऽव्यक्तं च परारातिस्त्वं भीः, ह्रीः, माया, मतिः,
 पुष्टिः सिद्धिदायिनी पीयूषवर्षिणी सर्वपापक्षयकरीति नानानागभिर्विख्याता भविष्यसीति
 समादिश्य निद्रादेवीं तत्कार्यं मनसा ध्यात्वा च भगवान्हरिः स्वधाम जगाम । अथ कंस-
 शासनात् क्रूरकैकैस्तेषु पट्सु देवकीगर्भेषु हतेषु सप्तमेऽपि संकर्षणाभिधे गर्भे समाकृत्य
 च तीतेऽष्टमं जगन्नाथं गर्भं श्रीदेवकी दधे । ततः संपूर्णेऽष्टमे मासि राज्यधेऽभिजितायुते
 च देवकी प्राची प्रभाकरमिव श्रीविष्णुमसूत । ततो धर्मप्राणा देवा वेदध्वनिपूर्विकां
 पुण्यवृष्टिं चक्रुः । अच्युतजन्मना लोकेषु प्रसजेषु यशोदा तस्मिन्नेव क्षणे विपदशुक्तिं कन्या
 मजीजनत् । अथ निद्रया रक्षिजने मोहिते तत्प्रेरितो धनुदेवो गोकुलं गत्वा नंदगोप-
 गृहे पुत्रं विन्यस्य तत्सुतां समादाय पुनरागत्य च देवकीगर्भशयने तां ररक्ष ।

ततः प्रपुष्टैस्ते रक्षकैः कन्येयं जातेति कंसाय निवेदयामासुः । अथ तच्छासनात्पु-
 शिलातले पातिताऽग्निशिखेव दीप्तायुधानेकमुजा सा सहसाऽऽकाशमाविरांती प्रोवाच ।
 कंस ! प्राप्तेऽवसरे कृष्णेन कृष्यमाणस्य तव शोणितं पास्यामीत्यवगाच्छ । निशान्वेवं
 देवीवाक्यं विफलोद्योगलाजितः कंसश्चकम्पे । सोऽयं श्रीदेवकी समभ्यत्ये मूर्ध्ना प्रणिपत्य

अथ च जगद् । मातः ! प्रलनेनैव ते गर्भाः क्षपिता मम तु दोषस्तत्र न विद्यते । अथ
 शत्रो बभूवो नन्दगोरगृहेष्वेव शीतांशुशुभं संकर्षणं यशोदायां न्यासीकृत्य गूढे च
 अश्वत्थान्ते तबिन्तानिरतो बभूव । ततस्तैन पुत्रद्वितोपिण्डा प्रेक्षितो नन्दगोपो गोकुलैर्द्वितो
 निन्दकप्रवेष्टो वृन्दावनं परित्यज्य यमुनास्निग्धपादपे गोवर्द्धनवनोपांते धीताधिप्रे च
 अं वहे । तत्र बालिन्दीतीरवानीरलतादोलायिताभके मरुत्तपुतिः कृष्णः शीतांशुशुभ्रेण
 वरा वन्दयेत् । अथैकदा यशोदा स्तन्यवृत्तं प्रसुप्तं नन्दनन्दनं शकटाधोभागे स-
 न्नुत्त यमुनां ययी । सोऽथ प्रसुद्धः शनकैः पाणिपादं मुहुः क्षिपन् चरणावूर्ध्वं प्रसार्य
 च शनैः । किम्बहुना । पादेनैकेन शकटं विपर्यस्तमधोव्यधात् । अत्रान्तरे प्रस्तुतस्तनी
 शोदा समभ्येत्य शकटं भग्नं च धीदय सहसा चकम्पे । ततो बालकं स्वस्थमादाय
 निगन्ध्यापूष्पम् । अहो ! मत्तपूषाद्वितीर्षिना केनेदं शकटं भग्नं ? एतदाकर्ण्य तत्रत्याः
 निगरः कृप्योनेति बभामिरे । एतदाकर्ण्य यशोदाऽतिचकिता बभूव ।

अथैकदा कृष्णोन्मये लोके सुप्ते निशि मायया प्रस्तुतस्तनी पूतना नाम राक्षसी समा-
 बधौ । साऽथ तस्य शिरां निधनक्रान्तिणी तस्य वदने स्तनं दधौ । सोऽथ प्राणैः सह
 हृत्वा स्तनमाकृष्य चकर्व । एवं व्याघ्रधोपायां हतायां तस्यां भयादुत्थितः समार्यो
 नन्दगोपो जलानियो भग्नोन्मान इव बभूव । ततश्चैलोक्याक्रमणक्षमोऽपि सोऽमूर्तगता-
 गतैः शनकैश्चरणन्यासं कुर्वन् वंपूगां हर्षं ददध । अथ गच्छता बालेन वने वर्षभागौ तौ
 एव हृष्यौ पंचाननकिशोरबाबिह ध्यरुजेताम् । अथैकदा यशोदा महाजवं तं धनुं न
 रणात् । तदा धीरा सा दान्मोदरे समाबन्ध । ततोऽसौ दामोदर इति नाम्ना विख्या-
 तऽभवत् । सोऽथ बेलिचतुरो दामयदमुल्लखलं तरसा च समाकृष्य वने विचचार ।
 किंकरैर्बन्धं सर्वेऽपि तत्रत्या गोपाः परमविरक्त्यं प्रययुः । अथाऽसौ यमुनातीरे संदलावर्जुन-
 दुर्भे मगबाय्य तन्मध्यगतौ बलाच्चकर्व । येन तद्वल्लोन्मूलितौ तौ महाद्रुमौ सहस्र-
 पत्राभम् । विलोक्येवं भयसायसमाकुला बालका यशोदामुपमृन्व शोषुः । अवि दम्-
 रतीते ! त्वं तु सुखमुप्तं बालं गणयामि । परन्तु पूष्यौ तौ महाद्रुमौ तव पुत्रोदरे
 वनिनौ वृः । देवान्महाभयान्मुक्तं दारकं गत्वा परयेत्यभिधाप्य स्थितेषु गोवर्द्धनेषु स्वेद-
 न्मन्त्रे यशोदा बाह्या भयचम्पिताऽभवत् । साऽथ तयोर्महापदपदो अभ्ये मुन्मदबलैश्च
 कम्पाः संश्रामयत्तद्विभयानयात् । ततः सर्वे गोपबृद्धाः सन्नेभ्रमे सन्नन्दे च
 शोषुः । वेनाऽपि धोपदेवेन द्रुमविकिरे पातिलौ । अत्र अर्धनिर्घोषेऽपि वरा नृऽभवत् ।
 वरा च्छं च्छये विदुरागमः । अपरं च । नेहात्र बालिन्मद्विः । पुनः वरुन्द दृग्गतेः

[illegible]

कृष्णमम्यथान् । प्रभो ! सर्वान्मना त्वया भीतोऽहं संरक्षणीयः ।
 कर्मजित्कर्मजने दैन्यं जीवदुःखप्रदं भवतु । निराम्यैवं दामोदरो दीनभुजगाधिपं
 कृत । मयता विना इदंऽयं सर्वमेव्यः शिषाचारध्वान्तु । सागतं यदिजीवितं बांछसि ।
 त्वं तु तन्मनुषिं गच्छ । तत्र मत्पादगुह्यं ते सादर्यरक्षिणी भविष्यति । एवं तच्छ्रा-
 म्ना सातुरो भुजतो क्षणान् प्रयाते सानन्दविषया गोपाः धीकृप्यं प्रशंसन्तो गृहान्यययुः ।
 अप दशविन् केलिफली दणधराच्युतो विराहालालाहिवालतमालश्यामलं वनं विवि-
 दः । तत्र पंचतालकलास्वादनं दितोन्मदमानसो हिम्यम्रीडाडम्वरतत्परी च तौ चेरतुः ।
 अत्रान्तरे तालवनाश्रयो धेनुपाख्यो दैत्यः स्वररूपं धृत्वाऽत्र समाययौ । सोऽथ सातुराः
 केशुधिररुपलोचनो रामकृष्णयघेप्सया सुरैर्भूमिं विदारयन् धूमोद्गतैरिव व्याप्तं वनं
 कृत । यतो वसाप्रदशानायुधः स हृपाभिः पातालतलवासिनां दैत्यानामच्छानं कुर्व-
 न्निज जशस्तंकरेणमम्यथावन् । सोऽथ दशनै रंघिण्येयमसंभ्रमं विदार्य प्रहाराय परा-
 कृतो दमूष । विज्ञोऽयं हलायुधस्ताम्यामेव सुराभ्यां प्रहारिणं तं समादाय कलार्थीव
 शर्मामरे विक्षेप । ततो भन्नोरुतदस्कंधस्तुटयत्कठिनकीकसः स तालफलैः सह
 क्षत्र युधि निपपात । एवं तस्मिन्हृते सातुरो स्वरपराक्रमे वत्तालवनं धीतविजने सर्वमा-
 कारेणैवं पाऽभवन् । एवमालोक्य सर्वे प्रजवासिनः भीहलायुधं भूयोभूयः प्रशशंसुः ।

अथ गच्छता फलेन केलिशालिनी तौ भूयोऽपि भाण्डीरविपिनं गत्वा गोपपुत्रैः
 च इन्द्रोत्पन्नलीलाभिर्विजहृत्तुः । अत्रान्तरे धन्यकुसुमोत्तमभूपणः प्रलम्बासुरः कपट-
 गलेण धृत्वा तत्र समाययौ । सोऽथ छन्दानुवर्ती प्रीडाभिस्तौ सोपयित्वा वदधित
 केशप्राज्ञं स्कन्धमारुढं जहार । ततो द्रुतगतिः स विजने निजरूपं दर्शयामास । येन
 मयैव रामः पटावृता दिशो बभूवुः । एवमालोक्य धेनुकान्तको भूमिधृतिस्तमं निजबलं
 कम्पाय च मुष्टिना मूर्ध्नि प्रलंवासुरं जघान । किं बहूना । तन्मुष्टिपाताद्विपटितस्तुट-
 कण्ठकण्ठं कीर्णमच्छटं च दैत्यशिरः कथं विवेश । ततो रामे स्कन्धादवस्थिते प्रलम्बस्य
 निरिगारे लंबमानभुजद्वयं च बलेवरं धरणीतले निपपात । शार्त्वेवं गोपमालकाः प्रासीदन् ।

एवं तत्र बलिता बलदेवं प्रलंबे विनिष्पानिते शनैरशनैर्मातवचनुष्टये च प्रपाते
 वनविजो वार्षिक्यन्तस्वममारोभो बभूव । ततस्तस्मिन् प्रजगद्गतये प्रपुत्तलीलोत्प-
 विलोचना सतप्पदामोदमालिनी हंमन्पुत्रा सितांभोदभीतस्मेराम्बरा च शरिरेभिरन-
 मन्तव्यमदश्यत । तत्र कृप्यो गोपनिय मरत्यनिदागं हात्वा सहिष्णुसंशयम् ।
 यो नु ! मारुतेन भक्त्या विनिष्पानितः । माणोऽयं शत्रव्य भारः । यतो गेनो हि निर-

दैवता भयंति । निशम्यैवं श्रीकृष्णवचनं गोपा धृतक्षीरोरुनिर्झरान् भक्ष्यपदार्थान्
गिरिराजाय गोवर्धनाय प्रीत्या समर्पयामासुः । एवं बह्व्रजसंभृते तस्मिन् गोवर्धनगिरि
यज्ञे सदाधिर्च्छन्नैः पायसैः पृथ्वी हिमच्छत्रेव बभूव । तस्मिन्यागे मयूरपत्राभरणाः
कुसुमोत्तंसशेखराश्च गोकुलसहिता गोपा अतिशयेन बभुवुः । ततो विश्वात्मा कृष्णो
रूपेणैकेन तु गिरिवर्ध्मणा तैर्निवेदितं सर्वं बुभुजे । अपरेण च गोपैः सह तद् दिव्यं
महद्बभूवुः प्रणयामि । तस्मिन् समये गोपदारका नाना व्यञ्जनानि भुक्त्वा ननन्दुः ।

अथ तस्मिन्महोत्सवे वृत्ते क्रुधा ज्वलच्छतमन्युर्ब्रजोच्छ्रित्यै घोरात् संवर्तकादीन्
धारिदानादिदेश । ततस्तेन प्रेरितास्ते नीलशैलशिलाघना जलदाः कालरात्रिस्तै
रिव जगद् व्याप्तं चक्रुः । अथ करिकराकाराः स्तम्भसंरम्भविभ्रमा धाराधरधार धरण्या
न्यपतन् । तस्मिन्नवसरे गवां क्रदनं विलोक्य गोपा हाहाकारं कर्तुमारब्धाः । तच्छ्रुत्वा
जगद्गोप्ता गोविन्दोऽग्रधीत् । भो भो गोपा ! सा भैष्ट । अहमिमं शैलेन्द्रमुत्पादय
समुपस्थितानां गवां विपुलसंश्रयं छत्री करोमि । निश्चित्यैवं धीरो धिया भूधरे दशं
निदधे । ततो विश्वात्मा सपदि महता बलेन दोर्भ्यां स्फुटन्मूलशिलातलं गोवर्धनमुज्ज-
हार । एवं तस्मिन् श्रीगोविन्दोदोर्दण्डछत्रीभूवेमहीभूति शोपा गिरयो मिथः प्रोबुः । वज्र-
धर ! सुचिरादयं शैलः खेचरः संजातः । सम्प्रति त्वं पक्षच्छेदमदं त्यज । ततः कृष्ण
गिरा गोपा निखिलैर्गोधनैः सह शान्तिलाभाय विपुलं शैलोत्पादनभूगृहं विविशुः ।
एवं तस्मिन् सुविशाले गिरितटे जलवाताद्युपद्रववह्निता श्रीजगन्निवासेन च सुरचित्ता
गोपाम् तस्थुः । अथ मरुत्यतिर्घृष्टिच्छत्रे सप्तरात्रे च प्रयाते विफलोद्योगलजितो जलदैः
सह जगाम । ततो जगद्गुरु लीलयैव विपुलाभोगतुंगशृंगं तं गिरिराजं निजपदे न्यवे-
शयत् । अत्रान्तरेऽतिविस्मितः सहस्राक्षस्तं गोवर्धनोद्वारकं द्रष्टुं समाययौ । सोऽय
जंगमकैलाससदृशात् सुरद्विपादवतीर्य गोवर्धनशिलासीनं श्रीमधुसूदनं ददर्श । ततो
गोपवेशाधरं हरिं विलोक्य मनसा सहस्रनेत्रमात्मानं भूयो भूयः प्रशशंस । ततः शक्रः
केशवमभ्येत्य प्रणतिपुरस्सरं प्रोवाच । व्रजराज ! यद्वतिदैवमिदं तवकर्माऽथ किमदभुतम् !
यस्याल्पीयसी शक्तिरपि समग्रजगतां गतिरस्ति । देव ! सर्वलोकोपरि कामधेनवो वर्तन्ते ।
वामां त्रिदशपूज्यानां ब्रह्मणश्चाऽपि शासनादहं गोपालं त्वां राज्येऽभिषेक्तुं संप्राप्तोऽस्मीत्य-
भिधाय रत्नकुम्भेन तन्मूर्ध्नि पयोऽवर्षत् । एवमिन्द्रोऽभिषिच्योपेन्द्रं पुनः पुनः प्रसाद्य च
जगाद । यदुनाय ! दैत्यच्छिदा त्वया केशिकंसवधे कृते जनकः स्वप्रेयो बन्धुषु मदैव
परिहात्यः । मयनंजयो भवत्साहाय्येनावरयं पृथ्वीं जेष्यति । निशम्यैवं नप्रतिवन्दनं

अथ भारतवृत्तान्तं जानन् यदुनन्दनो भवत्वेवमिति प्रोवाच । ततो जंभारिः सादर-
केशव नन्दनं दनं सुरगजं समारुह्य च स्वसदनं जगाम । एवं गोपा गोपवेशधरं तं कृष्णं
संनिधौ मत्वा वच्छिन्न्या मुद्रिता इव न किंचिद्विरे । ततो जना निवृत्ताशेषैशव
नन्दनस्य लावण्यं च श्यामसुन्दरं नयनैः पपुः । अथैकदा रतिप्रियः स पूर्णचन्द्रस्मित-
किमु रात्रिस्तसु हरिणीहारिणेश्रामेर्विजहार । तत्र छेक्रेकिपु कृताभ्यासा वेशकर्म-
निवृत्तास्तदा गोपाङ्गना विभ्रमेपु कृतक्षणा यभुः । तङ्गीलानुकृतौ प्रयत्नस्तत्कया श्रवणै-
रनुगमन् स्वैरभाषणै च कोऽप्यपूर्वो ह्यौ प्रजयोपितामभूत् । तासामनुगधानामकृतक-
मोक्षगुरोरावत्पल्लववदनं हरेराधिकं प्रीत्यै यभूव । अस्मिन् समये यद् गुरुजनवचनानि
विन्य स्यदगृहकृत्याः स्वजनै च द्वेषित्यो नायौ यभूवु स्तत् सर्वं कृष्णभक्ति माहात्म्य
वेदयन् । तत्र विविध चेष्टाभि मोदनं परितोपयंत्योऽपि तं निर्विकारमेव मेनिरे ।

अथैकदा ललनाकेलिंशालिनि केशवे भक्तपृष्ठाकृतिरिष्टनामादैलः प्रदोषांतेऽदृश्यत ।
ततोऽप्यनुगमदण्डेक्षणं सहसा प्रहारमभियुक्तं च तं विलांक्य कोपाकुलोऽभ्युत्तलन्
कं निरीह्यजवान्मूर्ध्नि पदं न्यपान् । ततोऽस्य शृंगमेकं समुत्पाद्य हरिर्वदने जपान ।
तं विलांक्य शृंगाभिहतः स दानयो भुवि निपपान । विलांक्यैव सर्वात्मप्रत्या गोपांगना
रंजय गोपाजनवज्रं मुहुर्मुहुः प्राशंसन् । एवमरिष्टे देवरीषौ वितष्टे मधुराधिनः
इतः सौरिभ्रातः पप्रथे । अथैकदा जनसंवाररहिते निराधे कंसो घृष्टि घृष्टान् दारि-
द्र्यकृत्यान्किमुग्राह्य नयकोविदान् समग्र्य वसुदेवसमेतं विनरगुपमेतं च जगाद । तान् !
अस्मान् विहाऽवलेपाद् विस्मृतेनाऽप्यकेन नरबृहामणिषु चरणप्रभवंतौ विन्यस्तम् । ये
एतदुपैरि साम्यं न मदते । ये च युधि बन्धुधेनाऽपि स्पर्धेया तज्जते । ते यूयं बन्धुलोष्ट-
का जाताः । अयमे नन्दगोपययः प्रयुञ्जयतिः शिशुर्जातः । सा दैत्यात्मरि शोभनं बहुर-
जनकः । येन कालियमहासर्पस्य मूर्ध्नि चरणौ विन्यस्य यशोयुतानि शूररितानि हर्षो
युजति । येन प्रलम्भारिष्टधेनुव दत्ताः । गप्तादं गोवधननिधिषु पालिता धृमः । स बन्धु
व विन्यस्य ? एवमालोक्य भवद्विरुपायश्चिन्त्यताम् । पुत्र स्वयं नारदेनैव वरधेनं । स
भूदेवतः कृष्णो नन्दगोपगृहे स्थितोऽग्निः । या च नन्दगोपसुता स्वयं शिशुदत्तनः ।
स विन्यस्यते गत्वा पुलिन्दरावराजिना विह्वलि । दया शूलनिर्मुक्तौ निरर्तौ गमेत्येव
अरयो विदितः । स कृष्णदेव भयस्यानामिमुक्त्वा भीतारयो जगाम । वरेण्यं कृष्णं मे
कुरुं देवमभिनन्देति यः । अतो ! निजगृहे गतो धृमः । निजं वरजम् वरेण्यं कुरुं देवमभिनन्देति यः ।

भविष्यति । दानपतिरूपो मद्गिरा स्वयं व्रजं यातु । एतेन तौ समाहूतौ दारकौ द्रु-
मिच्छामि । कदा नंदगोपप्रभृतयो मम शासनात् धनुर्मखे समायांतु । अत्रत्या वीरस्तौ
कृष्णसंकर्षणौ विलोक्य प्रहृष्यंतीति मन्ये । नियुद्धकुशलौ तौ मल्लाभ्यां युध्यमानौ
मे रंगे प्रीतिं करिष्यतः । निशम्यैवं कंसवाक्यममूरो दूरदर्शी श्रीकृष्णचंद्रदर्शनलालसया
व्रजमगात् । एवममूरेयाते सत्रत्याः केचिद् वृद्धवृष्णयो वसुदेवनिन्दया क्षणमधोमुखा-
स्तस्थुः । ततः पितामहोपमोऽन्धकः कंसमभ्यधात् । कुले वन्द्या अपि स्त्रियो घन्याः ।
यासां कुलघ्नमुतः कदाचिदपि न जायते । श्रीसुधालयालक्ष्मीर्वज्रजिह्वे न जातु
तिष्ठति । अहो नु ! चिरादावववृष्णयः शोच्यतां याताः । कंस ! येषामप्रणीत्स्वं बालो-
ऽपि वृद्धावमंताऽसि । यदि श्रीवसुदेवेन पित्रा स्वपुत्रो रक्षितस्तत्र को दोषस्तस्य ? शरी-
रिणामिह पुत्रात् प्रियतरं किमपि वस्तु नास्ति । पुत्र ! त्वं पुत्रस्तेहगौरवं स्वजनकं
पृच्छ । नूनं वसुदेवात्मजौ रामकृष्णौ वीरश्रेष्ठौ । प्रणयिना त्वया वंधुवृद्ध्या तौ सर्वथैव
संधेयौ । चेन्मोहात् पथ्यं हितं च मे वचो न करिष्यसि । तदपि तं महेश्वरप्रभावः
संपूर्णावधिः । क्षयरांसिन्यो दुर्निमित्तपरंपरा लोके प्रत्यहमवलोक्यंते । किन्बहुना ।
कृष्णसंधानादन्ध्या ते तासु परा शांतिं न हि हरयते । एतदाकर्ण्य निःश्वसन् कंसः श्री
पराङ्मुख इव विचारलयाभिर्जगाम । ततो नायमस्तीति वृद्धेषु भाषमाणेषु कंसः स्वतांगं
केशितुरंगमं कृष्णवधाय समादिदेश । सोऽथ कंसप्रेरितो दानवो घोरसंघासूक्
संप्लुतेऽहनि गोव्रजं जगाम । ततोऽन्येद्युरवकाशमवाप्य मनुजमांसादोऽसौ खुरैर्भूतिक-
णानस्थिसंचयानिव दिङ्मु प्रक्षिपन् बेगेन कृष्णमभिदुद्राव । विलोक्यैवं गोपैर्निवार्य
माणोऽपि श्रीकेशवः क्रोधात् समुत्क्षिप्तामचरणं केशिनमभ्याद्रवत् । ततो घोरद्वेष्टारवं
कृत्वा बलात् खुराभ्यां वक्षसि श्रीकृष्णमताडयत्परं ह्यु तेन यदुनंदनस्तिलमात्रमपि न विच-
चाल । ततोऽच्युतस्तस्य दारुणे विबरोपमे च वक्त्रे भुजदण्डं प्रवेश्य जिह्वामाचर्क्य ।
येन व्यावृत्तनयनः केशी सहसा पंचत्वभागतो धरण्यां निपपात । एवं कंसमित्रे
केशिनि हते भुवनेषु कोऽप्यपूर्वो हर्षोत्साहमहोत्सवोऽभवत् । ततोऽन्तर्हितो नारदः प्रीत्या
कृष्णमब्रवीत् । माधव ! साधु साधु । त्वयेदं जगन्निःशत्यं कृतम् । केशिनिर्दारेणा-
त्वं कैरात्रामिधो भविष्यसीत्यभिधाद्य श्री देवर्षि रभिमतां दिशं प्रययौ । अय शीरेः शुभो
निमित्तनिचयः प्रादुरासीत् । यः पितृतुल्येन बंधुना समागमं शंसति । ततो दिनाधि-
नाथेऽस्तमिते संध्याशुशवलं नभो बभूव । अय रानैः शनैस्तमोभिः रयामासु दिङ्
नियतसमये व्योमाधिपांचजन्यो निराधायः समुदियाय । अत्रान्तरे वृष्णिवीरसालये-

को मनुजस्य मन्दभवने ममागम्य यमनाहं कृष्णं दृष्ट्वा । ततोऽग्रे मनम्यचिन्तयन् ।
 कोऽयं भगवान् मधुसूदना मृगायपनाराय यदुक्तं जातः । अग्न्य घनरथामं
 त्रैलोक्यतद्वत् पौनःपुन्यं च दृष्ट्वा गम मनः प्रसीदति दृष्ट्वा कृष्णः भुजो चैत
 म्मना परिचरतः । तत्र यदि माययेति प्रीतिनिर्भरो व्यादृष्ट्वा श्रीनिदगोपेन संपूजितः
 इत्यने मनुष्याविराजन् । सोऽथ समं कर्तव्यमच्युतं चक्षुषा पियानिव कृष्णं प्रांवाच । पुंश्चर्य-
 च । पौराणोर्यं ते दिव्यमूर्तिं नाऽपुण्यपतां लोचनगोचरं प्रयाति । मधुरेधरो मोहात्
 न भवत्यस्य दृष्ट्वाऽप्यस्य कृष्णकृत्यो भविता । कंसमयां द्रष्टुमिच्छति । अतस्तत्त्वं
 कंसपुत्रं गच्छामि । किन्त्यधुना । यादयाः पूर्णपुण्येन त्वद्वपुः पर्यंतु । सर्वे प्रजया-
 म्नि पश्यन्तु कंसचापमरे समुपतिष्ठन्तु । एतापदेव ममागमनकारणमवगच्छ । अपरं
 दृष्टोऽपि भाग्यवान्मुदेवस्त्वां विलोक्य जन्मसाफल्यमवाप्नोतु । कंस भयात् पुत्रै-
 रनन्तराग्रेण देवकी कृष्णेति नाम्ना मततं सीदति । कुलमौलिना भीरवेण रहितं
 करनिव तं मनेन दरांलामृगवर्णेण तान्निषांय । अहो ! श्रीकृष्णचन्द्र ! आनंदकंद !
 त्वत्पदेव सहचारिणी भवितव्यता धन्या । यामवलंब्य विश्वोद्वरणवद्दोऽपि भवानलौ-
 क्यं लब्धवतीतामनुमयति । कंसनिर्भर्त्सनाजघ्रो जनकस्त्वां समवाप्य चिरान्मानोन्नतं
 ते बद्धुः । निरान्वयैवं दानपतिवचनं कृष्णस्तथाऽस्तिवति प्रत्यवदत् । एवं गन्तुं कृताभ्यु-
 ते कृष्णे गोपाङ्गनानां विन्तास्तत्रनिःशामैरिव चन्द्रो म्लानिमगमत् । अथ प्रभाते
 नयः कंसादेरान् कटोपनयमंपूर्णीः शकटैर्गन्तुमभ्युद्युतः । ततोऽक्रूरौदियेयाच्युता-
 गोपावीलौचनोत्पलैरुद्यमाना इव रथैः प्रययुः । अथाऽक्रूरो यमुनातीरमवाप्य
 मज्जीन् । वत्स ! भोगिवृत्तेऽस्मिन् हवे निमग्न्य शेषकलीधरमहं पूजयामि । सोऽथ
 नो दिव्यस्वस्तिवृत्तचरणं, सर्वरत्नविभूषणं, हेमाञ्जमालाभरणं, सहस्रमूर्धानं हला-
 म्नाशनं च शेषमपरयन् । ततो ब्रह्मजपन् तस्योत्संगे जनावर्तनं दृष्ट्वाऽतिविस्मितोऽ-
 । सोऽथ समुन्मग्न्य रथरथौ रामकृष्णौ विलोक्य पुनरादरान्ममज्ज । ततस्तथैव चो दृष्ट्वा
 । सस्मिन् वृष्टस्त्वमेव सर्वमसीत्युचं । अथाऽक्रूरो दिनान्ते मधुरामवाप्य स्वगृहे स्वेवं
 रं कंसदुर्मोहं जगाद । वत्स ! त्वयाधुना वसुदेवगृहे न गंतव्यम् । तच्छ्रुत्वा कृष्णः
 मवादीन् । सत्यमुक्तम् भवता । नाबो तत्र गच्छावः चित्तु-कौतुभ्यन् पुर्वीमुपरयाव
 त्व रामकृष्णौ विष्णवावतीर्णौ विद्याधरवीरविष पुर्वीं बिचेरतुः । ततस्तौ राज-
 ममवाप्य दचिरामांसि ययाचाते । परं सोऽथग्रे नाऽप्यच्छन् । अथ कृष्णः कोप-
 तं क्रूरवादिनं च सं रजकं दृष्ट्वा वासांसि च जहार । विलोक्येव मालिनी प्रीत्या स्वद-

मेव श्रीपतेः श्रीप्रदं माल्योपनयनं प्रादात् । ततोऽच्युतः सुगंधहारिणीं कुञ्जां क्षणतः
 सर्वांगसुन्दरीं चक्रे । अथ तौ दैत्यदानवपूजितमायुधागारमवाप्नोस्ताहार्यं शिलास्तं
 भसारं महाधनुर्व्यलोक्यताम् । ततो दामोदरस्तं दुर्धरं चापं समादाय दोर्भ्यां समाकृष्य
 च मृणालीनाललीलया बभञ्ज । ततस्तेन महाराष्ट्रेण दारितेव धौ ररास वसुंधरा च
 चकम्पे । विलोक्यैतदायुधागारिकः कंसाय धनुर्मग्नं न्यवेदयत् । तच्छ्रुत्वा राजा दर्पान्
 न किमप्युवाच । ततः कंसो नगरे मल्लयुद्धप्रेक्षामहोत्सवमादिदेश । सोऽथ धिरसंधारितो
 चाखुरमौष्टिषौ मल्लीं समाहूय कृष्णस्य वधसज्जौ चक्रे । अत्रान्तरे कंसः संप्रामसचिवं
 गजशालाध्यक्षमप्याहूय प्रोवाच । भद्रमुख ! प्रातर्वासुदेवो धनुर्महीरजमागता । साम्रजः
 स मत्सकाराद्बधमर्हति । त्वया रंगद्वारि क्रोधात्तन्निधनोद्यतो व्यालकुंजरः कुवलयार्पणः
 कार्यः । अहं वसुदेवं हतपुत्रं करोमि । यतोऽयं गोमुखो व्याघ्रः । एवमन्येऽपि बंधुच्छन्न-
 प्रतिच्छन्ना यादवाः संति । तेऽपि मया हन्तव्याः । पुरा नवकौतुकान् ममातिवृत्ती जननी
 कुसुमोद्भवले प्रियासनाद्रिकटके चचार । तत्र रतिरागरसोदारस्सरसंजीवने वने सौरपतिर्दुर्मितो
 दानवधैधरः कामकल्पतरोः स्तनस्तत्रकिनीं क्षतामिव तामवलोक्य मन्मथाक्रान्तोऽभवत् ।
 सोऽथ योगेन मम पितृरूपं धृत्वा प्रेमनिरर्गलां सां सतीं भेजे । ततो वृत्तकर्तव्या सा दानवं
 यीदय दूषिताऽस्मीति दुःखिता तं पापं शशाप । दुर्धृत् ! त्वयाद्य मम गर्भे यस्तनयो
 धृतः स मद्भर्तृकुलजाद्वधमयाप्स्यतीतिरहस्यं मामभिधाय नारदो जगाम । सखेऽतोनाऽह
 मुपसेन सुतो न च यादवा मे बांधवाः इति महामात्यं संदिरय द्वितीयेऽग्नि विपदांगुलः
 कंसः सामंतपुत्रं रंगं विवेश । ततः कंमभूपतिर्हेमसिंहासनमप्यतिष्ठत् । अथ तच्छा-
 मनाप्रानादरागता मुजास्त्रालनशालिनो मादामन्त्राः समुत्पेतुः । अत्रान्तरे नीलीताम्रयो
 रमकृष्णौ रंगद्वारमागच्छताम् । ततस्तावाधारेण्येन प्रेरितं युद्धमंगुलं कुवलयार्पणं
 दृष्ट्वा पांडुमुद्यतावभूताम् । अथ मध्यदक्षिणपार्श्वयो र्मेण्डलानि धरन् कृष्णो वगेन
 रवदग्नालंयनं कुर्वन् तममोदयत् । सोऽथ प्रहाराकुलितो दंताभिषातवैकल्याप्तानुभ्यामु-
 विरय यावद्रणवित्रपणक्रमं गोविंदं मद्मोन्याय च समात्रामति । तावदस्य मुग्धा
 रंतमुत्तप्य मे निजपान । ततो निजदंतप्रहारेण रक्तमुद्रमन् श्रुतराकुन्तप्रथ गजो-
 ऽप्यवत् । अत्रान्तरे रामेणाकृष्टपुच्छः शौरिणा च हतारोहो विहटो भूतले निरगतः ।

एवं कनिनीर्घनुच्चरदः कृष्णः कुवलयार्पणं हत्य रत्नमूर्ध्नि प्रविवेश । अत्रान्तरे
 कंसस्य कृष्णस्य रंगद्वारमागच्छताम् कृष्णमप्यवयत् । तत्रानयोर्गन्तुमुक्तान्तः
 प्रेक्षाऽर्पणवधैः दृष्टान्मन्मथनयतिष्ठ धरित्री ममकथय । कथं दृष्टं नुत्नं वदामि ।

नैवमुत्तमां पीयूषं गच्छति पुत्रो दृष्टः । अथ भीकान्त इत्यप्सराम्भिः खेचरैर्दत्तवच्छेदीति
 कौन्तेयि यादवैः प्रवीर इति वराकोऽस्य मल्लः क्रियानिति संकर्षणेन च वीर्यमाणो-
 ने शर्मा मल्लानामपि विरमये व्यपान् । ततः कोपाकुलः कंसो भुजमुद्यम्य कृष्णोत्साह
 कर्णेन विजुगत्सर्वस्वं वारयामास । अत्रान्तरे दिवि तारुण्यैरवेदैव हुन्दुमयो नेहुः ।
 मृग्य ! मल्लमारुजहीति सतर्विभिरुदीरिते कंसमुकुटान्मणिर्निपपात । ततोऽद्भुत
 क्रमः केशवो दृष्टिहारेदैत्यावतारस्य मल्लस्य दलितेन्द्रियं शिरश्चकार । अथ स्फुट-
 क्रमं तस्य दीपमन्त्रिणे शोचने क्षितौ न्यपतताम् । ततो निपातितारोपमल्ले श्री
 कर्णे रंगोममवो महास्वनः क्षुत्पाण्यवगंभीरो बभूव । अथ मण्डलकोविदो
 कण्ठो धौष्टिकं नाम मल्लं जघान । ततो रामकृष्णौ विकटतामरावपि क्रमशो जन्मा-
 नं परिभ्राज्य पातयामासतुः । एवं देवशाल्येषु तेषु मल्लेषु हतेषु सर्वे रज्जमण्डलस्था
 ततः परमविस्मयमवापुः । अथ वधूसखे वसुदेवो सुधासागरिकासितो धंपितमानसः
 भ्रूवर्षादीनामप्युदये । एवं तत्कोपाग्रौ प्रज्वलिते सर्वभूतानां घोरंभयमाविर-
 तः । इतो राजा छूर्मगैर्नैव रंगकोलाहलस्वनं सपद्येव विनिवार्य चेत्रिप्रोत्सादितजनो
 गाः । इयं नः मरुता जातु सारक्षयाय जाता । प्रथितसारणां मध्ये गोपः पथं
 गच्छति ? यदि जंघुकेन सिंहा हतास्तदथ किं क्रियते ? इतो गोपा निद्रास्यतां नंद
 नैव वक्ष्याम । किञ्चिद्गुहा । पापवक्ष्यसतोऽयं वसुदेवो यादवैः सह मृत्युमुत्ते निधी-
 तम् । निरान्यदेवं कंसशासनं लम्बतिर्वर्तितो योधास्तूष्णं यथादिष्टं कर्तुं समुद्युः ।
 ततो देवराक्षसायाकुलान् गोपान्वीर्यं मानापितयै सुतस्नेहवैकल्यविवलवौ विज्ञाय
 रस्य देमसिंहासनोपावन्तमुत्पपात । अथ केशवः केतोषु बंसं जमाद । विलोक्यै
 रंभेऽम्बरान्वितं मरुमिव कृष्णं जालममन्यत । ततोऽप्युतः समाकृत्य सिंहासनापो
 नैवं तं पातयामास । अथ वीरस्यापि कंसस्य कृष्णातंकदृ दृढयमस्फुटम् । ततश्चिक्कमो
 र्गिरिजगावमैमतेनि गतपाणं च विज्ञाय मपदि तत्याज । एवमलोक्य मपुरा
 तत्कालं निवार्य भूयोभूयो राम-कृष्णौ प्रहरांसुः । केचिन् कंसतनुयादिनद्य दैत्यान्तरा
 मन्त्रा गतमन्त्राश्च बभूवुः । केचिच्च युध्यमाना तत्रैव धररायिनो बभूवुः ।

तत्र सुप्रसिद्धा वीरुलोचने कंसो हते हलायुधः सुनाभानं कंसानुजं जघान । ततो
 नैवकन्येऽपि देवकीजन्दनो मातरं देवकीं प्रणम्य पित्रुर्बसुदेवस्य च वरदात्मजद्वन्द्वेन सह ।
 ततः कंसवपुजनः सहस्रं बंसं हतमाकर्त्य बभूव ह्य तत्रा जगाम । अथ निराल-
 म्बितः कंसोऽपि तत्रैव हतः । ततोऽपि कंसो हतः । ततोऽपि कंसो हतः । ततोऽपि कंसो हतः ।

कुसुमायुध ! क्वाऽस्मान् विहाय यातोऽसीति विलपंत्यः क्षितितले लुलुहुः । हा प्राणेश
 कथमकस्मात् प्रियामु विमुखो भूत्वा भूमिमालिंग्य सुभोऽसि ? धीरांगण्य ! जरासंधजित
 क्षतयक्षस्य च ते निरायुधव्रणमवलोक्य महाश्रयसागरे निमज्जामः । अहो ! अक्षी
 द्विणीनाथस्य राजराजस्य ते पुरतैकोऽपि योद्धा निजः परो वा निहतः । देव ! दशमु
 वंचय । वधूजनं च विलोक्य । किमियं कृतकनिद्रा ? या प्रणयिनीषु कोप इत्यन्तः पुर
 नारीषु विलपन्तीषु शोकविह्वला कंसजननी सहस्रोपाययौ । सोऽथ क्षितिशापिनः पुत्रस्य
 शिर उत्संगो कृत्वाऽश्रुभिस्तं शवं सिपेच । ततो विलपन्ती प्रोवाच । अहोनु पुत्र ! मृशंस
 कालेन त्वां निध्नता धृद्धस्य ते पितुर्जलांजलिमनोरथारिज्जन्तः । राजन् ! महार्हशमनोचित
 स्वमेकाकी पांसुरायने कथं पृथग्जन इव स्थितोऽसि । पुरा रक्षः सभासीनो दशानन
 प्रोवाच । पुमां ज्ञातिभ्यो दुःसहं भयं जायते नान्यत् इति सद्रचनं सर्वयैव मयाच सत्य
 मनुभूतम् । अहो ! धीरेण येन स्वभुजोपार्जिता राजलक्ष्मीर्वधुसाधारणी कृता । स ज्ञाति
 वत्सलस्य ज्ञातिनैव हत इति विलप्य सा पुत्रशोकविह्वला धृद्धमुग्रसेनं च प्रोवाच ।
 महाराज ! तेऽयंतनयो बांधवविवर्जितश्चोर इवैकाकी हतः । सम्प्रति हरिं संस्कारं याच
 ताम् । राज्येऽस्मिन् भोजप्रवीरो वा माधवस्तिष्ठतु । इयं राजलक्ष्मीस्तु धीरमुखं समी
 क्षते । प्रभो ! रीघ्रमेव यादवसंसदि गच्छ । कृष्णं च विज्ञापय । पृथिवीपालः कंसोऽयं
 मूर्खदैहिके त्यज्यताम् । प्राणैः संशोभितागसि कस्य नाम वीरम् ? यः सर्वस्य त्यक्त्वा
 परलोकं प्रयातो न कदाचिदप्युत्थास्यति । निरान्यैवं महाराज्ञीवचनं गलेऽहिना दष्ट इवो
 प्रतेनो वसुदेवालयं जगाम । सोऽथ तत्र स्वबंधुनिधनध्यानपश्चात्तापाकुलारायं कृष्णं दृष्ट्वा
 ऽज्रवीत् । केशव ! त्वमधुना समुचितप्रबंधं कृत्वा सद्वृत्तान् यादवान्परिपालय । एषोऽहं
 त्यदाज्ञया कंसस्य पश्चिमां क्रियां करोमि । जलांजलिं चास्य दत्त्वा यिपिने मुनिर्भवामि ।
 वच्छ्रुत्वा कंसारिः प्रोवाच । भूपाल ! सत्यमेतत् । त्वं तु सदैव कुतोचितमेव कृतवा
 नसि । भावितव्यतेयं भवामवरिच्छेदरेखा प्राणिनो ललाटपादाणालिखितेषां विनाशिनी
 प्रथिता । ताव ! वृत्तेऽस्मिन्ननिवर्तिनि शोकमधुना मा कुर्याः । यतः कलितकालाया
 धीधना काले नहि मुह्यति । यदि जगत्कार्यकृतेऽस्मासु ते मनः प्रसन्नं तदातु राज्यमपरि
 त्याज्यमित्यामिधाय नम्राननो यदुवंशविभूषणो गन्तव्यं वृद्धं प्लान्द्रपपदेव्यधात् ।
 ततः कंसस्य राजाहं सत्कार्ये बंधुभिः कृते शृण्विपूजितः प्रजानुजसमेतश्च कृष्णस्तत्रोवाच ।

अथ ता पुञ्जयिन्यां विद्यावारिधेः कारयपसंदीपनेराश्रमं गत्वा ध्यात्रतामगमताम् । तत्र
 प्रतिभामणिदर्पणौ तौ शिवं पूजयंतौ दिव्यालेषु स शब्देषु बंदेषु निरवद्यासु विद्यासु तया-

ततो गौराङ्गः कदम्बोदरनिर्गतां दिव्यपुष्पाभृतमयीं कादम्बरीं सुरां पपौ । अत्रान्तरे
 दिव्याम्बरविभूषणा ससौरभा श्रीदेवी कादम्बरी प्रियवाग्भी रममाणं मनोरमं राममतो
 पयत् । ततो लक्ष्मीस्वरूपिणी हरिणेक्षणा सा तस्मै हेमाम्बुजम्रजं किरणोदारं कुण्डलं च
 प्रादात् । सोऽथ मदालसो नीलाम्बरो मज्जनक्रीडामिलापेण दूरदेहीति स्वलिताक्षरं श्रीयमु-
 नामुवाच । ततः सा निम्नगा सद्वाक्यमनादृत्य यदा न किञ्चित्प्रोवाच । तदा श्रीवल-
 देवो रुपा सहसा समुत्थाय लोलनीलसलिलां कुपितां मानिनीमिव तां हलामेणाचकर्पे । ततः
 क्वचित् स्रस्तजलांशुका, क्वचित्तरंगभ्रूंगपरिवृत्तिपराङ्मुखी, क्वचित्सलिलकलोलकुलमह-
 णाकुला, क्वचित् प्रासाकुलितवाचालानानाविहंगमघलया, क्वचिद्भारिकुहूत्कारसनिः श्वास-
 प्रलापिनी, क्वचिच्च साधेगमनायासाविषमस्त्रलिता हलेन समाकृष्यमाणा सा महानदी समु-
 द्धान्ता यभूष । ततो घृन्दावनमध्ये नीता प्रत्यक्षरूपिणी कम्पमाना कृतांजलिश्च सायमुना
 प्रोवाच । रेवतीरमण ! सर्वाः सरितः सागरान्तिके फेनैर्मां प्रहसिष्यन्ति । मानद ! प्रसन्ने
 त्वयि स्वरूपं प्राप्तुमहमिच्छामि । यतो निकारेऽपि योषितो महात्मनां माननीया हि भवन्ति ।
 एवं तया बालमृगीदृशा प्रसादितो बलरामो ब्रजवासिभिश्च संपूजितोऽद्भुताक्रान्ते विरराम ।

ततः स मथुरां प्राप्य श्रीकृष्णादिभिः संपूजितो विवभौ । अथ जनार्दनः पूर्वं भग्न-
 मनोरथं जरसंधं विचिन्त्य ततः पुनरगमनोत्सुकं च तं श्रुत्वा वर्यमानैरुद्रसेनादिभिर्यादवैः सह
 मंत्रयामाम । ततः सोऽवधीन् । नयविदां भवतामप्रे यत् किमपि कथ्यते । तत्र समयोचितो-
 विचारः । चलशालिना जरसंधेन नस्तावन्निःसामसीमा वैराग्निः प्रजातः । तदनुयायिनः
 पृथिवीपाला विरक्ता जरसंधेन च माहिता देवैरप्यजेयाः संति । स्लेच्छदरच्छीनशराप्रगः
 न पालयवतो यत्ननिरोधेन नः पुरीं समीहयन् । स वीरो गार्ग्यस्य महत्तपसा त्रिजग-
 ज्जयी मंजातः । श्रीमन् पिनाकिनां यराच्च सर्वभूतानामप्यधोऽप्यभवन् । तस्याधराङ्कु-
 ङ्गया गदिदियमधराङ्गलन्ताऽस्मन् पुरीबंधे प्रमर्शति । मथुरा पुर्यत्यल्पा । यादववंशे विशुद्धि-
 श्च विम्वर्णा । ततः शत्रुमैत्र्यानां पुनः पुनरक्रमणं च दृष्ट्वा पश्चिमाब्धौ परित्याज्य-
 मानिनीं द्वारवतीं निरेशयितुमिच्छामि । निरुन्मैवं कृष्णवचनं मर्वेऽपि यदुपगया मन्ये-
 त्याहुः । यतो हितवाक्येषु अद्वा हि प्रतिपदं कल्याणं प्रयच्छति । ततः श्रीकृष्णो मुनि-
 कुम्भे कृष्णमर्षं प्रक्षिप्य दुःमहोऽस्मीत्युदाहरन् यवनेन्द्राय प्रादिगोन् । अथ वरनायवर्न-
 दृष्ट्वा विदम्य च स्वमेनाद्यतां यदन् पिपीलिकमचित्तं कृष्णमर्षं प्रेषयामाम । ततः श्री-
 कृष्णगुणे गमाः मर्वे यादववृन्दयो मथुरां त्यक्त्वा जलविमेखलां द्वारवतीं प्रवयुः । अथ
 पारस्परिकं मा पुरीं देवनागपुताऽमरावतीव शक्रनुच्येन श्रीकृष्णचन्द्रेण रागुमे ।

केतौ याते राममुख्यानां घृष्टिघोरणां घोरं युद्धं प्रावर्तत । ततो बलभद्रसात्यकि
 मयगदाफूरविदूरथवक्रदेवसुनक्षत्रसारणागैश्च यादवगणैः सह शिशुपालदन्तवक्र
 संभमुख्यानां भूभुजां रणे निर्विविरैः शरैरक्षालरजनीव क्षणममूत् । अथ बलदेवेन
 यध्यमानेषु शिशुपालेन चान्येषु हतेषु सैन्ययोरुभयोः समान एव संचयोऽभवत्
 अत्रान्तरे क्रोधाग्निना ज्वलन् रुक्मी राजसमाजे पितरं प्रोवाच । तात ! मलिनाचारं
 नाहत्वा स्वपुरं समुपेप्यामीति प्रतिज्ञाय रथमारुह्य च दिशो नादयन् सैन्यसमेतो य
 ततो रुक्मिणीसखो हरिर्दूरात्तमायान्तमवलोक्य परावृत्त्य च धनुः सन्धाय तस्यौ ।
 श्रेणीकृतैः कृष्णशिलीमुखैः क्षिप्रं समाच्छाद्यमाना भूपालकमलाकरं विबभूवुः ।
 रुक्मिचापच्युतरारैरापूर्यमाणः शौरिः सूर्योशुभि र्व्याप्तोऽचलइव व्यराजत । अथ
 शरै र्द्विजम्बच्छत्ररथध्वजाः कृत्तकोदण्डास्ते रुक्मिपक्षाभिस्ताभूपाः क्षिप्रं खण्डितमन
 यभूवुः । ततो वासुदेवो दिव्यास्त्रार्पणस्तस्य सर्वायुधानि छित्वा त्रिभिर्नारदैः रुक्मि
 विव्याध । ततस्तस्मिन् मूर्ध्नि पतितं राजमण्डले च विहृते शौरी रुक्मिणीगिरा
 कृत्या रुक्मिणं ररक्ष । अथ यिनिवृत्तेषु घृष्टिषु कृष्णे द्वारवती याते रुक्मी ल
 क्षुण्डनपुरं न विवेश । ततः प्रतिज्ञया पुरवासं परित्यज्य मानभंगं च विचिन्तयन् भो
 नाम नवीनपुरमावासयामास । एतदाकर्ण्य श्रीकृष्णचन्द्रस्तस्य मनस्वितां पुनः पुनः प्रश

अथ यदुपतिर्जयभियमिव मूर्तिमतीं रुक्मिणीं समादाय द्वारकायां विवाहविधिन
 भजे । ततः पुण्डरीकाक्षः कुल्लेन्दीवरचक्षुषा तया सह नन्दनोपमेषु क्रीडोद्यानेषु चिरं
 हार । अथ गच्छता कालेन शौरिस् तस्यां प्रद्युम्नचारुदोष्णाद्यान् दशपुत्रान् चारुमतीं क
 षाजीजनन् । ततो द्वारकाधीशो दश दिश इवाऽन्याः प्रेमप्रणयोद्यानमंजरीः प्रियाः प्राप । स
 सुशीला लक्ष्मणा कालिन्दी सुदन्ता रोहिणी जाम्बवती सत्यभामा मित्राबिन्दा जालंधा
 ष्वेति ततस् ताश्चन्द्रवदनाः सदा प्रीत्या तं शेषशायिनं भेजिरे । सोऽथ दिव्यानां हरिणी
 पोडरासहस्राणि कंदर्पलीलासु स्वैरं विश्वरूपं सिधेयिरे । तासु तस्य विभो दैत्यदलदलन
 लक्षसंख्यः पुत्रवर्गोऽभवत् । ततो मन्मथद्युतिः प्रद्युम्नः स्वयंवरे वैदर्भी चन्द्रसेनां क
 लेभे । तेन तस्यामनिरुद्धो देवोपमः सुतोऽजनि । अथैकदाऽनिरुद्धो यादवघृष्टि
 सह रुक्मिणः पौत्रीं सुलोचनां प्राप्तुं रुक्मवतीं ययौ । तत्र हलायुधप्रघातेषु तेषु स्थि
 दाक्षिणात्यमहीभुजां छद्मद्यूते मतिरभूत् । ततस्तेभूपाः संमंज्य कितवै तालाङ्कमानुदयु
 अय तेः जुदैः सह तस्य क्लहदोहदे द्यूते संप्रवृत्ते मियः कनक कोटिभिः पणेषु विघ
 नेषु निहृत्या निर्याजो राम एवाऽसकृजितः । ततोऽजितो रुक्मीति विद्वस्याक्षान् प्रतो

कपः । यशः । दुर्बलोऽविद्यो बहुपनश्चाऽयं जितः । तच्छ्रुत्वा मन्युसंतप्तः कृष्णप्र-
 क्षरः । हिरण्यस्य दशकोटिसहस्राणि मम पणोऽस्तु । निशान्यैवं हलधरवचनं क्वमी
 । विचिन्तुष्व । अथ निपातितेष्वच्चेपु कृष्णप्रजेन स जितः । किन्तु व्याजमाश्रित्य
 स्मेन जितोऽस्मीति जगाद । ततोऽस्य जिह्ववचसा कुपिते मुसलायुधे गगनादशरी-
 रं कृत्वा बाणौ रामेण हव्यी विजित इत्युच्यते । किं बहुना । सर्वकार्येषु देहिनां
 कृषिर्हि प्रमादः । तच्छ्रुत्वा न जितोऽस्मीतिवादिनं तं हलायुधोऽष्टापदेन सावेगमव-
 र्णः । एवं समशो बलः कर्त्तव्यराजस्य दंतान् निपात्य कनकस्तंभमुत्पाद्य च कथकैरि-
 ष्णवद्वज्रम् । अथ कालानलद्विपस्तस्य त्रासाघातेषु राजसु शक्तुल्यपराक्रमे क्विमाणि हते
 पशुपता वृष्टिर्वीरस्तत्सर्वमभ्युताम्रजृत्तमभ्युताय निवेदयामासुः । ततो मधुसूदनो
 विनायकरो हविमणीं परितान्त्व्य मताननं श्रीवलभद्रं विचिन्तोचे ।

ययैकदा जाम्बवतीसुतः साम्बो दुर्योधनसुतां हर्तुं हस्तिनापुरं प्रययौ । तत्र राज-
 मन्त्रं माधवात्मजो धार्तराष्ट्रेण कन्यादरणापराधेन संकष्टः । तच्छ्रुत्वा स्वयं हलामुध-
 र्मन्त्रेणैव समभ्येत्य तस्मात् ययैवराजपुरं भङ्गमुपवतोऽभवत् । सोऽथ गङ्गातटोन्मुखं
 तं विद्वे । येन महसा निलिलमेव हस्तिनापुरं विषचाल । एवमाज्ञोक्त्य स्वयं दुर्योधन
 तत्र गत्वा तं प्रणिपत्य प्रसाद्य साम्बं मुक्त्वा च गयायुधे तच्छिष्यतां प्रययौ । एवमासीद-
 वराणं बलभद्रबलम् । येन नागायुतप्राणो भीमोऽपि दोर्घो महसा पराजितोऽभूत् ।

अश्वान्तरे भूमिमुनो नरवामुये देवगणानां रत्नानि क्षिपन्नापहरन् । सांघ्रिति
 भङ्गहारी युधि च सर्वं विजितोऽभवत् । अथैकदा वृष्टिभिः सङ्घं वैहृदस्तंभरविचरं
 त्वमनोऽगच्छत् च तमां समारम्भे भीकृष्णे स्फुरत्तेजः पुञ्जैः विजितं नभोऽदरयत् । तमां
 वैहृदस्तंभरविचरं सुरगमात् महसाभ्युत्थितः कृष्णबलदेवादिभिः पूजामवाप्य च कर्त्ति-
 र्भक्तैः शुभासंन समुपाविरात् । अथ कुरालप्रमानन्तरं सहस्राक्षः सैन्यं भीकृष्णं विजि-
 त्वा समभ्यधात् । माधव ! धन्येयं द्वापयती यत्र यादवकुले जयप्रमदने दुर्यो-
 धनि तं विजयते । संप्रति लोचनयौगं चतारं सुतविद्विषां च हर्तारं त्वं वैहृदस्तं-
 भरविचरं समुपागतोऽसि । जगन्नाथ ! प्राग्भ्योतिषपुत्रपरीतो नरकान्तरो जगन्नि-
 कर्षणः सो देवमापुरप्यदितेर्दिव्यबुद्धिर्जगद्वार । निमुदरस्यैव च देवस्य सत्यं मह-
 त्वः । अतः शिलिन्ना च ते सर्वे गो मर्ताणि परांति च दण्डयन्ति । देव ! यमनेष्टोऽयमन्तरं
 कर्त्तव्य इव द्वापयो दैत्यस्तत्र त्वां पापविद्वतीकुलम् । त्रिते शब्दे द्वापयि च त्वं कुले
 कर्त्तव्य इव द्वापयो दैत्यस्तत्र त्वां पापविद्वतीकुलम् । त्रिते शब्दे द्वापयि च त्वं कुले
 कर्त्तव्य इव द्वापयो दैत्यस्तत्र त्वां पापविद्वतीकुलम् । त्रिते शब्दे द्वापयि च त्वं कुले

माकस व्योममार्गेण जगाम । अथ नाटयन् नारकं याने शार्ङ्गं श्राग्योनिषपुरं प्रजन् मां
समैर्यं गयान्गयं गामात्यं च मुरं जगाम । ततो रणे निमुददयमीषविरूपायान् हत्वा
पनोजस्य दैत्यानामष्टौ लक्ष्मि निजपान । अत्रान्तरे चोपगमिणो नरकमुपेक्षि मुद्रां
तत्र सनाययौ । विलोकयैवं भीमदाभरः क्रुधा क्रकचपारंण सुदरांनपकेण नरकं द्विधा
धातं । अथ विस्फारभूषणपारे भूमिमे सुवि पनिते पुत्रसोकारुला मदी तत्पत्रापरिच्छार्थ
द्वयं कुण्टले च माधवाय समर्पयामास । अथ धीहरिर्मुठितारोपमुरेन्द्रधनश्रियो रत्न-
संचयनाहृत्य तत्पुत्राभिर्ययौ । नरकेण जलागिपणैर्यन्मदृच्छतं धारदातसहस्रां कं हतं
तदपि दारुदाहं जहार । ततो मधुमूदनस्त्वेन रत्नरीले विनिहिता गंधर्वसुरकिन्नरकन्यका
विलोक्य फट्णाद्रंदयो बभूव । सोऽथ तन् पार्थनया मणिपर्वतमुत्पाट्य गोविन्ददर्श-
नानन्दमुधास्यंदतपंगितास्ताश्ममानिनाय । ततो दिवि देवेशं दृष्ट्वा तेन च सादरं पूजितः
शुचीसंमानितां सत्यभामां मुदा ध्यलोकयत् । ततो दानयान्तकः शक्रेण सह देवजननी-
सदितिं प्रणम्य दिव्यकुण्टले चास्यै समर्थं सदा सर्वकामप्रदं नन्दनोत्तमं च पारिजातं
ददर्श । सोऽथ नयनानन्दयान्धयं तं स्वयं समुत्पाट्याशु निनाय । तद् घृत्रहाऽप्य-
गम्यत । ततः सुपर्णरूढः सत्यभामासरो दिवि प्रजन् नानादेशान् विलोकयामास ।
सोऽथ द्वारकां समासाद्य विहगेश्वरं विमृश्य दृष्ट्वा ददौ पूजितोऽतिष्ठन् । तत्र विजयो-
धारेऽस्तिर्नारदादिशुनिवृन्दैश्च स्तुतो हरिर्हिंरणीहारिनेश्राभिर्ललाताभिरिचरं विजहार ।

अत्रान्तरे रुक्मिण्यां यो हरिस्तुतः प्रशुन्नोऽजायत । स सूतिकालयाच्छंभरुख्येन
दैत्येन हतः । सोऽथ शिशुरिक्षुमन् संतके दैत्यनगरे वृद्धिमवाप्य प्रीत्या तेनैव च
सर्वमायास्त्रपारगः कृतः । अथैकदा स तद्वल्लभागिरा निजहरणवृत्तान्तं ज्ञात्वा सम-
स्तमायाक्षपारगः कृतः । ततो रुक्मिणीसखं जनकं प्रणिपत्य सख्य
सारस्व लोकेषु विश्रुतोऽभवत् । एवं साम्बप्रभृतयोऽपि क्षणार्णयसमये शस्त्रराक्षविशा-
रदाः स्वधर्मरक्षकाश्च बभूवुः । अथैकदा दुर्योधनप्रमुखाः केचिद्राजानः सपुत्रस्य हरे
त्रिदशस्पृहणीयां विभूतिं द्रष्टुमक्षौहिणीभी र्वैतकं गिरिं परिवार्य विविक्तस्यासु-द्वार-
कोपान्तभूमिषु तस्थुः । एवमालोक्य भगवान् कृष्णः श्रीवृष्णिगणैः सह निर्गत्य यथाक्रमं
सर्वानपि क्षितीश्वरानपूजयत् । ततः सिंहासनस्थेषु तेषु स्वयमपि रत्नासनं भजे । अत्रा-
न्तरे देवर्षि नारदो भूपसमाजस्यं तं द्रष्टुमभ्येत्य प्रोवाच । देव ! त्रिदिवीकसामप्याश्च
त्वं धन्योऽसि । ततो दक्षिणाभिः सहसमीति तेन प्रत्युक्ते नारदे कौतुकाकुला

किंवा तारकाचन्द्रयाचना तुल्योऽस्ति । न जानीमः स कः ?
 वयम् ? इयं वा केन संशय्यते ? परं त्ववश्यमेव तत्समागमस्ते स्वयं भविता ।
 कृतात् । भगिनि ! त्रैलोक्यान्तरवर्तिनां मुरगंधर्वकिन्नरोरगरक्षसां महीपालानां
 पशान्ते लिखित्वा दर्शयामि । त्वं स्वयंलभं क्षिप्रमेव जानीहीत्युक्त्वा
 सगरात्रेण सकलान् पट्टेऽभिलिख्योपां प्रदर्शयामास । ततो बाणतनया चित्र-
 मुरमोगिनृपमानुषानवलोक्य धृष्टिणीवीरगणमध्ये श्री गोविन्दमुन्दरमनिरुद्धं
 कृतं । सऽथ विस्मयानंदनिर्भरा यां प्रोवाच । सहृदये ! सैष एव मम कौमारव्रतचौरः ।
 इदं धन्यः कमललोचनो येन मनसा सह मे धैर्यं प्रसह्यपहतम् ? निशान्यैष चित्र-
 मुरमिदमवासीत् । सखि ! श्रीकृष्णपुत्रो यः प्रद्युम्नस्तत्सुतोऽनिरुद्धोऽयम् । देव्या-
 नंतेन ते हृदयवज्रमोऽस्ति । यतिरूपां त्वामन्वेष्टुं स्वप्ने साक्षात्कामोऽयं समुप-
 शंसन् । किञ्चिद्गता । समरेऽस्य विक्रमेण चकितैः मुरासुरैः सुभटा अपि सयांधव-
 रैः सर्वैः क्रियन्ते । भुत्वैतन् प्रतिमान्यस्तलोचना माऽग्रवीत् । सखि ! नाह-
 री धन्यं विना जीविदुमुत्सहे । यदि मम प्राणैस्तेऽर्थोऽधवा तेऽहं प्रिया सखी तवा-
 र वान्तेन मम क्षिप्रं संगमं कारयेति ध्रुवाणां तां चित्रलेखा जगाद । वयस्ये !
 शोणितपुरं ते रिदुः सुभटैः परिगृहे तं तवेव द्वारकाऽपि धृष्टिणीवीरैः परिवारिता
 । सखि ! यत्र वीर्याऽपि प्रवेशो दुर्घटस्तत्र गत्वा तं जीवितेश्चरं प्रमत्त समाहर्तुं कथम-
 नः प्राक्तमये ? तथाऽप्येषाऽहं त्वन् प्रियाय विहायसा गच्छामि । सिद्धिस्तु गौर्या
 तत् प्रायेण स्थितैवेत्यभिधाय सा बाणपुण्यं कृतीये मुहूर्ते जवान् प्रस्थिता सृष्टेन
 दक्षिणैः द्वारकामहाप्याऽक्षतितरीत्याऽतिगुह्यमानिदृग्भवानं विवेरा । ततस्तत्र
 पार्श्वैः कान्ताभिः परिवारितं मनोमहलीलाललितशेष्टितं च यं समग्रलोक्य
 यमा चित्रलेखा मुहूर्तं ध्यायन्तिवन् । अहोवत ! महत्यभिमानं ससंशये कार्ये
 मितं । अपरा प्रियमतीभीत्या भ्रेण्णि विं विचिन्त्यते ? एवं मुहुर्मुहुर्पुष्पांश्च स्व-
 षः च सर्वं स्वीकृतं समाच्छाद्य क्षणान् प्राप्यन्ति नीत्वेत्युक्तं । एवं संकल्प-
 । क्षिप्रगामिनी सा शोणितपुरं प्रविश्य हर्षरथां सखी प्रपद्यते । अहोवत ! निमने-
 ष्येयापि विहायसा सहसा शतयानीतं दक्षिणं विलोक्य दीवूष्यतां धर्मकामं विं
 । संभ्रान्ता बभूव । ततो हर्षलज्जाभयैरनर्कवदशां कणा वा समर्प्यते
 । सा मुहूर्तेरं विवेरा । साऽथ तरणलोचना ताराविपदं मुहूर्तमंदपुष्पैः
 रत्नैः च हरा विभूषी सखी शीघ्रं पश्यद्वा । तत्र तत्र दृग्गच्छन्तुं कृतं

सह रतिसेभोगसौभाग्यविभवं सस्मार । अथाऽनिरुद्धोऽपि भुवि दुर्लभां तां वल्लभां
समवाप्यात्माने स्मरसाम्राज्यसंपदां भाजनं मेने । एवं प्राद्युम्निर्गूढं तया ललनया सह तं
रेममाणोयदुर्भिलाक्षणैः कन्यान्तःपुरवासिभिः परिज्ञातः । ततः कन्यादूषणरुपाऽती
परितप्यमाना वलिसूनुनिर्दिष्टा घोरकिंकराः प्राद्युम्निं हन्तुं सहसाऽऽययुः । एवं कृष्टघोर
सिकर्मुकान् बाणासुरसैनिकानवलोक्य वीरोऽनिरुद्धो द्वारपरिधमुत्थाय मृगान् सिंह इवो
पाद्रवन् । सोऽथ तदुत्सृष्टां शस्त्रवृष्टिं पुष्पमालाभिवोरसा समादाय स्वप्रेरितशरसैर्दानय
भटाब्जघान । ततस्तत्प्रहाराभिहता हतशेषास्ते भयमवाप्य यत्र रणोत्कटो बाणोऽतिष्ठत्
तत्र ययुः । अथ बाणः श्रुत्वा वृत्तान्तं प्रोषाच । अहो ! पुरंदरपुरध्वंससाक्षिण
भयतां कोऽयं कातरचित्तः संभ्रमः समुपस्थितः ? संप्रति यशः कुसुममाधवेऽस्मिन् शौच
य समादरः क्रियताम् । निशम्यैवं दैत्यराजशासनं ते वीराः पुनरपि महासैन्येन प्राद्युम्नि
मारुमन् । ततो वीरः कृष्णपौत्रः प्रियादत्तमास्वरत्नं चर्म च समादाय निशि गण्डतानि
घरन् समरे रिपूंश्चक्रे । अथ तेन कृत्तशिरस्कन्धभुजजानुक्रोदरा वीराः फल्गवातेनो
न्मथिता महाधना इव घरण्यां पेतुः । अथ भग्नस्यंदनकुंजरे दानवानीके भग्ने निष-
र्तितसैन्यसागरो बाणः स्वयमदृश्यत । ततोऽनिरुद्धो भास्वता सहस्राघेन रथेन युक्तं
शस्त्रास्त्रमजितं सेनाममेतं तिष्ठतिष्ठेति प्रलयांभोदनिःस्वनं गर्जन्तं तमापतन्तमपि चालो-
भय नाकम्पन् । अथ बाणयादुधनोन्मुक्तनिरंतरयाणजालैर्जलघरध्वादितोऽर्क इव भीकृष्ण-
पौत्रो घभूय । ततस्तयोर्हिरेदिरयाक्षोपमं भुवनाकम्पनाकम्पं महायुद्धमभूत् । ततो हस्मि-
शीतनयः स्वङ्गेन बाणबाणपरंशरां क्षित्वा द्रुतगत्याऽस्य रथकूपरं चापि विच्छेद । पर-
माज्ञोक्त्य मुद्रो दानवपतिस्तस्मै भोगिबधूमिव ज्वालाकुलां शक्तिं विक्षेप । ततो वैद्य-
मागरो यादवो हस्तेन तां नीत्वा पुनस्तामेव दानवेन्द्राय प्राहिणोत् । माऽथ बाणरथे
भिरवा घरणीवलमाविशेत् । विलोक्यैवं समीपस्थः कुमावटो बाणमग्रवीन् । राजाधिपज !
साम्प्रतं मयामाधित्य युष्यस्वाऽन्ययाऽयं दुर्जयः प्रतीयते । यथा ह्ने तथा युद्धे माधितामेव
निःमंरायजयायात्रिः श्रुता चाग्रनोदिता । निशम्यैवं मंत्रिवचनं बाणासुरो विमोहिनीं माया
मयसम्प्य महम्ह तिरोदिनोऽभवन् । सोऽय नभोगतो विषोत्कण्ठो योगिन् मयां निदि-
शतं विदधे । तस्मिन्नयमरे मोऽनिरुद्धो मुजगवेष्टियबन्धनदुम्ह इव विवर्तो । गतो देव-
पति नागपतिनिरुद्धस्य प्रागुद्देशे स्मिन् विदधे । अयोगित्तो महामंत्री प्रोवाच । स्म-
मित ! सोऽयं महान्मावः क्षत्रियो विज्ञापनेऽतः महमा वधं नाहंति । एतदाक्षरं मंत्र-
वचनं दत्तमुपै वरमंगद्विराटम् । अत्रान्तरे द्वारघान्तःपुरे केनाऽन्यनिरुद्धो ह्य इति

भृगोऽभवत् । तच्छ्रुत्वा सर्वा अप्यनिरुद्धदयिताः शोकविह्वला बभूवुः ।
 केतभारिममान्तरे वृष्णिषवीराणां भेरीनिनादहूतानां सुमहान् समाजोऽ-
 तः । तन्ने साभूनेत्र निवातनिज्वल्पसतसागरोपममच्युतं दृष्ट्वा प्रोचुः । भगवन् !
 कलमनिसव कोऽयं चिंतासेतापप्रसरः ? महामोधिगंभीरोदारचतसां सुखदुःखेषु
 निरतिशय नदि नाम भवंति । अच्युत ! यदि त्वमप्येवं चिंतासंतापितो भवसि ।
 संप्रतिः सर्वेष्व निरालम्बा जातेति मन्यामहे । किम्बहुना । जंभारिस्त्वद्भुजे
 निक्षिप्य शचीसंभोगानन्दनिर्वृतः शेते । निराभ्येवं बन्धुजनवचनं
 श्रुत्वा हस्तदः कृष्णे गंभीरमथरं गिरं समादधे । महाशयाः ! केनाऽप्युत्तिक्त-
 तं दृष्टुमर्हति रघ्यापंकपरिप्लुतवस्त्ररखोऽयं पातितः । गृहस्थितेऽनिरुद्धे हते मही-
 धेनः पराक्रमो महोपहासकथामात्रपात्रतां यात इति मन्ये । केनाऽप्यविज्ञातेन
 चित्तिधरे क्षेपतुल्योदमदण्डैः किं गगनताडनं कुर्मः ? आहुकाक्षया तूर्णमनिरु-
 द्धे कथाभ्यंतरचारिण्यव्याससर्वत्र विचरंस्त्विति यदुपतिनोक्तेऽकस्मान् कलिफेलि
 करदोऽभ्युपागमन् । मोऽथ चिन्ताकुलितं केशवं दृष्ट्वा ड्यदन् । अहोतु !
 व्यालनेन मरित्विति ममाकुलित इत्याकलतस्त्वस्य पादामगपुस्स्वरां पूजां जना
 । कथं हि तः सोऽवदन् । अहोवन ! प्रतिपक्षपरक्रमे वो मोहो लक्ष्यते । पूर्वमे
 तदस्य चेष्टितं तु जानीष्वम् । गतेऽन्दि बलिसूनुना बाणेनाऽनिरुद्धस्य प्रवृत्त-
 तः समरंस्त्वत्वं वृत्तः । कृष्ण ! ते पौत्रोऽनिरुद्धो दैत्येन्द्रबन्धया हतः । यो
 ऽपि स्मरपीडितो मुञ्चतीति मन्ये । दैत्यराजबाणस्य बर्तते राजधानी शोणि-
 । बाणामुरमुनाऽमुजाक्षी वपा वसति । तप्तिता पुरा तु स्वपुण्याः स्वरबाणुर्ध्वं
 । परन्त्वन्ते तं समरदुर्जयं मत्वा कणिमण्डलेर्बन्ध । तदितो भवता दोटुं
 नामर्ग शोणितपुरं गंतव्यम् । यतो दानवाः स्वमताभ्या न भवंति । तत्रत्या-
 ग्याऽन्यतस्तादयेमाकल गम्यताम् । इत्युक्त्वा देवपौ दाने मधुमूदनेऽपि
 तानां मुन्यां विधेयतां प्राप । ततो भगवान् गहटं सम्भार । स च दृष्ट-
 नमणिरिव प्रकाशितः गहस्या प्रत्यहरयत् । अथ विधाया हलधरः प्र-
 तीत्यधीक्षया समाहरोह । सोऽथ पवनोद्गतपीनोऽवरमनोरो ब्रजन लोद-
 मयमे गभरथम् । अत्रान्तरे धामरे बाणामुरेण भुजंगपरैः गहरोप द-
 नेनानादिनीन्दुगौ स्तोत्रमुपब्रजे । केनोद्गहटं गतः पदलब्ध-द्वे ! अथ
 पवनोद्गहटं स्थां शारखं गतः । देव ! त्वं दध गहरोप-तुल्यं दृष्ट्वा देव

रक्षित्वा त्रैलोक्यं ररक्ष । तथा मामपि रक्षित्वाऽर्तत्राणं कुरु । जननि ! त्वमेव प्रह्ला-
रूपेण जगत्सृजसि । वैष्णवी भूत्वा पालयसि । रुद्राणीरूपं धृत्वा च संहरसि । अम-
त्वां भूयो भूयोऽहं प्रणमामि । देवि ! प्रपन्नातिहरे प्रसीद । जगन्मातः ! पाहि माम् ।

भगवति ! त्वमेव कवीन्द्रमानसावासराजहंस्यसि । मह्यं प्रतिभायुतां मे-
प्रयच्छ । सकलार्थसम्पन्नं च मां कुरु । जगदम्ब ! यत्र न माता न पिता न भ्राता
सखा च हरयते । तत्र त्वमेव करुणां कृत्वा भक्तजनमुद्धरसि । महामाये ! त्वां मु-
र्मुहुरभिवन्दे । एवं प्राद्युम्निना भक्त्या स्तुता भगवती साक्षादशभुजा दुर्गा पुरः सामि-
मकरोन् । साऽथ पाणिना दुर्भेद्यं भुजगपंजरं स्फोटयित्वा स्फीतैर्निजतेजोभिर्दितिजे-
न्द्राणामायुषि कर्षतीव नभः समाविशत् । अत्रान्तरे भगवान् गरुडध्वजः पायप्ररक्षि-
षाणपुरं समागच्छत् । ततो विलोक्य याण्यस्थिनीविभवं कंसारिः शंखचक्रगदापद्म-
शरसाङ्गानिचर्मभृदष्टपादुरभूत् । अथ हलायुधोऽपि सहस्राशिखरस्फारतुपागरीर्मन्त्रिभ-
सहस्रकायवदनश्च बभूव । ततः प्रद्युम्नोऽपि श्रीसनत्कुमारकल्पः समपद्यत ।

एवं पृथुरूपेषु तेषु सहसा पृथिवी समकम्पत । ततो गरुडपक्षयायुक्षेपपुष्प्यन्ममुद्र-
मण्डलो जगतां कोऽपि प्रलयारंभसंभ्रमो बभूव । अथ सविस्मयो हलधरः कृष्णमुखा च ।
भ्रातः ! कथमकस्माद्वयं वनकयुतयः संमृताः । तच्छ्रुत्वा जनार्दनः प्रत्यवदन् । भोऽ-
ऽपन्न ! पुरेऽग्निरादवनीयो रक्षिता । सोऽस्मान् कुधा दग्धुमिच्छति । प्रतीकारेऽस्य
मुखापीनि इति शौरिणोक्तेः पक्षाक्षेपधुताम्युधिभ्तात्स्वो गंगामादाय पायकप्रशमं निदधे ।
एवमालोक्य विस्फारितगण्डकारज्वालाजटाकुला रुद्रानुचर बन्धवोऽन्ये सहसा मगुद्युः ।
तत्रादौ शूलं नीत्वा मेरुरिव मातंष्टमण्डलाद्वोऽगिराः समावभौ । ततो हरि रथेचक्रैश्च
ग्रहनुगत्स्य शूलं वामो विधिरिप्तिनमिव मघश्च विच्येद । ततोऽग्निगद्गे तमंभ्रमे
वालाङ्गीके च भग्ने जनादेनो निजयराःशुद्धं श्रीपांचजन्यं दधौ । अथ गरुडस्थो वाग-
नगरं प्रविश्य युद्धमंगदं शुभ्रं दैत्यमहार्षेयं प्राप । ततो यदुपनिः पायप्रमृशितारिणोन्म-
रमेन्यं बध्यतेरिव व्यानं चकार । अथाऽयमग्रो हलायुधो रणरमात्तूरं गरुडगोऽवतीर्ष्य
दैत्यमंताभि युंयुपे । तस्मिन्नवमरे धीमंकरेण हलाकृष्टा मुमनाहताश्च ते दानवा वचनभि-
मदीया इव परत्यां निवेतुः । ततः मुखात् प्रद्युम्नेन महावतीयाऽप्युताऽऽ । वागजायेन
दैत्यजीवविहंगमन् जहार । अत्रान्तरे पक्षिराजचन्द्रचंभुचरागच्छानेशः पक्षि-
भटा एषं गच्छन्तः जगन्मन्त्रि शनं न हि सेभिरे । तत्रस्मिन्मुग्धप्रियाग्निप्रिया ताम्
सेवनः स्मरदण्डोर्मात्रं मद्योर्मात्रं जगत्-मम प्रक्षिप्तहरयत् । ज्येष्ठ बन्ध-

रोहिण्येयमाहूय तन् क्षये मतिं धृत्वा च तच्छरीरे भस्ममुष्टिं प्राप्ति-
 मे स सदस्य विलुप्तमृतिरभवत् । ततो धलमद्रः क्षणं ध्यात्वाऽनुजं जगाद ।
 न! इय! प्रदीप्तोऽहं धृतिं न लभे । किम्बहुना । कुलालचक्रवद् विभ्रान्तं निखिलं
 क्षणायामि । निराम्यैवं हलपरवचनं शार्ङ्गधन्या भस्मशांत्यै तं परिष्वज्य स्वतजेसा
 । तवस्तेन समग्रान्तो ज्वरः क्रुधा ज्वलन् मुष्टिभ्यां व्यालाजटाकुलं भस्म
 । अथ प्रदीप्तोऽपि कृष्णस्तत्क्षणात् प्रशांताग्निरभवत् । एवमुभयोः कृष्ण-
 कृष्णं ब्रह्मन्निमो घोरसंप्राप्तोऽभवत् । ततोऽवकाशमवाप्य श्री शौरिर्दोर्भिर्निपीड्य च
 चित्तावसावयन् । अथ सोऽप्युत्थाय गुप्तरीत्या क्षिप्रं तच्छरीरं सहसा समीर-
 न्प्रवेष्टा । तवस्तेनाविशो भूतात्माऽपि क्षणं जंभानिद्रादस्यादिविकारविवशो बभूव ।
 तवस्तेन होम्य मियः प्रांबुः । अहो ! संसारेऽस्मिन् वस्तुराकिरप्रतिहता भणिताऽस्ति ।
 तव गन्तायोऽपि ज्वरसंस्पर्शाधिक्रियां भेजे । ततो भगवन् कृष्णो यद्यपि पूर्वज्वरा
 दह्यं वैष्णवं ज्वरं ससर्ज । तथापि स्वयं स ज्वरमुक्तो नाऽभवत् । ततः क्रुधा यावत्
 तदुपपन्नोऽहं गंगान् देवो घोरनिःस्वनं घब उरुचचार । भगवन् ! ज्वरोऽयं दद्रातु-
 नः स्वं राय इति निराम्य भुषुसूदनस्तद्वधाद्रिरयम् । अथ विष्णुयरादिता दद्र-
 नः दहन्म भगवन्तं व्यजिज्ञपन् । नाथ ! मदनुकम्पया शोभमेव निजं ज्वरं गंदर ।
 एवं दद्राक्यान् माघवेन निजे ज्वरे संहृते शर्वपुरस्मरो ज्वरो हर्षाद्वरिं प्रणनाम् ।
 न! किमे विषं कष्टमीसिवादिनं इष्टमानसं तं श्रीमधुरिपुः प्रसादमपुनस्तं प्रोवाच ।
 भगवन् ! ये मन्मया नरा माम् प्रक्षिपत्यावयोर्वाद्युयुजं संसारिष्यन्ति । ते तदेव
 ज्वराः संतु । तदाप्रसूति भूतिप्रहरणक्षिशिषः सायुलांजनक्षिपाच्च व्यातो ज्वरः
 पुराणो ज्वरादितदरां दद्यात् । किम्बहुना । अविमदावविबधीधराय सर्वे शुक्त
 मं व्यादन्ति । यद्रामकृष्णमधुम्नाऽनिदद्याः स्मृता ज्वरान्निजंनु ज्वरान्निजंनु । ततः
 किंल्लेकाः प्रीत्या ज्वरो हरिं तयाऽस्तिवति व्याहृत्य प्रणम्य च स्तपसः सपुत्रश्च त्रितो-
 र्मोऽभवत् । ततो यदुपविर्गंदहमारुह्य युयुधे । तस्मिन्महसरे स्मृत्सिद्धमन्त्रेण
 मं देवमुभयोः कृष्णराजैर्दद्याद् हुतं पलायितुमायंभरे । बिलेवदेवं बालमुष्टोऽभवत् ।
 ते भोः सेनिकान्गुणायलपुमिः प्राणैः बह्मपापस्यिरे वरतो विबोध विमये हृदं दत्तः ।
 तिनो हृदुम्नु सर्वं विचारति । तच्छ्रुत्वा कुंभारदोऽयजदत्त । सेनिकः स्वयंकारे
 मंभं विमृदेव जयति कष्टांभुगतः । एवं बह्मविदेवपदेः सर्वं दत्तं ज्वरं ते दत्त
 ततो जगद्वा । अत्रान्तरे दहंगणे मंदिदुत्तरवमदक सपुत्रो भगवन् अत्रोदह्यु-

स्वयं योद्धुमुपस्थितोऽभयत् । ततो हरिस्तारकासुरविजयोदारकुमारानुगतं हरं विलोक्य
सहसा निजधनुरपि सज्जं चक्रे । अथ क्रुद्धस्य खण्डपरशोः स्वयं स्मरहन्त्रे शरीरेणा
फाण्डप्रलयारम्भशंका बभूव । ततो भर्गो बह्मिनिस्त्रयोपमैः फनकनारयैः कृष्णं पूरया
मास । एवमालोक्य जनार्दनो रुद्राय शरघातसहस्रोपं पर्जन्यास्त्रं मुमोच । ततश्चि
पुरारिरागेन्यास्त्रं विदधे । येन जगन्नयं वित्रस्तमिव बभूव । अथ मुरारिणा वारुणास्त्रेण
तास्मिन्नस्त्रे शमं नीते त्रिलोचनः पेशाचरोद्रांगिरसैरस्त्रैः युयुधे । ततः प्रवेगविधुरस्त्रिपुरारि
सौरवायव्यघातबाह्वैस्तान्यस्त्राणि शीघ्रं विनिवार्य त्रिपुरान्तकरं शरं संदधे । एवमन्वक
द्विपा चिराच्चापप्रणयितां तस्मिन्नीते हरिरपि विजृम्भास्त्रेण तं विजृम्भाकुलं व्यधात् । ततः
शार्ङ्गपांचजन्ययोधोरघोपेण जृम्भिते भैरवे भूतानि भीममयं भेजिरे । अथ कुपितः
कार्तिकेयः कुंभाण्डसूतेन त्रेण रामकृष्णप्रद्युम्नान् प्रत्युद्गम्य दीप्तैरनिलानलपर्जन्यास्त्रै
र्जगत् संक्षोभविभूतं विदधे । ततस्तारकान्तको रौद्रं ब्रह्मशिरोऽस्त्रमसृजत् । यस्मि
न्बालामि ज्वलिताः शैलाः सुमेरुतां प्रापुः । विलोक्यैव हरिश्चक्रं समादधे । तत् प्रभु
दोर्दण्डसंसर्गं सहसैश्वर्यमिज्जन्ममुत्पातं शमयामास । ततो गुहः क्रौञ्चद्विदारिणीं शक्तिं
चिक्षेप । तां वीक्ष्य देवा दिवि स्वस्त्यच्युताय स्वस्त्यच्युतायेत्यनदन् । अथ कृष्णोऽपि
हुंकारेणैव तां सम्मुखागतां निस्सारं च कृत्वा क्षितावपातयत् । ततोऽच्युतोऽपि कोपं
कृत्वा गुहपथे भविमकरोत् । अत्रान्तरे मुक्तकेशी लोहितलोचना विगन्धर्व च खयामा
मूर्तिमती शक्तिरिव कुमाररक्षायै समागत्य कृष्णाम्भेतिष्ठत् । ततोऽपगच्छाऽपगच्छेति
क्रंसारिणा सासूयमसकृन्निवार्यमाणाऽपि सा यदा नापससार । तदा तारतीर्यस्वैरस्त्रैः
स्वयं धाणः समुपाययौ । सोऽथ भुजमुद्यम्य प्रोवाच । कृष्ण ! प्रत्यासन्नविनाशस्त्रं
दीपवद्विषद्वेसे । किन्वहुना । विदेशोऽस्मिन् मृतबान्धवस्त्रं ध्रुवं कृच्छ्रेण जीवितं त्यज्य-
सि । निशान्यैवं बाणवचनं गरुडबन्धो विद्वस्य प्रत्यवदत् । धाण ! नूनं कथनेनैव शूरो-
सि । यद्यस्ति किञ्चित्कारुण्यं तर्हि तु दर्शय । ततो मुरारिणा शिवशरासारैः पूरितः स-
धृत्यराजो दोःसहस्रेण घोरयुधप्रपङ्गमसृजत् । सोऽथ हिरण्यकशिपोरस्त्रं समादधे । यद्
भोत्यैव संतमस्रं मृत्वा दिशः क्वाऽपि मलायां चक्रिरे । ततस्तदुद्भूतास्त्रनिचयैः पूरिते
गगनांगवे वायोरपि यदा गतिर्नासीत्तदा वराकाणां व्योमचाराणिन्तु कः कथा ?

अथाच्युतेज पर्जन्यास्त्रेण तस्मिन्नस्त्रे निधारिते धाणबाहुवनोत्सृष्टा शरवृष्टिः प्रामत्त । युद्धे
तत्र चंचुनखायुधौ बहिर्गरुडवपि मिथो विमहं कर्तुमारोमिरे । ततः पद्मास्रमोपविधेपय-
रिण तादर्येण समाकृष्य मूर्ध्नि तस्थिष्ये मयूरोऽदिरिव निष्पात । एवं देवेन्द्रे विधस्ते

नन्वी रोदं रथं समादाय पुनः समरार्थं मुम्भजितोऽभवन् । ततो मन्थु-
 काहस्तुलं रज्जुद्वयो भूत्वा महाशिरसा महाक्षेण जगत्क्षयं चकार । विलोक्यैवं
 त्वारं सहस्रारं च बभ्रुमुपान्वय दैत्येन्द्रं तं समुपादयन् । अत्रान्तरे सन्त्यस्त-
 काहं पुत्रपाणसंराये विनाय सद्रचार्यं पुरं बभूव । प्रात्यैवं भीतिवाहः कृष्णस्ता-
 न् । क्वं चोऽपाना प्राणम् ? बाण ! संशयफलपुत्रे नेदं वीरप्रतोचितमित्यभिधाय तां
 च दुर्पेक्षं बभ्रुमंजसोत्सर्ज । सवस्तृच्यममलदयगत्या बाणभुजघने भ्रान्त्यन्
 कर्णं चकार । अथ बाणः क्षणेन क्षिन्नराण्यस्तवरिव शोभाविहितां बभूव । ततो
 च बभ्रुवने बाणकैटव्येदोद्यतं दृष्ट्वा वमभ्युपेत्य सादरं प्रोवाच । यद्यपि यदुन्नाय !
 कृष्णविमिहाराकारणं त्वां जाने । तयाऽप्येव नः कोऽपि दैत्यपक्षपरिग्रहोऽस्ति ।
 चक्षुः स त्वेऽपि मत्त इति मुदृष्ट्वा रक्ष बाणासुरमिमं मद्वेक्षारणम् । किम्वहुना । त्रे-
 षाण्यो बभ्रुमूर्तिमवानहमेव । निरान्येवं हरवचनं हरिस्तयास्त्विति व्याजहार ।
 त्वेनं समाभ्युपगच्छ गच्छध्वजे प्रयाते कृत्तमुजं बाणं विन्ताकुलो नन्वी समभ्यधात् ।
 कृष्ण ! अक्षितव्यया कियतीति वयं न जानीमः । यत् त्वयं सपत्नेऽपि बाणो जीवित
 कृष्ण ! सखे ! द्विप्रमुजोऽपि नृत्येन नटराजराजभारपथेस्तुको तंदिना बाणः
 कृष्ण ! नन्द ! येनाऽऽरव भगवान्वरप्रदोऽभवन् । ततोऽयमीशानवरप्रभाषान्महाय-
 कं च गणपरीक्षयन् । अथ सहसा पार्वतीपती सगणेऽन्तर्दिने शोषितपुरं दैत्यजगो-
 षिं हन्यादिव बभूव । ततो विजेता गरुडध्वज उपासमेतं श्री प्राद्युम्नि बाणान्तः पुर-
 षं कथयन्नीय द्वारवर्षं प्रययो । सोऽथ प्रजन् बाणसदने दिव्याः वामधेनवः सन्ति ।
 च ! त्वया ता मदयमाहर्तव्येति सत्यभाषावचनं सम्भार । ततोऽप्युतो यावज्जलधितटे
 कृष्ण ! ऐगूरपद्मं मिच्छति । यावदेव सर्वास्ता जवेन वरुणालयं विविशुः । एवमातोवय
 का बभ्रुषिर्बाहणं धत्ते संदत्तं शरसंधानमकरोन् । सवस्तच्छरसंभारदारिते बला-
 ने कृषिजो मणिद्वयो वरुणः स्वयमुदतिष्ठन् । अथ गरमे शौरिणा वेपथवाक्षेण नि-
 कृष्ण ! वरुणः प्राञ्जलिमममायत । जगत्पते ! जगत्सर्गेऽहं सर्वबाया मूर्तिरस्मि ।
 त्वं ! तममयं वीरं स्वहत्वा मेऽपरार्थं क्षमस्व । बाणेन न्यासीहर्तुं च मे गोधनं करि-
 त्वं तेन मयिजो यदुनेदमः प्रीतो विहायसा प्रायान् । ततः सुरगणैः स्तूयमानः स
 हरिर्वातवमहेन्य निजमुखे निक्षिप्य च भीषां वजन्यं पूरयामह । अथ शुद्धिप्रयत्न-
 कन्दं गंधर्वपारेण कृषिणीयराजदिवनाम् वरेऽप्युषो दधौतवोऽभवन् । ततो देवे

सर्ज । सोऽथ भियतमाप्रणययेमलालसो यदुपतिः स्वर्गोपमायां द्वायवलां चिरं विजहार ।
 एवं महामुनिर्वैराभ्यायनो जनमेजयभूपतिमवाचन् । तच्छ्रुत्वा शौनकः पुनः
 सूतं पप्रच्छ । महाशय ! पूर्वं यंरास्तु भुक्ताः । मांप्रतं राजर्षिं जनमेजयस्य संवानपरप
 श्रोतुमिच्छामि । एतन्निशम्य पुराणज्ञोऽब्रवीन् । जनमेजयापन्द्रापीठसूर्यापीठवभूताम्
 तत्तद्वन्द्रापीठाद्वापृशतामजः भीमत्यकर्णोऽभवन् । सत्यकर्णमुतः श्वेतकर्णो यदा देवलोक
 गान् । तदा तद्भार्या मालिनीसर्पाज्जातं कुमारं गिरिकंदरे धृत्वा पतिमनुमृत्य च स्वर्गमवा
 स एष बालको मुनिजनपालितोऽज्जपार्थ इति संज्ञा मवाप्य महायज्ज्ञोऽभवन् । ततस्तत्सु
 पौत्रैश्च विपुलोऽयं पुरुवंशो विवर्धितः । किम्यदुना । श्री. सूर्यादिमहद्दीना महामवि
 गर्हति । परंतु पुरुवंशरहिता पृथ्वी न यदाचिद् भविष्यतीत्याभिधाय ययातिः सुरलो
 मगादिति धृष्टानुशासनम् । एवमाकर्ण्य महाभारतं सर्वे श्रोतारः कृतार्था बभूवुः ।

अथ भारतपर्वपूजाविषये श्रीजनमेजयेन पृष्टो व्यासशिष्यो दानविधिमवाचन्
 आदिपर्वणि विप्रेभ्यो मधुपायसं प्रदद्यात् । सभापर्वण्यपूपमोदकैस्तर्पणं कुर्यान्
 आरण्यकं फलमूलान्यर्पयेत् । वैराटे वस्त्रदानं प्रशस्यते । उद्योगेऽन्नदानं तथा श्रीभीष्म
 पर्वणि जलदानं पुण्यप्रदं भणितम् । श्रेणपर्वण्यायुषदानं श्रीकर्णपर्वणि च शुद्धा
 देयम् । शल्यपर्वण्यपूपादिशुद्धोदनदानं पुण्यमभिहितम् । गन्धयुद्धे मुद्गामिन्नमन्देयम्
 स्त्री पर्वणि भूपणदानं भयस्करं स्मृतम् । ऐषीके धृतोदनं शान्तिपर्वणि च हविष्यं श्रेष्ठ
 मभिहितम् । अश्वमेधेऽपि हविष्यं प्रशस्तम् । मौसले गंधमाल्यादिदानं तथा प्रह्लाद
 पादुकासमर्पणं कुर्यात् । स्वर्गपर्वणि मिष्टान्नं दद्यात् । हरिवंशं च श्रुत्वा पायसं सम
 र्पयेत् । एवं सर्वेषु पर्वसु यथाशक्ति पुण्यं कुर्यात् । भारतान्ते सरस्वतीपूजां विदध्यात्
 य एवं वक्ता श्रोता च प्रतिपर्व शास्त्रीयविधिमनुसरति स पुमान् सर्वयज्ञफलं लभते
 हिरण्यदो हरिमेतीति समादिश्य श्रीमत् पुराणेतिहासकरोविदः सूतो विरराम ।

एवमाकर्ण्य शौनकः पुनः पप्रच्छ । महाप्राज्ञ ! सर्वसत्रे निधृते राजा जनमेजय
 किमकरोत् ? तच्छ्रुत्वा सोऽब्रवीत् । ततो राजा विद्वन्मंत्रिपुरोहितैश्चिन्तयित्वा हयमेधा
 पूर्णं संभारं समादधे । अत्रान्तरे वेदविद्यानिधिः श्रीमान् कृष्णद्वैपायनः समागच्छन् ।
 एवमातोक्त्य राजा महार्हासनासीनं तं पूजयित्वा करो संयोज्य च पप्रच्छ । भगवन्
 पुरा राजसूये महान् चक्षत्रयोऽभवत् । तस्मिन् समये भवता पाण्डुपुत्राः कथं न निवा
 रिताः ? निशम्येवं भूपवचनं वेदव्यासः सस्मितमवादीत् । राजन् ! तस्मिन्नवरयभाविविनि
 चक्षत्रये वयं कथं प्रभवामः ? विधिचोदितः कश्च मन्यते ? सर्वात्मनेयं भवासकजन्तु

4

मुधा प्राद्वणान्मावधीरितिगन्धर्वराजेन वोधितो जनमेजयो विचिन्त्य कोपं परित्यज्य स्वस्थमना बभूव । अतएव प्रोक्तं महात्मभिर्यद् विधिलिखितं कोऽपि निवारयितुन्न शक्नुते ।

एवं चैरापायनकीर्तितं श्रीविष्णुचरितं निशम्य राजा पुनर्वौराहप्रादुर्भावं पश्य एवमाकर्ण्य स मुनिर्विनयाद्धरिं प्रणिपत्य कलिकल्मषापहं विष्णुप्रभावं वर्णयितुमारं राजन् । पूर्णे युगसहस्रांते ब्रह्मवासरे च निवृत्ते स्वयं वृषाकपिः शिखाभिः सगिरिक मखिललोकं च दग्ध्वा गर्भीकृतजगत्त्रयो नारायणः शेते । ततो गर्भीकृतविश्वः स प्रागमयमएहं मुमोच । अथ तेन तद्विन्मूर्ध्वं मधो दिक्षु च विवृतमष्टधाऽभूत् । तत्र लिलमासीत् । तस्मिन् गिरिन्द्ररातपीडिता मेदिनी ममञ्ज । अत्रान्तरे विष्णुर्प्राणितमखिलं धर्तुमक्षमा धरित्री गौरिव मग्ना वैकुण्ठं शरणं प्रायात् । ततो हरिर्गिरिं विश्वंभरोद्धारधीरं दृष्टसंहारि धाराहं वपुरकल्पयत् । सोऽथ दंष्ट्राखण्डेन्दुखण्डितः पातालतलं विवेश । ततो मंत्रात्मा वेदयज्ञाङ्गः स महावरहो दंष्ट्रामेण शोचाललातिव दमामुञ्जहार । एवं जगन्निवासो जगद्धात्री वसुधां समुद्धृत्य संसारस्थितिं विधा भूधरान्निवेशयामास । सोऽथ शंखचक्रगदाकारान् पर्वताग्निनिवेश्य वृक्षान्देव प्रमाद्यपुरुषं ससर्ज । ततः किंकरोमीति पुरतः सादरं तस्मिन्बदति श्रीविश्वयोनिरात्मानं जेत्यादिश्य सद्यस्तिरोदधे । अथ चिन्तयतस्तस्य ओमित्युचरन् विदाकारासमुद्भवो महाप्रादुर्बभूव । ततो वपट्कारसहिता महाव्याहृतयस्तथा सनातनीश्रुतियुता वेदमाता श्रीस च समुदपद्यत । अथ प्रजापतेर्विशुद्धमानसावासराजहंसा जगद्वन्द्याः पूर्वं सप्तर्षयोऽजा पुरा रव्यंभुवो दक्षिणांशुष्ठापो दक्षप्रजापतिरभूत् । तत्सुताः भीष्मैन्दुमनुकरयपाः प्रराजन् ! तासामयं ससुराऽसुरो विश्वसर्गो विराजते । अत्रान्तरे कश्यपादिति दितिश्च दैत्यानसूत । ततः सपत्न्या गिरयो हिरण्याक्षं दितिजेश्वरं समाश्रित्य गत्या विप्लवं कर्तुमाभीरे । एवमालोक्य भुवनहितैषी श्रीशक्रो गिरिपक्षांरिचच्छेद । गिरिपक्षपातिना हिरण्याक्षेन सह देवानां दारुणः संगरोऽभवत् । तस्मिन् महाकाशूतौभविमीपण्ये रणे हिरण्याक्षो देवाञ्जिगाय । अथ ध्वस्तधैर्येषु देवेषु गिरिप्रराहोऽभ्येत्य दंष्ट्राफलवक्त्रेण शंखं दध्मौ । एतदाकर्ण्य तत्रागतो हिरण्याक्षः शब्दविक्रया शक्त्या वृक्षासि देवेशं जघान । ततो दैत्यारिरद्रुसविक्रमं दैत्यमबलोक्य हारार्थं सहस्रारं सुदर्शनं विससर्ज । अथ तेन दैत्यराजस्य मस्तके छिन्ने विष्वत् दिशः प्रययुः । एवं देवरीषो हिरण्याक्षे हते महावरहेण धृता देवा स्वपदमवाप्य य सुरमन्वभूवन् । पुरा कृतयुगे श्रीकाश्यपो हिरण्यकशिपुर्वर्षायुतं तपश्चक्रे । सोऽथ

पित्रान् मुरांघर्षेकप्ररोरगरक्ष्ममायुधानां च सर्वेषामवध्योऽभवत् । ततः स त्रिमुवन-
रान्यमवाप्य मर्वाः मुरांगनाः प्रोषितमर्तृकारचक्रे । आत्वेवं तत्प्रतामिनिष्प्रभा देवा ब्रह्म-
वाक्याञ्जनार्दनं शरणं ययुः । स परतो भगवान् तेषामभयं दत्वा ओंकारानुगतं नारसिंहं
महद्वपुश्चक्रे । सोऽथ प्रलयानलसंनिभो दैत्यनिलयं गत्वा सूर्यसहस्राभां हिरण्यकशिपुसभां
ददरो । ततः स पृथुत्नासनोत्संगे मिद्वगंधर्वकिन्नराप्सरसांगणसेवितं श्वेतोष्णीपं
य तं विलोक्य पुरुषविग्रहः सिंहः प्रादुरासीत् । एवं कृतानुशतपिंगलं श्री हरिं वि-
लोक्य विस्मयार्तां दितिजा मिथो मुख्यानि विलोकयामासुः । ततः कोऽयमित्याकुले दैत्यस्थान
सभागणे हिरण्यकशिपुमुत्तः श्री प्रह्लादोऽग्रणीत् । अहो ! देवोऽयं कोऽपि सर्वदेवमयो
विद्यते । यद्दर्शनं न श्रेतांसि वचांसि च स्थितानीव जातानि । स एवाऽयं येन प्रमा-
थिना हिरण्याक्षः फलकापालिकोत्तालस्कन्धचल्कलकेतुतां नीत इति ब्रुवाणे प्रह्लादे भ्रुकुटी
कुटिलाननो हिरण्यकशिपुर्दैत्यान् गृह्यतांगृह्यत्वामित्यभाषत । एवमाकर्ण्य विप्रचित्ति-
प्रभृतयो दानवा अपि भिलित्वा तं पर्यवारयन् । ततो देवारिदलनो देवो ज्वालालाल-
जटाकुलां तदुत्सृष्टां शस्त्रशृष्टिं शोणपुष्पां स्रजमिव जग्राह । सोऽथ शिखरिदारुणैः शरैः
रघोर्तेरिव घ्यातो दृढस्त्राग्रेणैव वातक्षिप्तनृणोपमांस्तांश्चक्रे । ततो दैत्यचक्रे वि-
श्वस्ते दष्टौहो हिरण्यकशिपुः क्रुधा स्वयमुत्तस्थौ । ततः स क्रमसो हलदण्डत्रिशूल
कंकालमुमलकालचक्राणि प्रक्षिप्य शक्तिब्रह्मास्त्राण्युपतास्त्राप्यपि तूर्णं विक्षेप ।

एवं विविधास्त्रैश्चाद्यमानोऽपि नृक्षेसरी यदा न चकम्पे । तदा नानाप्राणिमुखयुत
दैत्यपरिवृतो हिरण्यकशिपुर्जंगतां क्षोभं चकार । ततो भक्तवत्सलो नृसिंहदेवो मला-
दैत्यमाकृष्य तमुत्संगे च धृत्वाऽऽशुभ्रोप्रनखरैर्वत्सदारयत् । अथ हरिनखक्रकचनि-
ष्पेजानवह्निशिखा इव दैत्यहृत्कमलोदीर्घाः शोणितच्छदा सहसा निर्ययुः । एवं दर्पशालि-
प्रवरे दैत्येश्वरे निहिते देवा नृहरिर्निर्दिष्टां निजां लक्ष्मीं समुपेदिरे । अथ भीषतुर्मुग्धमुखै-
र्देवैः स्तुतो मोक्षप्रार्थिनां च ध्येयो विष्णुः सपदि क्षीरमागरोत्तरं कूलमगमत् ।

हिरण्यकशिपुमुत्तः प्रह्लादो दैत्यकुलोत्पन्नोऽपि हरिमाकिपरायणो बभूव । प्रह्लादा-
दिरोचनोऽभवत् । विरोचनमुतो बलिः स्वयं दैत्यगणैः शक्रपदे धृतः । सोऽथ वीरवणे
मुवनव्यापिभि र्यलक्षिदराजैतुममरावतीं ययौ । ततस्त्वेन नगरविस्फरं रथे गिरिगज-
निर्भेगजैवातवेगैश्च तुरगै र्गगनमपूर्यत । ततो विन्दजंभनमुचिस्वभांनुतारकप्रह्लाद-
शंवरकुंभोदरविप्रचित्तिहयप्रभवमुख्ये दैत्यैः सह देवदृष्टं पुरस्कृतस्य भी शक्रस्य युद्धं भवितु
मरुत्तम् । स महायज्ञः कोपानलः खड्गयूषो दधिराज्यं धनुःधुवश्चासीत् । यत्र दीक्षितो

बलिरतितरां शुशुभे । ततस्तत्र सैन्ययोरुभयोरस्त्रास्त्रि शस्त्राशस्त्रि दंढादंढि केशाकेशि
च घोरयुद्धमभूत् । किम्वहुना । तत्र स्वल्पेनैव कालेन सैन्ययोरुभयो घोरक्षयोऽभवत् ।
ततो दैत्यास्त्रनिर्घ्निशदारिता स्त्रासमवाप्य त्रिदश दशापि दिशो भेजुः । अथ भग्न-
चक्रे शक्रे गहनैरिणि दहने मारुते विरते युद्धाद् गृहीतप्रशमे च यमे वीरो बलिस्त्रैलोक्यं
शशास । ततः कथाशेषे देवराज्ये दैत्यराज्ये च प्राज्ये चतुर्मुखगिरा देवा नारायणं त्राणं
ययुः । अथाऽन्यत्करूपो भगवान् श्रीवार्णाण्यैरभ्यर्चितः सन् योगादवितेर्वापसहस्रिकं
गर्भं विवेश । सोऽथ करयपसुतो विष्णुर्जगज्ज्येष्ठोऽपि वामनविमहोऽजायत । अत्रा-
न्तरे श्रीमान्बलि इयमेधाय दीक्षितोऽभवत् । ततो दैत्यराजस्य दानशौण्डत्यमाकर्ष्य
भगवान् वामनरत्नदण्डधरः स्वयं यज्ञभुवं विवेश । अथ बलिः श्रीरयामसुन्दरं पद्मपलाशाच्च
किरीटिनं सतिलकं पीतान्वरं च वटुं वीक्ष्य निश्चलतां ययौ । ततो वामनाकृतिं ब्रह्म-
चारी दैत्येन्द्रं समभ्येत्य मधुरोदारगिरा पीयूषं वर्षन्निव प्रोवाच । राजन् ! श्रीरुद्रेन्द्रयन्त्र
कुबेरवरुणप्रजापतियज्ञसमोऽयं तव क्रतुर्विराजते । यथा दीक्षितस्त्वं देहिनां परस्तथा
यज्ञानाम्मध्येऽश्वमेधोऽप्ययं तव श्रेष्ठतमः । निशम्यैवं वामनवचः पूतात्मा बलिर्जगाद ।
साधो ! तवेदं दर्शनीयं वपुर्मम मानसमातितरां प्रीणाति । तवेयं भोत्रयुक्तिसुधाधार वाली
लोके नूनं सर्वप्रियास्ति । कथय किन्तेऽभिमतं दवानि ? स्वादृशां तु महात्मनां शरीर-
मपि नादेयं किम्पुनर्वाह्यपरिच्छेदादिकम् ? एतदाकर्ण्य श्री बलिश्चचनं वामनः प्रत्यभापत ।
राजाधिराज ! सुर्वथं मह्यं केवलं पदत्रयं संप्रदीयताम् । अतः परं भवत्प्रीतिमेव बहुमन्ये ।
तच्छ्रुत्वा विस्मितमना बलिः प्रोवाच । वरिन् ! यदा दाता तु बलिर्मवाक्षिप्रार्थी तदा
त्रिपदी कथं दीयताम् ? किम्वहुना । मुनिराज ! ससागरगिरीन्द्रा वसुन्धराऽपि ते स्वल्पे
त्युच्यमाने हरिर्यदा नाधिकं ययाचे । तदा लज्जानताननो बलिस्तस्मै हस्तोदकं प्रादान् ।
ततः सर्वदेवमयो विष्णुः पद्भ्यां पृथिवीं शिरसा च क्षणाद् दिवं ध्याप । सोऽथ जगत्तन्
संपूर्णं मे पदद्वये न पर्याप्तमिति कम्पविलुठङ्गिर्गिराश्चैरिव जगाद । एवं श्रीशिविक्रमस्रै-
लोक्यमाक्रम्य दैत्यपते राजलक्ष्मीं च क्षणादृत्वा सुतले नाग्नि पातालतले तस्य स्थितिं
ममादिरान् । अहो ! बलवतो बलेः सत्त्वं महोदधिस्पृष्टं नूनम् । येन स्वकायवधेनाग्नी-
दानरोषोऽपि विरोधितः ? विलोक्यैवं भगवद्रूपं मुरगं चर्वसिद्धसाध्यचारणकिन्नरा विसयारिष्टा-
भूत्वा पुनः पुनस्तं प्रणमुः । ततोऽप्युतो दितिसंघातं हत्वा बले शृतिं च कल्पयामास ।
राजन् ! यदश्रद्धया हृतं, हीनविधिना दत्तं, अश्रोत्रियं आदृतं, अमंत्रमत्रतमनुष्ठानं, दक्षि-
णारहितं यज्ञमन्या नियमरहितं च यन्किमपि मुष्टनं भवेत्तस्य फलमाक्त्वंमेवमिति ।

तवो देवाधिदेवो भगवान् विष्णुर्देवान् निजपदे यथास्थानं निवेश्य सुरेन्द्रस्य ह्यजमिवो-
ज्ज्वलां स्वर्गलोकलक्ष्मीं च समादिदेश । राजन् ! इदं प्रादुर्भावप्रसंगेन श्री पुण्यप्रदं कम-
लापतिचरितं ते कथितम् । यः भद्रया भगवद्गुणानुवादं शरीतवान् पर्णयति वा धर्ण-
यिष्यति ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तोऽधरयं परमपदमवाप्स्यति । एवमेव यो भगवच्चरित्रं श्रुतवान्
शृणोति किं वा श्रोष्यति श्रावयिष्यति वा सोऽपि पुण्यफलमवाप्स्य त्रिविधपापतापविनिर्मुक्तः
शान्तं वैकुण्ठधामसमवाप्स्यतीति श्रुतिस्मृतिपुराणविदामनुरासनम् ।

पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ।

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवाऽवशिष्यते ॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं परयेमाविर्भिर्यजत्राः ।

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाग्धैस्तनूभिर्व्यशेमहि देवहितं यदायुः ॥ साम ॥

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।

स्वस्ति न स्ताद्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ओ३म् स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ।

इति श्रीपुष्पतरङ्गयान्तर्गताऽजमेरुनगरस्थ त्रिपाठयुगल्ययजगुरुपण्डितवदरुणालात्मज
श्रीजानकीगर्भसमुद्भवशिवदत्तकव्यतीर्थविरचिते गद्यभारते श्रीहरिवंशपर्वं समाप्तिमगाम् ।

पक्षरत्ननिधिव्योम संख्येवित्रमवत्सरे ।

उद्येष्टशुक्लतृतीयायां ग्रंथोऽयं पूर्णतामयात् ॥

श्रीरस्तु । धन्याय नमस्तु । श्रीसाम्बसदाशिवार्पणमस्तु ।

ॐ शान्तिः । शान्तिः । शान्तिः ॥



॥ आत्मनः शिवाय ॥

॥ वंशपरिचयः ॥

नागयर्गं नगस्थं नरं चैव नरोत्तमम्
देवीं सरस्वतीं म्यामं ततो जयमुदीरयेत्

आभीष्टकृष्णगडे राजनीतिनिपुणो राजासिंहो नाम नृपतिः
पहादुरसिंहवोरासिंहप्रभृतयः पाण्डवोपमाः पंचपुत्रा यभूवुः ।
रांसारोत्तारतां ज्ञात्वा स्वातुने पहादुरसिंहे राज्यमारं निर्मा-
पुन्दायनं जगाम । तत्र स महाशयो नागरीदास इति प्रसिद्धं
भागः परया मङ्गला श्रीकृष्णचन्द्रं प्रसाद्य सहप्रभावान्महा-
देशमायायां नागरसमुच्चयाभिधानं भक्तिरसप्रधानं महाकाव्यं
पद्यानीष्टयानि महोहराणि संति । यान्यप्यलोच्य चेतः ।
निमज्ज्य परमानन्दमवाप्नोतीत्यक्षरशः सत्पम् । अप्रान्तरे
पानीरावपेशयेतिविश्रुतस्य सेनापतिना श्रीसदाशिवरावेण सह
पानीपतिक्षेत्रे महायुद्धमभूत् । तत्र धीरवीरो धीरसिंहो
मुच्यमानो देशसेवायां प्राणान् विमृज्य महेन्द्रपुरातिथिर्वभूत्
श्रीमाधवराव सिन्धियेतिविश्रुतः साम्राज्यकृतज्ञताप्रदर्शयन् ॥
भ्यां सुरतसिंहाऽऽमरसिंहाभ्यां सदायमागं स्वल्पावशिष्टं ज्ञात्वा
प्रादात् । अयगच्छताकालेन श्रीमुरतसिंहभूपतेः पावककल्पा य-
सिंहाभिधास्रयः पुत्रा यभूवुः । तेषु महाराजश्रीयशवंतसिंहजाः
यत्कारण्यराजस्थाने राज्यं कुर्वति । श्रीमदर्जुनसिंहजा मगराख्यः
श्रीशेरोसिंहमहीपजाश्च गंगवाणाख्यग्रामस्थौ धिपत्यमवाप्य शासनं



परंमालानभिज्ञारि धन्या भागवता कथाम् ।
 सर्वे रदस्यमज्ञासाङ्ग्यासाङ्ग्ये रितामही ।
 या मामधाययद्वात्ये प्रत्यहं भागता कथाम् ।
 सा मगीताभिधा देवी स्वर्गस्थाऽपि प्रसीदतु ।

सर्वेऽपि वंशजाः श्रीमद्भगवतः कृष्णचन्द्रस्योपासका अभूवन् । तत्रासीत्सूर्यकुमारोतिथिसिद्धा राजकन्या । सा बाल्यात्प्रभृति श्रीहरिसेवारताऽभवत् । मातापितरौ लोकपद्धतिमनुसरन्तौ तां वायोराधिवतये प्रादात् । विवाहादूर्ध्वं सा मुखदर्शनपुरस्कारार्थं भूपतिना संप्रार्थितां श्रीवृन्दायनवासमेव ययाचे । ततः सा पुनः पुनः सखीभिः प्रबोधिताऽपि तमेव सदाग्रहं यदानाऽप्यजत् । तदा नितरां विपण्णो राजा यथाकथंचिन् तां प्रार्थनामंगीचकार । साऽप्य पितृगृहं समागत्य कानिचिद् दिनान्यत्र च स्थित्वा श्रीवृन्दावनं ययौ । तस्मिन् समये त्रिपाठि स्नेहिलालस्तत्र प्रवर्धार्थमयमत् । ततः सा महाभागा भगवद्भक्तिं कुर्वाणा श्रीराधाकृष्णमिधेमेऽवसत् । तत्र सा पितृराचितं नाम परित्यज्य व्रजदासीति नाम रक्षित्वा ध्यवत्तमचालयत् । ततः सा श्रीमद्भागवतमधीत्य दोहमकं नवीनं भाषाभाषयत् चयित्वा कृतार्था बभूव । तादृशी विदुषी राजपत्नी राजस्थानेषु विरलैव श्रूयते ।

एवमस्मद्देशेऽपि श्रीचैनादेवीति प्रसिद्धा महासती बभूव । तस्या जन्मरागोर समीपवर्तिनि वाकसराख्ये ग्रामेऽभवत् । अजमेरे श्रीशंभुलालत्रिपाठिना सह तस्या विवाहोऽभूत् । एकदा सा महाशयो राजकरपूर्णशकटं समाहूय पूना नगरं जगाम । तत्र राजकोशे धनं निक्षिप्य स्वनगरं निवर्तमानोऽकस्मान्मर्मदा प्रवाहमासाद्य सद्गतिमवाप । पतिव्रता चैना (माता) तत्सर्वं दृश्यं स्वप्नेऽयलोरुयामास । तद्दिनादारभ्य साऽत्र व्रतोपवासादिभिर्दिनान्यगमयत् । ततो मामान्ते ममाचाराभ्रीत्वा समायातेषु राजपुरुषेषु बान्धवैस्वरुद्धाऽपि सा प्रज्वलिते पायके देहं निक्षिप्य पत्या सार्धमेव स्वर्गलोकमवाप । तस्याः समाधिस्थानमजमेरे नागफलाख्ये पर्वते प्रदेशे वर्तते । वसंतपंचम्यां तत्र गत्वाऽस्मद्देशजाः समाधिं पूजयन्ति ।

१८७४ मिते वैक्रमाब्दे श्रीमन्महाराजयशवंतमिशर्तुनामहेश्वरमिहाख्याश्रयोऽपि आतरो मिलित्वाऽजयमेराऽभिननाय श्रीदधीचवंशजाय त्रिपाठिस्नेहिलाल शर्मणे * जोशीपदं समर्प्य यथाशक्ति भूमिदानमपि चक्रुः । श्रीस्नेहिलालयुनुरि

* अथ—सोरठा ॥

चौदही चंदलाल, गिरिधाय नारं खणं ।

बिप्रसनेहीलाल, ये ध्यातं ही बाम ब ॥

अर्थान् चौदही बछरणं, चंदलाल पंचोली बामदार, गिरिधाय नारं और जेठरी
विवाही सनेहीलाल ये पायें राज के दिवेयु थे ।

पाठि कन्हैयालालः श्रीमन्नागवते कृतश्रमो नियुद्धनिपुणश्चासीत् । तत्पुत्रः पंडित
यदरीलालशर्मा पूर्णास्तिको दानशीलो विद्यानुरागीचाश्भवत् ।

तस्मिन्वंशे श्रीशार्दूलसिंहनरेश्वरस्य धर्मपत्नीकुक्षौ पतिव्रतपरायणा श्री
स्वरूपकुमारीतिप्रासिद्धा पुत्री जाता । सा बाघोरनाथात् प्राची दिवाकरमिव श्रीभुवन
विभुतं यावदार्यकुलकमलादिवाकरं १०८ श्रीविभूषितं मेदपाटेश्वराधीशमृदयपुरा-
धिपतिं च श्रीसज्जनसिंहाख्यं पुत्ररत्नं सुपुत्रे । स महानुभावोऽत्र अजमेरनगरे श्री
रत्नावताराजगृहे समागत्य राजा श्रीशिवनाथसिंहवख्तावरसिंहगुमानसिंहाभ्यान्-
सिंहाविजयासिंहादिमातुलमहाशयानां प्रतिष्ठां वर्धयामास । तस्मिन्नेवसमये जोशीति
विभुताय त्रिपाठि श्रीयदरीलालशर्मणोऽपि साधुवादान् वितीर्य सम्मानमकरोत् ।

गतवर्षेऽपि वर्तमानमेदपाटेश्वरो दयालुशिरोमणिः -१०८ श्रीहिन्दुकुल-
भास्करः श्रीभूपालसिंहमहोदयोऽपि पितामहमातृकुले अजमेरस्य श्रीरत्नावताराज
भवने समागत्य महाराजश्रीलक्ष्मणसिंहगुमानसिंहकल्याणसिंहप्रतापसिंहजवानसिंहादि
महाशयानां गोष्ठीमंगीकृत्य तत्प्रतिष्ठामवर्धयत् । तस्मिन्नेव शुभायसरेऽस्मै हित-
चिन्तकायाऽपि पुरस्कारं दत्त्वा समहानुभावः स्वदयारष्ट्रं प्रादर्शयत् । किम्बहुना ।
मेदपाटदेशे श्रीमदेकलिंगमसादाद्वार्मिका वीरा विद्यानुरागिणश्च नरेश्वरा अभूवन्,
वर्तन्ते, चाग्रेऽपि सदा भवन्त्विति वृद्धजनानामाशीर्वादाः ।

तस्य महानुभावस्य श्रीयदरीलालशर्मणः शिवदत्तरामदत्ताख्यौ पुत्रौ स्तः ।
तयोज्येष्ठोऽहं श्रीवेमेन्द्रमहाकविविरचितां भारतमंजरीं पुरस्कृत्य संचेषेण गद्यभारवं
रचितवानस्मि । श्रीभगवान् कृष्णचन्द्रस्तु भारतवर्षेतिहासग्रंथं पुष्पांजलितुल्यं
मत्वाऽनेन प्रसीदतु । विद्वज्जनाश्च विद्याविनोदं मन्यमाना अल्पज्ञस्य मम दोषान्य-
रित्यज्य गुणग्रहणशीला भवन्त्विति शम् ।

कार्तिकी पूर्णिमा
सं० १६६२. }

निवेदक—
शिवदत्त त्रिपाठी काव्यतीर्थः
श्री यदरिकाभमस्यः ।
(शिवकुंड) अजमेर.

ॐ

अयोत्तरार्द्धम्

॥ शुद्धाऽशुद्धपत्रम् ॥



पं०	अ०	शु०	पृ०	प०	अ०	शु०
१३	विधि	विधि	६०६	८	इलमां	इलमां
१४	चट	चट	.	१७	इला	इला
२१	तथै	तथै	..	२०	मर	मर
२२	शाथै	शाथै	.	४	कर्मि	कर्मि
२७	ततो	तत	६०७	९	होति	होति
२७	हो	हो		१६	कम्	कम्
४	कुड	कुड		२३	कम्	कम्
६	तः	ता	६०८	३	कम्	कम्
१३	कौ	कपां	६०९	४	कम्	कम्
१४	युक्तय	युक्तय	६१०	५	कम्	कम्
१६	मेम	मेम		२८	कम्	कम्
७	यरा	यला	६११	१	कम्	कम्
९	शिष्टा	आ		२	कम्	कम्
१६	बापा	बाप ।	.	८	कम्	कम्
१७	कुड	कड		१३	कम्	कम्
१८	बापला	बापला	६१६	२	कम्	कम्
२६	पाथै	पाथै	.	२	कम्	कम्
१६	भमैक्यां	शुभितियो	६१७	३	कम्	कम्
१७	कम्	कम्	.	२	कम्	कम्
२४	रो	मे	.	११	कम्	कम्
२६	कौतये	कौतये	.	२१	कम्	कम्
२७	कम्	कम्	.	२१	कम्	कम्
२८	कम्	कम्	६१८	१०	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६१९	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२०	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२१	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२२	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२३	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२४	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२५	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२६	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२७	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२८	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६२९	२१	कम्	कम्
३	कम्	कम्	६३०	२१	कम्	कम्

पृ०	प०	अ०	शु०	पृ०	प०	अ०	शु०
"	२६	समा	सम	२४२	२०	दृष्टुं	द्रा
२२०	२२	स्वल्पा	स्वल्पा	२४३	६	सुत	सु
२२१	१	मु	उ	२४३	१८	करोति	रो
"	६	कृष्ण	कृष्ण	२४४	११	भृष्टा	भ
"	१२	पारै	पौर	"	२६	ते	स्ते
"	२०	पुरा	पुराऽभूताम्	२४६	३	द्रष्टुं	द्रष्टुं
"	२४	वर्त	वर्त	२४६	१३	यन्	यन्
२२२	५	बहुल्यं	बहुयास्वरूपं	२४८	५	ऽम	ऽम
"	७	रूपाया	रूपाय	२४६	७	जीन	जीय
"	८	दृशे	दृशे	२४६	१४	सः	स
"	१७	भक्त	भक्ता	"	१७	तस्य	तस्या
२२३	१०	भिन्न	भिन्न	"	२०	तस्यि	तप
"	१४	यद्	यत्	२४०	२३	खेणे	खेरे
"	२२	कीर्णा	कीर्णा	२४३	२८	शरः	शर
२२४	१५	म्यैवं	म्यैवं	२४४	२	यसुम्	यसुं
२२६	१४	भृतः	भृतं	२४५	२४	कृप	कृपा
२२७	३	ताव	तावं	२४६	१५	कुर्यात्	कुर्या
"	२४	त्वयां	त्वया	"	१८	ईष्या	ईष्या
२३०	७	खण	खेण	"	२०	धर्म	धर्म
२३१	१६	मुमूर्षु	मुमूर्षो	२४८	७	स्तै	स्तैर्
२३२	१	रन्	रत्	"	१६	लक्ष्मी	लक्ष्मी
"	७	तपोर्	तया	२४६	२१	चं	च
"	१०	ज्वल	ज्वलं	२६७	१४	जीवी	जीव
२३२	१८	मादत्	मादत्	२६८	३	शितं	नितं
२३३	१२	गांधरी	गांधारी	२७०	३	ब्रह्म	ब्रह्म
२३५	११	म्यैव	म्यैवं	१७१	१	एता	एत
२३८	६	कुरां	कुरां	"	१७	ब्राह्म	ब्राह्म
२३९	३	भक्त्वा	भक्त्या	२७२	२६	लक्ष्य	लक्ष्य
२४०	१७	ब्रह्म	ब्रह्म	२७३	४	विष्णो	विष्णो
"	२४	यादुं	यादु	२७८	६	खड्ग	खड्ग
२४१	१२	त्याद्रि	त्याद्रिवाक्यैः	"	२४	खा	खा
२४१	२०	यो	या	२७६	६	रोऽञ्ज	रोऽ
"	२०	अ० ८।	अ० ६	"	६	स	सं

पृ०	प०	अ०	शु०	पृ०	प०	अ०	शु०
२००	१६	दति	दतिर्	२१७	१२	धुते	धुते
"	१६	कय	क	२१८	५	धे	धे
२०२	१२	धेन	धेन	२१८	२०	दीना	दीनां
"	१४	यन्त्र	यन्त्र	"	२३	रमय	त्तय
२०३	६	धेय	धेये	२२३	२७	दृष्यः	दृष्यः
२०४	१७	हं	हं	२२६	६	जुनो	जुनो
२०५	१६	किञ्चि	किञ्चि	२२८	६	भी	भी
२०६	४	जालं	जज्यलं	२२९	१४	टिगे	टिगे
"	१७	न्दं	न्दं	२३१	२०	मस	मस
२०७	८	जाद	जान्द	२३४	१७	मि	मि
२०८	२४	ग्रंथ	ग्रंथं	२३६	१	यंग	यंग
"	२६	प्रदानि	प्रदा	२३८	१४	बाप	बिबाप
२०९	२८	मा	मा	"	१८	गर्व	गर्व
२१०	१६	धुति	धुति	२४०	१०	गम	गम
२११	१७	पय	पयं	२४४	७	गयो	गयो
"	२६	र्या	र्या	"	८	न	न
२१२	८	दय	देव	२४५	२	मिथन	मिथनो
२१३	१६	लिल	लित	२४६	२८	भ्यं	भ्यं
२१४	८	यार	यारं	२४७	२३	पु	पु
२१५	३	पामं	पामं	२५०	११	मगर्भ	मगर्भ
२१६	२८	पध्यात	पध्यात	२५२	३	म	म
२१७	३	गुह	गुह	२५३	३	म	म
२१८	४	धर	धर	२५८	(१) १६	मिह	मिह
२१९	८	धु	धु	२५९	(२) १८	म	म



॥ शुभ-सूचना ॥

विदित हो कि महाभारत एक ऐसा ग्रन्थ है कि जिसका महाकठिन नहीं तो कठिन अवश्य है। यह जानकर ही महाकवि श्रीहर्ष, कालिदास, भारवि आदि ने उस के एकांश को लेकर उत्तमोत्तम काव्य रचे। इसीलिये कहावत कि—“व्यासोच्छिष्टं जगत्सर्वम्” अर्थात् व्यासमुनि के आशय को लेकर ही बहुधा कवि ने बड़े २ ग्रन्थ बनाये हैं। आज कल राजाओं का ध्यान इस देववाणी पर नहीं है। से इसकी विशेषोन्नति नहीं है। केवल धर्मप्राण आर्यजाति के कतिपय विद्वज्जन। थोड़ी बहुत इस की उन्नति करने में दत्तचित्त हैं।

यद्यपि “गद्यं कवीनां निकर्षं वर्द्धति” अर्थात् गद्यरचना कवियों की कसौट है सो यह बात यथार्थ ही है। इसके सिद्धहस्त कवि सुबन्धु, बाण, दण्डी, विष्णुशर्मा आदि हो गये हैं और इस नवीन युग में भी परिचित अम्बिकादत्त व्यास प्रभृति हुए हैं सज्जनों! उनके कार्यों के सामने तो यह ग्रन्थ सूर्य के सामने दीपक तुल्य है, परन्तु भारतीय इतिहास का सहायक होने के कारण तथा एक प्रसिद्ध ग्रन्थकार क्षेत्रज्ञ संस्कृत काव्य की छाया लेने से संस्कृत साहित्य की सेवा करने वाला तथा विद्यार्थियों को संस्कृत में रुचि को बढ़ाने वाला होगा ऐसी आशा की जाती है।

इसके विक्रय का यह प्रकार है—

- (१) छात्रों को दोनों भाग ३) रुपये के केवल २) में दिये जावेंगे।
- (२) जो पुस्तक व्यवसायी १००) २० की पुस्तकें मोल ले'गे उन्हें भी २ रुपये में दोनों भागों की पुस्तकें दी जायेंगी।
- (३) जो ५०) रुपये की ले'गे उनकी २०) २० में दोनों भाग मिलेंगे।
- (४) जो ५०) रुपये से लेकर २५) तक की मोल ले'गे उन्हें २०) में पुस्तक मिलेंगी।
- (५) प्रति भाग १०) रुपये का होगा। डाकव्यय अलग है।

पुस्तक मिलने का ठिकाना—

शिवदत्त रामदत्त त्रिपाठी

सुदामापोष, अजमेर

या

५/ १२/ २५

सं० १११२

पीप सुक्ता २

